

INTERNATIONAL MIDDLE EAST SCIENTIFIC STUDIES CONGRESS

CONFERENCE BOOK

EDITOR ASSIST. PROF. MEHMET MIMAN

INTERNATIONAL MIDDLE EAST SCIENTIFIC
STUDIES CONGRESS

JUNE 01-02, 2024

PAKISTAN

EDITOR: ASSIST. PROF. MEHMET MIMAN

COPYRIGHT © 2024

BY ASES CONGRESS ORGANIZATION

PUBLISHING COMPANY LIMITED

ALL RIGHTS RESERVED. NO PART OF THIS PUBLICATION MAY BE REPRODUCED, DISTRIBUTED OR TRANSMITTED IN ANY FORM OR BY ANY MEANS, INCLUDING PHOTOCOPYING, RECORDING OR OTHER ELECTRONIC OR MECHANICAL METHODS, WITHOUT THE PRIOR WRITTEN PERMISSION OF THE PUBLISHER, EXCEPT IN THE CASE OF BRIEF QUOTATIONS EMBODIED IN CRITICAL REVIEWS AND CERTAIN OTHER NONCOMMERCIAL USES PERMITTED BY COPYRIGHT LAW. ASES CONGRESS ORGANIZATION PUBLISHING® IT IS RESPONSIBILITY OF THE AUTHOR TO ABIDE BY THE PUBLISHING ETHICS RULES.

ASES PUBLICATIONS – 2024©

LICANCE KEY: 2022/ 63715

20.06.2024

ISBN: 978-625-94809-1-6

CONGRESS ID

CONFERENCE TITLE

INTERNATIONAL MIDDLE EAST SCIENTIFIC STUDIES CONGRESS

DATE AND PLACE

JUNE 01-02, 2024

PAKISTAN

ORGANIZATION

ASES (ACADEMY OF SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL STUDIES)

&

SIBLING ACADEMY

LANGUAGES

Turkish, English, Arabic, Russian

ORGANIZING COMMITTEE MEMBERS

CHAIRMAN OF THE ORGANIZING BOARD

Prof. Dr. MUHAMMAD SAFDAR BHATTI

ORGANIZING BOARD

Prof. Dr. ELMAN QULIYEV

AZERBAIJAN STATE PEDAGOGICAL UNIVERSITY (AZERBAIJAN)

Prof. Dr. MINE KAYA KEHA

ATATURK UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. Naseem AKHTER

SHAHEED BENAZIR BHUTTO WOMEN UNIVERSITY (PAKISTAN)

Assist. Prof. Emrullah BANAZ

BAYBURT UNIVERSITY (TURKIYE)

Assist. Prof. Mehtap KARACIL

BAYBURT UNIVERSITY (TURKIYE)

Dr. ULKER BAXSIYEVA

AZERBAIJAN STATE PEDAGOGICAL UNIVERSITY (AZERBAIJAN)

COORDINATOR

AYSEL UNAL

CHAIRMAN OF THE SCIENCE COMMITTEE

SCIENCE BOARD

Prof. Dr. AHMET VECDI CAN

ULUSLARARASI VIZYON UNIVERSITY (NORTH MAKEDONIA)

Prof. Dr. Ahmet FEYZI

ANKARA MUZIK VE GUZEL SANATLAR UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. ATILLA DOL

NIGDE OMER HALISDEMIR UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. Barış KARAELEMA

ANKARA MUZIK VE GUZEL SANATLAR UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. BEJTULLA IRON

INTERNATIONAL BALKAN UNIVERSITY (MAKEDONIA)

Prof. Dr. BULENT KARA

NIGDE OMER HALISDEMIR UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. Cengiz SENGUL

Akdeniz UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. Dünder YENER

BOLU ABANT IZZET BAYSAL UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. Ekrem CAUSEVIC

ZAGREP UNIVERSITY (CROATIA)

Prof. Dr. Elif Asude TUNCA

LEFKE AVRUPA UNIVERSITY (KKTC)

Prof. Dr. ELVAN YALÇINKAYA

ERCIYES UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. ERKAN GOKSU

DOKUZ EYLUL UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. FATİH BASBUG

AKDENİZ UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. FATİH DUMAN

ERCIYES UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. Fevzi KASAP

YAKIN DOĞU UNIVERSITY (KKTC)

Prof. Dr. GURER GULSEVIN

DOKUZ EYLUL UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. HAKKI CİFTÇİ

CUKUROVA UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. HALİS ADNAN ARSLANTAS

ESKİSEHİR OSMANGAZI UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. Haluk ZULFİKAR

İSTANBUL UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. HASAN AKGUL

AKDENİZ UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. HASSAN ZARİOUH

MOHAMMED FIRST UNIVERSITY (MOROCCO)

Prof. Dr. Hasan Tahsin SUMBULLU

ATATURK UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. İOSEFİNA BLAZSANI BATTO

AZERBAIJAN UNIVERSITY OF LANGUAGES (AZERBAIJAN)

Prof. Dr. Karim MİRZAE

TEBRİZ İSLAMİ SANATLAR UNIVERSITY (İRAN)

Prof. Dr. KASIM KARAMAN

ERCIYES UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. KAYA YILDIZ

BOLU ABANT İZZET BAYSAL UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. KOSHERBAYEVA AIGERIM

ABAY KAZAKH NATIONAL PEDAGOGICAL UNIVERSITY (KAZAKISTAN)

Prof. Dr. Merziyye NECEFOVA

MILLI ILIMLER AKADEMISI (AZERBAIJAN)

Prof. Dr. MIKAIL MAHARRAMOV

LANKARAN STATE UNIVERSITY (AZERBAIJAN)

Prof. Dr. MITHAT UYSAL

DOGUS UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. MUHITTIN YILMAZ

SINOP UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. MUSTAFA KARATEPE

NIGDE OMER HALISDEMIR UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. MORAKENG EDWARD KENNETH LEBAKA

ZULULAND UNIVERSITY (SOUTH AFRICA)

Prof. Dr. NAILE BILGILI

GAZI UNIVERSITY (TURKIYE)

PROF. DR. NAZIM IBRAHIM USKUP

KRIL METODI UNIVERSITY (MACEDONIA)

Prof. Dr. Necati DEMIR

GAZI UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. NEVZAT TOPAL

NIGDE OMER HALISDEMIR UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. NURETTIN KONAR

HALIC UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. RAUL DUARTE SALGUEIRAL GOMES CAMPILHO

ISEP UNIVERSITY (PORTUGAL)

Prof. Dr. SNEZANA BILIC

INTERNATIONAL BALKAN UNIVERSITY (MAKEDONIA)

Prof. Dr. Süreyya TEMEL

KOCAELI UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. TURHAN CETIN

GAZI UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. TURGUT BAYRAMOĞLU

BAYBURT UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. TURKAN ERDOGAN

PAMUKKALE UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. UGUR BUYUK

ERCIYES UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. QASIM HACIYEV

AZERBAIJAN NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES (AZERBAIJAN)

Prof. Dr. VALENTIN STOYANOV

TRAKYA UNIVERSITY (BULGARIA)

Prof. VIOLETA MADZOVA

INTERNATIONAL BALKAN UNIVERSITY (MAKEDONIA)

Prof. Dr. YAHYA MUSTAFA KESKIN

BOLU ABANT IZZET BAYSAL UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. YENER ÖZEN

ERZINCAN BINALI YILDIRIM UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. YUKSEL KAPLAN

NIGDE OMER HALISDEMIR UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. ASLI KURNAZ

KASTAMONU UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. A. Bahadır DARI

YALOVA UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. ABDULLAH KARATAŞ

NIGDE OMER HALISDEMIR UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. AHMET KURTOGLU

BANDIRMA ONYED EYLUL UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. AHMET MAZLUM

SIVAS CUMHURİYET UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. AHU TANERI

NIGDE OMER HALISDEMİR UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. Aydın ZOR

AKDENİZ UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. CANTURK CANER

KUTAHYA DUMLUPINAR UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. Cüneyt COSKUN

KASTAMONU UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. CHINGIZ MAMEDOV

BAKU STATE UNIVERSITY (AZERBAIJAN)

Assoc. Prof. CAGDAS UMIT YAZGAN

NEVSEHIR HACI BEKTAS VELI UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. DIVYA VINAYACHANDRAN

SRM INSTITUTE OF SCIENCE AND TECHNOLOGY (INDIA)

Assoc. Prof. Edina SOLAK

ZENİCA ÜNİVERSİTESİ (BOSNA HERSEK)

Assoc. Prof. Elman CEFERLI

NAHCIVAN DEVLET UNIVERSİTESİ (AZERBAIJAN)

Assoc. Prof. Emrah LEHİMLER

ATATURK UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. ERKAN AYDINTAN

KARADENİZ TEKNİK UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. FATMA BİRGİLİ

MUGLA SITKI KOÇMAN UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. Faik ELEKBER

MILLI ILIMLER AKADEMISI (AZERBAIJAN)

Assoc. Prof. Fayruza H. GARİPOVA

BASKURT BESERİ BİLİMLER ENSTITUSU (RUSYA)

Assoc. Prof. GOKCE ABDURREZZAK PELERİ

ERCIYES UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. Gülnaz SATTAROVA

Ozbekistan Edebiyat ve Folklor Bilimler Akademisi (OZBEKISTAN)

Assoc. Prof. HATICE OZDEMİR

ATATURK UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. İBRAHİM OZTURK

NIGDE OMER HALISDEMİR UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. Koray CELENK

ATATURK UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. Lidiya ABUBAKIROVA M.

AKMULLA DEVLET PEDAGOJİ UNIVERSITY (RUSSIA)

Assoc. Prof. MAHMUT CİTİL

GAZİ UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. Marlan NEGİZBAYEVA

EL-FARABI KAZAK MILLİ UNIVERSITY (KAZAKİSTAN)

Assoc. Prof. MUHAMMAD JEHANGİR

ABDUL WALİ KHAN UNIVERSITY (PAKİSTAN)

Assoc. Prof. NASEEM AKHTER

SHAHEED BENAZİR BHUTTO WOMEN UNIVERSITY (PAKİSTAN)

Assoc. Prof. Nazira TASHPOLATOVA

OZBEKİSTAN GAZETECİLİK VE KİTLE İLETİSİM UNIVERSITY (UZBEKİSTAN)

Assoc. Prof. NİZAMÜLMÜLK GÜNEŞ

MARMARA UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. NURHAN ATALAY

NIGDE OMER HALISDEMIR UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. Tahir ŞAHBAZOV

MILLI ILIMLER AKADEMISI (AZERBAIJAN)

Assoc. Prof. VICTORIA ROCACIUC

INSTITUTE OF CULTURAL HARITAGE (MOLDOVA)

Assoc. Prof. VOLODYMYR MESHCHERIAKOV

STATE BIOTECHNOLOGICAL UNIVERSITY (UKRAINE)

Assoc. Prof. Yıldız SADETTİN

BAGDAT UNIVERSITY (IRAK)

Assoc. Prof. Zafer LEHIMLER

ATATURK UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. Zoya Nikolaevna KIRILLOVA

KAZAN FEDERAL UNIVERSITY (RUSSIA)

Assist Prof. AHMET AYTAÇ

AYDIN ADNAN MENDERES UNIVERSITY (TURKIYE)

Assist. Prof. ALDEMIR MALVERIA DE OLIVERIA

UNIVERSITY CENTER FOR HIGHER EDUCATION OF AMAZONAS (BRAZIL)

Assist. Prof. AYSUN BEYDOLA

YAKIN DOĞU UNIVERSITYSI (KKTC)

Assist Prof. BARIS AYDIN

DICLE UNIVERSITY (TURKIYE)

Assist Prof. CEBRAİL TURNA

NIGDE OMER HALISDEMIR UNIVERSITY (TURKIYE)

Assist Prof. DOSS PARIMALA

UNIVERSITY OF DELHI (INDIA)

Assist Prof. DR. DINOOP K

MAHATMA GANDHI UNIVERSITY (INDIA)

Assist Prof. FRANCISCO JAVIER PALACIOS-HIDALGO

UNIVERSITY OF CORDOBA (SPAIN)

Assist Prof. ESREF AKMESE

BATMAN UNIVERSITY (TURKIYE)

Assist. Prof. FATMA ALASLAN

YAKIN DOĞU UNIVERSITYSI (KKTC)

Assist Prof. GAMZE AKKAYA

INONU UNIVERSITY (TURKIYE)

Assist Prof. Imran UZUN

KOCAELI UNIVERSITY (TURKIYE)

Assist. Prof. RAJA MOHAMMAD LATIF

PRINCE MOHAMMAD BIN FAHD UNIVERSITY (SAUDI ARABIA)

Assist Prof. MEENAKSHI INGOLE

Assist Prof. Nuran MALTA-MUHAXHERI

PRISTINE UNIVERSITY (KOSOVA)

Assist Prof. OĞUZ HAN OZTAY

VAN YUZUNCU YIL UNIVERSITY (TURKIYE)

Assist. Prof. OKTAY KIZKAPAN

NEVSEHIR HACI BEKTAS VELI UNIVERSITY (TURKIYE)

Assist. Prof. ROZINA KHATTAK

SHAHEED BENAZIR BHUTTO WOMEN UNIVERSITY (PAKISTAN)

Assist Prof. Perizat ERTEYAVA

IGDE OMER HALISDEMIR UNIVERSITY (TURKIYE)

Dr. Ahmet AKALIN

RADYO VE TELEVIZYON UST KURULU (TURKIYE)

Dr. Damelia SADYKOVA

KAZAK DEVLET KIZLAR PEDAGOJI UNIVERSITY (KAZAKISTAN)

Dr. GULSHAD SAIKENOVA

KAZAK MILLI KIZLAR PEDAGOJI UNIVERSITY (KAZAKISTAN)

Dr. Karlygash ASHIRKHANOVA

ATIRAV UNIVERSITY (KAZAKISTAN)

Dr. NASEER AHMAD

INTERNATIONAL ISLAMIC UNIVERSITY (PAKISTAN)

Dr. Özgür YILMAZKOL

TURKIYE RADYO TELEVİZYON KURUMU (TURKIYE)

Dr. Sanabar DJUMANOVA

OZBEKISTAN GAZETECILIK VE KITLE ILETISIM UNIVERSITY (OZBEKISTAN)

Dr. Zabarjad BABAJANOVA

OZBEKISTAN GAZETECILIK VE KITLE ILETISIM UNIVERSITY (OZBEKISTAN)

Dr. Züleyha ZOR

AKDENİZ UNIVERSITY (TURKIYE)

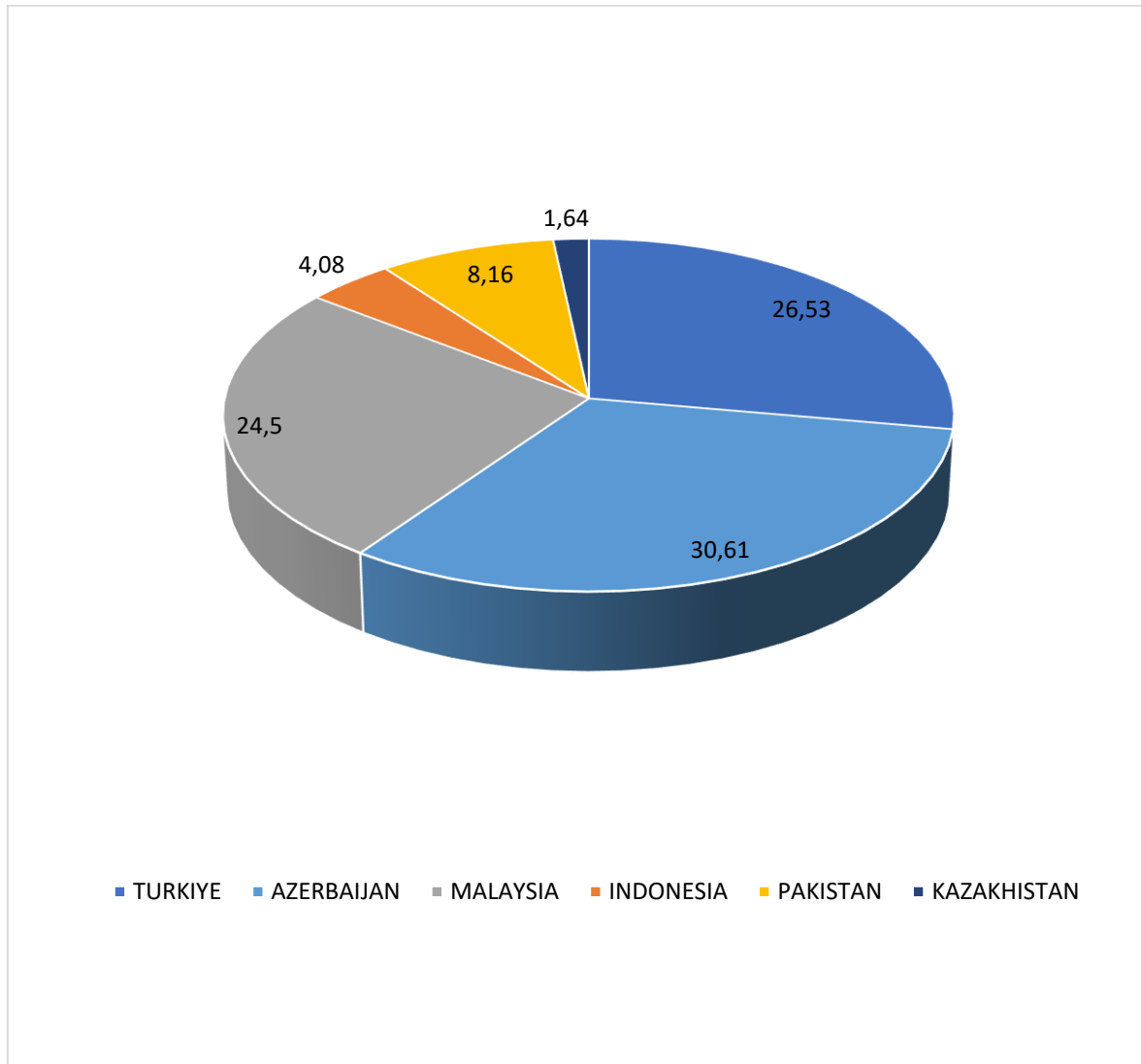
INTERNATIONAL MIDDLE EAST SCIENTIFIC STUDIES CONGRESS
JUNE 01-02, 2024, PAKISTAN
CONFERENCE STATISTICS

CONFERENCE STATISTICS

Distribution of the papers presented orally at the conference by countries

Country	Number of Papers	Percentage (%)
TURKIYE	13	26,53%
AZERBAIJAN	15	30,61%
MALAYSIA	12	24,50%
INDONESIA	2	4,08%
PAKISTAN	4	8,16%
KAZAKHISTAN	3	6,12%
TOTAL	49	100%

INTERNATIONAL MIDDLE EAST SCIENTIFIC STUDIES CONGRESS
JUNE 01-02, 2024, PAKISTAN
CONFERENCE STATISTICS

INTERNATIONAL MIDDLE EAST SCIENTIFIC STUDIES CONGRESS
JUNE 01-02, 2024, PAKISTAN
CONFERENCE PROGRAM

INTERNATIONAL MIDDLE EAST SCIENTIFIC STUDIES CONGRESS

**JUNE 01-02, 2024,
PAKISTAN**

CONFERENCE PROGRAM

01.06.2024**SATURDAY / 13:00-15:30****SESSION: 1 HALL: 1 / MODERATOR****Assoc. Prof. Ahmet USLU**

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Assoc. Prof. Ahmet USLU	Kütahya Dumlupınar Üniversitesi	BULENT ECEVIT AS A POLITICAL POET AN ANALYSIS OF THE POEM 'WE NURTURED THIS LOVE HAND IN HAND'
Mugazima DOSSYMOVA	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi	CORRESPONDENCE OF THE SOVIET RUSSIA GOVERNMENT WITH TURKIYE AND THE ALLIANCE STATES REGARDING THE 1922-1923 LAUSANNE CONFERENCE
Dilan ÖGMEN Assoc. Prof. Ahmet USLU	Kütahya Dumlupınar Üniversitesi	SLANG IN NEYZEN TEVFIK AND POET ESREF
Assist. Prof. Özge DOĞAN GÖKADA	Kırklareli Üniversitesi	CHILD LABOR IN DOMESTIC WORK ACCORDING TO THE INTERNATIONAL LABOUR ORGANIZATION'S CONVENTION NO. 189 ON DECENT WORK FOR DOMESTIC WORKERS AND THE RIGHTS OF CHILD DOMESTIC WORKERS IN LIGHT OF VARIOUS INTERNATIONAL REGULATIONS
Assoc. Prof. Şükran KARACA Assist. Prof. Mehmet Halit AKIN	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Erciyes Üniversitesi	THE ROLE OF ANTHROPOMORPHISM IN BRAND COMMUNICATION IN THE ACCOMMODATION INDUSTRY
Assist. Prof. Sevil ÖZKAN Hatice Şevval İNCE	Selçuk Üniversitesi Karatay Özel Eğitim Meslek Okulu	THE PLACE OF MUSIC THERAPY IN PAIN MANAGEMENT IN PEDIATRIC ONCOLOGY PATIENTS
Assist. Prof. Mehmet Halit AKIN Assoc. Prof. Şükran KARACA	Erciyes Üniversitesi Sivas Cumhuriyet Üniversitesi	HEALTH TOURISM AND DIASPORA: AN EVALUATION OF TURKS LIVING ABROAD
Tuğçe TUNCER	İstanbul Aydın Üniversitesi	EVALUATION OF THE CHARACTERISTICS OF AN EFFECTIVE ENGLISH TEACHER BY IN-SERVICE ENGLISH TEACHERS
Enes KÖKSAL	İstanbul Aydın Üniversitesi	USABILITY OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN GRAPHIC DESIGN
Murat ÖZTÜRK Prof. Dr. Demet YİĞİT	MEB Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi	OKUL DIŞI ÖĞRENME ORTAMLARINDA GERÇEKLEŞTİRİLEN ÇEVRE EĞİTİMİNİN ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNİN ÇEVRE BİLİNCİ VE ÇEVRESEL TUTUMLARI ÜZERİNE ETKİSİ
Pınar BULUT ÖZTÜRK Assoc. Prof. Faruk KARDAŞ	MEB Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi	OKUL DIŞI ÖĞRENME ORTAMLARINDA GERÇEKLEŞTİRİLEN FEN BİLİMLERİ ÖĞRETİMİNİN ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNİN AKADEMİK BAŞARILARI VE ÜSTBİLİŞSEL FARKINDALIKLARI ÜZERİNE ETKİSİ
Eyüphan BAHADIR Assist. Prof. Emrullah BANAZ	Bayburt Üniversitesi	DETERMINING THE VIEWS OF STUDENTS STUDYING IN REGIONAL BOARDING MIDDLE SCHOOLS ON ENVIRONMENTAL LITERACY

01.06.2024
SATURDAY / 13:00-15:30
SESSION: 1 HALL: 2 / MODERATOR
Assoc. Prof. ROZINA KHATTAK

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
MUHAMMAD FAISAL	Ministry of Human Rights Commission	ADVANCING ATTENDANCE MANAGEMENT A SMART SYSTEM INTEGRATING FACE RECOGNITION AND RFID TECHNOLOGY IN ACADEMIC INSTITUTIONS
Assoc. Prof. ROZINA KHATTAK	Shaheed Benazir Bhutto Women University	TERTIARY BUTYL ALCOHOL-WATER MIXTURE AS AN EFFECTIVE CATALYST FOR THE DYE-ELECTROLYTE REACTION IN A DYE-SENSITIZED SOLAR CELL
Assoc. Prof. ROZINA KHATTAK	Shaheed Benazir Bhutto Women University	CATALYTIC EFFECT OF DIMETHYL SULFOXIDE IN THE AQUEOUS DYE-SENSITIZED SOLAR CELLS
Roy VIANNEY	Keningau Vocational College	GENERATING ELECTRICITY THROUGH MAKESHIFT WIND TURBINE
Adib Irsyad Bin ALIUDIN	Keningau Vocational College	THE BENEFITS OF ESPORTS
BALQIS NURMAULI DAMANIK	Sekolah Tinggi Ilmu Kesehatan Columbia Asia	THE RELATIONSHIP OF KNOWLEDGE OF PULMONARY TUBERCULOSIS PATIENTS WITH THE LEVEL OF TREATMENT ADHERENCE IN PRIMARY HEALTH CENTER IN MEDAN DENAI SUB-DISTRICT

01.06.2024
SATURDAY / 13:00-15:30
SESSION: 1 HALL: 3 / MODERATOR
DR. ULKER BAŞIYEVA

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Dr. ULDUZ QƏHRƏMANOVA	Azərbaycan Devlet Pedagoji Universiteti	MIRZA ALAKBAR SABIR'S ARTISTIC RESPONSE TO THE FIRST CLASSICAL POETRY OF THE 19TH CENTURY
AGABƏY GULSƏN SIXMURAD	Azərbaycan Dövlət Pedagoji Universitetinin Quba filialı	THE FOUNDER OF OUR NATIONAL INDEPENDENCE, MOHAMMED AMIN RASULZADE
Dr. ULDUZ QƏHRƏMANOVA	Azərbaycan Devlet Pedagoji Universiteti	GENRES BASED ON CRITICAL LAUGHTER
Dadaşova Amalya Valeriy	Azərbaycan Dövlət Pedagoji Universitetinin Quba filialı	INDEPENDENCE ROAD OF M.A. RASULZADE
PROF. DR. ELMAN QULIYEV	Azərbaycan Devlet Pedagoji Universiteti	LIFE AND JOURNALISTIC ACTIVITY OF ISMAYIL GASPIRALI
DR. ULKER BAŞIYEVA	Azərbaycan Devlet Pedagoji Universiteti	MIRZA IBRAHIMOV AND CLASSICAL AZERBAIJAN LITERATURE
PROF. DR. ELMAN QULIYEV	Azərbaycan Devlet Pedagoji Universiteti	ANALYSIS OF MOLLA ABBAS SURAT IN THE NOVELS OF ISMAYIL GASPIRALI
DR. ULKER BAŞIYEVA	Azərbaycan Devlet Pedagoji Universiteti	SECT ISSUES IN THEORETICAL-AESTHETIC VIEWS OF MIRZA IBRAHIMOV
Allahverdiyeva Nuranə Elçin	Azərbaycan Devlet Pedagoji Universiteti	RASULZADE, "THE SIYAVUSH OF OUR CENTURY" AND AZERBAIJAN
Prof. Dr. BABAYEV YAQUB MƏHƏRRƏM OGLU	Azərbaycan Devlet Pedagoji Universiteti	M.FÜZULİNİN BƏLƏĞƏT VASİTƏLƏRİNDƏN İSTİFADƏ QÜDRƏTİ
Assoc. Prof. AYGUN AHMADOVA	Azərbaycan Devlet Pedagoji Universiteti	CHILDREN'S POEMS OF ZEYNAL JABBARZADE
Gamze EVİRGEN Prof. Dr. Ali SELÇUK	Erciyes Üniversitesi	HORSE THE SYMBOL OF FREEDOM AND NOBILITY IN NATIONAL CULTURE
Assoc. Prof. AYGUN AHMADOVA	Azərbaycan Devlet Pedagoji Universiteti	TOPIC CHOICE OF ABBAS SAHHAT IN THE HISTORY OF AZERBAIJAN CHILDREN'S LITERATURE (prose works and poems)

01.06.2024
SATURDAY / 13:00-15:30
SESSION: 1 HALL: 4 / MODERATOR
SIRHAJWAN IDEK

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Ashraf Daniel ANUAR	Keningau Vocational College	WHY HARD WORK IS THE KEY TO SUCCESS
ALLEN IVANNEZZ RAYSNER FRENO RAYCED MOHD IDRIAN HARUN	Keningau Vocational College	SUBSTANCE ABUSE IS A CHOICE
Jumardi JUMIN Lawarniah VIJAYAN Nurul SARAHISSABELLAH	Keningau Vocational College	TEA PARTY: HELPING MENTAL HEALTH
Gynello ALEXI Khairuddin IRFAN Claijister CHRISTIAN	Keningau Vocational College	NATURE WALK: TRANQUILITY AND PEACE OF MIND
CASTELINA DELLA JAIKU ZENEVE ALISTA MICHAEL	Keningau Vocational College	THE HEALTH BENEFITS OF ALOE VERA
Nurul Shahiraton MUSILIN	Keningau Vocational College	SELF-DEFENSE THROUGH MARTIAL ARTS
Nor Shafika JAPIUS	Keningau Vocational College	COPING MECHANISM IN EMOTIONAL ATTACHMENT AND DETACHMENT
ANGELA RUSLI	Keningau Vocational College	BURY THE HATCHET WITH CROCHET
AVE VANESSA	Keningau Vocational College	UNDERSTANDING CHINESE NEW YEAR CUSTOM
Siti Nur Hanisah Omar HASHIM	Keningau Vocational College	UPCYCLING WASTE & CULTIVATE RESPONSIBLE CONSUMPTION

01.06.2024
SATURDAY / 13:00-15:30
SESSION:1 HALL: 5/ MODERATOR
Assoc. Prof. NASEEM AKHTER

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Assoc. Prof. NASEEM AKHTER	Shaheed Benazir Bhutto Women University	INTEGRATION OF ISLAMIC TEACHINGS IN EDUCATION CURRICULA FOR HUMANIZING SOCIETY
ZAUR YƏDULLA OGLU AGAZADƏ	Lənkəran Dövlət Universiteti	VƏTƏNPƏRVƏRLİK TƏRBİYƏSİ VƏ ONUN SƏCİYYƏVİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ
ARZU KARIMOVA SABIR KIZI	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	ABOUT THE RESEARCH OF TOPONYMS OF TURKISH ORIGIN
Prof. Dr. ELMAN QULIYEV	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	IDEAS OF HEROISM AND ENLIGHTENMENT IN THE NOVELS "ARSLAN GİZ" AND "GUNDOĞDU" BY ISMAYIL GASPIRAL
Жорабай Салтанат Тәңірбергенқызы Prof. Dr. Мамирова Куляш Нурбергеновна Садыкова Дамежан Адилхановна	Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университет	География мамандығында оқитын білім алушыларының геоэкологиялық құзіреттілігін қалыптастыру мәселелері
Mubarak Nazerke	Kazakh National Women's Teacher Training University	THE TECHNIQUE OF TEACHING KAZAKH PROSE DURING THE PERIOD OF INDEPENDENCE
ABITAY ALIYA IMANOVA ELMIRA	Kazakh National Women's Teacher Training University	PROJECT-BASED HIGHER EDUCATION

CONTENTS

AUTHOR(S)	TITLE	PAGE NO
Ahmet USLU	BULENT ECEVIT AS A POLITICAL POET AN ANALYSIS OF THE POEM "WE NURTURED THIS LOVE HAND IN HAND"	1
Mugazima DOSSYMOVA	CORRESPONDENCE OF THE SOVIET RUSSIA GOVERNMENT WITH TURKIYE AND THE ALLIANCE STATES REGARDING THE 1922-1923 LAUSANNE CONFERENCE	3
Dilan ÖGMEN Ahmet USLU	SLANG IN NEYZEN TEVFIK AND POET ESREF	19
Özge DOĞAN GÖKADA	CHILD LABOR IN DOMESTIC WORK ACCORDING TO THE INTERNATIONAL LABOUR ORGANIZATION'S CONVENTION NO. 189 ON DECENT WORK FOR DOMESTIC WORKERS AND THE RIGHTS OF CHILD DOMESTIC WORKERS IN LIGHT OF VARIOUS INTERNATIONAL REGULATIONS	29
Mehmet Halit AKIN Şükran KARACA	HEALTH TOURISM AND DIASPORA: AN EVALUATION OF TURKS LIVING ABROAD	45
Sevil ÖZKAN Hatice Şevval İNCE	THE PLACE OF MUSIC THERAPY IN PAIN MANAGEMENT IN PEDIATRIC ONCOLOGY PATIENTS	52
Şükran KARACA Mehmet Halit AKIN	THE ROLE OF ANTHROPOMORPHISM IN BRAND COMMUNICATION IN THE ACCOMMODATION INDUSTRY	57
Tuğçe TUNCER	EVALUATION OF THE CHARACTERISTICS OF AN EFFECTIVE ENGLISH TEACHER BY IN-SERVICE ENGLISH TEACHERS	64
Enes KÖKSAL	USABILITY OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN GRAPHIC DESIGN	66
Murat ÖZTÜRK Demet YİĞİT	OKUL DIŞI ÖĞRENME ORTAMLARINDA GERÇEKLEŞTİRİLEN ÇEVRE EĞİTİMİNİN ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNİN ÇEVRE BİLİNCİ VE ÇEVRESEL TUTUMLARI ÜZERİNE ETKİSİ	68
Pınar BULUT ÖZTÜRK Faruk KARDAŞ	OKUL DIŞI ÖĞRENME ORTAMLARINDA GERÇEKLEŞTİRİLEN FEN BİLİMLERİ ÖĞRETİMİNİN ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNİN AKADEMİK BAŞARILARI VE ÜSTBİLİŞSEL FARKINDALIKLARI ÜZERİNE ETKİSİ	69
Eyüphan BAHADIR Emrullah BANAZ	DETERMINING THE OPINIONS OF STUDENTS STUDYING IN REGIONAL BOARDING SECONDARY SCHOOLS ON ENVIRONMENTAL LITERACY	70
MUHAMMAD FAISAL	ADVANCING ATTENDANCE MANAGEMENT A SMART SYSTEM INTEGRATING FACE RECOGNITION AND RFID TECHNOLOGY IN ACADEMIC INSTITUTIONS	83
ROZINA KHATTAK	TERTIARY BUTYL ALCOHOL-WATER MIXTURE AS AN EFFECTIVE CATALYST FOR THE DYE-ELECTROLYTE REACTION IN A DYE-SENSITIZED SOLAR CELL	85
ROZINA KHATTAK	CATALYTIC EFFECT OF DIMETHYL SULFOXIDE IN THE AQUEOUS DYE-SENSITIZED SOLAR CELLS	86

Roy VIANNEY	GENERATING ELECTRICITY THROUGH MAKESHIFT WIND TURBINE	87
Adib Irsyad Bin ALIUDIN	THE BENEFITS OF ESPORTS	88
BALQIS NURMAULI DAMANIK	THE RELATIONSHIP OF KNOWLEDGE OF PULMONARY TUBERCULOSIS PATIENTS WITH THE LEVEL OF TREATMENT ADHERENCE IN PRIMARY HEALTH CENTER IN MEDAN DENAI SUB-DISTRICT	89
ULDUZ QƏHRƏMANOVA	MIRZA ALAKBAR SABIR'S ARTISTIC RESPONSE TO THE FIRST CLASSICAL POETRY OF THE 19TH CENTURY	90
ULDUZ QƏHRƏMANOVA	GENRES BASED ON CRITICAL LAUGHTER	97
AGABƏY GULSƏN SIXMURAD	THE FOUNDER OF OUR NATIONAL INDEPENDENCE, MOHAMMED AMIN RASULZADE	105
DADASOVA AMALYA VALERIY	INDEPENDENCE ROAD OF M.A. RASULZADE	109
ELMAN QULIYEV	IDEAS OF HEROISM AND ENLIGHTENMENT IN THE NOVELS "ARSLAN GIZ" AND "GUNDOGDU" BY ISMAYIL GASPIRALI	114
ULKER BAŞIYEVA	MIRZƏ İBRAHİMOVUN NƏZƏRİ-ESTETİK GÖRÜŞLƏRİNDƏ TƏRİQƏT MƏSƏLƏLƏRİ SECT ISSUES IN THEORETICAL-AESTHETIC VIEWS OF MIRZA İBRAHİMOV	117
ELMAN QULIYEV	ANALYSIS OF MOLLA ABBAS SURAT IN THE NOVELS OF ISMAYIL GASPIRALI	120
ULKER BAŞIYEVA	MIRZA İBRAHİMOV AND CLASSICAL AZERBAIJAN LITERATURE	128
ALLAHVERDIYEVA NURANƏ ELÇİN	RASULZADE, "THE SIYAVUSH OF OUR CENTURY" AND AZERBAIJAN	132
BABAYEV YAQUB MƏHƏRRƏM OGLU	M.FÜZULİNİN BƏLƏGƏT VASİTƏLƏRİNDƏN İSTİFADƏ QÜDRƏTİ	135
AYGUN AĦMADOVA	TOPIC CHOICE OF ABBAS SAHHAT IN THE HISTORY OF AZERBAIJAN CHILDREN'S LITERATURE (prose works and poems)	136
Gamze EVİRGEN Ali SELÇUK	HORSE THE SYMBOL OF FREEDOM AND NOBILITY IN NATIONAL CULTURE	144
AYGUN AĦMADOVA	CHILDREN'S POEMS OF ZEYNAL JABBARZADE	153
ASHRAF DANIEL ANUAR	WHY HARD WORK IS THE KEY TO SUCCESS	161
ALLEN IVANNEZZ RAYSNER FRENO RAYCED MOHD IDRIAN HARUN	SUBSTANCE ABUSE IS A CHOICE	162
Jumardi JUMIN Lawarniah VIJAYAN Nurul SARAHISSABELLAH	TEA PARTY: HELPING MENTAL HEALTH	163
Gynello ALEXI Khairuddin IRFAN Claijister CHRISTIAN	NATURE WALK: TRANQUILITY AND PEACE OF MIND	164
CASTELINA DELLA JAIKU ZENEVE ALISTA MICHAEL	THE HEALTH BENEFITS OF ALOE VERA	165

Nurul Shahiraton MUSILIN	SELF-DEFENSE THROUGH MARTIAL ARTS	166
Nor Shafika JAPIUS	COPING MECHANISM IN EMOTIONAL ATTACHMENT AND DETACHMENT	167
ANGELA RUSLI	BURY THE HATCHET WITH CROCHET	168
AVE VANESSA	UNDERSTANDING CHINESE NEW YEAR CUSTOM	169
Siti Nur Hanisah Omar HASHIM	UPCYCLING WASTE & CULTIVATE RESPONSIBLE CONSUMPTION	170
NASEEM AKHTER	INTEGRATION OF ISLAMIC TEACHINGS IN EDUCATION CURRICULA FOR HUMANIZING SOCIETY	171
ZAUR YÖDULLA OGLU AGAZADƏ	VƏTƏNPƏRVƏRLİK TƏRBİYƏSİ VƏ ONUN SƏCİYYƏVİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ	173
ARZU KARIMOVA SABIR KIZI	ABOUT THE RESEARCH OF TOPONYMS OF TURKISH ORIGIN	178
Жорабай Салтанат Тәңірбергенқызы Мамирова Куляш Нурбергеновна Садыкова Дамежан Адилхановна	География мамандығында оқитын білім алушыларының геоэкологиялық құзіреттілігін қалыптастыру мәселелері	181
Mubarak Nazerke	THE TECHNIQUE OF TEACHING KAZAKH PROSE DURING THE PERIOD OF INDEPENDENCE	187
ABITAY ALIYA IMANOVA ELMIRA	PROJECT-BASED HIGHER EDUCATION	193
ELMAN QULIYEV	LIFE AND JOURNALISTIC ACTIVITY OF ISMAYIL GASPIRALI	198

**BULENT ECEVİT AS A POLITICAL POET AN ANALYSIS OF THE POEM
"WE NURTURED THIS LOVE HAND IN HAND"
SİYASİ BİR ŞAİR OLARAK BÜLENT ECEVİT
"EL ELE BÜYÜTTÜK BU SEVGİYİ" ADLI ŞİİRİN TAHLİLİ**

Ahmet USLU¹

¹Doç. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Filoloji,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9014-9797>

Özet

28 Mayıs 1925 tarihinde İstanbul'da doğan Bülent ECEVİT, Türk siyasetinin önemli isimlerinden biridir. Türk siyasetine 1953 yılında giren Ecevit, 1970'li yıllardan itibaren Türk siyasetinde parti başkanlığı, bakan, başbakan yardımcısı ve başbakan olarak farklı görevlerde bulunur. Ecevit, genellikle siyasi yaşamı ile bilinir; ancak o gazeteci, şair, yazar ve çevirmen olarak da önemli bir isimdir. Hayatı genellikle siyasi mücadelelerle geçen Ecevit için aynı zamanda okul arkadaşı olan Rahşan Ecevit, hayatını paylaştığı ve daimî destekçisi olarak önemli bir figürdür. Siyasi kimliği dolayısıyla şairlik, yazarlık ve gazetecilik alanlarındaki başarısı göz ardı edilen siyasetçi; hisli, şair hassasiyetine ve şair duyarlılığına sahip edebî bir kişiliktir. Bu yönüyle ele alınmayan Ecevit'in tüm yaşamında yanında yer alan Rahşan Ecevit'e olan aşkı, sevgisi, saygısı da zaman zaman dile getirilse de bu bağlılık ve aşkın yazdığı şiirler üzerinden anlatılmaması bir eksikliklerdir. Bu çalışmada Bülent Ecevit'in siyasi koşuşturmaları arasında hiç ihmal etmediği eşi Rahşan Ecevit için yazdığı "El Ele Büyüttük Bu Sevgiyi" adlı şiiri tahlil edilecektir. Siyasi eleştiriler, memleket yönetimi gibi konularda eleştirilen ve eleştiren birisi olarak Türk siyasetinin en naif isimlerinden olan Ecevit'in bu kimliği dışında şiiri üzerinden onun ruh dünyasını okumak, eşine olan sevgisini yoğun siyasi düşüncelerden arındırılmış temiz bir aşkı bulup anlatmak, Ecevit'i siyasi kimliğinin dışında bir insan olarak da görmek, anlamak kültür ve edebiyat dünyamız açısından önemlidir. İnsanların makamları, mevkileri, sosyal statüleri, inançları, düşünceleri ne olursa olsun aşk ve sevgi gibi evrensel değerler karşısında nasıl bir duruş sergilediği, iç dünyasının ortaya çıkarılması sürekli gözler önünde olan bir hayata sahip siyasetçilerin de en nihayetinde insan olarak görülmesi bakımından da değer taşımaktadır. Bu çalışma adı ile görüşü ve siyasi anlayışı birleşmiş bir isim olan Bülent Ecevit'in bir kadın karşısındaki duruşunu, iç dünyasını anlamak için bir imkân tanıyacaktır.

Anahtar kelimeler: Yeni Türk Edebiyatı, Şair, Siyaset, Bülent Ecevit, Rahşan Ecevit.

Abstract

Bülent Ecevit, born on May 28, 1925, in Istanbul, is one of the notable figures in Turkish political history. Ecevit entered Turkish politics in 1953 and held various positions such as party leader, minister, deputy prime minister, and prime minister in Turkish politics from the 1970s onwards. Ecevit is generally known for his political career; however, he is also an important figure as a journalist, poet, writer, and translator. His life was mostly filled with political struggles, and Rahşan Ecevit, his schoolmate, and lifelong partner, was a significant figure who

shared his life and was his constant supporter. Due to his political identity, his success in poetry, writing, and journalism is often overlooked; yet, he possesses a literary personality with a sensitive and poetic sensibility. Although his love, affection, and respect for Raḥşan Ecevit, who was by his side throughout his life, are occasionally mentioned, the failure to express this devotion and love through the poems he wrote is a shortcoming. In this study, Bülent Ecevit's poem "We Nurtured This Love Hand in Hand," which he wrote for his wife Raḥşan Ecevit, whom he never neglected amidst his political hustle, will be analyzed. Understanding Ecevit's soul through his poetry, setting aside his political identity, and finding and narrating a pure love for his wife free from intense political thoughts is significant for our culture and literature. How people, regardless of their positions, status, beliefs, or thoughts, stand in the face of universal values such as love and affection, and revealing their inner world is valuable for seeing politicians, who live constantly in the public eye, as humans. This study will provide an opportunity to understand the stance and inner world of Bülent Ecevit, a name synonymous with his views and political understanding, in the face of a woman.

Keywords: New Turkish Literature, Poet, Politics, Bülent Ecevit, Raḥşan Ecevit.

**CORRESPONDENCE OF THE SOVIET RUSSIA GOVERNMENT WITH TURKIYE
AND THE ALLIANCE STATES REGARDING THE 1922-1923 LAUSANNE
CONFERENCE**

**1922-1923 LOZAN KONFERANSI İLE İLGİLİ SOVYET RUSYA HÜKÜMETİNİN
TÜRKİYE VE İTİLAFLAR DEVLETLERİ İLE YAZIŞMALARI***

Mugazima DOSSYMOVA

**Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı,
Doktora Öğrencisi, Orcid Id: 000-0001-9258-1145**

Özet

Birinci Dünya Harbinden sonra, İtilaf devletleri tarafından Mondros Mütarekesi ile zorla aldığı Osmanlı topraklarını ve Boğazlar yönetimimin elde etme müdahalesi Kurtuluş savaşı ile sonuçlanmıştı. Fakat İtilaf devletleri Türkiye devletinin yasal sınırlarını kendi paylarına çezebilmek için Lozan Konferansı toplanmıştır. Lozan konferansın amaçları, Türkiye devletlerine yasal olan Osmanlı topraklarının sınırlarını oynamak. Doğu Anadolu'nun statüsü, Boğazlar sorunu ve diğer sorunlardır.

İtilafların istedikleri Lozan Konferansı ile bağımsız ve egemenliğe sahip olan Türkiye devletini sınırlar içine tıkamak istemekteydi. Bu arada İtilaf devletleri Boğazları kontrolünde tutarak Boğazlardan yararlanmak isteye devletleri de kontrol altına alma isteğini duymaktaydı. Bunun için de Lozan Konferansında en önemli konuların biri Boğazlar meselesi olmuştur.

Lozan Konferansın yapılma varışında İtilaf devletleri Türkiye'nin tek başına bırakılmasını istemekteydi. Bu maksatla Türkiye'nin müttefiki olan Sovyet Rusya hükümetini Lozan Konferansından uzak tutmaktı. İtilaf devletleri Sovyet Rusya hükümeti ve onun müttefikleri Ukrayna ve Gürcistan'ın ülkelerinin Karadeniz'de kıyısı olmasına rağmen Lozan Konferansına çağırılmaya karar almışlardı. Batı devletleri Lozan Konferansında Türkiye ve Rusya'nın cephe kurmalarından kaçınmışlardı.

Ruslar Türk Boğazlarının tüm ülkelerin ticaret gemilerine açılmasını, bu arada Boğazları elinde tutan ülkenin geçen ticaret gemilerinden vergi alınmamasını istemekteydi. Bununla birlikte Boğazlar tüm harp gemilerine kapalı olmalarını içermekteydi. Rusya hükümeti Türkiye ile yapılan Moskova anlaşmasında bile Boğazların savaş gemilerine kapalı olmasını istemiştir. Çünkü Batı ülkelerinin istediği an Karadeniz'i geçip Sovyet Rusya'nın en zayıf yerinden vurabilmesinden kaçınmaktı. Ancak Boğazlara ticaret gemileri için serbestlik istemekteydi.

Lozan Konferansı başlamadan önce Ruslar Türkler ile diplomatik cephe kurmaya çalışmaktaydı. Türkiye ise Rusya hükümetinden birlikte Boğazları savunmak için bir anlaşma yapmak niyetinde olduklarını bildirmişti. Fakat Sovyetler Türkler ile birlikte bir savunma ve taarruz içeren anlaşmadan kaçmışlardı. Bundan yararlanan İtilaf devletleri iki hükümeti biri birinden ayırmayı becermişlerdi. Türkleri Ruslardan uzak tuta bilmek için Curzon Musul üzerinde İsmet Paşa'ya bol bol vaatlerde bulunur. İsmet Paşada buna inanmaktaydı. Fakat 1922 yılın sonuna kadar Boğazlar üzerindeki etkinliklerini artırabilmek için buna müsaade etmeyen İsmet Paşaya Musul hakkında ret cevabını göndermişti. Karadeniz'in güvenliğini pazarlık

* Bu bildiri yazar tarafından çalışılan doktora tezinden üretilmiştir.

konusu yaparak Musul'u geri almaya çalışan Türkler Curzon'un ret cevabından sonra İstanbul'un güvenliği için Musul'dan vazgeçmek zorunda kalmışlardı.

Bu arada Lozan Konferansının tümüne katılabilmek için Sovyet Rusya İtilaflar ile her türlü anlaşmaya varmayı denemişlerdi. Fakat İtilaflardan ret cevabını almışlardı. Yeni de Sovyet Rusya hükümeti protesto notlarını göndermişlerdi. İtilaf devletleri ne Rusya hükümeti ne Ukrayna, Gürcistan tarafından gönderilen protesto notlarına olumlu cevap vermemişlerdi. İtilaflar Sovyet Rusya'nın ve müttefiklerinin sadece Boğazlar konusu ile ilgili toplantıya katılmasına izin vermişlerdi. Böylelikle Lozan Konferansı sona ermene kadar Rusları Konferanstan uzak tutmayı da becermişlerdi.

Anahtar kelimeler: Lozan Konferansı, Sovyet Rusya, Türkiye Cumhuriyeti, İtilaf Devletleri, Boğazlar Meselesi, Yakın Doğu, Karadeniz, Akdeniz.

ABSTRACT

After the First World War, the intervention of the Allied Powers to obtain the Ottoman lands and the Straits administration, which were taken by force with the Armistice of Mudros, resulted in the War of Independence. However, the Allied Powers convened the Lausanne Conference in order to resolve the legal borders of the Turkish state on their own. The aims of the Lausanne conference are to change the borders of Ottoman lands that are legal for Turkish states. The status of Eastern Anatolia, the Straits problem and other problems.

With the Lausanne Conference, the Allies wanted to block the independent and sovereign state of Türkiye within its borders. Meanwhile, the Allied Powers wanted to keep the Straits under control and to control the states that wanted to benefit from the Straits. For this reason, one of the most important issues at the Lausanne Conference was the Straits issue.

At the time of the Lausanne Conference, the Allied Powers wanted Turkey to be left alone. For this purpose, it was to keep the Soviet Russian government, Turkey's ally, away from the Lausanne Conference. The Allied Powers, the Soviet Russian government and its allies, decided not to invite Ukraine and Georgia to the Lausanne Conference, even though their countries had a coast on the Black Sea. Western states avoided Türkiye and Russia from forming a front at the Lausanne Conference.

The Russians wanted the Turkish Straits to be opened to trade ships of all countries, while the country holding the Straits wanted no taxes to be collected from the passing trade ships. However, the Straits were closed to all warships. Even in the Moscow agreement with Türkiye, the Russian government wanted the Straits to be closed to warships. Because what Western countries wanted was to avoid being able to cross the Black Sea and hit Soviet Russia at its weakest point. However, he wanted freedom for merchant ships in the Straits.

Before the Lausanne Conference started, the Russians were trying to establish a diplomatic front with the Turks. Türkiye, on the other hand, had stated that they intended to make an agreement with the Russian government to defend the Straits. However, the Soviets escaped from the agreement with the Turks, which included a defense and attack. Taking advantage of this, the Allied powers managed to separate the two governments from each other. In order to keep the Turks away from the Russians, Curzon made many promises to İsmet Pasha over Mosul. İsmet Pasha also believed this. However, by the end of 1922, he sent a rejection letter about Mosul to İsmet Pasha, who did not allow this in order to increase his activities on the Straits. The Turks, who tried to take back Mosul by making the security of the Black Sea a bargaining point, had to give up Mosul for the security of İstanbul after Curzon's rejection.

Meanwhile, Soviet Russia tried to reach any kind of agreement with the Allies in order to participate in the entire Lausanne Conference. But they received a rejection response from the Allies. The government of Soviet Russia had just sent their protest notes. Neither the Allied Powers nor the Russian government nor Ukraine responded positively to the protest notes sent by Georgia. The Allies allowed Soviet Russia and its allies to attend the meeting only regarding the Straits issue. Thus, they managed to keep the Russians away from the Conference until the end of the Lausanne Conference.

Keywords: Lausanne Conference, Soviet Russia, Republic of Turkey, Allied Powers, Straits Issue, Near East. Black Sea, Mediterranean.

GİRİŞ

1915’de İtilaf devletlerinin donanmalarının Çanakkale Boğazla girmeleri müttefiki olan Rus hükümetini çok endişelendirmişti. Ruslar, İngilizlerin ve Fransa’nın Boğazlar üzerindeki iktidarlık kurmasını islemiyordu ve Mart ayında İtilaf devletlerini kendileri ile bir anlaşma yapılmasına zorladığını bilmekteyiz.

Çar Rusya’nın yerine gelen Sovyet hükümeti de 18 Kasım 1918’den beri İstanbul’a haksız olarak İtilaf devletlerinin yerleşmesine ve Türk Boğazlarının savaşa açılmasına çok rahatsız olmaya başlamıştı. Çünkü İtilaf devletlerinin aynı anda Türkiye’yi işgal etmekle beraber Kuzey ve Doğu Karadeniz’in kıyılarından Sovyet Rusya’ya zarar verebileceğinden korkmaktaydı.

19 Temmuz Karadeniz’e Yunan harp gemilerinin Anadolu kıyılarının muhafızlığını yaptıklarını ve askeri abluka uyguladığını öğrenen RSFSC hükümeti Britanya, Fransa ve İtalya hükümetlerine protesto notunu göndermişti. RSFSC’nin Dışişleri Halk Komiseri Y.L. Karahan, İtilaf devletlerine, Yunan savaş gemilerinin Karadeniz’e girmesi, Rus gemilerinin geciktirildiğini ve Türk limanlarına taşınan yüklere el konulduğunu bildirir. Yunanistan’ın Samsun’u bombalaması, Samsunda bulunan Rus mallarına ait depolarının tahrip edilmesi olayı Rus hükümetini daha da şaşırtmakta olduğunu söylemişti. Yunan gemilerinin bu operasyonlarına dikkat çeken RSFSR Hükümeti, gemilerin Çanakkale Boğazı’ndan geçişinden sorumlu olan İstanbul’daki İtilaf deniz komutanlığının, Yunan filosunun Karadeniz’deki yasa dışı eylemlerine herhangi bir engel koymadığını belirtiyor ve böylece Yakın Doğu’daki barış davasına zarar verdiğini görmektedir (Dokument Vneşney Politiki, C.V: 506).

Bu arada İtilaf devletleri 1922 yılların başında Türk kuvvetlerinden yenilmeye başladığının farkındaydı ve Türklerin daha da ilerlemesinden endişelenerek Ankara hükümeti ile bir barış anlaşmasının imzalanmasının gerektiğini düşünmekteydi.

Cenova’da Sovyet delegasyonuna Sovyet delegasyonuna sunulan bir memorandumda, İtilaf devletleri temsilcileri, Rusya Cumhuriyeti hükümetine ve ayrıca Ankara hükümetine Anadolu’da barışın yeniden sağlanmasına yardımcı olmaya davet etmekteydi. Fakat böyle bir öneride bulunan İtilaf devletleri Karadeniz’e savaş gemiler ile giren Yunanların bu barışı çiğnemelerine engel olmuyorlardı. Bu duruma karşı çıkan Sovyet Rusya hükümeti, İtilaf hükümetinden gelecekte Yunanlılar tarafından bu tür saldırgan hareketleri durdurmak için güçlü önemler alınmasını beklediklerini anlatır. Yunanların saldırısının şundaki tamamen sorumlusu Çanakkale Boğazının kontrolünü elinde bulunduran İtilaf hükümetlere ait olduğunu izah etmektedir (Dokument Vneşney Politiki, C.V: 507).

Rusya hükümetinin bu notu İtilaf devletlerini, Sovyetler ile Türkler arasındaki bir dostluk ilişkilerini değiştirme tutkusuna girmesine neden olmuştu.

1. Sovyet Rusya'nın Boğazlar Sorunlarını Önlemeye Çalışmaları.

Ruslar aslında, Türkiye Boğazlarının İngilizlerin elinde olmasını istemiyorlardı. Çünkü Sovyetler, İtilaf devletlerinin harp gemileri Karadeniz'de serbestçe geçebildiği zaman Karadeniz kıyılarındaki bölgelerin tehlikede olduğunu düşünmekteydi. Sovyet Rusya'nın, Ukrayna'nın ve Kafkasya'nın İtilaf devletleri tarafından gelecek tehlikeden uzaklaştırmanın tek yolu Boğazların tekrar Türklerin hâkimiyeti altında olmasını veya Sovyet Rusya Cumhuriyeti Federasyonunun etkisi altında olmasını istemekteydi. Böyle bir durumda RSFSC hükümeti, Karadeniz'in ve Akdeniz'in İngiliz gölüne çevrilerek İstanbul ile Boğazlarda İtilaf devletlerinin hâkimiyetini asla kabul etmeyeceklerini bildirirler (GARF, F.5202.O.2. D.25: 58.).

Sovyet Rusya, Boğazların tüm ülkeye ticaret gemilere açık olmasını ve Boğazların üzerinde etkisi olan ülke geçen gemilerden herhangi bir verginin alınmasını istememektedir. Bununla birlikte Rusya, Ukrayna ve Kafkasya bölgelerinin güvenliği için de Boğazların tüm harp gemilerine kapatılmasını istemekteydi.

Fakat Batı devletleri ise Karadeniz'de hâkimiyetini kurarak istediği an Sovyet Rusya'nın zayıf noktasından vurabilmek ve Türkiye hükümetini sürekli tehdit altında tutabilmeyi maksat etmişti. Bunun için de Türkiye Boğazlarını her zaman savaş gemilerine açık olmasını istemektedir. (Yerasimos, 2000: 470).

RSFSC hükümeti İtilaf devletlerinin Boğazlar üzerindeki isteklerini öğrenir öğrenmez Britanya Dışişleri Bakanı Curzon'a bir not çekmişti, 1914 savaştan sonra Boğazlar konusunu saptayan tek uluslararası düzenleme 1921'de Moskova'da imzalanan Rusya-Türkiye anlaşması olduğunu iletir. Bu anlaşmaya göre, tüm ülkelerin ticari gemilerinin Boğazlardan serbest geçişini sağlamıştı. Boğazların uluslararası statüsünü kesinleştirme hakkı, Rus-Türk anlaşmalarında göre Karadeniz kıyısı olan devletlere tanınmaktadır. Bu şart Karadeniz'de kıyısı bulunan tüm ülkeler tarafından kabul edilmektedir, yalnız resmi bakış açısını bilmediğim Bulgaristan ve Romanya bunun dışında kalıyordu. Karadeniz'in hemen hemen tüm kıyılarını kapsayan Rusya, Türkiye, Ukrayna ve Gürcistan, boğazlar sorununun çözümüne kimsenin müdahale etmesine izin vermeyecektir. Hatta karşı tarafın görüşü deniz-savaş üstünlüğüne dayansa da, yeni de bu görüşte kalacaktır. Büyük Britanya, kaynakları kurumuş ve savaşlardan dağılmış bir halde çıkan Avrupa devletleri gerçek barış istiyorlarsa, uluslararası sorunları zorla değil, hayati çıkarları bu sorunlardan etkilenen halklarla bir barış anlaşması yoluyla çözmeleri gerektiği konusunda hemfikir olmalıdır. Bunun dışındaki herhangi bir yöntem, bazı savaş sonrasındaki anlaşmalar gibi, gerçek anlamsız ve önemsiz kararların ve belgelerin uzatılmasına yol açacak ve devletlerarasındaki ilişkilerde yeni çatışmaların ve zorlukların kaynağı olacaktır. Boğazlara dikkat çekilecek olan Yakın Doğu sorununa ilişkin Venedik'te toplanan konferansla bağlantılı olarak bu son değerlendirmeye özellikle önem verirken, Rusya Hükümeti, yukarıda belirtilen görüşle çelişen hiç bir kararı tanımadığını, ayrıca Rusya'nın konferansa katılan devletlerarasında yer almadığını beyan etmişti (Dokument Vneşney Politiki, C.V: 575)¹.

İtilaf devletleri Türklerin İzmir'i geri almasından sonra Türk kuvvetlerinin Boğazlara doğru yürümesini önlemek için Ankara hükümetini anlaşma yapmaya çağırmayı hedeflemişti İtilaflar Sovyet Rusya'nın Boğazlar üzerindeki isteklerini bilmekteydi. Bunun için İtilaflar Sovyet Rusya'nın Türkler üzerinde etkilerinden endişelenmişti ve iki hükümetin dostluk ilişkilerine son vermeye karar vermişlerdi. Rusların Türkler üzerindeki etkilerini engellemenin ilk aşaması olarak yapılacak olan anlaşmadan Rusları uzaklaştırmaktı.

¹ №1082, Telgrafla çekilmiştir. 12 Eylül 1922'de RSFSC Dışişleri Halk Komiser Yardımcısı Karahan'dan, Büyük Britanya Dışişleri Bakanı Curzon'a not.

Britanya Dışişleri Bakanı Curzon ile Fransız Başbakanı ve Dışişleri Bakanı Raymond Pioncare Paris'te toplanarak Ankara hükümeti ile barış yollarını araştırmışlardı. 20 Eylülde İtilaflar geç olmadan eşit şartlarda Ankara hükümetini anlaşma masasına oturtmayı karar almıştı. Toplanacak olan anlaşmaya Türkiye, İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya devletlerinin katılması istenmişti (Armaoğlu, 2010: 51). Fakat Türkiye'nin yalnız dostu ve destekçisi olan RSFSC hükümetini bilerek çağırılmamıştı. İngiltere Türkiye ve Rusya arasını açmak maksatla konferansa Sovyetlerin katılmasını istemez. Çünkü birinciden Sovyetlerin Türkiye üzerindeki etkisi olacağını düşünmekteydi. İkincisi de konferansta oluşabilecek Türkiye ile Rusya hükümetleri arasında cephe kurulmasını önlemekteydi.

Sovyet Rusya İtilaf devletlerinin silah ile çözemediği sorunları artık anlaşma masasında çözmeye çalışacağına farkındaydı. Ruslar İtilaf devletlerinin Boğazlar üzerindeki isteklerini kendi paylarına çözebilmek için Türkiye ile Türk-Rusya diplomatik cephesini oluşturmaya çalışmıştı. Rusya'nın Ankara elçisi S.İ. Aralov Rıza Nur ile görüşerek iki hükümet arasında diplomatik cephe kurmaya çağırır. Nuri Paşa Mustafa Kemal Paşanın yokluğunu bahane ederek Aralov'a net bir cevap vermekten kaçınmaktadır.

Ayrıca RSFSC hükümeti için öncelikle Türkiye Boğazları tüm devletler için sadece ticaret gemilerine açık olmalıdır. İkinciden Boğazlar savaş veya barış zamanı olmasına rağmen tüm devletlerin askeri gemilerine kapalı tutulmalı. Son olarak ta Boğazlar tahkimatı Türklerin elinde olması gerekliliğini bildirmektedir. Bu bakış açısını Mustafa Kemale ve İsmet Paşaya iletir. Ruslar bununla birlikte iki hükümetin arasındaki hayati çıkarlardan ayrı dostluk, kardeşlik anlaşmaların hala geçerli olduğunu da bildirmektedir.

Bolşeviklere, Türkiye'nin İtilaf devletleri ile yapılacak olan konferansta en önemli konuların biri Boğazlar meselesi ile ilgili, askeri gemilerin Boğazlardan geçişine izin verilmesi konusunda anlaşmaya varmaya hazır olduğunu anlatan bilgi ulaşılmıştı (RGASPI, F.159. O.2. D.56: 90).

Rusya hükümet yöneticileri RSFSC'nin geleceği için çok endişelenir ve onarılmaz üzücü olayların olmasını önlemek için Türkiye Dışişleri Komiserliğine gönderdiği nota taslağında, Eğer Türkiye Delegasyonunun askeri gemilerin geçişine rıza karar gösterirse, böyle bir ihlalden kaynaklanan tüm sonuçlarıyla birlikte, 16 Mart 1921 tarihinde imzalanan Rusya ile Türk Antlaşmasının ciddi bir ihlali olarak kabul edeceklerini Ankara hükümetine iletmeyi kabul görmektedir. Bununla birlikte Ruslar, Türkleri Moskova ile Ankara Hükümeti arasındaki anlaşmaya zarar, Misak-ı Milliye aykırı olarak ve hem kendisinin hem de RSFSR halklarının çıkarlarına zarar vereceklerine inandırmaktadır. Böyle bir durumda, RSFSR hükümetinin, Rusya ve Türkiye hükümetleri arasında ortak çıkarların korunmasına yönelik atılan adımlara ilişkin daha önce uygulanan ön görüşmelerin umutsuzluğuna ikna olacağını bildirmektedir. Artık RSFSC hükümeti, Türk-Rusya anlaşması ve Türk-Rusya dostluğuna güvence artmayacağını ve güvencelerini başka şekilde aramak zorunda kalacaklarını söyler ve Ankara Hükümetinden Moskova'ya Boğazlar meselesi ile ilişkin konunun gerçek olup olmadığını bilmekle dostane bir açıklama alacağını umduğu bildirmişti (RGASPI, F.159. O.2. D.56.s.91-93).

Aslında Sovyet Rusya, Türkler ile İtilaf devletlerinin bir anlaşmaya varmasından korkuyordu. Çünkü Türkiye Boğazları İtilaf devletlerinin istedikleri gibi, savaş zamanlarında tüm devletlerin savaş gemilerine açık olması öncelikle Sovyet Rusya, Ukrayna ve Kafkas devletlerine tehlikeli olacağını iddia etmektedir. Bunun çözümü olarak ta, Türkiye ile Rusya delegasyonları ortak harekât ederse ve atılacak adımların ortaklığı maruz kalan tehlikelerden kurtulabileceğine inanmaktadır. Bu arada Rusya'nın güvenliğini sağlamak için Sovyet

hükümeti, İki hükümet birleşip harekât ederse İtilaflar tarafından gelecek zarardan kurtulacaklarına Türkleri de inandırmaya çalışmaktaydı, aksi halde Türkiye ve Moskova arasında yapılan anlaşmalara zarar verebileceğini bildirmişti.

9 Eylül 1922'de Aralov'ın Karahan'a gönderilen notunda, Türkler için Boğazlar meselesindeki çıkarlarımızın sorumlulukları temel niteliktedir ve Türklerin İstanbul boğazları yakınında kararlı eylemlerden ve Boğazlar konferansına katılmamızı talebinden oluşmalıdır demektedir (RGASPI, F.159. O.2. D.58: 5)¹.

2. Sovyet Rusya'nın Konferansa Katılma Çabaları.

5 Kasım 1922'de Aralov Çiçerin'e gönderdiği notunda, Yusuf Kemal ile görüşmesini beyan etmişti: Curzon'un Litvinov'la görüşme teklifini Yusuf Kemal'e bildirdiğini ve Yusuf Kemal'in bildiri için teşekkür ettiğini, fakat bu haberden etkilenmediğini söylemişti. Bununla birlikte Yusuf Kemal'in, Litvinov'un Curzon'la müzakereler sırasında Rusya'nın konferansa katılımı konusunda ısrar etmesi gerektiğini belirttiğini bildirmişti (RGASPI, F.159. O.2. D.58: 22).

Aralov, İtilaflar tarafından Sovyet Rusya'nın Konferansa katılması ile ilgili notalarda kesin bir ısrarın olmadığını bildirir. Fakat Moskova anlaşması boyunca Türkiye ve Rusya hükümetleri arasında anlaşmaya göre, Boğazlar meselesinin Karadeniz'e kıyısı olan ülkeler tarafından çözülmesi gerektiğini belirlendiğini vurgular. Bu arada Bulgaristan'ın konferansa katılma konusunda herhangi bir öneride bulunmadığını ve bu konuda Rusya tarafından ile Türkiye tarafından gönderilen notlarının arasındaki bu tutarsızlıkları, İtilaf devletlerinin Türk Hükümetinin Sovyet Rusya'nın konferansa katılımı konusunda ısrar etmeyeceği ve dolayısıyla konferansa katılmayı reddetmemize yol açacağı yönündeki görüşüne katkıda bulunabileceği endişesini de açıklar. Bununla birlikte Rus hükümetinin Türkiye hükümeti tarafından dostluk anlaşmalarının ve ortak dış politikaya ilişkilerinin göz ardı edildiğini düşünülebileceğini de uyarır. Yusuf Kemal'in Rusların böyle bir düşüncede olmasına itirazda bulunduğunu ve öncelikle Bulgaristan'ın konferansa davet edilmemeye karşı olmadığını, ikincisi de İstanbul hükümetinin İtilaflar ile birleşerek Türkiye'ye karşı şüpheli harekâtlarda bulunduğunu ve konferansta Türkiye'ye karşı fazla düşmanların olmasını istemediklerini söylediklerini iletir. Aralov'ın İtilaf devletleri Sovyet Rusya hükümetinin Lozan konferansına katılmasını istemediği takdirde Türkiye pozisyonun alacaklarını sorusuna Yusuf Kemal'in, Türkiye hükümetinin Rusların konferansa katılmasını isteyeceklerini ve bunun içinde Sovyet Rusya konferanstan önce tüm çabalarımızı göstermemizi ve İtilafın çalışmalarını bizzat yürütmemiz gerektiğini eklediğini Karahan'a iletmişti (RGASPI, F.159. O.2. D.58: 23).

Bu sırada Sovyet hükümetinin İtilaf devletler ile konferansa katılma ile ilgili iletişime geçmişlerdi. Rusların konferansa katılmasını katkısında bulunmaları için Türklerden yardım istemekle beraber iki hükümetin ortak çıkarlarını sağlamak için müttefiki Fransa'yı da enerjik bir şekilde etkilemesini bekliyordu ve Bakanlar Kurulunun da bu yönde hareket etmesini bekliyorlardı. Sovyet Rusya hükümeti olmadan alınan kurallarla ilgili kararların Ruslar için bağlayıcı olmayacağını ve bunları tanımayacağımızı bir kez daha uyarıyorlardı.

Ruslar, Eğer Türkiye müttefiki Fransa'nın Türklere verdiği güvencesi olmasaydı Ankara hükümeti İtilaflar ile anlaşma masasına oturmayı kabul etmeyeceğini ve Türkiye kuvvetleri Boğazları silah zoru ile geri alabileceğine inanmaktaydı. Fransa'nın artık Ankara'nın güvenini haklı çıkarmalı ve destek sözünü yerine getirmelidir, çünkü İngiltere ile olan ilişkisi sayesinde onu etkileyebilir ve Türkiye'nin yalnızca tam özgürlüğe ihtiyaç duyduğu boğazlar konusunda

¹ №61. Saat 16.45. 9.09.1922'de. Ankara.

İngiltere ile Ankara arasında bir bağlantı görevi görebileceğini söyler (RGASPI, F.159. O.2. D.58: 80).

Aralov Yusuf Kemal Paşa ile görüşmelerinde RSFSC hükümetinin Lozan konferansına katılması konusunda müttefiki Fransızların İngiltere hükümeti etkileyebileceğini inanmaktaydı.

Sonuç olarak Moskova elçisi Aralov Yusuf Kemal Paşadan Ankara hükümetinin Sovyetlerin konferansa çağırılması sözünü aldığından sonra, RSFSC hükümeti İtilaf devletlerine Sovyet Rusya'nın konferansa katılma isteğinde bulunan mektup göndermektedir.

24 Eylül 1922'de RSFSC hükümetinin, Britanya, Fransa, İtalya, Yugoslavya, Bulgaristan, Romanya, Yunanistan ve Mısır hükümetlerine gönderdiği notunda, Avrupalı güçler ve özellikle de bunların arasında barışa hiç yanaşmak istemeyen Büyük Britanya, iddiaya göre boğazların özgürlüğünü korumak bahanesi ile Türkiye'ye ait toprakları ve Boğazları Türkiye'ye iade etmeye reddediyor olmasını vurgulamıştı. Boğazların serbest bırakılması öncelikle Karadeniz kıyısındaki devletler için gerekmektedir, öncelikle Karadeniz kıyılarını kapsayan müttefikleriyle Rusya ve Türkiye devletleridir. Türkiye, 1920 yılından bu yana yıldır uğruna mücadele ettiği Misak-ı Milliye, yıllar boyunca boğazların dünya ticareti ve taşımacılığı açısından serbestisi tanındı, böylece boğazlardaki rejim ilgili devletler tarafından onaylandığını bildirir. Moskova anlaşması boyunca, Boğazlar ticarete serbest kalmalı iki hükümet tarafından onaylandığını, bu beşinci madde Karadeniz'de kıyısı olan ülkelerle ortaklaşa kararlaştırılarak kabul edildiğini iletir. Hâlbuki Avrupa'nın Boğazlar meselesiyle ilgili resmi belgeleri, bu mesele ile ilgili olarak sadece 1914 savaşını galipleri çıkan büyük devletlerini tanımaktadır, Rusya'nın bu konu ile ilgili çıkarlarını hiçbir şekilde tanıımıyordur. Türkiye ise yalnızca güçler arasındaki müzakerelerin nesnesi olarak değerlendiriliyor. Bu düşünce özellikle İngiliz hükümetinin 16 Eylül tarihli hükümet mesajında açıkça yer almaktadır. Bu arada Büyük Britanya boğazlar meselesi ile ilgilenen devletlere arasında ilik olarak kendisinin görmektedir, sonra da Fransa ve İtalya'yı olduğunu düşünmekte olduğunu açıklamıştı (Dokument Vneşney Politiki, C.V: 593-594).

Rusya hükümeti, Rusya'nın ve müttefik devletlerin haklarını Avrupa devletleri tarafından şekillendirilmesine ve göz dikmelerine protesto etmişti. Rusya ve ona bağışık ülkeler Ukrayna ve Gürcistan devletleri Türkiye'den sonraki Boğazlar ile ilişkin serbest kullanımında ön plana girmeli olduğundan bahsedilir. Avrupa hükümetlerinin Rusların bu haklarını hiçbir zaman reddetmediğini, tarihi gelişim süreci içinde bütün uluslararası anlaşmalarda Doğu ile ilgili sorunların Rusya çıkarlarına ilik yer ayrıldığını bildirmişti. Hatta Rusya çıkarlarının tanınması 1916'da savaş zamanında İtilaf devletlerinin kabulü ile Boğazların ve İstanbul'un Çar Rusya'ya teslim edilmesi ile ilgili anlaşmasının yapıldığını vurgulamaktadır. Sovyet hükümeti, Rusya'nın çıkarlarının Türk halkının bir kısmının kendisine esir olmasının gerektirdiğine kabul etmediğinden, Çarlık hükümeti ile Batılı ülkeler arasındaki eski anlaşmaları feshettiğini tekrarlamıştı. Yakın geçmişteki Çar Rusya'nın çıkarlarını böylece tanıyan Batılı ülkeleri, Boğazları geleceği hakkında karar verilirken Rusya'nın Boğazlara olan ilgisini tersleyemeyeceğini bildirmişti. Sovyet Rusya Boğazlar meselesinde konu dışı edilirse verilecek olan herhangi bir kararları kabul etmeyeceğini bildirir. Türkiye ile Rusya kendi aralarında Boğazlar konusunda bir anlaşmaya vardığını ve bu nedenle İtilaf devletlerinin Boğazlar konusunda Rusya'nın konu dışı edilmesinden önce bir daha düşünmelerini uyarılmaktadır. Rusya'nın Yakın Doğuda ve Boğazlar sorunlarının barış yolu ile çözülmesini istediklerini ve Karadeniz bölgelerine yakın devletlerin yapılacak plan konferansa çağırılmasını daha bir defa önermektedir (Dokument Vneşney Politiki, C.V: 595).

Bu arada 27 Eylül 1922'de Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan Trans Kafkasya Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birlik Konseyi, Büyük Britanya, Fransa, İtalya, Yunanistan,

Bulgaristan, Yugoslavya ve Mısır hükümetlerine gönderdiği notasında, Trans Kafkasya Cumhuriyetleri Birlik Konseyi, Yakın Ortadoğu meselesini ve özellikle de Boğazlar sorununu Karadeniz'in kıyısına yakın devletlerin katılımı olmadan çözmek için bir konferansın toplanmasını protesto eder. Trans Kafkasya Cumhuriyetleri Birlik Konseyi, Rusya Hükümetinin 24 Eylül tarihli notasına tamamen katıldığını ve Rusya ile birlikte, ne Azerbaycan'ın, ne Gürcistan'ın, ne de Ermenistan'ın, Trans Kafkasya Cumhuriyetlerinin katılımı olmadan ve onların çıkarlarına aykırı olarak boğazlarla ilgili alınacak hiçbir kararı tanımayacağını beyan etmişti (Dokument Vneşney Politiki, C.V: 597-598)¹.

RSFSC hükümetinin Britanya'daki resmi temsilcisinin Karahan'a ilettiği mektubunda, Britanya hükümetinin, Sovyet hükümetini Doğu Konferansına davet etme teklifine şiddetle karşı çıktığını ve özellikle de Lloyd George bu teklife sert bir şekilde karşı çıkmakta olduğunu iletmektedir. Moskova'nın Britanya'daki temsilcisi, Britanya hükümetinin Sovyet Rusya'nın Lozan Konferansına çağırılma konusunda müttefikleri ile görüşmediklerin, hatta bu konuydan açmasının gerekli görmediğini belirtmektedir. Çünkü bu konu genel olarak büyük engeller oluşturduğunu, özellikle de Rusların Lahey'de verdiği sözleri yerine getirmedikleri iddiası ile Cenova'da Ruslar ile İtilaf devletleri arasında kurulan az çok ilişkilerin bozulduğunu bahane etmekte olduğunu söylemişti (Dokument Vneşney Politiki, C.V: 598)².

Bu tarihte TBMM'nin önderi Mustafa Kemal İtilaf devletlerine RSFSC hükümetinin Lozan Konferansına davet edilmesi yönünde taleplerde bulunmaktadır (Dokument Vneşney Politiki, C.V: 599).

3. Sovyet Rusya'nın Lozan Konferansı İle İlgili Protesto Notaları.

Anadolu Eylül ayının ortalarında Yunan kuvvetlerinden tamamen temizlenmiştir. Fakat Boğazlara ise hala İngiliz ve Fransız kıtaları vardı. Çanakkale Boğazına yaklaşan Türk ordusundan endişelenen İngiltere, Fransa ise Rumeli tarafına geçtiğinden İngiltere askeri müttefiklerinden yardım bekler, fakat kimse yardıma gelmez. Yardımdan ümidini kesen İngiltere 12 Eylülde Milli Hükümetin İstanbul'daki temsilcisi Hamit Beyi Türk ordusunun Boğazlarda tarafsızlığını tanınmasını istemişti. Türk ordusunun Boğazlar da meydana gelmesini durdurmak için İngiltere Ankara hükümeti ile anlaşmaya varmaya çalışır. İngilizler, İstanbul'daki Fransız Komiseri General Pelle ile Ankara itirafnamesine imza eden Franklin Buyyonu İzmir'de bulunan Mustafa Kemal Paşaya göndermişti. Gazi ile görüşen bu İtilaf komutanlarının getirdiği notlarda, devletlerarasında bir barışı simgeleyen barış görüşmesine davet eder ve Türklerin Boğazlara da yapılacak olan harekâtının durdurulmasını istemektedir. Türk kuvvetlerinin Boğazlar harekâtı durdurulma karşılığında İtilaf devletleri, Edirne'den Meriç'e kadar Doğu Trakya'nın Türklere verileceği vaadinde bulunmuşlardı. İtilaf devletleri Türklere Yunan birliklerinin çekileceği hattın tayını için İzmit veya Mudanya da bir toplantı teklifinde bulunur. Sonuç Mudanya da toplantı yapılması kabul edilir. Mudanya toplantısına Türkiye tarafından İnönü murahhas seçilir. İngilizlerden General Harington, Fransızlardan ise General Şarpi ve İtalya'dan General Monbelli temsilcilik eder. 3 Ekimde başlayan toplantı 11 Ekimde imzalanır. Mudanya konferansının sonuçta, İstanbul Boğazları ve Doğu Trakya TBMM'ne verilir (Ünen, 1947: 139-140).

Öğüt gazetesi ve Hâkimiyet-i Milliye gazeteleri başyazısında genel olarak Mudanya toplantısındaki yeşil masayla ilgili konuların Türkiye ve İtilaflar arasında barışın ilik adımı

¹ 27 Eylül 1922'de 266 numaralı nota, Trans Kafkasya Cumhuriyetleri Birlik Konseyi Başkanı Narimanov'un, Transkafkasya Cumhuriyetleri Birlik Konseyi Üyesi Myashnikov'un, Transkafkasya Cumhuriyetleri Birlik Konseyi Üyesi Mdivani'in imzası ile gönderilmektedir.

² RSFSC'nin Büyük Britanya'daki Resmi Temsilci Yardımcısının Wise ve özellikle Gregory ile yaptığı son görüşmelerden öğrendiği belgeleri Karhan'a iletmektedir.

27 Eylül 1922'de 267 numaralı RSFSC'nin Büyük Britanya'daki Resmi Temsilci Yardımcısının, RSFSR Dışişleri Halk Komiseri Yardımcısı L.M. Karahan'a gönderilen mektubundan.

olarak adlandırılması bile Harington'un Lloyd George'ye Boğazlar meselesini seçimlerde kendisine uygun bir biçimde sunmasını istemekteydi (RGASPI, F.159. O.2. D.58: 79).

Toplantı yapılması zaman aralığında İtilafların Boğazları ve Çanakkale'yi ablukaya aldığı an Karadeniz'de ticari gemilerin gelip geçmesini yasaklaması sebeplerinden Rusya hükümetinin Amerika'ya birçok siparişte bulunduğu mallarının büyük kısmı yüklenen gemilerinin durdurulduğunu öğrenir ve bu duruma karşı çıkmaktadır. Bu duruma 30 Eylül 1922'de Rusya hükümeti, Büyük Britanya'nın Rusya'nın bilgisi dışında ve onun çıkarlarına aykırı olarak uyguladığı bu ablukayı protesto notunu göndermişti. Rusya hükümeti ulusal ekonomisini yeniden tesis etmek için verdiği tavizlere rağmen, kendisi ile normal ekonomik ilişkilerin kurulmasına ve Rusya'nın ekonomi kalkınmasına yardımda bulunmaması ile kalmayıp İtilaf devletlerinin Boğazları kapatarak Rusların çalışmalarını engellemesine şikâyet etmektedir (Dokument Vneşney Politiki, C.V: 605).

Rusya, savaşta zaferle çıkan güçlerin boğazlarda Rusya ve müttefiklerinin çıkarlarına aykırı bir rejim kurmasını protesto ediyordur. İtilafların açıklanan Boğaz ablukası, Karadeniz'e ulaşımı ile ilgilenmeyen devletlerin, Boğazı askeri güçleriyle kontrol ederek, Karadeniz devletlerinin barışçıl ekonomik yaşamına her zaman bir tehdit oluşturacağını vurgulamaktadır. Avrupa'nın yeni kan dökmeye hazırlandığı boğazların serbest bırakılması, yalnızca İtilaf Devletlerinin diledikleri zaman her bahaneyle boğazları kapatma ve bu şekilde tüm Karadeniz'i dünyanın geri kalanından ayırma özgürlüğü anlamına geleceğini söyleyerek bu duruma protesto etmektedir. Sovyet Rusya bu not ile Büyük Britanya'nın boğazlara uygulanan ablukanın ve tüm boğazlara uygulanan ve ticari gemilerin Çanakkale Boğazı ve İstanbul Boğazı'ndan serbest geçişine ilişkin tüm kısıtlamaların kaldırılması konusunda ısrar etmektedir (Dokument Vneşney Politiki, C.V: 606)¹.

Ayrıca Sovyet Rusya'nı şaşırtan olayda İtilaf devletinin Lozan konferansına Yugoslavya ve Romanya'nın çağırılmasıydı. Boğazlar konusu ile yakından ilgilenen Sovyet Rusya'nın, Ukrayna ve Trans Kafkasya devletlerinin konu dışı edilmesine şaşırmakta olduklarını, yeni de diğer iki devletler gibi Lozan konferansa çağırılmasını dilemekteydi.

Türkiye hükümeti RSFSC hükümetinin de barış anlaşmasına katılmasını istemekteydi. 6 Ekimde İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Horace Rumbold Curzon'a Rusya'nın konferansa katılması gerektiğini, fakat tüm konferansa değil sadece Boğazlar ile ilgili düzenlenecek olan toplantıya katılmasını önermekteydi. Fransa'da Fransız Başbakanı ile görüşen Curzon Rusya'nın konferansa katılması ile ilgili konuşurlar ve bir karara gelir. Sovyet Rusya'nın Boğazlar meselesi ile ilgili görüşmelere katılabileceği kararını vermişlerdi (Bıyıkoğlu, 1961: 88).

Bu arada Sforza İstanbul'dan Paris'e, Sovyet Rusya'nın yalnızca Boğazlar ile ilgili kısmının imzalanması gerektiğine bir not göndermektedir (RGASPI, F.159. O.2. D.58.s.80).

Fakat Sovyet Rusya hükümeti tüm konferansa katılma isteğinde bulunur.19 Ekimde Sovyet Rusya'nın Dışişleri Halk Komiseri, Rusya'daki Büyük Britanya, Fransa ve İtalya temsilcilerine gönderdiği telgrafında, Bir ay önce Rusya hükümetinin büyük devletlere seslenerek Yakın Doğu krizinin barışçıl çözümüne özel ilgisini göstererek gerçek ve sağlam barışın kurulması adına bu konuyla ilgili bir konferansa katılmasının gerekliliğini belirttiğini söylemişti.

Rusya Hükümeti bu seslenmelerinin yanıtsız bırakan büyük devletlerin bu konuda tutumunu hayretle izlerken, Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetlerinin konferansa davet edildiğine ilişkin tebliği, konferansın yakın zamanda toplanmasının beklendiğini doğruladı. Rusya

¹ №270. 30 Eylül 1922'de RSFSC hükümetinin Dışişleri Halk Komiseri Yardımcısı L. Karahan'dan, Büyük Britanya, Fransa ve İtalya hükümetlerine notası.

Hükümetine göre, birçok devlet katılımıyla ve Yakın Doğu Konferansına Yugoslavya, Romanya ve hatta Japonya da dâhil olmak üzere, ancak Rusya'nın bu sorunların çözümüyle en fazla ilgilenen taraf olmasına rağmen konferansa çağırılmaması hiç bir şey haklı gösteremez olduğunu ilan etmişlerdi.

Rus hükümeti, bir zamanlar Pasifik Okyanusu sorunlarına ilişkin bir konferansın Rusya katılmadığı takdirde bu toplantının istenilen hedefe ulaşmayacağına dair yaptığı uyarılarını büyük devletlere anımsatmak ister, şimdi Uzak Doğuda yeniden silahlı çatışmaların yaşandığını vurgulamıştı. Aynı şekilde Rusya Hükümeti, Aland Adalarının uluslararası durumunun kendi katılımı olmadan çözülmesini protesto etmişti ve Aland Adaları ile ilgili eylemlerinde hiçbir şeye bağlı olmadığını bir kez daha belirtebilir. Aynı şekilde, Rusya'nın coğrafi konumu ve Yakın Doğu devletleri ile olan siyasi ilişkiler, Yakın Doğuda barışın sağlanması ve sorunların uzun vadeli çözümünün, Rusya'nın katılımı olmadan bununla ilgili konular hiçbir şekilde mümkün olmayacağını açıklar (Dokument Vneşney Politiki, C.V: 621-622).

Sovyet Rusya hükümetinin itiraz etme notlarına rağmen 27 Ekim 1922'de Büyük Britanya, Fransa ve İtalya hükümetlerinin, Moskova'daki Britanya temsilcisi aracılığıyla G.V. Çiçerin'e iletildiği notunda, Fransa, İngiltere ve İtalya hükümetleri, Japonya, Romanya, Yugoslavya, Yunanistan ve Türkiye'yi, barış antlaşması imzalanması ve Doğudaki savaşın sona erdirilmesi amacıyla 13 Kasım'da Lozan'a temsilci göndermeye davet ediyordu. Bu konferansta görüşülecek olan konular arasında Boğazlar konusu da yer alacak. Fransa, Büyük Britanya ve İtalya hükümetleri, bu Boğazlar sorununun, sınırları Karadeniz'e bitişik olan devletlerin de özel görüşme ve danışma gerektiren çıkarlar içerdiğini biliyorlar ve kabul ediyorlar. Fransa, Büyük Britanya ve İtalya hükümetleri, Boğazlar sorununun tartışılmasına katılmak üzere temsilcilerini Lozan'a göndermeye davet ediyor. Boğazlar görüşmelerinin başlangıç tarihinin Sovyet Rusya hükümetine sonradan söyleneceğini bildirmekteydi (Dokument Vneşney Politiki, C.V: 653).

Aynı gün Bolşeviklerin lideri V.İ. Lenin "Observer" ve "Manchester Guardian" gazeteleri muhabiri Farbman ile yaptığı görüşmelerde, Rusya hükümeti, Paris önerisi ile Rusya'nın konferansının yalnızca Boğazlar sorunu ile ilgili bölümüne katılmasına izin verildiğinden asla memnun olmadıklarını iletmektedir. Böyle bir kısıtlamanın kaçınılmaz olarak birçok kaçınılmaz, özellikle de ekonomik sıkıntılara yol açacağını ve Fransa ve İngiltere'nin de çok yakın bir gelecekte bir büyük olasılıkla zararlı çıkacağını düşündüklerini söylemektedir (Dokument Vneşney Politiki, C.V: 638).

Rusya hükümeti İtilaf devletlerinin yapılacak olan Lozan Konferansının sadece Boğazlar konusu ile ilgili toplantısına katılmasının istenmesine karşı protesto notlarına rağmen Büyük devletlerin hiçbiri kararlarını değiştirmemekteydi. Ruslar Türkiye hükümetinin yetkilileri ile buluşarak, bir otak diplomatik cephe kurmaya çalışmaktaydı.

Türkiye'deki Moskova elçisi Aralov Ankara hükümetine Lozan Konferansından önce Türkiye ve Rusya için genel bir çalışma planını çizilmesi gerektiği teklifinde bulunmaktadır. 29 Ekim 1922'de Aralov Çiçerin'e gönderdiği notunda, Türkiye hükümetinin temsil ettiği Rauf Bey sözlü olarak Rusya hükümeti görüşme teklifine kabul ettiğini söylemişti (RGASPI, F.159. O.2. D.58: 89).

Aynı tarihte Pastuhov'tan Çiçerine gönderildiği notunda, 27 Ekim 1922'de Ögüt akşam gazetesinde Rusya ve Türkiye hükümetlerinin yaklaşan konferanstaki ortak çıkarları ve eylemleri koordine etme ihtiyacı hakkında geniş bir makalenin yayınlandığını ve makalede son notumuza olumlu yanıt veriyor diyerek iletmekteydi (RGASPI, F.159. O.2. D.58: 90).

31 Ekimde Aralov İsmet Paşa ile görüşür ve Sovyet Rusya'nın Türkiye tarafından istedikleri sorulara cevap alırlar. 1. Rusya'nın Lozan Konferansının tümüne katılmasını istendiğini

bildirilir. 2. Konferansta Türkiye Rusların Boğazlar konusunda istediklerini kendi istekleri gibi öne süremeyeceklerini ve bunun Türkiye tarafına zarar verebileceğini söyler. 3. Türkiye, Boğazlar konusunda Boğazlara bağlaşıklık devletlerin katılmasını kabul görmektedir. 4. Rusya'nın Türkiye ile savaş halinde olmadığından yapılacak olan anlaşmayı imzalanmasının gerektiğini iletmektedir. 5. Türkiye Misak-ı Milli görüşlerinden öteki gidemeyeceklerini anlatır.

Rusya hükümeti Türklerin bu cevaplarından sonra artık İtilaf devletlerini sadece Boğazlar konferansına katılma teklifini reddetmek veya kabul etmek gerektiğinin farkına varmaktadır.

2 Kasım 1922'de Rusya hükümeti, İngiltere, Fransa ve İtalya hükümetlerine durumu protesto ederek bir not göndermişti, Rusya Hükümeti, 27 Ekim'de Büyük Britanya, Fransa ve İtalya Hükümetlerinden, Boğazlar meselesinin görüşülmesine katılmak üzere Lozan'daki Orta Doğu Konferansına temsilci gönderme davetini aldıklarını bildirir.

Rusya Hükümeti, konferansın diğer tüm konular sırasında Rusya'nın konferansa katılımının dışında tutulmasını tamamen yanlış ve haksız bulduklarını söyleyerek protesto etmektedir. Sovyet Rusya, her şeyden önce, güçler tarafından planlanan konferansın yapısının Sevr Antlaşması'nı imzalayan devletlerin bileşiminden keskin biçimde farklı olduğunu belirtiyor, çünkü Lozan'da Ortadoğu meselelerine ilişkin yaklaşımın hiçbir şekilde büyük Avrupa savaşına önceki katılımın gecikmiş bir tasfiyesi olarak düşünülmemeyeceğini, Türk halkının parlak zaferlerinden sonra esasen imkânsız olan bir tasfiye olarak görülemeyeceğini, ancak yeni konferansın Orta Doğudaki tüm sorunlarının genel bir çözüme kavuşturulması hedefi olacaktır.

Lozan konferansının Yakın Doğu sorunlarını çözümü olacağından, Sovyet Rusya'nın bu konferansın tümüne çağırılmamasına yalnızca Boğazlar sorununun çözümüne çağırılmasını kabul edilmesi olanaksız olduğunu bildirmektedir. Bununla birlikte Sovyet Rusya'nın, Türkiye'nin komşusu olan Bulgaristan'ın dışarıda bırakılırken Yugoslavya, Romanya hatta Japonya'nın çağırılmasına anlam veremediğini iletmektedir. Konferansı düzenleyen ve çağırısı yapan devletler, herhangi bir hukuki dayanağa dayanmaksızın, bazı devletleri bu görevin çözümüne dâhil ederken, diğerlerini bu görevin dışında bırakıyor. Çağırısı yapan devletlerin bu eylem tarzında, daha zayıf devletlerin meşru haklarının daha güçlü devletler tarafından ihlal edilmesine izin veren bir politikanın tezahürünü ve onların kaderlerini ve çıkarlarını keyfi olarak kontrol etme girişimini görmek gerektiğini öne sürmekteydi.

Rusya hükümeti İtilaf güçlerinin gerçek anlamda kalıcı bir barışın kurulmasını istemiş olsaydı, Yakın Doğu sorunlarının çözümünde Rusya'yı uluslararası anlaşmaların çerçevesi dışında bırakmaya çalışmayacaklarından şüphesi yoktur demişti. Hedefi dünya barışının çıkarları ve tüm halkların kendi kaderini tayin etme hakkını kullanmak olan Sovyet Cumhuriyeti'nin yasal haklarını, onurunu ve hayati çıkarlarını koruma görevini yerine getiren Rusya Hükümeti, kendisini konferansın bütün aşamalarına katılmasını ısrar etmek zorunda gördüğünü, Yakın Doğu konferansına Ukrayna ve Gürcistan'ın da herhangi bir kısıtlama olmaksızın diğer katılımcılarla eşit haklara sahip olarak tam katılımına ısrar etmekte olduğunu iletmişti. Rusya Hükümeti, Lozan Konferansının davetkâr yetkilerinden mümkün olan en kısa sürede cevap vermelerini talep etmektedir, böylece Rus delegasyonu konferansın açılışına yetişmesine sahip olacaklarını belirtmişlerdi (Dokument Vneşney Politiki, C.V: 650-653).

Lozan Konferansın düzenleyici devletler konferansa katılıp katılma sorununu kendi isteklerine göre karar vermişlerdi. Sovyet Rusya'nın 2 Kasım ayında gönderilen protesto notuna olumlu cevap vermezler. 24 Kasım 1922'de Fransız Başbakanı ve Dışişleri Bakanı R. Pioncare RSFSR Dışişleri Bakanına, Lozan Konferansına Yakın Doğu savaş durumunu ortadan kaldıracak

devletlerin çağırıldığını belirtir. Sovyet Rusya'nın Boğazlar sorunu toplantısına gönderilecek olan temsilciler kuramına Ukrayna ve Gürcistan temsilcilerinin de eklenebileceğinde serbest karar verebileceklerini söylemişti (Dokument Vneşney Politiki, C.V: 654).

4. Sovyet Rusya Hükümetinin Lozan Konferansına Katılma Telaşları.

İtilaf devletlerinin 24 Kasım ayında gönderdiği notasından sonra Çiçerin Stalin'e gönderdiği notasında, Yoldaş Surits Boğazlar ile ilgili toplantının 15 Kasım 1922'de açılacağı haberinin ulaştığını belirtir. Batı devletleri komisyonu Boğazlar sözleşmesi onaylanmadan önce harekete geçmeye başladıklarını söyler. Hızlı bir şekilde Boğazlar konferansına katılacak temsilcilerinin seçilmesini önermektedir. Kendisinin de Sklyansky ile temasa geçtiğini, çünkü katılacak olan komisyon askeri ve en önemlisi de denizcilik görevlerine sahip olması gerektiğini bildirmişti. Fakat Sklyansky şuna kadar Lozan Boğazlar konferansına gönderilecek tek bir adayın gösteremediğini bildirmişti. Çiçerin geçici olarak yoldaş Potemkin'i aday olarak belirtmişti. Bununla birlikte Çiçerin, Konferansa genel olarak işlevleri çok daha hareketli, canlı ve iddialı birilerinin katılması gerektiği tavsiyesinde bulunmuştu. Seçilmekte olan komisyonlar çok önemli bir diplomatik rol oynayabilmelerinin gerektiğini belirtmektedir, çünkü farklı devletler arasında bir mücadele yaşanacağını, hatta İngiltere İngilizlere karşı, Fransa Fransa'ya karşı gibi çeşitli kombinasyonlar oyunlarının yapılabileceğini uyardı. Katılacak olan komisyonlar aynı zamanda İtilaf devletleri tarafından yapılacak olan her türlü entrikayı da sağlamak ve önlemek gerektiğini söylemişti. Aynı zamanda bu konferans son derece önemli olacaktır. Bunu çok ciddi düşünmelerinin gerektiğini ama hiçbir durumda tereddüt etmemek gerektiğini söylemektedir. Komisyonun konferansa hazırlanması için kimlerin katılacağına bir an önce karar verilmesi gerektiğini vurgulayarak iletmektedir (RGASPI, F.159. O.2. D.57: 144)¹.

Sovyet Rusya 20 Kasım'da başlanmış olan Lozan konferansına İsmet Paşa Sovyet Rusya'nın katılmasını talep etmektedir. Curzon, Rusya Hükümeti'nin boğazlar konusundaki konferansa katılmaya davet edildiğini ve müttefiklerin şu ana kadar bazı nedenlerden dolayı gelemeyen Rus heyetinin gelişini beklediklerini izah ettiklerini Rauf Bey Aralov'a iletmişti. Aralov'ta 25 Kasım 1922'de mektup olarak bu konuyu Çiçerin'e göndermiştir (RGASPI, F.159. O.2. D.58: 122).

13 Aralık ayında Aralov Rauf Beyi ziyaret eder ve öncelikle Moskova gazetelerinin yayınladığı haberlerde, İsmet Paşanın Lozan Konferansında Boğazlardan sadece barış zamanında değil aynı zamanda savaş gemilerin geçişine rıza gösterdiğine dair iddiaların olduğunu söyler. Bu haberlerin doğru olup olmadığını sormuştu. Rauf Bey, Türk Hükümeti'nin henüz İsmet Paşa'dan kesin bir kararın alındığına dair bir mesajı olmadığını ve bu nedenle herhangi bir cevap veremeyeceğini söylemişti. Bu cevaba tatmin olmaya Aralov görüşme barısında bu soruya dört kez döner. Rauf Bey, askeri gemilerin boğazlardan geçişine ilişkin Türk Hükümetinin bakış açısını ve Türk Hükümetinin böyle bir geçiş kabul edip etmediği kendisine açıklanmadığını söylemişti. Yeni de Rauf Bey, İtilaf devletleri tarafından İstanbul'un güvenliğinin sağlanmasına dair garanti vermedikçe Türk hükümetinin bu garantileri değerlendirdikten sonra bir karar varabileceğini anlatmıştır (RGASPI, F.159. O.2. D.58: 123).

24 Kasım 1922'de Boğazlar toplantısına katılacak olan temsilcilerinin adlarını iletmektedir. 26 Kasım 1922'de Sovyet Rusya hükümetinin heyetleri Lozan'a gelirler. 27 Kasım ayında Rus heyet başkanı Georgi Vasilyeviç Çiçerin Rusya, Ukrayna ve Gürcistan heyetleri adına Konferans yöneticilerine bir not göndermişti, Konferansın çalışması sırasında Trakya'da öngörülen toprak değişikliği ve bunu takiben Boğazlar havzasında yer alan komşu devletler ile

¹ 5 Kasım 1922'de Çiçerin'den, Politbüro üyelerine, Dışişleri Halk Komiserliğine ve Yoldaş Sklyansky'e gönderilmiş notu.

bitişik bölgesinde Ege ve Karadeniz arasındaki ilişkilerde meydana gelecek olan değişimin, Boğazların rejimini üzerinde etkile bir etkiye sahip olması kaçınılmazdır. Bu sorunlar, Yakın Doğu'da kalıcı barışın kurulması ve bu barışın önemli şartı olan Türkiye'nin egemenlik ve bağımsızlığının güçlendirilmesinin bağlı olduğu bu konular, diğer konular gibi, Rusya ve müttefiklerinin hayati, ekonomik ve siyasi çıkarlarıyla doğrudan ilgilidir.

Bu sorunların tatmin edici ve etkili çözümün tek koşulu Rusya ve müttefiklerinin yalnızca şu ya da bu konudaki görüşlerini ifade etmelerine değil, aynı zamanda konferansın tüm tartışmalarına, çalışmalarına ve kararlarına etkin bir şekilde katılmalarına izin verilmesi durumunda başarılabilir. Sovyet Rusya'nın katılımınız Yakın Doğu ile ilgili verilecek olan kararlar ölü kalmaya mahkûmdur demektedir (Dokument Vneşney Politiki, C.VI:20-21).

Sovyet Rusya heyet başkanı Çiçerin Lozan'a gelir gelmez Lozan konferansının tümüne katılması ile ilgili böylece bir not çekmiştir.

29 Kasım 1922'de Lozan Konferansı Başkanlarından, Sovyet Rusya hükümeti ve müttefikleri sadece Boğazlar konusu ile ilgili görüşmelere ve karar almalarına katılabileceklerin ileten ret notu gelmektedir. 3 Aralık 1922'de tekrardan Rusya, Ukrayna ve Gürcistan heyetleri Lozan konferansının Başkanlarına bu durumu protesto eder ve Rusya ve müttefiklerinin konferansa hazır bulunmadan alınan kararlarla kendilerini bağlı saymayacaklarını bildirir, aynı zamanda bundan sonra meydana gelebilecek herhangi bir ters durumun tüm sorumluluklarını kabul etmeyeceklerini ilan ederek Konferansın Boğazlar ile ilgili sorunlarına katılacaklarını bildirmişlerdi (Dokument Vneşney Politiki, C.VI:30-31).

Rusya heyeti üyesi Rakoski gazetelere veren sohbetinde, Karadeniz'in savaş gemisinden arındırılmasını ve Boğazlar Türkiye tarafından tahkim edilmesini istediklerini söyler. Bundan endişe duyan Batı devletleri Rusya'ya karşı Türklerle birleşerek cephe kurmaya çalışır. Fakat Türklerin müttefikleri olan Sovyet Rusya ile cephe kurmasından korkmaktadır. İki müttefik hükümetlerin cephe kurmasını önlemek için Curzon İsmet Paşa ile buluşur ve Musul konusunda yalandan vaatler vermeye başlar. Türkiye tarafı 2 Aralık ve 6 Aralık aylarında Ruslar ile görüşme yapar, Görüşmede Rusya'nın Türkiye ile birlikte Boğazları savunmak için bir anlaşma yapmasında bulunurlar. Ruslar Türkiye tarafından taarruz içeren ittifakı 1920'den beri ret etmekteydi. Ruslar aslında Türkiye ile Rusya'nın Boğazlar üzerine bir diplomatik cephe kurulmasını istemişlerdi ve bunu İsmet Paşaya da iletmişlerdi. İsmet Paşa Lozan'da görüşmelerinde Misak-ı Millînin Boğazların serbestliğini öngördüğünü ve bundan ileri gitmeyeceğini tekrarlamıştı. Böylece iki hükümet arasında cephe kurulmamaktadır. Bu olay İtilaf devletleri tarafından sevinçle karşılanılmaktaydı (Yerasimos, 2000: 483-485).

5. Sovyet Rusya Delegasyonunun Lozan Konferansını Terk Etme Kararları.

İtilaf devletleri uzmanları Boğazlar ile ilişkin konferansta Rusya hükümetini dışlayarak özel uzmanlar toplantısını yapmaya karar verirler. Fakat bu duruma 9 Aralık ayında protesto eder ve Konferansı terk etme kararını alabileceklerini uyarmakta bir Lozan Konferansının etkililerine uyarma notunu göndermiştir. 11 Aralıkta Lozan Konferansı başkanları, Sovyet delegasyonunun bütün toplantılara kabul edildiğini ve ileride de görüşülecek toplantılara kabul edilmeyi devam edeceğini bildirmektedir (Dokument Vneşney Politiki, C.VI:55-56).

11 Aralık ayında yapılan toplantıda Rusya tarafı savaş gemilerinin Karadeniz'den geçme ile ilgili sorunlarına, İtilaflar askerlikten arındırma tasarısının Rusları ilgilendirmedeği cevabını verir. 12 Aralık ayında Rusya, Ukrayna ve Gürcistan Lozan Konferansının heyetinin Konferans Başkanlarına çektiği notunda, İtilaf devletleri uzmanlar ile Rusya, Ukrayna ve Gürcistan uzmanlar arasında bu sabah meydana gelen olay, Rus ve Gürcü delegasyonlarının konferans çalışmalarına ilişkin 9 ve 11 Aralık 1922'de belirtilmiş olan endişelerini tamamen haklı

çıkardığını söylemişti. Rus uzmanları, uzman toplantılarının yerine bir alt komite ve hatta Boğazlar Komisyonu toplantılarının yerine getirilmesi yönündeki açık isteğinden uzmanlar toplantılarını protesto ederek terk etmek zorunda kaldılar. Sabah İtilaf devletlerinin uzmanları toplantıya Boğazlar ile yeni proje sunduklarını, fakat bu projenin eski projeden farksız olduğunu söyler. Daha önce Rusya, Ukrayna ve Gürcistan uzmanlar 9 Kasım tarihli notasında böyle bir işlemleri yöntemi kabul etmeyeceklerini ilettiğini bildirmişti (Dokument Vneşney Politiki, C.VI:66-67). Rusların protesto ederek Konferansı terk etmesinden sonra İtilaf devletleri, askerlikten arındırma tasarısını Ruslara iletir, fakat Sovyetler Konferansa geri dönmemişti.

6. Rusya Hükümetinin Boğazlar Meselesine Son Girişimi.

12 Aralıkta Lozan Konferansın terk eden Sovyet Rusya Türkiye hükümeti Moskova temsilcisi Aralov ile ilişkilerini sürdürmektedir. Boğazlar konusunda Türklerin Ruslar ile birleşmelerinden endişelenen Curzon 17 Aralık ayında Çiçerin ile görüşmeye karar alır. Fakat görüşme barısında anlaşmazlıklar yaşanır ve Çiçerin, Curzon varken İngiltere ile hiçbir ciddi anlaşmanın yapılmasının mümkün olmadığına karar vermiştir. Bu arada Rusya hükümeti Boğazlar ile ilişkin kararları Türk heyetlerinden haberdar olmaktadır (Armaoğlu, 2010: 331).

19 Aralıkta Boğazlar ilişkin toplantısında İsmet Paşa, Boğazlar Uluslararası Komisyonunu reddeder. Curzon ise Rusya tarafından yapılan önerileri hem de Türklerin yaptığı önerilerini reddeder. Böylece altıncı toplantı bir sonuca varmazdan dağıtılmıştı. 20 Aralıkta artık Boğazlar konusu ile ilgili toplantı biter. Boğazlar üzerinde çalışılacak sorunlar artık özel görüşme olarak kalmasına karar verilmiştir.

Boğazlar konusunda anlaşmaya varmakta zorlanmakta olan Türkiye'ye İngiltere 27 Aralıkta Musul hakkında ret cevabını göndermişti. Türkler İstanbul'un sağlamak için Musul'dan vazgeçmek zorunda kalmaktadır. Bu durumdan haberdar olan Moskova tarafı 1 Ocak 1923'de Ankara'da Rauf Bey ile görüşür, Ruslar Boğazlardan bazı savaş gemilerinin geçebilmesi için tasarılarını yumuşatarak Türkiye ve Rusya arasında Boğazları birlikte savunma isteklerini söyler, fakat Lozan Konferansına tekrar katılmak niyetini bildirirken İtilaf devletlerine Türkiye ile diplomatik bir anlaşmadan bahsetmez (Yerasimos, 2000: 490-493).

Fakat Sovyet Rusya Boğazlar sorunun sona erdiğini öğrenir ve bununla birlikte Boğazlar ile ilgili kararların tümü ile dışarıda bırakıldığını öğrenir ve 7 Ocakta 1923'de Rusya, Ukrayna ve Gürcistan heyetinin Konferans Başkanlarına (Dokument Vneşney Politiki, C.VI:137) , 10 Ocakta Türkiye heyetine protesto notasını göndermişti. Bu protestolarına olumlu cevap almazlar.

5 Nisan 1923'de Rusya heyetleri adından, Boğazlar konusunda alınan kararları kabul etmeyeceklerini ve konferansın yeniden düzenlenmesi gerektiğine bildirilen Konferans Genel sekreteri Massigli'ye mektup yollamıştı (Dokument Vneşney Politiki, C.VI:245).

12 Nisan 1923'de Lozan Konferansı Genel Sekreteri Massigli Lozan Konferansı Rusya, Gürcistan ve Ukrayna Üyesi Vorovski'ye gönderdiği notunda, Boğazlar Konferansını imzalandığını yeniden konferansın düzenlenmeyi düşünmediklerini ve Rusya tarafından reddedilmiş anlaşmanın Rusların niyetinin değiştiği takdirde gelip imzalanması için tarihin belirleneceğini iletmişti (Dokument Vneşney Politiki, C.VI:245-246).

Varovski Konferansa katılma durumunu İtalyan temsilcisi Mussolini'ye iletir. İtalyan temsilcisi Rusların konferansa katılmasından fazla rahatsız olmaz. Türklerin ve İtalya temsilcisinin karşı çıkmamasından yararlanan Varovski 23 Nisan 1923'de açılan Lozan Konferansına gelmişti. Lozan Konferansı Genel Sekreteri Massigli Rusların Konferansa katılma konusunda bir cevap

vermez. 25 Nisan 1923'de İsmet Paşa İtalyan temsilcisi Montagna ile görüşür ve Rusları Lozan Konferansa katılmasını istemektedir. Montagna olumlu cevap vermektedir. Fakat İngiltere ve Fransa Türk-Rus cephesinin kurulmasından endişelenmektedir. Böylece olay karışır ve 2 Mayıs 1923'de Varovski Konferansa katılma başvurusuna cevap almaz. Varovski Konferansa katılmakta direnmektedir. Bu olay 10 Mayıs Varovski'nin öldürülmesi ile ayaklanmıştı (Yerasimos, 2000: 496-497).

Merkez Komite Sekreteri, Lenin'e ve Politbüro Üyelerine gönderdiği notunda, Boğazlar Sözleşmesinin imzalanması kararının birçok yoldaş arasında yanlış anlaşılmaya yol açtığını ve bu kararın kendisi için tamamen beklenmedik bir durum olduğunu Politbüro üyelerine bildirmişti. Boğazlar Sözleşmesinin imzalanmasına neden hazır olduğumuzu ve gerçeklerin ne olduğunu sorulduğun vurgulamaktadır. Bu arada Boğazlar anlaşmasının imzalanmasının en büyük siyasi hata olarak gördüğünü kendi adından bildirmektedir.

Moskova'ya geldiğinde Boğazlar ile ilişkin görüşe imza atan Litvinov Yoldaşla uzun bir sohbet gerçekleştirdiğini ve Litvinov'un ortaya koyduğu temel kanıtın şu olduğunu, eğer bu sözleşmeyi imzalamamış olsaydık, ticaretimiz ve özellikle tahıl ihracatımız için ortaya çıkacak tehlikeyi ortadan kaldırma olacağını ilettiğini söyler. Bu tür bir değerlendirmenin ve sözleşmenin kendisi hakkında yeterince bilgi sahibi olunmadan da ileri sürülebileceğini karşı gelmektedir. Boğazlar arası ticaret özgürlüğü uzun süredir mevcut olduğunu ve bu bağlamda sözleşme yeni bir şey getirmediğini, herhangi bir askeri hak yaratmadığını anlatarak, Boğazlar sözleşmesinin imzalandığını doğru bulmadığını vurgulamaktaydı. Sözleşmenin imzalanması lehine bir argüman olarak gösterilen İstanbul'daki Uluslararası Komisyona gelince, bu komisyon teknik bir komisyondur ve Boğazlarda seyrüsefer özgürlüğüyle hiçbir ilgisi yok olduğunu bildirmişti Seyrüsefer özgürlüğünün garantisi, bu konuda tüm sözleşmelerde yazılanların tekrarlandığı, Boğazlar Sözleşmesinin kendisidir demişti. Boğazlarla ilgili olarak, bizim imzamız daha önceki tüm sözleşmelerde mevcut olduğundan Boğazlar yoluyla ticaretimize müdahale etmek için mevcut sözleşmede Rusya'nın imzası olmadığı için kimse bize resmi olarak karşı çıkamaz en önemlisi Rusya-Türk ve Ukrayna-Türk anlaşmalarında mevcut olduğundan, bir de Kars Anlaşması bu boğazlar yolunu güvence altına aldığına bakılırsa Boğazlarda Rusların ticaretine müdahale edemeyeceklerini kanıtlamaktaydı (RGASPI, F.82. O.2. D.1328: 3-5)¹.

Sonuç

Rusya hükümeti bu arada, ticaret gemilerinin Boğazlarda seyrüsefer serbestliği sadece Ruslara değil, başta İngiltere olmak üzere tüm ülke bu ticaret özgürlüğüyle ilgilendiğini bilmektedir. Sovyet Rusya hükümeti Karadeniz'i açık deniz olarak kullandıklarında tüm devletler ve güçlü deniz devletleri özellikle de İngiltere, yüzlerce yıldır özenle aradığı imtiyazı Ruslardan alacağını düşünerek, Rus ticari gemilerinin Karadeniz'den serbest bırakılmasını istemektedir. Boğazlar anlaşmasının yapıldığı andan itibaren biz de güney kıyılarımızın tamamının çıkarma kuvvetlerine karşı en savunmasız olduğu konumu pekiştiriyoruz ve Moskova'ya yönelik bir saldırı için operasyon üssü görevi görebilecek güneyimizin artık yabancı işgaline açık olduğunu düşünmektedir (RGASPI, F.82. O.2. D.1328: 5-7).

¹ 2642 numaralı çok gizli bir not. 2 Ağustos 1923'de Politbüro üyeleri ve adayları, Buharin, Zinoviev, Kalinin, Kamenev, Lenin, Molotov, Rudzutak, Rykov, Stalin, Tomsy ve Troçki Yoldaşlara not. Not kopyası, Merkez Komite Başkanlığı Üyeleri, Kuibyshev, Solts, Yaroslavsky ve Tskrup Yoldaşlara.

Kaynaklar.

Arşiv Belgeleri

GARF, Fond 5202. Opus.2. Delo 25. List 58.

RGASPI, Fond 159. Opus 2. Delo 56. List 90-93.

RGASPI, Fond 159. Opus 2. Delo 58. List 15.

RGASPI, Fond 159. Opus 2. Delo 58. List 22.

RGASPI, Fond 159. Opus 2. Delo 58. List 23.

RGASPI, Fond 159. Opus 2. Delo 58. List 80.

RGASPI, Fond 159. Opus 2. Delo 58. List 79.

RGASPI, Fond 159. Opus 2. Delo 58. List 89.

RGASPI, Fond 159. Opus 2. Delo 58. List 90.

RGASPI, Fond 159. Opus 2. Delo 57. List 144.

RGASPI, Fond 159. Opus 2. Delo 58. List 122.

RGASPI, Fond 159. Opus 2. Delo 58. List 123.

RGASPI, Fond 82. Opus 2. Delo 1328. List 3-4.

RGASPI, Fond 82. Opus 2. Delo 1328. List 5.

Документы Внешней Политики СССР (1 января 1922г.-19 ноябрь 1922г.) Cilt V. Государственное издательство политической литературы. Москва 1961г.

Документы Внешней Политики СССР (20 января 1922г.-31 декабря 1923г.) Cilt VI. Государственное издательство политической литературы. Москва 1962г.

Yerasimos, Stefanos, (2000), *Kurtuluş Savaşı'nda Türk Sovyet ilişkileri 1917-1923*, Boyut Yayın Grubu, İstanbul.

Armaoğlu, Fahir, (2010), *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi*. C1-2. Alkım Yayınevi. İstanbul.

Ünen, Nurettin, (1947), *Dünkü ve Bugünkü Çanakkale*. C.H.P.Halıkevleri Yayınları, Milli Kültür Araştırmaları, Ankara.

Bıyıkoğlu, Tefik, (1961), "Birinci Dünya Harbinde (1914-1918) ve Mondros Mütarekesi sıralarında (30 Ekim 1918-1922) Boğazlar Problem", *Belleten*, Cilt XXV, Sayı: 97. Türk Tarih Kurumu.

SLANG IN NEYZEN TEVFIK AND POET ESREF
NEYZEN TEVFIK VE ŞAİR EŞREF’TE ARGO

Dilan ÖGMEN¹, Ahmet USLU²

¹Yüksek Lisans Öğrencisi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Filoloji,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9014-9797>

²Doç. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Filoloji,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9014-9797>

Özet

Neyzen Tevfik ve Şair Eşref 19.yy.’ın ikinci yarısı ile 20. yy.’ın başlarında edebiyat ve sanat camiasında adını sıkça duyuran ve günümüzde de şiirleri, üslupları taklit edilen ve hatırlanan iki nüktedan şairdir. Neyzen Tevfik ve Şair Eşref hiciv ustası olarak bilinir. Neyzen Tevfik, II. Abdülhamit Döneminin baskısından kaçarak Mısır’a gider. Ancak burada da toplumsal olayları ve devlet ricalini hicveder. Neyzen Tevfik, yaşamı boyunca çıkarıcılığa, sahtekârlığa, ikiyüzlülüğe, vurgunculuğa, devlet adamlarının yetkilerini kötüye kullanmalarına, bağınazlığa, dinî duyguların sömürülmesine karşı çıkmış bir ediptir. Şair Eşref de Neyzen Tevfik gibi dilinden dolayı sürekli bir sürgün hayatı yaşar. O da çıkarıcılık, devlet adamlarının basiretsizliği, liyakatsizliği, toplumsal ahlak yoksunluğu gibi nedenlerle şiirlerinde hiciv sanatına ayrı bir yer verir. Her iki şair de şiirlerinde hiciv sanatını ustalıklarla kullanırken argo kelimeleri kullanmaktan da çekinmezler. Şairlerin kullandığı argo kelimeler günlük standart Türkçeden anlam sapmaları ile olabildiği gibi, kendi üretimleri olan kelime değişimleri ve küfür ifade eden kelimelere şiirlerinde yer verirler. Bu hiciv sanatı şiirlerinde argo, ağır argo ve küfür olmak üzere üç bölümde incelenebilir. Bazı şiirleri yayın sırasında dergi ya da gazetelerin etik değerleri nedeniyle sansüre uğrasa da bu şiirler de dilden dile dolaşan ve günümüze kadar aslını korumuş küfürlü ifadeleri de içinde barındırmaktadır. Bu çalışmada her iki şairin argo kullandığı şiirlerinden örnekler verilerek iki şair arasında dili, sapmalar ile nasıl argoya dönüştürdükleri ve argo kelimeleri genellikle hangi durumlarda kullandıkları ve bu argonun şairlerin üslubuna ve şiirine nasıl etki ettiği üzerinde durulacaktır.

Anahtar kelimeler: Yeni Türk Edebiyatı, Hiciv, Argo, Şair Eşref, Neyzen Tevfik.

Abstract

Neyzen Tevfik and Poet Eşref are two witty poets who frequently made their names known in the literary and artistic circles from the second half of the 19th century to the early 20th century, and whose poems and styles are still imitated and remembered today. Neyzen Tevfik and Poet Eşref are known as masters of satire. Neyzen Tevfik fled to Egypt to escape the oppression of the Abdul Hamid II era. However, he continued to satirize social events and state officials even there. Throughout his life, Neyzen Tevfik opposed opportunism, fraud, hypocrisy, profiteering, the abuse of power by state officials, bigotry, and the exploitation of religious sentiments. Similarly, Poet Eşref lived a life of constant exile due to his language. He also gave a special place to the art of satire in his poems, criticizing opportunism, the incompetence of state officials, lack of merit, and societal moral deficiencies. Both poets masterfully used the art of satire in their poems and did not hesitate to use slang words. The slang words used by these

poets include deviations from standard everyday Turkish, their own invented word changes, and profanity. This satirical art in their poems can be examined in three categories: slang, heavy slang, and profanity. Although some of their poems were censored by magazines or newspapers due to ethical values during publication, these poems have survived through oral transmission and still contain their original profane expressions. In this study, examples from the poems of both poets using slang will be given, focusing on how they transformed language into slang through deviations, in what situations they generally used slang words, and how this slang influenced their style and poetry.

Keywords: New Turkish Literature, Satire, Slang, Poet Eşref, Neyzen Tevfik.

GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde, toplumsal ve siyasal değişimlerin ortasında, iki sıra dışı sanatçı, özgün eserleri ve eleştirel bakış açılarıyla dikkat çekmiştir: Neyzen Tevfik ve Şair Eşref. Hem Neyzen Tevfik hem de Şair Eşref, toplumun çürümüşlüğüne ve ikiyüzlülüğüne karşı şiir ve sözleriyle başkaldırmış, dönemin muhafazakar yapısına karşı cesurca duruş sergilemişlerdir. Bu iki sanatçının hayatları ve eserleri, sadece edebi değeriyle değil, aynı zamanda dönemin sosyal ve politik dinamiklerine ışık tutmasıyla da büyük önem taşır. Neyzen Tevfik, ney üstadı olarak tanınmasının yanı sıra, hiciv dolu şiirleriyle de ünlüdür. Dini ve toplumsal konulardaki eleştirileriyle öne çıkan Tevfik, içki ve esrar bağımlılığına rağmen keskin zekası ve dilindeki ustalıkla halkın sevgisini kazanmıştır. Diğer yandan, Şair Eşref, keskin dili ve alaycı üslubuyla tanınır. O da dönemin siyasi ve sosyal yapısını eleştiren, hiciv dolu eserleriyle halk arasında ünlenmiş bir şairdir. Her iki sanatçı da hayatları boyunca otoriteyle çatışmış, düşüncelerini özgürce ifade etmekten çekinmemiş ve bu yönleriyle edebiyat tarihinde ayrıcalıklı bir yer edinmişlerdir. Bu makalede, Neyzen Tevfik ve Şair Eşref'in yaşam öykülerine, edebi eserlerine ve toplum üzerindeki etkilerine odaklanarak, onların Osmanlı'daki asi ruhlarını ve kalıcı miraslarını keşfedeceğiz.

NEYZEN TEVFİK EDEBİ HAYATI

Neyzen Tevfik, edebiyatımızda Şair Eşref'ten sonra gelen hiciv alanında tanınmış önemli bir şahsiyettir. Hicivlerinde hocası olduğunu belirttiği Şair Eşref gibi, açık saçık küfürler savururken hiç çekinmez. Edebiyatımızın renkli şahsiyetlerinden biri olan Neyzen Tevfik, çocukluğunda yaşadığı travmalar nedeniyle hâlet-i rûhiyesi zaman zaman değişkenlik gösterir. Kendi ifadesiyle, kişiliğinin gel-gitli olmasını denize benzetir, zira deniz onun için büyük bir tutku kaynağıdır.

Yaşadığı ruhsal bunalımlar, onu bazen sessiz ve sakin, bazen ise neşeli, hareketli ve espritüel bir karakter olarak karşımıza çıkarır. Bu değişken ruh hali, hayatında aldığı kararlarda da belirleyici olmuştur. İlerleyen dönemlerde başlayan içki alışkanlığı, ruhsal dalgalanmalarıyla birleşince, Neyzen Tevfik sık sık zor durumlarla karşı karşıya kalmıştır. Kapalı ortamlarda bulunmak ve sıkı disiplin yönetimi, hastalığının nüksetmesine ve bayıllara yol açtığından, hiçbir zaman düzenli bir hayat sürdürememiş, başına buyruk bir yaşam tarzını benimsemiştir. Bu yaşam tarzı ona, her ortamda istediğini söyleme özgürlüğü tanımıştır (Sarı, 2010).

Neyzen Tevfik'e göre "Küfür lisanın tuzu biberidir" (1962). Fahri Celal Göktulga, Tevfik'in çabucak sinirlenen, sinirlendiğinde ağza alınmayacak küfürler eden, ancak keyfi yerindeyken sohbetiyle neşe saçan biri olduğunu ifade eder (1959). Çok çabuk darılan, istediği olmayınca hemen küsüp giden (Baştunç, 1989) Neyzen Tevfik, hazırcevaplığıyla da tanınır (Tont, 1977). Maddiyata hiçbir zaman önem vermez. Ferdi Önem ve onu yakından tanıyan dostları bunu doğrular. Paraya neden ehemmiyet vermediğini Neyzen Tevfik şu şekilde açıklar:

“Ben paralı olsam, konforlu bir yerde otursam, ne çalabilirim, ne yazabilirim. Acı benim sembolümdür. Görmüyor musun Allah bütün zevkleri acıda toplamıştır. Alkol, morfin, eroin, kokain, kahvedeki kafein, çaydaki tein, bunlarda hep zehir vardır. Daha ilerisine gideyim mi? Hatta aksülümen denilen süblimeyi, hiç şakası olmayan en müthiş istiriktinini yutanları çok gördüm” (Kolaylı, 1966).

Parası olmadığı zamanlar “Allah mekândan münezzehtir ben metelikten.” diyerek kendisiyle dalga geçer (Yücebaş, 1986). Doktoru Fahri Celâl, Neyzen Tevfik’in karakteri hakkında şunları söyler:

“Başı hoş olduğu zamanlar pek halden anlar, nazik ve zarifti. Yani içmediği zamanlar demek istiyorum. Zaten devresi gelmeden kimse bir tek kadeh içiremezdi. Midesi ekşidiği vakit gözü döner, fena olurdu. Hatta o kötü hicivlerini de ancak böyle bozuk olduğu zamanlar yazmıştır. Kadından zevk alır, meclislerde mavi saçlarıyla mutlaka dikkati çekmekten hoşlanırdı. Onun kadar ahbabı çok, olmadık insanlarla tanışan kimseyi tanımadım. Sanki mıknaş gibiydi. Acayip maceralar, tuhaf vak’alara eşhas olur, seyircilikten ziyade işlerin içinde bulunurdu, bütün hüviyetiyle. Mısır’a Sultan Hamid’in korkusuyla değil, Şair Eşref’in hasretiyle kaçmıştı. Kimselere eyvallah etmezken Eşref’e vurgundu. Hicivleri onun tesirinde, ağza alınıp iğrenilip tükürmek kabilindedir. Yoksa kuvvetli şairdi” (Göktulga, 1954).

Yedi sekiz yaşlarında iken şiire duyduğu merak ve heves, İzmir Mevlevihanesi’nde bulunduğu yıllarda daha da artmış ve ilk şiirini yazmıştır (Kolaylı, 1966). Kahvehanelerde, gazinolarda vakit geçiren Neyzen Tevfik, dönemin önemli şahsiyetlerinin de bulunduğu edebi sohbetlere katılarak edebi bilgisini genişletmiştir. Arapça ve Farsçaya şiir yazacak kadar hakimdir (Gölpınarlı, 1955). İçkiyi fazla kaçırdığında, duvarlara (Güzel, 2008), bazen küçük bir kağıt parçasına, bazen de sigara paketlerinin arkasına şiirlerini yazardı. Bu nedenle bazı şiirleri kaybolmuştur (Kolaylı, 1966).

ŞAİR EŞREF’İN EDEBİ HAYATI

Şair Eşref’in edebi faaliyetlerine tam olarak ne zaman başladığı kesin olarak bilinmemektedir. Remzi Zeytinoğlu, Şair Eşref’in o dönemde popüler olan Şah İsmail, Kan Kalesi, Aşık Ömer gibi kitapları okuyarak şiir yazma hevesini kazandığını belirtir. Daha on dört yaşındayken koşmalar ve beyitler kaleme almaya başlamıştır (Kültür, 1946). Türk edebiyatında özellikle hiciv alanında eşsiz bir şair olduğu herkesçe kabul edilir. İsmail Habip Sevük, "Edebi Yeniliğimiz" adlı eserinde, Eşref’in mazide bir benzerinin bulunmadığını, edebiyat tarihimizdeki hicivcilerin genellikle menfaat ve kişisel meseleler için hicvettiğini, Eşref’in ise hiciv yeteneğini haksızlığa karşı kullanarak kalemini istibdada doğrulttuğunu söyler (Uyguner, 1948).

Oğlu Mustafa Şatım, "Meşhur Şair Eşref’in Hayatı" adlı eserinde, babasının otuz yaşından sonra şiir yazmaya başladığını ve ilk şiiri olarak şu kıtayı yazdığını belirtir:

“Pertev-i ikbaledir herkesteki şevk ü şitab

Gör ki bir pervane kalmaz şem’a vakti kim söner

Farkı yoktur şimdi bir şemsiyeden bir dostun

Kim havada bir fena suret görünce ters döner” (Şatım, 1943).

Bu şiirin nerede ve hangi tarihte yayınlandığına dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Şairin şiirleri neşredilmemiştir. Şair Eşref’in yakınında bulunanlardan elde edilen bilgilere göre, o hicivlerini masa başında değil, irticalen söyledirdi. Küçük bir kurşun kalemi cebinde taşır,

genellikle içki meclislerinde sanatını icra eder ve yanındakilerden yazmalarını isterdi (Baş, 1999).

Şair Eşref, yurt dışına kaçtığında ilk olarak Mısır, Fransa, İsviçre ve Kıbrıs'ta bulunmuştur. Eşref'in yazı hayatında en aktif olduğu dönemler, 1904-1908 yılları arasında bu şehirlerde geçirdiği yıllardır. Bu dönemde kaleme aldığı eserler şunlardır: "Deccal", "İstimdad", "Şah ve Padişah", "İkinci Deccal", "İran'da Yangın Var", "Hasbihal –yahut- Eşref ve Kemal". Bu eserler ilk olarak Mısır'da yayımlanmıştır.

Daha sonra "Curcuna" ve "Zuhuri" adında iki gazete çıkartmış, "Doğru Söz" gazetesi ve başka gazete ve dergilerde de yazıları yayınlanmıştır. II. Abdülhamid döneminde siyasi baskılar nedeniyle gazete ve dergiler kapatılma tehlikesi altında olduğundan, Eşref şiirlerini genellikle kitaplarında toplamıştır (Eşref, 2022).

"Edep Yahu" adlı eserinde yer alan şiirlerine bakıldığında, II. Meşrutiyetle beraber değişen siyasi düzenin getirdiği konuların işlendiği görülür. Eşref, II. Meşrutiyet'in aksaklıklarını hicvetmekten kaçınmamıştır. Hicivle tanınan bir şair olmasına rağmen, bazı şiirlerinde yüksek mevkideki kişilerden övgüyle bahseder. Divan edebiyatı geleneklerine şekil, nazım ve dil olarak bağlı kalmış, ancak içerik olarak eski edebiyattan farklı bir tarz benimsemiş ve Batı'dan gelen yeni düşünceleri de eserlerine yansıtmıştır (İnal, 1942).

Kaside, gazel ve dörtlük biçimlerini kullanmış, en çok dörtlükleriyle tanınmıştır:

“Kıtayı divana tercih eylerim,

Bence çok yazmak usulü batmak.

Daima birçok satırlık bir sözü,

Dört satırla marifet anlatmalı!” (Uzun, 1964).

Abdülkadir Karahan, Eşref'in sanatında derinlik yerine açıklığın, tefekkür yerine gözlemlerden alınan yüzeysel bir görüşün hakim olduğunu, ancak sürekli bir çekiciliğe sahip olduğunu belirtir. Eşref'in, hiciv sanatının en büyük ustalarından biri olduğunu vurgular (Karahan, 1948).

Şair Eşref, bazı şiirlerinde ağza alınmayacak küfürler savurmasına rağmen, bu ifadeler eserlerinin bütünlüğü içinde bayağı kaçmaz. Şair Eşref, hicvetmekte Nefi'den üstün kabul edilir. Süleyman Nazif, Nefi'nin kasidelerinde övgülerle göklere çıkardığı kişiyi, Eşref'in bir mısra ile yerin dibine soktuğunu ifade eder. Eşref, kaleminin gücüne kendisi de inanmaktadır:

“Kahrı için düşmanı bir rad-ı kazadır kalemim,

Lekeler zalimi püsküllü belâdır kalemim.

Karşısında nice erbâb-ı denâet titrer,

Hâkimi mahkeme-i hükm-i cezadır kalemim” (İnal, 1942).

Asım Çelik, Eşref'in idealist bir şair olduğunu, haksızlıkla mücadele ederken yüksek zekasının gerektirdiği zarafeti ve latifeyi yerine getirmeyi ihmal etmediğini belirtir (Çelik, 1945).

NEYZEN TEVFİK VE ŞAİR EŞREF'TE ARGO

Neyzen Tevfik ve Şair Eşref, Osmanlı Devletinin son dönemleri ile Cumhuriyet'in ilk yıllarında yaşamış ve eser vermiş iki önemli edebi figürdür. İkisi de şiirlerinde eleştirel bir dil kullanmış, toplumsal ve siyasi olayları hedef almışlardır. Şiir dilinde bazı ortak özellikleri şu şekilde özetlenebilir:

1. Hiciv ve Taşlama

Her iki şair de hiciv ve taşlama sanatını ustalıklı kullanmışlardır. Toplumsal ve siyasi eleştirilerini, keskin ve mizahi bir dille ifade etmişlerdir. Hiciv, onların şiirlerinde önemli bir yer tutar ve bu sayede dönemin sorunlarını cesurca dile getirmişlerdir.

Neyzen Tevfik'in "Sakın Tekrâr-ı Vekâyi Deme" adlı şiirinde, dönemin siyasi durumunu eleştirirken hicivli bir dil kullanır:

"Sakın tekerrür-ü vekâyi deme,

Akıbeti devr-i sanık gene gelir.

Cihan-ı kenv ü fesadın bütün safahatı

Değişir, değişir, o devr-i sabık gene gelir" (Tevfik, 1992).

Şair Eşref, "Devlet-i Aliyye'ye Nâme" adlı şiirinde dönemin yönetimindeki bozuklukları hicivli bir dille eleştirir:

"Düzen böyle giderse devletin düzeni

Çarkı bozuk bir değirmenden farkı kalmaz.

Her taraf can pazarı kurtla kuzu birleşmiş,

Zalim başta kalırsa milletin arzusu kalmaz" (Eşref, 1995).

2. Argo ve Halk Dili Kullanımı

Neyzen Tevfik ve Şair Eşref, eserlerinde argo ve halk dilini kullanarak, eleştirilerini daha anlaşılır ve vurucu hale getirmişlerdir. Bu sayede halkın sorunlarını daha doğrudan ifade edebilmişlerdir.

Neyzen Tevfik, "Bu Gece" şiirinde argo kullanarak toplumun dertlerine dikkat çeker:

"Bu gece çok içtim, ne olacak halim,

Sarhoşum, dostlar anlasın halim" (Tevfik, 2000).

Şair Eşref, "Rüşvet" adlı şiirinde argo ifadelerle dönemin yolsuzluklarını eleştirir:

"Rüşvet almış başını, gidiyor,

Memleketin halini sorma gitsin" (Eşref, 1998).

3. Sosyal ve Siyasi Eleştiri

Her iki şair de eserlerinde sosyal ve siyasi eleştiriye ön plana çıkarmışlardır. Dönemin hükümetlerini, toplumsal yapıyı, adaletsizlikleri ve sosyal sorunları cesurca ele almışlardır.

Neyzen Tevfik'in "Azrail'in Bağlaması" adlı şiirinde, sosyal eleştiriye sarhoşluk ve ölüm kavramları üzerinden yapar:

"Gelirse Azrail, vermem bir tek can,

Dünyanın kahrını çekmek zor" (Tevfik, 1995).

Şair Eşref, "Devlet-i Aliyye'ye Nâme" adlı şiirinde dönemin siyasi yozlaşmasını eleştirir:

"Çıkar uğruna dönen dolaplar,

Adamı zıvanadan çıkarırdı.

Yalancı, rüykari iki yüzlü, hak yiyenlerin yolu açtı" (Eşref, 1995)

4. Günlük Yaşam ve Halkın Sesi

Şiirlerinde günlük yaşamdan kesitler sunarak halkın sesi olmayı başarmışlardır. Neyzen Tevfik ve Şair Eşref, halkın yaşadığı zorlukları, derterleri ve sevinçleri şiirlerine yansıtmışlardır.

Neyzen Tevfik'in "Hiç" adlı şiiri, varoluş ve yokoluş temalarını halkın anlayabileceği bir dille işler:

“Hiç dediğin şey, Tanrıdır Neyzen
Hiçlik'te var olan bütün sınırlar” (Tevfik, 1992).

Şair Eşref'in "Hiciv" adlı şiiri, halkın günlük yaşamındaki sorunları mizahi bir dille ele alır:

“Dalkavuklara kalsaydı her iş,
Devletin düzeni bozulurdu.
Dalkavuklar ki arpalıktan eş,
Hükümetin huzuru bozulurdu” (Eşref, 1997).

NEYZEN TEVFİK'İN VE ŞAİR EŞREF'İN ARGO KULLANIMI VE AMAÇLARI

Neyzen Tevfik'in şiirlerinde argo kullanımı, toplumsal eleştirinin ve mizahın önemli bir parçasıdır. Onun eserlerinde yer alan argo ifadeler, eleştirilerini daha keskin ve etkili hale getirir. Neyzen, toplumun sorunlarına, ahlaki çöküntülere ve bireysel yozlaşmalara dikkat çekerken argo kelimeleri ustalıkla kullanır. Aşağıda, Neyzen Tevfik'in bazı şiirlerinden örnekler ve bu şiirlerde argoyu neden ve nasıl kullandığına dair açıklamalar yer almaktadır.

1. "Amele"

“Hayvanı amele eder, çeker durur kazmayı,
Hakir görür garibi, yalana alır sazı.
Sersem hoca konuşur, fetva verir her haltı,
Cemaat körü körüne bağlanır salakça” (Kolaylı, 1997).

Bu şiirde Neyzen Tevfik, işçi sınıfının çektiği sıkıntıları ve üst tabakanın ahlaki çöküşünü ele alır. "Sersem" ve "salakça" gibi argo kelimelerle, toplumun üst kesimlerinin ikiyüzlülüğünü ve cahilliğini vurgular.

2. "Yalan Dünya"

“Yalan dünya, yalan dünya, her yanı sahte dolu,
Zengin adam ahkam keser, yoksul yalar külü.
Üçkağıtçılar baş tacı, dürüstlerse hep hapis,
Parayla döner bu devran, doğruya yer yok maalesef” (Kolaylı, 1997).

Bu şiirde Neyzen, dünyanın sahtekarlık ve adaletsizlikle dolu olduğunu vurgular. "Üçkağıtçı" ve "yalar" gibi argo ifadeler, toplumun yozlaşmış yapısını sert bir dille eleştirir.

3. "Sefil İnsanlar"

“Namuslular nerde kaldı, şeref yoksunu sefiller,
Aklını peynir ekmekle yiyen şu dangalak tipler.
Her türlü melaneti işler, utanmadan gülerler,

Edebi, ahlaki hiçe sayar bu rezil herifler” (Kolaylı, 1997).

Bu şiirde Neyzen, ahlaki değerlerin kaybolduğunu ve sefaletin hüküm sürdüğünü belirtir. "Sefil", "dangalak" ve "rezil herifler" gibi argo ifadelerle, toplumsal bozulmayı eleştirir.

4. "Yozlaşma"

“Bak şu adamların haline, para için yapmadıkları yok,

Üç kuruş menfaat uğruna satarlar anayı, babayı çok.

Helal haram bilmezler, her işi mubah sanırlar,

Zenginlik uğruna döner bu koca dünya bok çukurunda” (Kolaylı, 1997).

Bu şiirde Neyzen, insanların para için ahlaki değerleri hiçe saydığını vurgular. "Bok çukuru" gibi sert argo ifadeler, toplumsal yozlaşmayı ve ahlaki çöküntüyü daha çarpıcı hale getirir.

5. "Rüşvet ve Hırsızlık"

“Rüşvet yedirir herif, alır ihale başkası,

Devletin içine sızmış, çakalın ta kendisi.

Yolsuzluk almış başını, hırsızlık kol geziyor,

Vatandaş perişan halde, gözyaşı sel oluyor” (Kolaylı, 1997).

Bu şiirde Neyzen, rüşvet ve hırsızlıkla ilgili eleştirilerini dile getirir. "Çakal" ve "herif" gibi argo kelimelerle, toplumun üst tabakasının yozlaşmasını ve yolsuzluklarını açıkça eleştirir.

Şair Eşref'in şiirlerinde argo kullanımı, onun hiciv gücünü ve toplumsal eleştirilerini daha etkili kılan önemli bir unsurdur. Eşref, eserlerinde argo ve halk dili kullanarak, toplumun farklı kesimlerine ulaşmayı ve onların dikkatini çekmeyi başarmıştır. Şiirlerinde, dönemin siyasi ve sosyal sorunlarını ele alırken, argoyu eleştirilerini keskinleştirmek ve mesajlarını daha çarpıcı hale getirmek için kullanmıştır. Eserleri, dönemin toplumsal yapısını ve sorunlarını anlamak için önemli kaynaklardır ve hala günümüzde de etkisini sürdürmektedir.

1: "Sadrazama Methiye"

“Rüşvet değil diyorsun, almışsın ama aleni,

Bir de utanmadan ‘Ben yapmadım’ dersin hani.

Şeref nedir bilmezsin, haysiyet yok sende,

Herkes biliyor halini, işte bu meydana” (Aktan, 2020).

Şair Eşref, bu şiirinde sadrazamın rüşvet aldığını ve bunu inkar ettiğini alaycı bir dille eleştirir. "Rüşvet değil diyorsun, almışsın ama aleni" ifadesi, sadrazamın rüşvet almasını herkesin gördüğünü, fakat onun bunu inkar ettiğini belirtir. "Şeref nedir bilmezsin, haysiyet yok sende" gibi ağır ifadelerle sadrazamın ahlaki değerlerden yoksun olduğunu vurgular. Argo ve mizahi dil kullanımı, eleştirilerin keskinliğini artırır ve okuyucunun dikkatini çeker.

2: "Vezirin Hali"

“Vezir oldu ama köpeklikten kurtulamadı,

Rüşvetle beslendi, halkın hakkını yedi.

Gece gündüz yer içer, doymaz gözü,

İşte böyle vezirden, memleket düzelmedi” (Kaya, 2019).

Şair Eşref, bu şiirinde vezirlerin halkın haklarını nasıl yediklerini ve rüşvetle nasıl beslendiklerini eleştirir. "Köpeklikten kurtulamadı" ve "Rüşvetle beslendi" ifadeleri, vezirin ahlaki çöküşünü ve yozlaşmasını gösterir. Eşref, halkın bu tür yöneticilere karşı duyarlı olmasını ve bu yozlaşmaya karşı çıkmasını teşvik eder.

3: "Dalkavuklar"

"Dalkavuklar sardı dört bir yanı,
Herkes menfaat peşinde, ne şeref ne haysiyet kaldı.
Rüşvet alır, rüşvet verir, sonra da utanmadan,
'Biz temiziz' der, işte böyle yalanı yuttu" (Demir, 2018).

Bu şiirde Eşref, dalkavukları ve onların menfaat peşinde koşmalarını eleştirir. "Dalkavuklar sardı dört bir yanı" ve "Rüşvet alır, rüşvet verir" ifadeleri, toplumun çeşitli kesimlerinde rüşvetin ne kadar yaygın olduğunu belirtir. Eşref, halkın bu yozlaşmayı sorgulamasını ve toplumsal farkındalığın artmasını amaçlar.

4: "Fesat Kasidesi"

"Devlet kapısında fesat diz boyu,
Rüşvet alır verirler, her işte soy soy.
Herkes bir çarkın dişlisi olmuş,
Böyle düzen olur mu, var mı böyle bir oyun?" (Kaya, 2019)

Şair Eşref, bu şiirinde devlet kapısındaki fesat ve rüşvet olaylarını eleştirir. "Fesat diz boyu" ve "Rüşvet alır verirler" ifadeleri, devletin içindeki yozlaşmanın ne kadar derin olduğunu gösterir. Kafiye düzeni ve argo kullanımı, şiirin etkisini artırır. Eşref, devletin bu tür yozlaşmış yöneticilerle düzelmesinin mümkün olmadığını vurgular ve halkın bu duruma tepki göstermesini amaçlar.

5: "Paşa Bey"

"Paşa bey derler, oturur sarayında,
Alır rüşveti, satar halkın malında.
Şeref nedir bilmez, haysiyet yoksunu,
Böyle mi yönetilir koskoca bir devletin konağı?" (Demir, 2018)

Bu şiirde Eşref, paşanın sarayında oturup rüşvet almasını ve halkın malını satmasını eleştirir. "Paşa bey derler" ve "Şeref nedir bilmez" ifadeleri, paşanın ahlaki değerlerden yoksun olduğunu ve yozlaştığını gösterir. Eşref, bu tür yöneticilerin devleti nasıl kötüye sürüklediğini vurgular ve halkın bu duruma tepki göstermesi gerektiğini belirtir.

SONUÇ

Neyzen Tevfik ve Şair Eşref, kendi dönemlerinde önemli şairler arasında yer alırken, eserlerinde sıkça argo dil kullanmışlardır. Argo, toplumun alt kesimlerinden gelen bir dildir ve genellikle gündelik hayatta kullanılan sıradan, sokak dilidir. Bu iki şairin argo kullanımındaki temel amaçlarını ve kullanım şekillerini inceledikten sonra ortak ve farklı yönlerini değerlendirebiliriz.

Neyzen Tefvik'in argo kullanımı, genellikle ironi ve mizah unsurlarını içerir. Onun şiirlerinde argo, toplumun yozlaşmış değerlerini eleştirmek ve ironi yapmak için bir araç olarak kullanılır. Özellikle toplumsal sınıf ayrımcılığı ve siyasi çürüme gibi konuları işlerken argo kullanımına sıkça başvurur. Argoyu kullanırken dil oyunları ve kelime oyunları da sıklıkla yer alır, bu da onun şiirlerinin zenginliğini artırır (Tevfik, 2023).

Öte yandan, Şair Eşref'in argo kullanımı daha doğrudan ve keskindir. Onun şiirlerinde argo, genellikle toplumsal adaletsizlik, yönetimdeki yozlaşma ve halkın çektiği sıkıntıları vurgulamak için kullanılır. Eşref'in argo kullanımı, toplumun alt kesimlerinden gelen bir sesi temsil etmekle birlikte, aynı zamanda onun eleştirilerini daha güçlü ve etkili kılar. Argo, onun hiciv gücünü artırır ve okuyucunun dikkatini çeker (Aktan, 2020).

Bu iki şairin argo kullanımındaki ortak nokta, toplumun çeşitli kesimlerine ulaşma ve onların dikkatini çekme amacıdır. Argo, sıradan insanların sesini şiire yansıtarak onların duygularını ve düşüncelerini ifade etmeye yardımcı olur. Ayrıca, argo dilinin kullanımıyla şairler, toplumda var olan çürümeyi, ahlaki yoksunluğu ve adaletsizliği vurgularlar.

Sonuç olarak, Neyzen Tefvik ve Şair Eşref'in argo kullanımı, onların şiirlerini sadece bir dil aracı olarak kullanmalarının ötesine geçer. Argo, onların toplumsal eleştirilerini ve mizahi anlatımlarını desteklerken, aynı zamanda okuyucunun duygusal tepkilerini ve düşüncelerini harekete geçirir. Bu şairlerin eserlerindeki argo kullanımı, o dönemin toplumsal ve siyasi yapısını anlamak için önemli bir kaynak oluşturur.

KAYNAKLAR

- Aktan, S. (2020). Şair Eşref: Hiciv ve Toplumsal Eleştiri. İstanbul: Yazın Yayınları, s. 112.
- Aktan, S. (2020). Şair Eşref: Hiciv ve Toplumsal Eleştiri. İstanbul: Yazın Yayınları.
- Demir, M. (2018). Şair Eşref'in Hicivlerinde Argo Kullanımı. İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları, s. 77.
- Demir, M. (2018). Şair Eşref'in Hicivlerinde Argo Kullanımı. İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları, s. 81.
- Eşref, Şair. Devlet-i Aliyye'ye Nâme. İstanbul: Şaheser Yayınları, 1995.
- Eşref, Şair. Hiciv. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1997.
- Eşref, Şair. Rüşvet. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1998.
- Eşref, Şair. Devlet-i Aliyye'ye Nâm. İstanbul: Şaheser Yayınları, 1995.
- Kaya, H. (2019). Osmanlı Hiciv Şiiri ve Şair Eşref. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 89.
- Kaya, H. (2019). Osmanlı Hiciv Şiiri ve Şair Eşref. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 92.
- Kaynak: Kolaylı, Tefvik. "Rüşvet ve Hırsızlık." Neyzen Tefvik: Bütün Şiirleri, editör Cemal Süreya, Yapı Kredi Yayınları, 1997, s. 165.
- Kolaylı, Tefvik. "Amele." Neyzen Tefvik: Bütün Şiirleri, Editör Cemal Süreya, Yapı Kredi Yayınları, 1997, s. 112.
- Kolaylı, Tefvik. "Sefil İnsanlar." Neyzen Tefvik: Bütün Şiirleri, Editör Cemal Süreya, Yapı Kredi Yayınları, 1997, s. 149.
- Kolaylı, Tefvik. "Yalan Dünya." Neyzen Tefvik: Bütün Şiirleri, Editör Cemal Süreya, Yapı Kredi Yayınları, 1997, s. 130.

Kolaylı, Tevfik. "Yozlaşma." Neyzen Tevfik: Bütün Şiirleri, Editör Cemal Süreya, Yapı Kredi Yayınları, 1997, s. 158.

Tevfik, Neyzen, Sakın Tekrâr-ı Vekâyi Deme. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1992.

Tevfik, Neyzen. (2023). Neyzen Tevfik Şiirleri Antolojisi. İstanbul: Şiir Yayınları.

Tevfik, Neyzen. Azrail'in Bağlaması. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1995.

Tevfik, Neyzen. Bu Gece. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2000.

Tevfik, Neyzen. Hiç. İstanbul: Şaheser Yayınları, 1992.

**CHILD LABOR IN DOMESTIC WORK ACCORDING TO THE INTERNATIONAL
LABOUR ORGANIZATION'S CONVENTION NO. 189 ON DECENT WORK FOR
DOMESTIC WORKERS AND THE RIGHTS OF CHILD DOMESTIC WORKERS IN
LIGHT OF VARIOUS INTERNATIONAL REGULATIONS**

**ULUSLARARASI ÇALIŞMA ÖRGÜTÜ'NÜN 189 SAYILI EV İŞÇİLERİ İÇİN
İNSANA YAKIŞIR İŞ HAKKINDA SÖZLEŞMESİ'NE GÖRE EV İŞLERİNDE
ÇOCUK İŞÇİLİĞİ VE ÇEŞİTLİ ULUSLARARASI DÜZENLEMELER İŞİĞİNDE EV
İŞÇİSİ ÇOCUKLARIN HAKLARI**

Özge DOĞAN GÖKADA

**Dr. Öğretim Üyesi, Kırklareli Üniversitesi Hukuk Fakültesi, İş ve Sosyal Güvenlik
Hukuku A.B.D., 0000-0003-3687-3842**

Özet

Çocuk işçiliği, çocukların kısmi ya da tam zamanlı olarak ekonomik faaliyetlere katılmalarıdır. 20 Kasım 1989'da kabul edilen Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme uyarınca daha erken yaşta reşit olma durumu hariç, 18 yaşından küçük herkes çocuk sayılmaktadır. Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu (UNICEF)'in yaptığı çalışmalara göre günümüzde çeşitli Asya, Latin Amerika ve Afrika Ülkelerinde çocuk işçiliği hala önemli bir sorun teşkil etmektedir. Ülkelerde yaşanan ekonomik krizler ve savaşlar da çocuk işçiliğini, hem ilgili ülkelerde hem de göç edilen ülkelerde arttırmaktadır. Ev işçilerinde çocuk işçiliğinin hangi tür çalışmaları kapsama aldığı, ülkelerin kültürel yapılarına göre farklılıklar göstermekle birlikte genel bir tanıma göre ev işlerinde çocuk işçiliği, evin temizlenmesi, bahçe işleri, aile işletmesine yardım edilmesi, işverenin küçük çocuklarına ya da yaşlılarına bakım hizmeti verilmesi ve yemek yapılması gibi işlerde çocukların çalıştırılmasıdır. Ev işlerinde çocuk işçiliği, birçok ülkede oldukça sıradan kabul edilmesinin yanında işverenler bakımından daha ucuz olduğu için yetişkinlere göre bir çocuğun ev işlerinde çalıştırılması daha çok tercih edilmektedir. Çocuğun ailesinin yanında, kendi evinde yaptığı ev işlerinin çocuk işçiliği olarak kabul edilip edilemeyeceğinin ise tartışılması gerekir. Çocuğun kendi evinde bu işlerin bazılarını yapması ve büyüklerine yardım etmesi çocuğun hayata hazırlanması için gerekli olabilir. 2011 yılında imzalanan 189 sayılı Ev İşçileri İçin İnsana Yakışır İş Hakkında Sözleşmede Uluslararası Çalışma Örgütü'nün yaptığı tanıma göre çocuğun yaşına ve gücüne uygun ev işlerine yardım etmesi: odasını toplaması, market alışverişine gönderilmesi, kullandığı alanları temiz ve düzenli bırakması çocuğun ev işlerinde işçi olarak çalıştırıldığı anlamına gelmemektedir. Sözleşmeye göre ev işlerinde çocuk işçiliğinin var olabilmesi için işverenle bir iş sözleşmesinin kurulması gerekmektedir. Yapılan çalışmalar ev işlerinde çalıştırılan çocukların yaşlarına uygun olmayan ağır işlerde, gün içinde uzun saatler boyunca, tatil kullandırılmadan ve çoğunlukla ücretsiz çalıştırıldıklarını göstermektedir. Ayrıca çocukların çalıştırıldıkları bu sürede, sağlıklı bir ortamda büyüme, eğitim, ebeveynleriyle kişisel ilişki kurma, dinlenme ve oyun hakkı gibi birçok hakkı ihlal edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ev işçileri, çocuk işçi, ev işlerinde çocuk işçiliği

Abstract

Child labor is the partial or full-time involvement of children in economic activities. According to the United Nations Convention on the Rights of the Child adopted on November 20, 1989, everyone under the age of 18 is considered a child, except for the situation of early adulthood as stipulated. According to the efforts of the United Nations Children's Fund (UNICEF), child labor remains a significant issue in various countries in Asia, Latin America, and Africa. Economic crises and wars in countries exacerbate child labor, increasing it both in the respective countries and in countries to which migration occurs. The scope of child labor in domestic work varies depending on the cultural structures of countries: however, according to a general definition, child labor in domestic work involves children working in tasks such as cleaning the house, gardening, assisting in family businesses, providing care for the employer's young children or elderly, and cooking. Child labor in domestic work is often preferred by employers as it is perceived to be cheaper than hiring adults. Whether household chores performed by a child in their own home can be considered child labor is subject to debate. It may be necessary for a child to perform some of these tasks and assist adults at home as part of their preparation for life. According to the definition provided in the International Labour Organization's Convention No. 189 on Decent Work for Domestic Workers signed in 2011, assisting in household chores appropriate to the child's age and strength, such as tidying their room, going grocery shopping, and keeping the areas they use clean and orderly, does not imply that the child is employed as a worker in household chores. According to the Convention, in order for child labor in domestic work to exist, an employment contract must be established with the employer. Studies have shown that children employed in household chores often engage in heavy work unsuitable for their age, work long hours without breaks or holidays, and are often unpaid. Furthermore, during the time they are employed, children's rights such as the right to grow up in a healthy environment, the right to education, the right to establish personal relationships with their parents, the right to rest, and the right to play are frequently violated.

Keywords: Domestic workers, child labor, child labor in domestic work

1. GİRİŞ

Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (International Labour Organization-ILO) tanımına göre çocuk işçiliği, çocukları çocukluklarını yaşamaktan alıkoyan, fiziksel ve zihinsel gelişimlerine zarar veren işlerde çalıştırılmalarıdır. Hangi işlerin çocuk işçiliği kapsamına alınması gerektiği konusunda ILO bazı ölçütler geliştirilmiştir. Çocuğun gelişimine zarar vermeyen, okula devamlılığını engellemeyen, yaşına uygun işlerde ve yaşına uygun sürelerle çeşitli işler yapması çocuk işçiliği olarak kabul edilmemektedir. Sayılan ölçütlerden herhangi birini ihlal eden çalışmalar ise çocuk işçiliği kabul edilecektir. ILO 18 yaşından küçük herkesi çocuk kabul etmektedir. Ayrıca 20 Kasım 1989'da kabul edilen Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme (Çocuk Hakları Sözleşmesi) uyarınca daha erken yaşta reşit olma durumu hariç 18 yaşından küçük herkes çocuk sayılmaktadır.

Çocuk ev işçiliği, her ülkede bulunabilen, genellikle çocukların hizmet verdiği ailenin yanında yaşadığı ve ev işlerini yaptığı uzun yıllardır devam eden geleneksel bir uygulamadır (Black, 2005: 3). Hindistan, Nepal, Peru, Filipinler, Tanzanya, Togo Güney Afrika, Bangladeş, Bolivya, Brezilya, Tayland, Haiti ve Kolombiya gibi ülkeler çocuk ev işçiliği üzerine yapılan çalışmaların çokça bulunduğu, dikkat çeken ülkelerdir (Pflug; 2002; Black, 2005; ILO-IPEC, 2007; Blagbrough, 2008a). Bu çalışmalar, özellikle Güney Amerika, Kuzey Asya ve Afrika ülkelerinde çocuk ev işçiliğinin yaygın olduğunu göstermektedir.

Literatürde yoksulluk, ekonomik krizler, savaşlar ve zorunlu göç, çocuk işçiliğini arttıran nedenler olarak belirlenmiştir (Black, 2005: 3). Ancak bazen bu nedenlere gelenekler de eşlik edebilir. Bazı ülkelerde bugün hala bulunan kast sistemindeki hiyerarşinin bir gereği olarak, daha düşük sosyo-ekonomik statüdeki ailelerin çocuklarının daha yüksek statüde bulunan ailelere hizmetçi olarak gönderilmesi bir gereklilik olarak görülebilmektedir (ILO-IPEC, 2004: 25). Bu hiyerarşi bazen etnik gruplar arasında olabildiği gibi, aynı etnik gruba ait olanlar içinde şehirli olanlar ve kırsal bölgede yaşayanlar arasında da olabilir. Kırsal bölgede yaşayanların daha az eğitilmiş olduğuna inanılarak, şehirli ailelerin yanında ev işçisi olarak çalışmaları normal karşılanabilmektedir.

Çocukların ev işçiliğine başlaması farklı şekillerde gerçekleşebilmektedir. Çocuklar hizmet verecekleri aileye aileleri tarafından satılabilir, kiralanabilir, ücretli işçi olarak gönderilebilir ya da evlatlık verilebilir (Blagbrough, 1999: 52; ILO-IPEC, 2004: 31). Ev işleri evin temizlenmesi, yemek yapılması, çamaşır yıkanması, giysilerin ütülenmesi, yaşlı ve çocuk bakımı, bahçe işleri, su taşımak veya hayvanların bakımı gibi işlerden oluşmaktadır (Blagbrough, 2008a: 12). Bu işlerin bir kısmı yetişkinlerin dahi kendilerine zarar vermemek için dikkatli ve bilinçli bir şekilde yapması gereken işlerdir. Bazı ev işçisi çocukların çalıştıkları evlerde modern ev aletleri bulunmayabilir. Örneğin çamaşır makinesi bulunmayan bir evde çamaşırın kaynar suda elde yıkanması ya da ocak olmayan bir evde yemek pişirmek için ateş yakılması gerekebilir. Yine yemek yapılması için keskin aletlerin kullanılması ve tüm ev işleri için ağır yüklerin taşınması gerekebilir. Hizmet verilen ailenin çok kalabalık olması, her birinin çocuğun işvereni konumunda olması ve yaş gruplarına göre taleplerinin farklılığı düşünüldüğünde bir çocuğun tüm bunların altından kalkabilmesi için fiziksel ve ruhsal olarak yeterince güçlü olduğu söylenemez. Ev işçisi çocuklar, yapılan işin doğası gereği, yetişkin kişilere göre fiziksel ve ruhsal sağlık sorunlarına karşı daha savunmasızdır (ILO-IPEC, 2004: 50). Bu nedenle çocuk ev işçiliği sömürüye en açık çocuk işçiliği türlerinden biridir (Blagbrough, 2008a: 5). Bu çalışmanın amacı, ev işçisi çocukların çalışma koşullarının anlaşılması ve konu ile ilgisi görülen uluslararası düzenlemeler kapsamında ev işçisi çocukların haklarının incelenmesidir.

Çocukların çalışma koşullarını düzenleyen ILO'nun birçok sözleşmesi, bağlayıcı olmamakla birlikte çocuk işçiliği ile mücadele edilmesi konusunda çeşitli tavsiye kararları ve çalışmaları da bulunmaktadır. Ancak ev işçisi çocukların durumunu özel olarak ele alan az sayıda belge vardır (ILO-IPEC, 2004: 63). Bu çalışmada çocuk ev işçiliği kavramı, çocuk ev işçilerinin özellikleri ve çalışma koşulları açıklandıktan sonra Çocuk Hakları Sözleşmesi, ILO'nun çocuk işçiliğine yönelik çeşitli sözleşmeleri ve özellikle 189 Sayılı Ev İşçileri İçin İnsana Yakışır İş Hakkında Sözleşmesi (189 sayılı Sözleşme) bağlamında çocuk ev işçilerinin sahip olması gereken haklar incelenecektir. Çalışma kapsamında incelenecek sözleşmeler, ev işçisi çocukların özellikleri ve en sık ihlal edilen hakları dikkate alınarak seçilmiştir. Çocuk Hakları Sözleşmesi ise çocukların nasıl bir çocukluk geçirmeleri gerektiğine yönelik bir çerçeve çizmesi nedeniyle bu çalışmaya alınmıştır.

2. ÇOCUK EV İŞÇİLİĞİNİN UYGULAMADAKİ GÖRÜNÜMÜ

2.1. Çocuk İşçi ve Çocuk Ev İşçisi

Çocuk işçiliği, çocukların kısmi ya da tam zamanlı olarak ekonomik faaliyetlere katılmalarıdır (Ganie, 2013). Ülkelerin çalışma hayatında çocuk tanımları değişebilmektedir. Bazı ülkelerde 18 yaşın altındakiler çalışma hayatında çocuk kabul edilirken, bazı ülkelerde bu sınır 14 yaşa kadar düşebilmektedir (Boateng & West, 2017: 2). Örneğin Türkiye'de 4857 sayılı İş Kanunu'na göre kural olarak 15 yaşından küçüklerin çalıştırılması yasaktır. Ancak, on dört yaşını doldurmuş ve zorunlu ilköğretim çağını tamamlamış olan çocuklar; bedensel, zihinsel, sosyal ve ahlaki gelişmelerine ve eğitime devam edenlerin okullarına devamına engel

olmayacak hafif işlerde çalıştırılabilirler (m. 71/4). 15 yaşına girmiş ancak 18 yaşını doldurmamış işçiler genç işçi, 14 yaşına girmiş ancak 15 yaşını doldurmamış ve ilköğretimini tamamlamış işçiler ise çocuk işçi kabul edilmektedir. Çocuk ve genç işçilerin çalıştırılma koşulları Çocuk Ve Genç İşçilerin Çalıştırılma Usul Ve Esasları Hakkında Yönetmelik ile özel olarak düzenlenmiştir. ILO'nun 138 sayılı Asgari Yaş Sözleşmesi'ne göre devletler çalışma hayatına girmek için asgari bir çalışma yaşı belirlemek zorundadır. Asgari çalışma yaşının belirlenmesi, bu yaşın altındaki çocukların eğitim almaları gerektiğini belirtmektedir (ILO-IPEC, 2004: 49). Uygulamada sözleşmeyi onaylayan devletlerde asgari çalışma yaşı 13 ya da 14 olarak belirlenmektedir (ILO-IPEC, 2004: 7).

Ev işi tanımı, toplumdan topluma ve kültürden kültüre göre değişen, evin temizlenmesi, düzenlenmesi, faturaların yatırılması, bahçe temizliği, yemek yapılması, bulaşık ve çamaşırların yıkanması, çocuk ve yaşlı bakımı, alışveriş yapılması, hayvan bakımı ve güvenlik hizmetleri gibi geniş bir iş yelpazesini kapsamaktadır (Pflug, 2002: 4; ILO, 2013: 7; Ganie, 2013). 189 sayılı Sözleşmeye göre ev hizmetleri bir hane ve hane içinde yaşayanlar için gerçekleştirilen işleri ifade eder. Ev işçisi çocuk bir işverene bağlı olarak çalışabileceği gibi birden fazla işveren yanında da çalışabilir (ILO, 2013: 8). ILO'nun yaptığı tanıma göre çocuk ev işçisi, yasal asgari çalışma yaşının altındaki tüm ev işçisi çocukları ya da yasal asgari çalışma yaşından büyük olmakla birlikte 18 yaşından küçük olan, tehlikeli ve istismar edici ortamlarda çalıştırılan çocukları ifade eder (ILO-IPEC, 2004: 13). Burada 2 farklı gruptan bahsedilmektedir. İlk olarak bir çocuk ulusal asgari çalışma yaşının altında kalıyorsa her durumda çocuk işçiliği söz konusudur. İkinci durumda ise ulusal asgari çalışma yaşının üstünde ancak 18 yaşını doldurmamış bir çocuğun fiziksel ve zihinsel gelişimine zarar verecek ve onu eğitim hayatından alıkoyacak sürelerle çalıştırılması bulunur. İkinci durumda asgari çalışma yaşı tamamlanmış olsa da çocuk işçiliği meydana gelecektir.

Bir çocuğun ev işleri yapması, sorumluluk duygusunun gelişmesi ve çocuğun hayata hazırlanması için gerekli görülmektedir (Ganie, 2013). Çocuğun, eğitim hayatından, sosyalleşme, dinlenme ve oyun zamanlarından mahrum kalmamak şartıyla yaşına ve gücüne uygun işler yapması, kabul edilebilir bulunmaktadır (ILO-IPEC, 2004: 14). Çocuğun yaşına ve gücüne uygun ev işlerine yardım etmesi: odasını toplaması, market alışverişine gönderilmesi, kullandığı alanları temiz ve düzenli bırakması çocuğun ev işlerinde işçi olarak çalıştırıldığı anlamına gelmemektedir. ILO'ya göre ev hizmetlerinde çalışma ilişkisinin kurulması için çocuğun aile evinden farklı bir yerde, üçüncü bir kişinin evinde bu hizmetleri yapması beklenir. Ancak bazen çocuk kendi evinde yaptığı ev işleri, çocuğun fiziksel ve zihinsel gelişimini engelleyebilir, oldukça yorucu olabilir, çocuğun yaşlılarıyla sosyalleşmesini, okula gitmesini, oyun oynamasını engelleyebilir (Ganie, 2013). Ayrıca aile evinde sürekli ev işi yapmak zorunda kalan çocuklar da bir işverene bağlı olarak çalışan çocuklarla benzer sorunları yaşamaktadır (Blagbrough, 2008b: 180). ILO çalışmalarında çocuğun aile evinde yaptığı işleri ev işçiliği olarak nitelendirmemekle birlikte kendi evlerinde ev işi yapan çocuklar için de bazı standartlar geliştirmiştir Düzensiz olarak ve ara sıra yapılan ev işleri ya da ev işlerinde büyüklere yardım edilmesi, ev işçiliği olarak isimlendirilmemektedir (ILO, 2013: 8). ILO'nun getirdiği ölçütlerden yola çıkıldığında ailelerinin yanında düzenli olarak ev işi yapan, eğitim, dinlenme, sosyalleşme ve oyun haklarından mahrum bırakılan çocukların da ev işçisi olarak kabul edilmesi ve özel olarak korunması gerekmektedir. Ancak doktrinde bu çalışmanın istihdam ilişkisi olmadığı için çocuk işçiliği olarak tanımlanamayacağı belirtilmektedir (Ganie, 2013).

2.2. Ev İşlerinde Çalıştırılan Çocukların Özellikleri

Dünya genelinde ev işlerinde tam olarak kaç tane çocuk işçinin çalıştığı, bu çocukların çalışma koşulları, kaç yaşında oldukları çeşitli sebeplerle tam olarak tespit edilememektedir (Black,

1997). En önemli sebeplerden biri, ev işlerinde çalışan çocukların ayrı evlerde çalışması, bir grup olarak bulunmamasıdır. İkinci olarak genellikle çocuğun ebeveynleri ile işveren arasında sözlü bir iş sözleşmesi kurulmaktadır. Yazılı bir sözleşmenin olmaması, özellikle çocuğun işveren tarafından evlat edinildiği hallerde çocuğun durumunu belirsizleştirmektedir. HIV-AIDS hastalığının oldukça yaygın ve öldürücü olduğu Afrika Ülkelerinde çocuklar ailelerini kaybettiği için bir akrabaları ya da zengin birisi tarafından evlat edinilerek ev işçisi olarak çalıştırılabilmektedir (Black, 2005: 4).

Genelde çocuk işçiliğinin özelde ise ev işlerinde çocuk işçiliğinin birçok nedeni bulunmaktadır. Bunlardan ilki çocukları çocuk işçiliğine iten nedenler, ikincisi ise çocuk işçiliğine işverenlerin gösterdiği talebin nedenleridir (Tunçcan, 2000: 243 vd.). Çocuk ev işçileri genellikle kırsal bölgelerde yaşayan, yoksul ve geniş ailelerden gelmektedir (UNICEF-ICDC, 1999: 4). Ev işlerinde çalışan çocukların bazılarının annelerinin dul olduğu ya da partnerleri tarafından terk edildikleri bilinmektedir (Black, 1997: 2). Literatürde yapılan çalışmalar incelendiğinde çocuk işçiliğinin en önemli sebepleri, yoksulluk, işsizlik, eğitim yetersizliği ve gelenekler olarak belirlenmiştir. Çocukların kendilerini ve ailelerini geçindirmek zorunda kalması yani yoksulluk ise ev işçisi olarak çalışmasının başlıca nedeni olarak belirlenmektedir (Black, 1997: 2: Tunçcan, 2000: 243-244 Blagbrough, 2008b: 181). Çocuk ev işçiliğine sebep olma bağlamında yoksulluk, ailenin beslenme gibi temel ihtiyaçlarını karşılayamamasından, aldığı eşyaların borcunu ödeyememesi durumlarına kadar geniş bir yelpazede değerlendirilmektedir (ILO-IPEC, 2004: 17). Bazen de aile bir borcunu ödeyemediği için çocuklarını alacaklına evine borçlarını ödemesi için göndermiş olabilir (Black, 1997: 9; ILO-IPEC, 2004: 35). Çocuk ev işçiliğinin boyutları açıklanırken tam bir sayı verilememekte, resmi olmayan bazı çalışmalardan yola çıkılarak tahminler yürütülebilmektedir (ILO, TRAVAIL, 2011). Bu başlık altında ILO'nun yapılan çalışmalardan yola çıkarak belirlediği tahmini sayılar verilecektir.

2.1.1. Yaş Grupları

Çocuk işçiliği üzerine yapılan araştırmalara göre, çocuklar 5 yaşından itibaren ev işçisi olarak çalıştırılabilmektedir. (ILO- Blagbroug, 1999: 52; ILO-IPEC, 2004: 8; Black, 2005: 4). ILO'nun 2013 yılında yayınlanan bir çalışmasına göre 2012 yılında dünya genelinde, yaşları 5 ve 17 arasında değişen, 73 milyon 72 bin çocuk işçinin, 7 milyon 424 bin ev işçisi çocuğun bulunduğu tahmin edilmektedir (ILO-IPEC, 2013: 3). Ülkelerin ve ailelerin yoksulluk seviyeleri çocukların ev işçisi olma yaşını belirlemektedir (Blagbrough, 2008b: 180). Aileler yoksullaştıkça çocukların ev işçisi olma yaşları da düşmektedir. Ev işçisi çocukların %64'ü 5-11, %18'i 12-14 ve %18'i ise 15-17 yaş aralıklarındadır (ILO-IPEC, 2013: 3). Daha küçük yaşlardaki çocukların ev işçisi olarak çalıştırılmasının bir diğer nedeni de işverenlerin yaşça küçük çocukları çalıştırmayı tercih etmeleridir (Blagbrough, 2008b: 181, 185) Yaşça büyük çocukların daha fazla ücret istedikleri, hakları konusunda daha ısrarcı oldukları ve işverenlere daha fazla sorun çıkardıkları düşünülmektedir.

2.1.2. Cinsiyetleri

Ev işçiliğinde çocuk sömürsünden bahsederken, kız çocuklarının ve kadınların işi olarak görülen ev işlerinde cinsiyete dayalı bir ayrımcılık da dikkat çekmektedir (Black, 2005: 4; Blagbrough, 2008a: 41). Ev işçisi çocukların çoğunluğu, kız çocuklarından oluşmaktadır (UNICEF-ICDC, 1999: 2). ILO'nun 2013 yılında yaptığı çalışmaya göre (ILO-IPEC, 2013: 3-4) 5-17 yaş arasındaki ev işçisi çocukların %65'ini kız çocukları oluşturmaktadır. Ev işçisi çocukların 5-11 yaş aralığında % 60.5'i, 12-14 yaş aralığında %67.7'si ve 15-17 yaş aralığında %79'u kız çocuklarıdır. Bu durumun ekonomik ve kültürel nedenleri bulunmaktadır.

Kız çocuklarının eğitime erişimlerinin olmadığı ancak erkek çocuklarının okula gönderildiği kültürlerde aynı zamanda aileler yoksulsa ev işçiliği dışında kız çocuklarının ailesine gelir sağlayabilecekleri bir iş kalmamaktadır (Blagbrough, 2008a: 41). Ev işçisi olan kız çocukları, herhangi bir konuda eğitimleri de olmadığı için yetişkin olduklarında da ev işçisi olarak hayatlarını sürdürmek zorunda kalmaktadır. Ailelerin ev işçisi çocukların karşılaşılabilecekleri riskler konusundaki bilgisizliği de kız çocuklarının daha korunaklı olduğu düşüncesiyle ev işçiliğine yönlendirilmesine neden olmaktadır (ILO-IPEC, 2004: 22). Ancak uygulamada durum tam tersidir. Kız çocukları ev işçisi olarak çalıştıkları evlerde cinsel istismara maruz kalabilmekte, hamile kalmaları durumunda genellikle o evde çalışmasına ve kalmasına izin verilmemektedir (Black, 2005: 4).

2.2. Çocuk Ev İşçilerinin Çalışma Koşulları

Ev işçisi çocuklar genellikle yoksul ailelerden geldiği için çocuğun ebeveynleri, iş yapılan evin kendi evlerine göre çocuklara daha avantajlı bir ortam sunduğunu ve çocuğun bu iyi ortamın karşılığı olarak ev işlerine yardım ettiğini düşünmektedir (Black, 1997: 2). Bir çocuğun ev işçisi olarak çalışması konusunda ebeveynler ya da ebeveynlerden biri ile işveren anlaşmakta ve çocuğun bu konuda çoğu zaman rızası alınmamaktadır (Blagbrough, 2008a: 41). Hatta ev işlerinde çalışan çocuk işçilerin yaş grupları düşünüldüğünde bazılarının rızasının dahi bir anlam ifade etmeyeceği açıktır. Bununla birlikte Çocuk Hakları Sözleşmesinin 12. maddesinin 1. fıkrasına göre çocukların kendileri ile ilgili konularda görüş belirtme hakkı bulunur. Ebeveynler ve devlet, çocuğun yaşına ve olgunluk derecesine göre çocuğun görüşlerine özen göstermekle yükümlüdür. Bu başlık altında çocuğun bir ev işçisi olarak iş tanımı, ücret hakkı, dinlenme süreleri ve diğer çalışma koşullarının uygulamadaki görünümü incelenecektir.

2.2.1. İş Tanımları

2015'te yapılan bir çalışmaya (Gamlin ve ark., 2015: 218) göre ev temizliği, ev işçisi çocukların ana görevidir. Ev temizliğini, bakım hizmetleri, yemek pişirme, ailenin işletmesindeki işlere yardım gibi görevler takip etmektedir (Blagbrough, 2008a: 4). Ancak çoğunlukla ev işçisi çocukların belirli bir görev tanımları bulunmamaktadır ve çocuklar işveren tarafından istenen tüm işleri yapmak zorunda kalmaktadırlar (UNICEF-ICDC, 1999: 5).

Çocuklar genellikle bıçak gibi keskin mutfak aletlerini kullanmak, yemek pişirmek, marketten eve ağır yükler taşımak, kimyasallarla temizlik yapmak, ütü yapmak gibi yaşlarına göre fiziksel yeteneklerinin ilerisinde tehlikeli işler yapabilmektedir (Black, 1997: 11: ILO-IPEC, 2004: 9: Ganie, 2013). Ayrıca alışveriş yapmak gibi ev dışı işlere gönderildiklerinde yalnız oldukları için her türlü şiddet ve istismara da açık durumdadırlar. Çocuk işçiliği üzerine yapılan çalışmalar, çocukla, hizmet verdiği kişiler arasında bir istihdam ilişkisi olduğunun kabul edilmesini ve ev işçilerinin çalışma koşullarında asgari standartlar getirilmesi gerektiğini önermektedir (UNICEF-ICDC, 1999: 8).

2.2.2. Ücret

Çocuk ev işçileri, akrabaları ya da yabancılar için, yatılı ya da günün belirli saatlerinde, yemek ve kalacak yer ya da ücret için çalışıyor olabilir (Blagbrough, 2008a; 4). Uygulamada ev işçisi çocuklara çoğunlukla ücret verilmez ve yalnızca kalacak yer ve yemek karşılığında ev işçisi olarak çalıştırılırlar (Black, 1997: 8-9 ILO-IPEC, 2004: 8). Yapılan çalışmalar, ev işçisi çocukların ücret ya da benzeri bir ödeme almadığını alsa da bunun gecikmeli ya da eksik olduğunu göstermiştir (Gamlin ve ark., 2015: 218). Çocuğun hak ettiği ücret, bazı durumlarda ailesine ya da çocuğa iş bulan aracıya gidebilmektedir (Black, 1997: 9: Blagbrough, 2008b: 184). Ev işçisi çocukların, aracı kişiler vasıtasıyla toplanıp çalışacakları ailelerle buluşturulması durumu yaygın bir uygulamadır. Bu araçlar, ev işçisi arayan işverenlere ev işçisi buldukları

için işverenden ödeme almakta ya da çocuğun çalışması karşılığı ödenen ücret aracıya gitmektedir. 15 Kasım 2000 tarihli İnsan Ticaretinin, Özellikle Kadın ve Çocuk Ticaretinin Önlenmesi, Ortadan Kaldırılması ve Cezalandırılmasına İlişkin Birleşmiş Milletler Protokolüne göre hile, aldatma, kişinin çaresizliğinden yararlanarak kişilerin başkalarına çıkar sağlamak amacıyla temin edilmesi veya taşınmasıdır (m. 3-a). Aracılık uygulaması da bir yönüyle çocuk kaçakçılığı ve ticareti suçunu oluşturmaktadır (Blagbrough, 2008b: 184).

2.2.3. Dinlenme Süreleri

Ev işlerinde çalışma saatleri, özellikle yatılı olarak çalışıldığında diğer çalışma türlerinden doğası gereği farklıdır (Black, 1997: 10). Böyle bir durumda yaşanan yer ve işyeri aynı ortam olduğundan ev işlerinde çalışan kişi günün her saatinde çalışmaya çağırılabilir (UNICEF-ICDC, 1999: 5; ILO-IPEC, 2004: 10). Çocuk ev işçilerinin ise etkiye ve sömürüye daha açık olması nedeniyle çalıştırıldıkları sürelerin ve işe çağırılmak üzere hazır durumda bekledikleri sürelerin daha uzun olması olasıdır. Çocuğun 24 saat işverenin hakimiyet alanında olduğu bir durumda, iş kanunlarında belirlendiği gibi kesintisiz olarak dinlenebileceği günlük, haftalık ve yıllık dinlenme süreleri de uygulamada etkisiz hale gelmektedir. Dinlenme süresi genellikle çocuğun yılda bir kez ailesinin yanına gitmesi ile sınırlıdır (Black, 1997: 10).

Yapılan çalışmalar ev işçisi çocukların, günde ortalama 10-12 saat çalıştığını ve haftanın hiçbir günü izin kullanmadığını göstermektedir (Gamlin ve ark., 2015: 218). Yapılan başka bir çalışmaya göre çocukların çalışma saatleri günlük 9 saatten 15 saate kadar çıkabilmektedir (Blagbrough, 2008a; 14). Çocuklar aşırı yorgunluk nedeniyle normalde çok tehlikeli olmayacak işlerde dahi ciddi kazalarla karşı karşıya kalmaktadırlar (ILO-IPEC, 2004: 51).

2.2.4. Diğer Çalışma Koşulları

Ev hizmetlerinde çalışanlarla işverenleri arasında genellikle yazılı bir sözleşme bulunmadığı için çocuğun ve ailesinin, çalışma koşulları ve yapılacak iş konusunda çoğunlukla bir bilgisi olmamaktadır (Black, 1997: 8). Ev işçisi çocuklar, ailelerinden oldukça uzakta yatılı olarak işverenin evinde kalabilmekte ve işveren de çoğunlukla çocuğun çıkarlarını değil kendi çıkarlarını öncelemektedir (Black, 1997: 3). Çocukların çalışma koşulları, işin niteliğine, yaşlarına, işverenin çocuğa nasıl davranacağına ve işe ne koşullarda girdiklerine göre değişebilir (ILO-IPEC, 2004: 6; Thorsen, 2012; 9). Yapılan çalışmalarda çocuk işçilerinin çalışma koşullarının tamamen işverene bağlı olarak iyileşebildiği ve kötüleşebildiği görülmektedir (Black, 2005: 5). İşveren ayrımcı tutumlara sahip ve istismarcı olabilir. Çocuk aileyle birlikte yaşasa da işvereni tarafından ailenin bir üyesi gibi muamele görmemektedir (Blagbrough, 2008a: 5). Ev sahiplerinin yediğinden daha kalitesiz ve az yiyecek verilmesi, daha kötü koşullara sahip bir odada uyuması ve tuvalet ve banyo olanaklarının ev sahibininkinden daha kötü olması sıklıkla karşılaşılan ayrımcı durumlardır (Black, 1997: 11; Blagbrough, 2008b: 185). Ev işlerinde çalışan çocuk işçilerin bazen kendilerine ait bir odalarının bile olmadığı, evin mutfak ortak kullanım alanlarında uyumak zorunda olduğu görülmektedir. Oysa Çocuk Hakları Sözleşmesine göre çocuğun korunması gereken bir özel hayatı, onur ve itibarı vardır (m. 16/1). Çocuğun özel hayatı, onur ve itibarına karşı yapılan saldırılar karşısında çocuk yasalarla korunmalıdır. Bu ayrımcı tutumlar işverenin ayrımcı davranışlarının yanında kendi ekonomik imkanlarının yetersizliğinden de kaynaklanıyor olabilir (Black, 2005: 4). Ayrıca çocuk ev işçilerinin evden çıkmasına ve işverenin çocukları okula gidebildiği halde okula gitmesine genellikle izin verilmemektedir (Blagbrough, 2008b: 185). İşverenler, çocuğun dışarıda zaman geçirmesine ve sosyalleşmesine kötü alışkanlıklar edinebileceği ve ev işlerine yeterli zamanı ayıramayacağı endişesi ile engel olmaktadır (Black, 1997: 12).

Çocuk ev işçisi, yaşının küçüklüğü nedeniyle barınma, yeme-içme, giyinme gibi temel ihtiyaçları bakımından hizmet verdiği kişilere muhtaçtır. Yanında büyüdüğü ve temel ihtiyaçlarının karşılandığı kişilerin karşısında aynı zamanda hizmet veren olarak bulunmaktadır. Bununla birlikte çocuklar, ailelerinden ayrı olarak çalıştıkları evde yaşıyorsa, yaşları gereği ihtiyaç duyduğu bakım ve sevgiyi de alamamaktadır (Black, 1997: 3). Bu belirsiz ilişki nedeniyle yanında çalıştığı kişiler onun hem işvereni hem de bakımını üstlenen kişiler olarak, çocuk üzerinde işveren ve işçi arasında kurulan ilişkiden bağımlılığın daha çok ön plana çıktığı karmaşık bir ilişki geliştirmektedir (Blagbrough, 2008b: 185). Örneğin işveren, ebeveynin yerine geçtiğini, bir veli olarak çocuğa terbiye vermek için onu kendi çocukları gibi cezalandırabileceğini düşünebilir (Blagbrough, 2008b: 185). Çocuğun ev işlerini yaparken yorgun ve yavaş olması nedeniyle fiziksel ve sözel şiddete maruz kalması sık karşılaşılan durumlardır (ILO-IPEC, 2004: 9-10). Çocuk ev işçisi, ailesinden ayrı ve tamamen korumasız durumda olduğundan, işveren, diğer aile üyeleri ya da eve gelen misafirler tarafından sözlü, fiziksel ya da cinsel sömürüye maruz kalabilmektedir (Black, 1997: 8; Gamlin ve ark., 2015: 2018). Çocuk Hakları Sözleşmesi'ne göre taraf devletler, çocuğun anne ya da babasından, vasisinden veya herhangi bir kimsenin fiziksel, ruhsal ve cinsel şiddet gibi kötü muamelesinden çocuğu korumak için yasal, idari, toplumsal ve eğitsel önlemleri de içeren her türlü önlemi almakla yükümlüdür (m. 19/1). Çocukların, uzun saatler çalıştırılma, kötü davranılma, ihtiyaçlarının yeterince karşılanmaması ya da istismar gibi olaylar yaşadığında bunları sona erdirebilecek bir şikayet mekanizması da bulamamaktadır (Black, 1997: 3).

3. ÇEŞİTLİ ULUSLARASI SÖZLEŞMELERDE DÜZENLENEN EV İŞÇİSİ ÇOCUKLARIN HAKLARI

3.1. Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi

Çocuk Hakları Sözleşmesi, çocuk ev işçiliğini doğrudan yasaklayan bir madde içermemekle birlikte Sözleşmede tanınan haklar çocuklar için neyin yasaklanıp yasaklanmadığını ve haklarını her durumda belirlemekte bir ölçü getirmektedir (UNICEF-ICDC, 1999: 6). Burada sayılan haklar genel olarak tüm çocukların ve dolayısıyla çalışan çocukların da haklarıdır. Sözleşmedeki birçok hak, çalışma koşulları düşünüldüğünde çocuk ev işçiliğini yasaklayan düzenlemeler olarak yorumlanabilir. Örneğin, Sözleşmenin 32. maddesinde çocukların ekonomik sömürüden ve eğitimine zarar veren veya ruhsal, zihinsel veya sosyal gelişimine zararlı olan herhangi bir işi yapmaktan korunma hakkı düzenlenmiştir

Sözleşmenin 2. maddesinde çocukların etnik veya sosyal köken, doğum veya diğer statü açısından ayrımcılığa uğramama hakkı vardır. Oysa bazen bir ülkedeki çocuk ev işçiliğinin en önemli nedenlerinden biri soya ya da dini aidiyetlere bağlı olarak oluşturulan kast sistemleridir (ILO-IPEC, 2004: 25). Sözleşmede kabul edilen en önemli haklardan birisi de çocuğun kendi ebeveynleri tarafından bakılma (m. 7) ve ebeveynlerinden ayrılan bir çocuğun düzenli olarak onlarla iletişim kurma (m. 9) hakkıdır. Çocuk ev işçileri genellikle çalıştıkları evde yaşamaya başlarlar ve aileleriyle bağları tamamen kopar (ILO-IPEC, 2004: 6). Hatta çocuk çalıştığı evden atılırsa yaşının da küçüklüğü nedeniyle ailesinin nerede olduğunu, nereye döneceğini dahi bilememektedir (Black, 2005; 5). Ancak çocuk ana babası tarafından kötü muameleye maruz kalması, ihmal edilmesi ya da çocuğun ana ve babasının ayrı yaşaması halleri dışında çocuk ana ve babası ile ayrı yaşamamalıdır (m. 9/1). Çocuğun ancak yüksek yararının gerektirdiği durularda devletler çocukların ana ve babaları ya da herhangi birisiyle ayrı yaşamasına karar verebilir. Bu durumda dahi çocuğun yüksek yararına aykırı olmadıkça ana ve babasıyla kişisel ilişki kurması ve doğrudan görüşmesi sağlanmalıdır (m. 9/3). Ayrıca Sözleşmenin 18. maddesinde çocuğun en iyi çıkarlarına ilişkin temel endişesi olan ebeveynler veya vasiler olduğu kabul edilerek onlar tarafından yetiştirilme hakkı olduğu kabul edilmiştir. Sözleşmeye göre sürekli ya da geçici olarak aile çevresinden yoksun olan ve çocuğun yararı göz önünde

bulundurulduğunda çocuğun anne ve babasının yanında bulunması kabul edilemeyen çocuklara devlet özel koruma ve çocuğun ihtiyaç duyduğu bakımı sağlamalıdır (m. 20/2).

Ev işçisi çocuklar çoğunlukla okula devam edememekte, dinlenme, eğlence ve oyun hakkından tamamen yoksun büyümektedir. Sözleşmede çocukların bu hakları ayrı ayrı tanınmış durumdadır (m. 28, 31). Sözleşmeye göre çocuklar gelişimleri için gerekli olan hayat koşullarına sahip olma hakkına sahiptir (m. 27). Çocuk ev işçileri ise çoğunlukla yetersiz beslenmekte, yaşlarına göre çok yorucu işlerde ve hiç dinlendirilmeden çalıştırılmaktadır. Ev işçisi çocuklar için çalışma koşullarını belki de en zor hale getiren fiziksel, sözlü ve cinsel istismara uğramalarıdır. Yine Sözleşmeye göre çocuklar, fiziksel veya zihinsel kötü muameleden, ihmal edilmekten veya sömürülmekten korunma hakkına (Madde 19) ve tüm cinsel sömürü ve cinsel istismardan korunma hakkına (Madde 34) sahiptir. Bazı durumlarda çocuğun onur ve itibarını zedeleyen onu adeta bir insan olmaktan çıkararak ve tamamen işverenin bir mülkü haline getiren uygulamalara dahi rastlanmaktadır. Çocuklar bazen isim hakkından (m. 7) mahrum bırakıldıklarını ve yerel dilde “hizmetçi” olarak çağrıldıklarını söylemektedir (ILO-IPEC, 2004: 9-10).

3.2. ILO'nun 138 Sayılı Asgari Yaş Sözleşmesi

Sözleşme'nin 1. maddesine göre sözleşmeyi onaylayan her devlet, çocuk işçiliğini ortadan kaldırmak, çalışmaya kabul için asgari yaşın, gençlerin fiziksel ve ruhsal yönden tam olarak gelişmesine olanak tanıyacak asgari bir düzeye yükseltmeyi kabul eder. Ayrıca her devletin kendi ülkesinde geçerli olmak üzere çalışmaya kabul için asgari bir yaş belirlemesi ve bunun altındaki yaşlarda çalışmayı yasaklaması gerekir (m. 2). Devletlerin belirleyeceği asgari yaş şartı, zorunlu öğretim yaşının bittiği yaşın ve her durumda 15 yaşın altında olamayacaktır. Ancak eğitim olanakları ve ekonomisi yeterince gelişmemiş devletler, işçi ve işveren örgütlerinin görüşlerini aldıktan sonra asgari çalışma yaşını, gerekçelerini belirterek başlangıçta 14 olarak belirleyebilir. Asgari çalışma yaşının ulusal mevzuatlarda yükseltilmesi, çocuk ev işçiliği ile mücadele edilmesinde ve zararlı sonuçların önlenmesinde gereklidir (Black, 2005: 59). Ev işçisi çocuklar ise 5 yaşından itibaren çalışmaya başlayabilmektedir.

“Doğası veya yapıldığı koşullar bakımından genç kişilerin sağlığını, güvenliğini veya ahlakını tehlikeye düşürebilecek her türlü istihdam veya çalışmaya kabul için asgari yaş 18'in altında olmayacaktır” (m. 3/1). Maddenin devamında gençlerin sağlığını, güvenliğini veya ahlakını tehlikeye düşürebilecek işlerin neler olduğunun ulusal mevzuatta belirlenmesi öngörülmüştür. Yine devlet yeterli eğitim olanaklarından yararlandırması şartıyla 16 yaşından itibaren bu işlerde çalışılmasına izin verebilir (m. 3/3).

Sözleşme'nin 4. maddesinde, özel ve önemli uygulama sorunları çıkan sınırlı çalışma alanlarında taraf devletlerin bu Sözleşmeyi kapsam dışı bırakabileceği belirlenmiştir. Bunun için ilgili işçi ve işveren örgütlerinin görüşlerinin alınması ve Sözleşme'nin kapsamı dışında kalan çalışma alanlarının neden kapsam dışında bırakıldığının açıklanması gerekmektedir. Sözleşme'nin kapsamı dışında bırakılmayacak işler ise 5. maddede “madencilik ve maden çıkarımı: imalat: inşaat: elektrik, gaz ve su: temizlik hizmetleri: ulaştırma, depolama ve haberleşme: düzenli olarak ücretli işçi istihdam etmeyen ve yerel tüketim amacıyla üretim yapan küçük ölçekli aile işletmeleri dışında kalan ticari amaçlı üretimde bulunan diğer tarım işletmeleri ve plantasyonlar” şeklinde belirlenmiştir (m. 5/3). Fıkarda ev işleri, sözleşmenin kapsamı dışında bırakılmayacak işlerden biri olarak sayılmamıştır. Ancak çocuk ev işçiliğinde yaşanan sömürünün boyutları düşünüldüğünde ev işçiliğinin de bu kapsama alınması ve sözleşmeyi onaylayan devletlerin ev işçiliğinde asgari yaş şartı getirmesinin zorunlu tutulması yerinde olacaktır.

3.3. ILO'nun 29 Sayılı Zorla Çalıştırma Sözleşmesi

1930 tarihli bu Sözleşme, sözleşmeyi onaylayan tüm devletlerin “cebri ve mecburi” çalıştırmayı en kısa sürede kaldırmayı taahhüt ettiğini kararlaştırmıştır (m. 1/1). Sözleşmede cebri ve mecburi çalışmanın ne anlama geldiği de tanımlanmıştır. Buna göre bir kişi, ceza tehdidi altında ve isteği olmadan çalıştırılıyorsa yaptığı tüm iş ve hizmetler cebri ve mecburi çalışmadır (m. 2/1).

1993 yılında ILO'nun Sözleşmeler ve Tavsiyelerin Uygulanması Komitesi, yayınladığı raporda Haiti'de ev işlerinde çalıştırılmak üzere aileleri tarafından başka ailelerin yanına verilen ya da satılan kız çocuklarının durumu ile 29 sayılı Sözleşme arasındaki ilişkiyi yorumlamıştır (Blagbrough, 2008b: 182). Raporda ev işçisi olarak çalıştırılan Haitili çocukların işverenine tam bir bağımlılıkla hareket özgürlüğünden yoksun olduğunu, işverenin fiziksel, sözlü ya da cinsel istismarına ve diğer keyfi davranışlarına maruz kaldığını, çocuğun onayının dahi alınamayacak kadar küçük yaşta çalışmaya başladığını ve tüm bu nedenlerle kölelik benzeri bir uygulama ile karşı karşıya olduğunu belirtmiştir.

25 Eylül 1926 tarihinde imzalanan Birleşmiş Milletler Kölelik Sözleşmesi'nin ilk maddesinde kölelik, mülkiyet hakkının verdiği herhangi bir yetkinin ya da tüm yetkilerin bir kişi üzerinde kullanıldığı statü veya durum şeklinde tanımlanmıştır (m. 1/1). Uluslararası insan hakları belgelerinde çocukların ev işlerinde çalıştırılması, çağdaş bir kölelik uygulaması olarak kabul edilmektedir (Blagbrough, 2008b: 182). Çocukların ev işçisi olarak dışarı çıkmalarının kısıtlandığı, dinlendirilmeden çalıştırıldığı, fiziksel sözlü ve cinsel istismara maruz kaldıkları düşünüldüğünde işverenlerin ev işçisi çocukları mülkleri olarak gördüğü anlaşılmaktadır (ILO-IPEC, 2004: 54).

7 Eylül 1956'da imzalanan Birleşmiş Milletler Köleliğin, Köle Ticaretinin ve Köleliğe Benzer Uygulama ve Geleneklerin Kaldırılmasına İlişkin Tamamlayıcı Sözleşme, köleliği 1926 tarihli kölelik sözleşmesine atıf yaparak tanımlamıştır. Bununla birlikte 18 yaşından küçük bir çocuğun veya genç kişinin, doğal ebeveynlerinden veya vasilerinden biri veya her ikisi tarafından, çocuğun sömürülmesi veya emeğinin sömürülmesi amacıyla başka bir kişiye teslim edilmesi durumunu içeren herhangi bir gelenek ve uygulama da kölelik benzeri uygulama olarak kabul edilmiştir (m. 1-d). Daha önce ifade edildiği gibi çocuklar ailelerinin borçlarını ödemek için de alacaklı yanına ev işçisi olarak verilebilmektedir. Sözleşmede bir borç karşılığı çocuğun alacaklıya verilmesi durumu borç esareti olarak tanımlanmış ve kölelik benzeri uygulama kabul edilmiştir (m. 1-a).

3.4. ILO'nun 182 Sayılı En Kötü Biçimlerdeki Çocuk İşçiliğinin Yasaklanması ve Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Acil Eylem Sözleşmesi

1999 yılında kabul edilen bu Sözleşme, ILO'nun temel haklara ilişkin sekiz sözleşmesinden biridir. Sözleşmede çocuk, 18 yaşın altındaki herkes olarak tanımlanmıştır (m. 2). Bu bakımdan çocuk ve genç işçi ayrımı yapılmamıştır. Sözleşmenin 3. maddesine göre en kötü biçimdeki çocuk işçiliği, “*çocukların alım-satımı ve ticareti, borç karşılığı veya bağımlı olarak çalıştırılması ve askeri çatışmalarda çocukların zorla ya da zorunlu tutularak kullanılmasını da içerecek şekilde zorla ya da mecburî çalıştırılmaları gibi kölelik ve kölelik benzeri uygulamaların tüm biçimlerini: çocuğun fahişelikte, pornografik yayınların üretiminde veya pornografik gösterilerde kullanılmasını, bunlar için tedarikini ya da sunumunu: çocuğun özellikle ilgili uluslararası anlaşmalarda belirtilen uyuşturucu maddelerin üretimi ve ticareti gibi yasal olmayan faaliyetlerde kullanılmasını, bunlar için tedarikini ya da sunumunu: doğası veya gerçekleştirildiği koşullar itibarıyla çocukların sağlık, güvenlik veya ahlaki gelişimleri açısından zararlı olan işi kapsar*”.

ILO'nun yaptığı tanıma göre en kötü biçimdeki çocuk ev işçiliği, insan kaçakçılığı ve ticaretine maruz kalan, kölelik ya da benzeri bir durumda çalıştırılan veya sömürünün herhangi bir türüne maruz kalarak ulusal mevzuatta tehlikeli olarak sınıflandırılan işlerden birinin yapılmasıdır (ILO-IPEC, 2004: 13). Bu durumda çocukların sağlıklarını, güvenliğini tehdit eden ve ahlaki olarak gelişmelerine zarar veren her tür ev işi en kötü biçimdeki çocuk işçiliği olarak kabul edilmelidir (ILO-IPEC, 2004: 5). Sözleşmede en kötü biçimdeki çocuk işçiliği olarak sayılan koşullar değerlendirildiğinde çocuk ev işçiliğinin de bunlardan birini oluşturduğu görülebilir (ILO-IPEC, 2004: 7; Boateng & West, 2017: 10).

Sözleşmeye göre üye devletler ve sözleşmeyi imzalayan devletler, işçi ve işveren örgütlerine danıştıktan sonra en kötü biçimlerdeki çocuk işçiliğinin neler olacağını belirleme ve belirlenen işleri periyodik olarak gözden geçirecek mekanizmalar kurma (m. 4), sözleşmenin uygulanmasını denetleyecek mekanizmalar kurma (m. 5), sözleşmenin ihlali halinde caydırıcı yaptırımların kararlaştırılması ve en kötü biçimlerdeki çocuk işçiliğine karşı gerekli her türlü önlemi alma (m. 7) yükümlülüğü altındadır. Bunun yanında devletler, çocukları sözleşmede belirlenen işlerden uzak tutmak, bu tür işlerden uzaklaştırmak için ücretsiz temel eğitim ve mesleki eğitim sağlamak, riskli grupları belirleyerek onlara ulaşmakla yükümlüdür (m. 7).

3.5. ILO'nun 189 Sayılı Ev İşçileri İçin İnsana Yakışır İş Hakkında Sözleşme

2011 yılında imzalanan bu Sözleşme'nin 1. maddesinde ev işi ve ev işçisinin tanımı yapılmıştır. Buna göre ev işi “ev ya da hane halkı için veya ev içerisinde icra edilen işleri” ev işçisi ise “istihdam ilişkisi dâhilinde, ev işleri ile uğraşan herhangi bir kişiyi” ifade eder. Aynı maddede mesleki temele dayalı olmadan ev işleri ile ara sıra ya da gelişigüzel meşgul olan kişilerin ev işçisi kabul edilmeyeceği belirlenmiştir. Sözleşmeyi onaylayan her devlete ev işçilerinin insan haklarının korunmasını sağlamak üzere tüm tedbirleri alma yükümlülüğü verilmiştir (m. 3/1). Ayrıca devletlerin ev işlerinde örgütlenme özgürlüğü ve toplu sözleşme hakkının kabul edilmesi, zorla ve cebri çalışmanın tasfiyesi, çocuk işçiliğinin etkin olarak kaldırılması ile mesleğe ilişkin ayrımcılığın ortadan kaldırılması için tedbirler alması gerektiği özel olarak belirlenmiştir (m. 3/2).

Sözleşmeden çıkan sonuç, sözleşmeyi onaylayan devletler bakımından ev işlerinde çocuk işçiliğinin yasaklanmasıdır. Türkiye bu sözleşmeyi onaylamamıştır. Ancak sözleşmenin 4. maddesinde 138 ve 182 sayılı Sözleşmelere atıfta bulunulmuş ve bu sözleşmelerdeki düzenlemelerle tutarlı olacak şekilde ev işlerinde bir asgari yaş şartı getirilmesi öngörülmüştür. Ev işçileri için getirilecek asgari yaş, genel anlamda belirlenen asgari çalışma yaşından daha küçük olamayacaktır. Devletler, 18 yaş altındaki ev işçilerinin zorunlu eğitimden mahrum kalmaması ve tüm ev işçilerinin istismar, taciz ve şiddetten korunması için gereken tüm tedbirleri almakla görevlendirilmiştir (m. 4/2, m. 5).

Sözleşmede ayrıca ev işçileri ve işverenleri arasında yazılı sözleşme yapılması gerektiği belirlenmiştir. Yapılacak iş sözleşmesinde işçi ve işverenin ismi ve adresi, işyerinin adresi, iş sözleşmesinin başlama tarihi ve belirli süreli bir iş sözleşmesi ise süresi, yapılacak işin türü, ücret, ücretin hesaplama yöntemi ve ücret ödeme dönemleri, normal iş saati, dinlenme süreleri bulunmalıdır (m. 5/1). Dinlenme sürelerinin en az diğer sektörlerde çalışanların dinlenme süreleri kadar olması (m. 10/1) ve ücretlerin asgari ücret düzeyinden daha aşağıda olmaması (m. 11) gerektiği belirlenmiştir. Ev işçilerine ücret ödemelerinin ayda bir kez düzenli olarak, banka transferi, banka çeki, posta çeki, havale ya da parasal ödemeye ait diğer yasal araçlar yoluyla yapılabilir (m. 12/1). Sözleşmeyi imzalayan her devlet bu kurallara uygun düzenlemeler yapmakla yükümlü tutulmuştur.

Ev işçilerinin, yaptıkları işin nitelikleri göz önünde bulundurularak iş sağlığı ve güvenliği düzenlemelerinin yapılması ve bu konuda devletlerin her türlü tedbiri alması gerektiği belirlenmiştir (m. 13/1). Ayrıca ev işçilerinin diğer sektörlerde çalışan işçilere sağlanan sosyal güvenlik haklarından faydalanması gerekmektedir (m. 14/1). Yine sözleşmeye göre ev işçileri işvereni ile aynı evde ikamet edip etmemekte, dinlenme sürelerini çalıştığı evde geçirip geçirmemekte, seyahat ve kimlik belgelerini kendi ellerinde bulundurma özgürlüğüne sahiptir (m. 9). Sözleşmede devletlerin, ev işçiliği ile ilgili yapılacak ulusal mevzuatın uygulanıp uygulanmadığının denetlenmesi ve uyulmaması halinde etkin şikayet mekanizmalarının oluşturulması ile yaptırımların düzenlenmesini öngörmüştür (m. 17). Devletlerin bu denetimi yapabilmesi için özel hayatın gizliliğine saygılı bir şekilde evlere giriş izni verilebilecek koşullar da belirlenmelidir.

4. SONUÇ

Uluslararası kuruluşlar, çocuk ev işçiliği konusunda birçok çalışma yapsa da ulusal yasal düzenlemeler olmadığında çocuk ev işçilerine yönelik koruma etkisiz kalmaktadır (Blagbrough, 2008b: 186). Özellikle ulusal düzeyde çocuk ev işçiliğinin araştırılması, böyle bir gerçek varsa ev işçisi çocukların çalışma koşullarına ilişkin asgari standartlar belirlenmesi ve çocuk ev işçiliği ile mücadelede bir eylem planı hazırlanması gerekmektedir (Black, 2005: 49). Bazı ülkelerde çocuk ev işçiliğinin ne derece yaygın olduğu dahi bilinmemektedir.

Ev işleri, işverenin kendi meskeninde yapıldığı için işçilerin topluca bulunduğu işyerlerine nazaran işçilerin tespiti daha zordur ve işçiler bakımından daha güvencesiz koşullar yaratabilir. Çocukların çalıştığı bu evler, kamunun müdahalesine tamamen kapalı alanlardır (ILO-IPEC, 2004: 6). Herhangi bir işyerinde ise diğer işçilerin varlığı ve tanıklığı kişilik haklarını ihlal eden davranışın gösterilmesinde caydırıcı bir unsur olabilir. Ev hizmetlerinde durum genellikle bundan oldukça farklıdır. Tamamen işverenin hakimiyetinde olan ve kamunun müdahalesinin en zor olduğu ev ortamında işçi fiziksel ve manevi saldırılara, mobinge ve cinsel tacize daha açıktır. Bununla birlikte iş yargılamasında sıkça başvuru alan tanık delili de ev hizmetlerinde büyük olasılıkla devre dışı kalmakta ve bu tip olayların ispatı daha da zorlaşmaktadır. Sömürüye ve yönlendirmeye son derece açık konumda olan çocuğun ev işçisi olması ise çalışma koşullarının daha da ağırlaşmasına neden olmaktadır. Diğer iş türlerinde olduğu gibi ev işlerinde de çocukların özel olarak korunması gerekir. Ayrıca ev hizmetleri, kayıt dışı çalışmanın oldukça yüksek olduğu sektörlerden biri olduğu için ev işçisi çocuklar, ücret hakkı, dinlenme hakkı, sağlıklı ve güvenli bir ortamda çalışma hakkı ve sosyal güvenlik hakkı gibi mevzuatta çalışanlara sağlanan haklardan yoksun çalışmaktadır (ILO, 2016: 12).

Bazı yazarlar, ev işlerinde çocuk işçiliğinin bugün için tamamen yasaklanmasının; sosyal, kültürel ve ekonomik nedenlerle mümkün olmadığını ve bu nedenle çocukların durumunun iyileştirilmesi için çaba sarf edilmesinin daha akılcı olacağını söylemektedir (Black, 1997: 5; Blagbrough, 2008b, 188). Bu yazarlara göre çocukların çalıştıkları evdeki koşullarının iyileştirilmesi, eğitim hakkının tanınması, dinlenme, sosyal etkinlik ve oyun zamanlarının düzenlenmesi gibi iyileştirmeler yapılarak ulusal asgari standartların belirlenmesi faydalı olacaktır. Doktrinde ev işçisi çocukların ücretsiz hukuki tavsiye ve danışmanlık hizmetleri alabilecekleri merkezler kurulması, bu merkezlerin aynı zamanda fiziksel ve cinsel sömürü halinde kriz merkezi olarak çocukların acil çağrılarına yanıt vermesi, çocukların eğitim kurumlarına erişiminin sağlanması, eğer evden ayrılmak isterse ve dönebileceği bir ailesi bulunmuyorsa çocuklara kurumsal bakım sağlanması, rehabilite edilmesi ve kendisi gibi ev işçisi olan çocuklarla bir araya gelebileceği sosyal etkinliklerin düzenlenmesi gibi öneriler getirilmektedir (UNICEF-ICDC, 1999: 8-10; Black, 2002; Black, 2005; 30 vd.).

Çocuk ev işçilerin durumunun iyileştirilmesi ve çocuk ev işçiliğinin sonlandırılabilmesi için eğitime erişimin artırılmasının hayati olduğu görülmektedir (Blagbrough, 2008b: 187). Yapılan çalışmalarda ev işçisi çocuklar, ev işçiliğine başlamalarının en önemli nedenlerinden birini okuldan ayrılmak olarak ifade etmiştir (ILO-IPEC, 2004: 23). Çocuk Hakları Sözleşmesi'nde çocuğun eğitim hakkı tanınmış (m. 28) ve bu hakkın hayata geçirilmesi için taraf devletlere çeşitli sorumluluklar verilmiştir. Yeterli eğitim almak, kendi geçimini sağlama, yoksulluk döngüsünden çıkma ve daha güvenli bir gelecek için ön koşul kabul edilmektedir (ILO-IPEC, 20014; 49). 182 sayılı Sözleşmede özellikle en kötü biçimlerdeki çocuk işçiliğini önlemek için devletlerin yoksulluğun ortadan kaldırılması ve eğitim alanında sorumluluklar alması gerektiği vurgulanmıştır (m. 7, 8). Ev işçisi çocuklar, okulun çok uzak olması, eğitim ücretsiz olsa bile kitap, kıyafet, kırtasiye malzemeleri ve çocuğun okulda beslenmesi çocuğun ailesinin karşılayabileceğinin üzerinde olabilir (ILO-IPEC, 2004: 23). Tüm bunlar, zorunlu ve parasız eğitimin hayata geçirilmesinin yolunun, eğitimin beraberinde getirdiği beslenme, giyinme ve okul gerekçeleri gibi gereksinimlerin de ücretsiz olarak sağlanması gerektiğini göstermektedir.

Bu önerilere ek olarak özellikle çocuk işçiliğinin yoğun olduğu ülkelerde asgari standartlar getirilmesi bakımından 189 sayılı Sözleşmeye ek olarak 16 Haziran 2011 tarihli ve 201 sayılı Ev İşçileri İçin İnsana Yakışır İş Hakkında ILO Tavsiye Kararının da ulusal mevzuatlarına adapte edilmesi yerinde olacaktır. 201 sayılı Tavsiye Kararı, 189 Sayılı Sözleşme hükümlerini tamamlayıcı niteliktedir (m. 1). Kararda öncelikle ev işçilerinin sendikal haklarının güvence altına alınması gerektiği tavsiye edilmiştir (m. 2). Bunun için ev işçilerinin kendi sendikalarını ve üst kuruluşlarını kurma ya da var olan sendikalara üye olma hakkının tanınması ve sendikal hakların kullanılması önündeki engellerin kaldırılması gerekmektedir. Devletler, sendikal hakların etkin bir şekilde kullanılabilmesi için gereken tüm önlemleri almalıdır.

201 sayılı Kararda ev işçilerinin kişilik haklarının korunması ile ilgili uygulamada sıklıkla karşılaşılan sorunlardan yola çıkılarak çeşitli önlemlere de yer verilmiştir (m. 3, 4). Kararda ayrıca çocuk ve işçilerine yönelik özel koruyucu düzenlemeler yapılması gerekli görülmüştür (m. 5). 189 sayılı Sözleşmeyi onaylayan devletler, 182 sayılı Çocuk İşçiliğinin En Kötü Biçimleri Sözleşmesi'ne uygun olarak çocukların sağlığı, güvenliği ve ahlakına zararlı olabilecek ev işlerini belirlemeli ve belirlenen ev işlerinde çocuk işçiliğini yasaklamalıdır. 18 yaşından küçük olan ancak ulusal düzenlemelerde asgari çalışma yaşından büyük çocukların bir ev işçisi olarak ihtiyaçları göz önünde bulundurularak özel düzenlemeler getirilmesi; dinlenme, boş zaman, eğitim süreleri ve çocuğun ailesiyle geçirmesi gereken zamanlar dikkate alınarak çalışma sürelerinin kesin sürelerle bağlanması gerekir. Çocuk ev işçileri için gece mesaisi ise tamamen yasaklanmalıdır. Ayrıca çocuk ev işçilerinin çalışma ve yaşam koşullarını özel olarak izleyecek mekanizmalar kurulmalı ve var olan mekanizmalar güçlendirilmelidir.

Ev işçilerinin çalışma ortamı ev olduğu için bazı durumlarda çalışma ve dinlenme saatleri iç içe geçebilir. Örneğin yaşlı bir bireye ya da bir bebeğe yatılı olarak bakım vermek böyle bir durum yaratabilir. Bunun için Karar'da ev işçilerinin dinlenme ve çalışma saatleri ile ilgili ayrıntılı tavsiyelere yer verilmiştir (m. 8-13). Ev işçilerinin mesai ve bekleme süreleri doğru bir şekilde kayda geçirilmeli ve ev işçilerinin bu bilgilere serbestçe ulaşması sağlanmalıdır. Bekleme süresi ise 9. maddede tanımlanmıştır. Buna göre ev işçisinin iş çağrısına dönebilmek için vaktini istediği gibi geçiremediği süreler ile işverenden görev bekledikleri süreler, bekleme süreleri ya da çağırılma dönemleri olarak isimlendirilmiştir. Aynı maddeye göre hafta, ay ya da yıl bazında işçinin azami bekleme sürelerinin kaç saat olacağı mevzuatta düzenlenmeli ve bu sürelerin ölçülebilmesi için yöntemler belirlenmelidir. Eğer dinlenme süreleri işe çağrı ile kesintiye uğrayacaksa telafi dinlenme sürelerinin ve bekleme sürelerinde alınacak ücretin mevzuatta düzenlenmesi gerekmektedir. Ayrıca devletler, gece çalışan ev işçilerinin özel sorunlarını göz

önünde bulundurarak bekleme süreleri ve telafi dinlenme süreleri ile ilgili düzenlemeler yapılmalıdır. Yine Karara göre ev işçilerinin hafta tatili kesintisiz en az 24 saat olmalıdır. Hafta tatilinin haftanın hangi günü kullanılacağı, yapılan işin zorunlulukları ile ev işçisinin kültürel, dinsel ve sosyal yükümlülükleri dikkate alınarak belirlenmelidir. Ev işçilerinin günlük ve haftalık dinlenme sürelerinde çalışmasının istenebileceği durumlar belirlenmeli ve çalışma için ödenecek ücretten bağımsız olarak ayrıca yeterli telafi dinlenme süreleri öngörülmalıdır. Ev işçisi tatilde işverenine eşlik ettiğinde bu süreler, yıllık ücretli izin sürelerinden sayılmamalıdır.

Birçok çalışmada sıklıkla dile getirildiği gibi ev işçilerinin çalışma koşulları için getirilen asgari standartlara uyulup uyulmadığının denetlenmesi oldukça zordur (ILO-IPEC, 2004: 14). Bu çalışma türünde özellikle ev işçisinin kendi hakları konusunda eğitilmesi gerekmektedir. Çünkü yetkili makamları haklarının ihlal edildiği konusunda harekete geçirebilecek olan en önemli unsur ev işçisinin kendisi gibi görünmektedir. Ancak söz konusu çocuk ev işçisi olduğunda bu pek mümkün olmayabilir. 2008 yılında yapılan bir çalışmaya göre herhangi bir konuda yardıma ihtiyaç duymaları halinde çocuklar, gidebilecekleri ilk kişinin işverenler ve onların ailesi olabileceğini söylemiştir (Blagbrough, 2008a: 25). Diğer yardım istenebilecek gruplarda ikinci sırada evde bulunan diğer ev işçileri, arkadaşlar, komşular; üçüncü sırada sosyal hizmet uzmanları, okula devam eden çocuklar için öğretmenler, dini kurumlar, polis, avukatlar; dördüncü sırada politikacılar ve avukatlar; beşinci sırada ise halktan kişiler bulunmaktadır.

Çocuk ev işçiliğinin sona erdirilebilmesi için yapılması gereken en önemli değişiklik, işverenlerin ve ebeveynlerin ve işverenlerin tutumlarında bir değişiklik yaratmak olacaktır (Black, 2005: 16; Blagbrough, 2008b: 188). Bunun için işverenler ve çocuklara yönelik bilgilendirici projelerin gerçekleştirilmesi, asgari standartları barındıran bir iş sözleşmesinin yasal düzenlemeye kavuşturulması ve kitle iletişim araçlarından yararlanılmasının faydalı olacağı ileri sürülmüştür. ILO yaptığı çalışmalarda özellikle çocuk ev işçiliği ile mücadelede insanların evlerine rahatlıkla girebilen bir araç olduğu için televizyon ve radyo gibi medya araçlarının kullanılmasını önermektedir (Black, 2002: 30-31; ILO-IPEC, 2004; 103). Böylece çocuklarını çocuk ev işçisi olarak çalışmaya göndermeyi düşünen ailelere ve çocukların potansiyel işverenlerine ulaşılabilir. Bugün için çocuk işçiliğine dikkat çekmek amacıyla internet ortamı ve çeşitli sosyal medya kanalları da kullanılabilir.

öncelikle anne ve babanın ya da çocuğun vasisinin sorumluluğundadır. Çocuk Hakları Sözleşmesi'ne göre bir çocuğa fiziksel, ruhsal ve ahlaki gelişimi için bakım verilmesi, çocuğun ihtiyaçlarının anlaşılması ve bu ihtiyaçların giderilmesi öncelikle anne ve babanın ya da vasilerin sorumluluğudur (m. 27/1). Ancak çocuğun ihtiyaç duyduğu sağlıklı ve güvenli ortamın yaratılmasında bazen aileler, eğitimsizlik, kültürel ya da dini kabuller sonucu eksik kalabilir. Ya da ebeveynin kendisi fiziksel, psikolojik ve ekonomik zorluklar yaşadığı için çocuğunun ihtiyaçlarına cevap veremiyor olabilir. Sözleşmede de çocuğa bakım verme sorumluluğu, "ebeveynlerin sahip oldukları imkanlar ve mali güçleri" ile sınırlandırılmıştır. Sözleşmeye taraf devletlere, ailelere çocuğun yetiştirilmesinde destek olma ve gerekiyorsa çocuğun bakımını üstlenme sorumluluğu verilmiştir. Bu durumda çocuğun eksik bırakılan ihtiyaçlarının karşılanmasında devletin sorumluluk alması gerekir. Sözleşmeye taraf devletlerin çocuğun Sözleşmede belirlenen haklarının güvence altına alınması ve geliştirilmesi için ana-baba ve yasal vasiye gereken yardımları yapmakla ve çocuğun bakımı ile görevli kuruluşların gelişmesini sağlamakla görevli oldukları belirtilmiştir (m. 18). Sözleşmeye göre taraf devletler, adli makamların devreye girmesini sağlayabileceği gibi: durum gerektiriyorsa çocuğun ailesine de gereken desteği vermelidir (m. 19/2).

Çocuğun özel bir alan olan evde çalışması ve genellikle tanımadığı insanların yanında yaşaması, yetişkin bir ev işçisine nazaran daha büyük riskler içermektedir. Çocuk yaşı

dolayısıyla sömürüye karşı direnemeyecek ve hakları konusunda talepte bulunma becerisi olmayacaktır (UNICEF-ICDC, 1999: 7-8). Hakları ihlal edildiğinde ve herhangi bir fiziksel sözel veya cinsel istismara uğradığında bunu şikayet edebileceği kişiler çevresinde bulunmamakta ve evden çocuğunlukla çıkarılmadığı için ilgili kurumlara ulaşma şansı da olmamaktadır. Çocuk ev işçiliğinin azaltılması ve en kötü biçimlerdeki çocuk ev işçiliğinin ortadan kaldırılabilmesi için devletlerin ev işçiliğinde asgari bir yaş şartı getirmesi gerekir (ILO-IPEC, 2004: 8; Black, 2005: 15). ILO çocuğun yaşına uygun işlerde, belirli saatler içinde ve okulunu aksatmadan ev işçiliği yapmasını bazı durumlarda kabul edilebilir bulmaktadır. Örneğin ILO'ya göre 12-14 yaş aralığında bir çocuk eğitim hayatına devam ederek, günde en fazla iki saat hafif işlerde çalıştırılabilir (ILO-IPEC, 2004: 14). Ancak çocukların 5 yaşından itibaren ev işçisi olabildikleri düşünüldüğünde çocuk yanında büyüdüğü kişileri ebeveynleri olarak görebilir ve çocuğun işverenlerine karşı haklarını savunabilme gücü daha da kırılabılır. Bu nedenle 18 yaşından küçük tüm çocuklar için ev işçiliğinin yasaklanması ve caydırıcı yaptırımların getirilmesi gerektiği görüşünü savunuyoruz. ILO'nun kabul edilebilir sınırlarda gördüğü, çocuğun gücüne ve yaşına uygun işlerde ve sınırlı saatlerde çalıştırılması da çocuğun tanımadığı kişilerle kamusal olmayan bir alanda vakit geçirmesine sebep olmaktadır. Bu durum da çocuk için hızla fiziksel, sözlü ve cinsel sömürünün ayrıca emek sömürüsünün yaşandığı koşulları beraberinde getirebilir.

5. KAYNAKÇA

Black M. 2002. Child Domestic Workers – Finding a Voice: A Handbook on Advocacy. Anti-Slavery International: London.

Black M. 2005. Child Domestic Workers: A Handbook on Good Practice in Programme Interventions. Anti-Slavery International: London.

Black, M. 1997. Child domestic workers: A handbook for research and action. Anti-Slavery International: London.

Blagbrough J. 2008a. They Respect Their Animals More: Voices of Child Domestic Workers. Anti-Slavery International: London.

Blagbrough, J. 2008b. Child domestic labour: A modern form of slavery. *Children & Society*, 22(3), 179-190.

Blagbrough, J., & Glynn, E. 1999. Child domestic workers: Characteristics of the modern slave and approaches to ending such exploitation. *Childhood*, 6(1), 51-56.

Boateng, P. & West, H. 2017. *Child Domestic Work*. K4D Helpdesk Report Institute of Development Studies: Brighton, UK.

Gamlin, J., Camacho, A. Z., Ong, M. & Hesketh, T. 2015. Is domestic work a worst form of child labour? The findings of a six-country study of the psychosocial effects of child domestic work. *Children's Geographies*, 13(2), 212-225.

Ganie, B. A. 2013. No Child labour in domestic work. Institute of Public Policy Research and Development Erişim Adresi: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2296794 Erişim Tarihi: 05.06.2024.

ILO, TRAVAIL 2011. Global and regional estimates on domestic workers. Domestic Work Policy Brief 4. ILO.

ILO. 2013. *Domestic workers across the world: Global and regional statistics and the extent of legal protection*. ILO: Geneva

ILO. 2016. Formalizing domestic work. ILO: Geneva

ILO-IPEC. 2004. Helping Hands or Shackled Lives?: Understanding Child Domestic Labour and Responses to it. ILO: Geneva.

ILO-IPEC. 2007. Child domestic labour information resources A guide to IPEC child domestic labour publications & other materials. ILO: Geneva

ILO-IPEC. 2013. *Ending child labour in domestic work and protecting young workers from abusive working conditions.* . ILO: Geneva

ILO-IPEC. 2013c. Child Domestic Work: Global Estimates 2012. . ILO: Geneva

Pflug, B. 2002 *An Overview of Child Domestic Workers in Asia.* International Labour Organization.

Thorsen, D. 2012 *Child Domestic Workers: Evidence from West and Central Africa.* Senegal: UNICEF.

Tunçcan, N. 2000. Çocuk işçiliği: nedenleri, boyutları ve küreselleşen dünyadaki konumu. In *Journal of Social Policy Conferences* (No. 43-44). Istanbul University.

UNICEF-ICDC. 1999. Child Domestic Work. Innocenti Digest No. 5. UNICEF International Child Development Centre: Florence-İtaly.

<https://normlex.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12000:0::NO::>

<https://www.mevzuat.gov.tr/>

<https://www.ohchr.org/en/instruments-listings>

**HEALTH TOURISM AND DIASPORA: AN EVALUATION OF TURKS LIVING
ABROAD**

**SAĞLIK TURİZMİ VE DİASPORA: YURTDIŞINDA YAŞAYAN TÜRLERE
YÖNELİK BİR DEĞERLENDİRME**

Mehmet Halit AKIN¹, Şükran KARACA²

¹Dr. Öğr. Üyesi, Erciyes Üniversitesi, Turizm Fakültesi,

0000-0002-9455-0323

²Doç. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Turizm Fakültesi,

0000-0002-0268-1810

Özet

Küreselleşen dünya ile birlikte artan göç sayılarına bağlı olarak diaspora olarak nitelendirilen göçmenlerin çeşitli amaçlarla yaptıkları turizm hareketliliği de günden güne artış göstermektedir. Özellikle son yıllarda diasporaların sağlık ihtiyaçlarını çeşitli nedenlere bağlı olarak göç ettiği yerden gidermek amacıyla yoğun bir şekilde oluşturdukları turizm hareketliliği, yeni bir yaklaşım olarak diaspora sağlık turizmi kavramını ortaya çıkarmıştır. Bu araştırma kapsamında, yurtdışında yaşayan Türklerin sağlıkla ilgili ihtiyaç ve isteklerini karşılamak adına anavatan/memleket olarak atfettikleri destinasyonlara yönelik oluşturdukları sağlık turizmi hareketliliği ele alınmıştır. Araştırmanın amacı, diaspora sağlık turizmine ilişkin kavramsal bir çerçeve oluşturmanın yanı sıra yurtdışında yaşayan Türklerin sağlık turizmi bakımından oluşturduğu potansiyelin ilgili literatüre dayalı olarak değerlendirilmesidir. Bu amaç doğrultusunda araştırma kapsamında, yapılan değerlendirmelerle sektör temsilcilerine yönelik uygulama açısından yaygın etki oluşturması beklenen öneri ve çıkarımlar sunulmuştur. Yurtdışında yaşayan Türklerin niceliksel değerinin ve sağlıkla ilgili yapılan seyahatlerin günden güne artış göstermesi ile sağlık turizmine yönelik oluşan potansiyel, bu araştırmanın önemini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Diaspora, Sağlık turizmi, Yurtdışında yaşayan Türkler

Abstract

Depending on the increasing number of migration with the globalizing world, the tourism mobility of immigrants, which are defined as diaspora, for various purposes is also increasing day by day. Especially in recent years, the tourism mobility that diasporas have intensively created in order to meet their health needs from where they migrated for various reasons has revealed the concept of diaspora health tourism as a new approach. Within the scope of this research, the health tourism mobility of Turks living abroad towards the destinations they attribute as their homeland in order to meet their health-related needs and desires is discussed. The aim of the research is to create a conceptual framework for diaspora health tourism as well as to evaluate the potential created by Turks living abroad in terms of health tourism based on the relevant literature. In line with this purpose, the research presents recommendations and implications for sector representatives that are expected to have a widespread. The quantitative value of Turks living abroad and the increasing number of health-related travels and the potential for health tourism reveals the importance of this research.

Keywords: Diaspora, Health tourism, Turks living abroad.

1. GİRİŞ

Dünya genelinde, ekonomik sebeplerin yanı sıra yaşam tarzı olarak göçebeliğin benimsenmesi, daha iyi hayat koşullarına erişme isteği gibi birçok neden bağlı olarak gönüllü veya zorunlu göçler sürekli olarak artış göstermiştir (Li, McKercher & Chan, 2020). Dünya çapında artan göçmen sayısı nedeniyle göç ve göçmen odaklı turizm, küreselleşen dünyada giderek daha önemli bir hale gelmektedir (Mathijssen & Dziedzic, 2022). Diğer bir ifadeyle göçmenlerin arkadaş ve akraba ziyaretlerinin yanı sıra farklı nedenlerle yaptıkları seyahatler, önemli düzeyde bir turist akışı ve dolayısıyla turizm hareketliliği oluşturmaktadır (Williams & Hall, 2000). İlgili literatürde diaspora turizmi olarak kavramsallaştırılan bu hareketlilik (Reed, 2013; Li, McKercher & Chan, 2020; Karagöz, Yalman & Karaşin, 2022; Liu vd., 2023; Seraphin, Gowreesunkar & Canosa, 2023; Mathijssen & Dziedzic, 2024), turizm sektörü ve destinasyonlar açısından potansiyel ve sürekli büyüyen bir pazar olarak kabul görmektedir (Mathijssen, 2019).

Dünya Turizm Örgütü verilerine göre sağlık ve diaspora başta olmak üzere diğer kategorisine dâhil olan turistlerin sayısı, uluslararası inbound turizmde ikinci sırada yer almaktadır (UNWTO, 2021; Mathijssen & Dziedzic, 2022). Diğer yandan son yıllarda diasporaların kendi ülkelerine seyahat ederek planlanmış ve gönüllü bir eylem olarak sağlık hizmetlerinden yararlanmaya yönelik eğilimlerinin sürekli artış göstermesi (Mathijssen & Mathijssen, 2020), diaspora turizminde sağlık amaçlı yapılan seyahatlerinde ön plana çıktığını göstermektedir. Diaspora sağlık turizmi olarak adlandırılan bu yaklaşım genel anlamda, hastaların sağlıkla ilgili ihtiyaçlarını gidermek amacıyla kökeni olduğu destinasyona gitmeleridir (Yılmaztürk, 2023). Bu araştırma için ise yurtdışında yaşayan Türklerin sağlık hizmeti almak ve boş zamanını turizm yönlü değerlendirmek amacıyla Türkiye'ye yaptıkları turizm hareketliliğini ifade etmektedir.

Yurt dışında yaşayan Türkler, yaklaşık 6,5 milyonu Batı Avrupa'da olmak üzere, toplamda 7,5 milyon ile önemli bir niceliksel değere sahiptir (AA, 2024). Dünya genelinde yaklaşık 14 milyon insanın sağlıkla ilgili arayışları doğrultusunda başka ülkelere seyahat ettiği göz önüne alındığında (Medical Tourism Association, 2024), Türkiye için yurtdışında yaşayan Türklerin sağlık turizmi açısından önemli bir potansiyel oluşturduğu söylenebilir. Dolayısıyla diaspora, sağlık turizmi ve yurtdışında yaşan Türkler temelinde ele alınan bu araştırmanın ilgili literatür açısından önem arz ettiği düşünülmektedir. Ortaya konan veriler doğrultusunda, bu çalışmada yurtdışında yaşan Türklerin sağlık turizmi açısından oluşturduğu potansiyelin değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Ayrıca sağlık turizmi hareketliliğinin kavramsal olarak değerlendirilmesine odaklanarak sektör temsilcilerine yönelik uygulamada önem arz edeceği düşünülen öneri ve çıkarımların sunulması amaçlanmıştır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Sağlık turizmi, tedavi ve refahın korunması temelinde sağlığın iyileştirilmesi amacıyla yurtiçi veya yurtdışı destinasyonlara yapılan bütün gezileri ifade etmektedir (Büyüközkan, Mukul & Kongar, 2020). Küresel boyutta en çok sağlık turisti çeken ülkelerden biri, Singapur, Tayland, Hindistan gibi ülkelerin yanı sıra Türkiye'dir (Monica & Ramakrishnan, 2018). Türkiye'nin coğrafi yakınlık, iklim, güvenlik, ulaşım gibi unsurlar bakımından sahip olduğu avantajların yanı sıra medikal turizm, spor turizmi, spa & wellness, ileri yaş turizmi gibi ürün çeşitliliği açısından sahip olduğu fırsatlar (Şengül & Çora, 2020), Türkiye'nin sağlık turizmi açısından küresel boyutta ilgi çekmesini sağlamıştır.

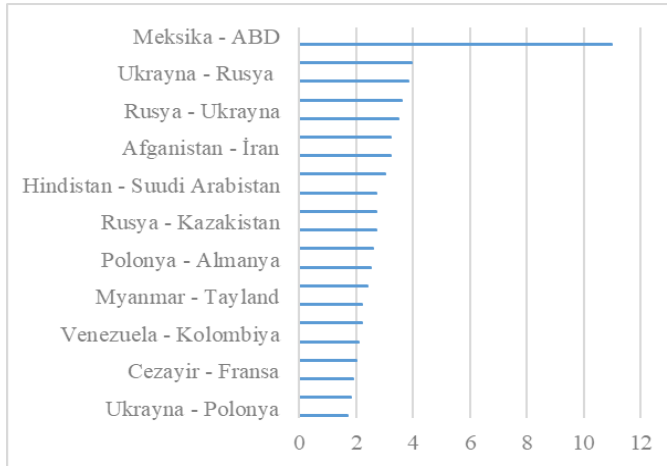
Akredite sağlık kuruluşlarının niceliksel değeri bakımından dünyada önemli bir konuma sahip olan Türkiye (JCI, 2024), 2022 yılında yaklaşık olarak 1,4 milyon sağlık hizmeti almak için

gelen turiste ev sahipliği yapmış ve 2,2 milyon ABD Doları gelir elde etmiştir. 2023 yılında bu rakamların yaklaşık olarak 1,55 milyon turiste ve 3 milyon ABD Doları gelire ulaştığı görülmüştür. 2024 yılı ilk çeyreğinde ise yaklaşık 428 bin turistin geldiği ve 850 bin ABD Dolar gelirin elde edildiği görülmüştür (USHAŞ, 2024). Diğer taraftan dünya ticaretinde % 0,8 paya sahip olan Türkiye, sağlık turizminin oluşturduğu ticaret hacminde % 1,5'tan daha fazla paya sahiptir (USTİS, 2024). Dolayısıyla bu veriler, Türkiye'nin sağlık turizmi potansiyelinin günden güne artış gösterdiğini ve küresel sağlık turizmi pastasında sahip olduğun pay ile önemli bir aktör olduğunu ortaya koymaktadır.

Diaspora sağlık turizmi, göçmenlerin sağlık hizmetlerine erişmek ve kullanmak amacıyla kendi iradeleriyle menşe ülkelerine seyahat etmelerini kapsamaktadır (Mathijssen, 2019). Dolayısıyla göçmenlerin menşe ülkelerinde sağlık hizmetini almaya yönelik potansiyelinin değerlendirilmesinde küresel boyutta ele alınan konuya ilişkin veriler önem arz etmektedir. Sözelimi, dünyada yaklaşık 281 milyon göçmenin olduğu ve bu da küresel nüfusun %3,6'sını oluşturduğu bilinmektedir (IOM, 2024). Diğer yandan en fazla göç alan ülkelerin başında gelen Avrupa Birliği (AB) ülkeleri açısından da durumun aynı olduğu söylenebilir. AB ülkeleri içerisinde toplam nüfusun %5,3'üne denk gelen 23,7 milyon insan, AB ülkelerinin dışında başka ülkelerin vatandaşlığına sahiptir. Bunun yanı sıra AB ülkelerinden olan ancak başka AB ülkesinde yaşayan insanların sayısı 13,7 milyondur (EUROSTAT, 2022). Dolayısıyla tüm bu verilerin yanı sıra özellikle sağlığın insanların için vazgeçilmez bir unsur olduğu göz önüne alındığında, diasporaların çeşitli amaçlarla yaptıkları sağlık amaçlı seyahatlerin sürekli artarak var olacağı ifade edilebilir.

ABD'deki Meksikalıların sağlık hizmeti almak için Meksika'ya, İngiltere'deki Hintlilerin ise Hindistan'a gitmeleri diaspora sağlık turizminin temelini oluşturmakta ve yukarıdaki verilere dayalı olarak da sağlık turizminde önemli bir konuma sahip olduğu görülmektedir (Yılmaztürk, 2023). Geçmiş yıllarda, farklı neden ve amaçlar doğrultusunda özellikle Almanya, Hollanda gibi Avrupa ülkelerine gidip kalıcı olarak o ülkelerde yaşayan Türkler de önemli bir göç hareketliliği başlatmıştır (Karagöz, Yalman & Karaşın, 2022). Dolayısıyla yurtdışında yaşayan Türklerin Türkiye'de sağlık turizmi hareketliliğini oluşturmak, ekonomik kalkınmaya destek olmak ve küresel rekabet ortamında avantaj kazanmak noktasında önemli bir potansiyel oluşturduğu söylenebilir.

Tablo 1. En yoğun göç koridorları

Kaynak: IOM, 2024.

Tablo 1'de de görüldüğü üzere, küresel boyutta birçok ülke de olduğu gibi Türkiye açısından diaspora sağlık turizminin yapılabilmesine yönelik önemli bir potansiyel bulunmaktadır.

Tablo 2. Türk vatandaşı sayısının 1000 ve üzeri olduğu ülkeler (Yaklaşık değer)

Almanya	2.000.000	Ukrayna	20.000	Güney Afrika	3700
Fransa	700.000	İsrail	17.000	Çekya	3500
Hollanda	500.000	Cezayir	15.000	Kosova	3500
ABD	300.000	Lübnan	15.000	Türkmenistan	3500
Avusturya	250.000	BAE	14.000	Macaristan	3000
Belçika	240.000	Romanya	13.000	Sudan	3000
Avustralya	150.000	Makedonya	12.000	Umman	2700
İsviçre	130.000	Bosna Hersek	10.700	Pakistan	2500
Danimarka	75.000	Kırgızistan	10.000	Bahreyn	2000
Kanada	70.000	Katar	9000	Etiyopya	2000
İsveç	62.500	Arnavutluk	8000	Fas	2000
Bulgaristan	60.000	İspanya	7000	Karadağ	2000
Suudi Arabistan	60.000	Kuveyt	7000	Özbekistan	2000
Azerbaycan	55.000	Mısır	6200	Yeni Zelanda	2000
İtalya	50.000	Çin	6000	Lüksemburg	1600
Rusya	40.000	Japonya	6000	Meksika	1500
Yunanistan	25.000	Ürdün	5500	Tayland	1500
Gürcistan	22.000	İran	5000	Arjantin	1000
Norveç	21.000	İrlanda	4500	Güney Kore	1000
Kazakistan	20.000	Polonya	4000		
TOPLAM: 5.459.400					

Tablo 2, 2019 yılında yaklaşık olarak 5,5 milyon Türk vatandaşının farklı ülkelerde yaşadığını göstermektedir. Tablo 2’de yer alan veriler Tablo 1 ile benzer şekilde diaspora sağlık turizmi ile ilişkili potansiyeli destekleyen verilerdir. Bu noktada dikkat çeken husus, yurtdışında yaşayan Türklerin niceliksel değerinin günden güne artış gösterdiğidir. Tablo 2’de yer alan 2019 yılı verilerinin yanı sıra Dışişleri Bakanlığı (2022), daha sonraki yıllarda yurt dışında yaşayan Türklerin niceliksel değerinin yaklaşık 5,5 milyonu Batı Avrupa’da olmak üzere toplamda 6,5 milyona ulaştığını bildirmiştir (Dışişleri Bakanlığı, 2022). En son veriler ise daha önce açıklandığı üzere, bu rakamların 6,5 milyonu Batı Avrupa’da olmak üzere, toplamda 7,5 milyona ulaştığını göstermektedir.

Daha öncede belirtildiği üzere, 2023 yılında Türkiye'ye 1,55 milyon sağlık turisti gelmiş ve 3 milyon ABD Doları gelir elde edilmiştir (USHAŞ, 2024). TÜİK (2024) verilerine göre, 2023 yılında 7,7 milyon yurtdışında yaşayan Türkler tarafından ziyaret edilmiş ve kişi başı ortalama 1000 dolar harcama yapılmıştır. Dolayısıyla yurtdışında yaşayan Türklerin Türkiye'yi ziyaretlerinde yapacakları sağlık harcamaları, sağlık turizmi harcamalarının kitle turizmine kıyasla daha yüksek olduğu bilinmektedir, ülke ekonomisi bakımından ciddi katkı sağlayacaktır. Sonuç olarak yurtdışında yaşayan Türkler, diaspora sağlık turizmi kapsamında Türkiye için önemli bir fırsatı teşkil etmektedir.

3. SONUÇ VE ÖNERİLER

Küresel boyutta son on yılda önemli bir gelişim ve büyüme gösteren sağlık turizmi (Büyüközkan, Mukul & Kongar, 2020), bu yönüyle özellikle gelişmekte olan ülkeler için önemli bir gelir kaynağı olarak görülmektedir. Dolayısıyla ülkeler, sağlık turizmine yönelik ciddi yatırımlar yapmakta ve tanıtım ve pazarlama faaliyetleri yürütmektedir. Diğer yandan dünya genelinde niceliksel değer bakımından artış gösteren diasporalar ise sağlık turizminde önemli bir potansiyeli oluşturması ile birlikte hem araştırmacılar hem de uygulayıcıların ilgisini çeken bir konu haline gelmiştir. Bu araştırmada ise diaspora olarak yurtdışında yaşayan Türklerin sağlık turizmi açısından Türkiye için oluşturduğu potansiyel, ilgili verilere dayalı olarak kavramsal düzeyde ele alınmıştır.

Yapılan kavramsal değerlendirmeler, sağlık turizminin özellikle gelişmekte olan ülkeler açısından kitle turizmine kıyasla daha fazla ekonomik getiri sağlayan bir faaliyet olduğunu göstermektedir. Diğer yandan Türkiye özelinde de sağlık turizminin bir ihracat kanalı olarak önemli döviz girdisini sağlayan bir alternatif turizm faaliyeti olduğu görülmektedir. Türkiye, sahip olduğu fiziki ve teknik altyapısının yanı sıra sağlık ve turizm alanındaki nitelikli işgücü ile küresel boyutta bu alandaki önemli bir aktör konumuna sahiptir. Bu noktada, Türkiye'ye katkı sağlayacak en önemli fırsatlardan biri ise yukarıda yer alan verilerde de vurgulandığı üzere yurtdışında yaşayan Türklerdir. Yurtdışında yaşayan Türklerin sayısının yanı sıra her yıl Türkiye'yi ziyaret etmeleri ile ilgili veriler bu fırsatı ortaya çıkarmaktadır.

Bu noktada, Türkiye'nin diaspora olarak yurtdışında yaşayan Türkler sağlık turizmi kapsamında daha fazla çekebilmesi için birtakım uygulamalar bulunmaktadır. Aslında bu uygulamalar, araştırmanın amacı doğrultusunda sektör temsilcilerine yönelik uygulama açısından yaygın etki oluşturması beklenen önerileri kapsamaktadır. Bu öneriler şu şekilde sıralanmıştır:

- Yurtdışında yaşayan Türklerin yaşadığı ülkelerin yaşam tarzları, sağlıkla ilgili alışkanlıkları ve benzeri diğer tercihlerine ilişkin pazarlama araştırmasının yapılması,
- İlgili ülkelerin sağlık sistemlerinin yanı sıra bu sistemlerdeki sorun ve eksikliklerin tespit edilmesi ve bunlara yönelik çözüm önerilerinin sunulması,
- Yapılan pazarlama araştırması neticesinde elde edilen bulgulara yönelik özellikle sosyal medya tabanlı olmak üzere tanıtım ve pazarlama faaliyetlerinin yürütülmesi,
- Tanıtım ve pazarlama faaliyetlerinde potansiyel turistlerin dikkatini çekecek şekilde içeriklerin önemle tercih edilmesi,
- Tanıtım ve pazarlama faaliyetlerine Türklerin sayı bakımından daha fazla oldukları bölgelerde ağırlık verilmesi,
- Tanıtım ve pazarlama faaliyetlerinde coğrafi unsurların göz önünde bulundurulması,
- Yurtdışında yaşayan Türklerin anavatanına olan bağlılıklarını artırmaya yönelik tarihi, kültürel, sanatsal veya siyasi etkileşimlerle destinasyon tercihlerinde Türkiye'nin önceliğe sahip olmasının sağlanması,

- Hem sağlık hem de turizm boyutunda hizmet kalitesinin sağlanması ve kalitenin özellikle uluslararası kuruluşların akreditasyonu aracılığıyla tasdik edilmesi,
- Olumlu ağızdan ağıza iletişimin yanı sıra özellikle işletmelerin web sayfalarında kullanıcı deneyimlerini anlatan bölümlere yer verilmesi,
- Alternatif turizm faaliyetlerinin bütünleşik ürün olarak sunulduğu paket hizmetlerle çekiciliğin artırılması,
- Devlet teşviki ile ürün çeşitliliği ve niteliğinin artırılması,
- Hastalara yönelik teşviklerle çekiciliğin artırılması,
- Kapsayıcı sağlık sigortaları ile hastaların teşvik edilmesi,
- Olası sorun veya yanlış operasyonlara karşı kişi haklarının korunmasına yönelik yasal düzenlemelerin sağlanması,
- Araştırmacılara yönelik ise özellikle diasporaların sağlık turizmi hizmeti almaya yönelik motivasyon faktörlerinin belirlenmesi başta olmak üzere, diaspora ve sağlık turizmine ilişkin çok farklı boyutlarda araştırmaların yapılması önerilmektedir.

4. KAYNAKLAR

Anadolu Ajansı – AA, (2024). Yurt dışında 7,5 milyon Türk vatandaşı yaşıyor. <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/yurt-disinda-7-5-milyon-turk-vatandasi-yasiyor/3209684#:~:text=Buna%20g%C3%B6re%2C%206%2C5%20milyonu,427%20T%C3%BCrk%20k%C3%B6kenli%20siyaset%C3%A7i%20bulunuyor.> , Erişim tarihi: 29.05.2024.

Büyüközkan, G., Mukul, E., & Kongar, E. (2021). Health tourism strategy selection via SWOT analysis and integrated hesitant fuzzy linguistic AHP-MABAC approach. *Socio-Economic Planning Sciences*, 74, 100929.

Dışişleri Bakanlığı, (2022). Yurt dışında yaşayan Türk vatandaşları. https://www.mfa.gov.tr/yurtdisinda-yasayan-turkler_.tr.mfa, Erişim tarihi: 23.05.2024.

EUROSTAT, (2022). Non-EU citizens make up 5.3% of the EU population. <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/-/ddn-20220330-2>, Erişim tarihi: 27.05.2024.

International Organization for Migration – IOM, (2024). Key migration data at a glance. In World Migration Repoert 2024. <https://publications.iom.int/books/world-migration-report-2024>, Erişim tarihi: 27.05.2024.

Joint Commission International – JCI, (2024). JCI-Accredited Organizations. <https://www.jointcommissioninternational.org/who-we-are/accredited-organizations/#sort=%40aoname%20ascending>, Erişim tarihi: 27.05.2024.

Karagöz, Y., Yalman, F. & Karaşin, Y. (2022). Medikal turizmde hizmet kalitesinin hasta memnuniyeti ve hasta sadakatine etkisi: Hollanda Türk diasporası üzerinde bir araştırma. *Toros Üniversitesi İİSBF Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(17), 1- 13. Doi: 10.54709/iisbf.1172168

Li, T. E., McKercher, B., & Chan, E. T. H. (2020). Towards a conceptual framework for diaspora tourism. *Current Issues in Tourism*, 23(17), 2109-2126.

Liu, A. T., Williams, A. M., Liu, A., Kim, Y. R., & Lin, P. M. (2023). A systematic analysis of diaspora tourism: Geographical perspectives and superdiversity. *Journal of Hospitality & Tourism Research*, 10963480231152571.

Mathijssen, A. (2019). Home, sweet home? Understanding diasporic medical tourism behaviour. Exploratory research of Polish immigrants in Belgium. *Tourism Management*, 72, 373-385.

- Mathijssen, A., & Mathijssen, F. P. (2020). Diasporic medical tourism: A scoping review of quantitative and qualitative evidence. *Globalization and Health*, 16, 1-15.
- Mathijssen, A., & Dzedzic, E. B. (2022). Diasporic medical tourism: Where tourism meets migration and healthcare. Understanding its antecedents, behavioural intention and potential. *Research Square*.
- Mathijssen, A., & Dzedzic, E. (2024). Diasporic medical tourism: Examining tourists' profiles, antecedents and behavioural intention. *European Journal of Tourism Research*, 37, 3702. <https://doi.org/10.54055/ejtr.v37i.3010>.
- Medical Tourism Association, (2024). 2020-2021 MTI overall ranking. <https://www.medicaltourism.com/mti/home>. Erişim tarihi: 23.05.2024.
- Monica, B. S., & Ramakrishnan, M. S. (2018). Medical tourism in India. *International Journal of Advanced Scientific Research and Management*, 3(11), 412-417.
- Reed, A. (2013). Diaspora tourism. *A companion to diaspora and transnationalism*, 524-538.
- Seraphin, H., Gowreesunkar, V., & Canosa, A. (2023). Destination marketing organisations: The need for a child-centred approach to diaspora tourism. *Tourism Planning & Development*, 20(3), 468-480.
- Şengül, C., & Çora, H. (2020). Healthcare tourism in second decade of 21st century-a review of Turkey as the new global center for international patients. *Journal of Health Systems and Policies*, 2(1), 56-86.
- Uluslararası Sağlık Hizmetleri Anonim Şirketi – USHAŞ, (2024). Sağlık turizmi verileri. <https://www.ushas.com.tr/saglik-turizmi-verileri/>, Erişim tarihi: 27.05.2024.
- Uluslararası Sağlık Turizmcileri İşleverenler Sendikası – USTİS, (2024). Sağlık turizmi dünyada yükselen trend. <https://ustis.org.tr/2022/10/24/saglik-turizmi-dunyada-yukselen-trend/>, Erişim tarihi: 27.05.2024.
- Türkiye İstatistik Kurumu – TÜİK (2024). İkamet ülkelerine göre çıkış yapan ziyaretçi sayısı, 2012-2023. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Turizm-Istatistikleri-IV.-Ceyrek:-Ekim---Aralik,-2023-53661>, Erişim tarihi: 29.05.2024.
- Williams, A. M., & Hall, C. M. (2000). Tourism and migration: New relationships between production and consumption. *Tourism geographies*, 2(1), 5-27.
- World Tourism Organisation (UNWTO) (2021). International tourism highlights, 2020 Edition. UNWTO, Madrid.
- Yılmaztürk, Z. (2023). Dünya'da ve Türkiye'de sağlık turizmi. Mali Kılavuz. <https://www.malikilavuz.com/dunyada-ve-turkiyede-saglik-turizmi/>, Erişim tarihi: 22.05.2024.

THE PLACE OF MUSIC THERAPY IN PAIN MANAGEMENT IN PEDIATRIC
ONCOLOGY PATIENTS

PEDİATRİK ONKOLOJİ HASTASINDA AĞRI YÖNETİMİNDE MÜZİK
TERAPİNİN YERİ

Sevil ÖZKAN¹, Hatice Şevval İNCE^{2,*}

¹ Doktor Öğretim Üyesi, Selçuk Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi, Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Hemşireliği Programı, Konya, Türkiye. ORCID: 0000-0001-9180-1660

² Okul Hemşiresi, Karatay Özel Eğitim Meslek Okulu, Konya, Türkiye.

ORCID: 0009-0001-8564-4942.

Abstract

Introduction: Non-pharmacological methods are just as important as pharmacological methods in managing pain, which is a common symptom in pediatric oncology patients. Factors such as the child's growth and development, rhythm, dance, etc., should be taken into account. Additionally, music therapy tailored to the patient's abilities should be considered as part of pain management.

Method: This study is a literature review of studies related to music therapy in pain management in pediatric oncology patients over the last fifteen years.

Findings: When the studies were examined, it was determined that most children in the sample group were in the 3-12 age group. The studies determined active, passive, and combined music treatments. Studies have reported that music therapy is effective in symptom management in procedural painful procedures such as a peripheral catheter, port needle placement, lumbar puncture, and blood draw. However, a few studies show that the benefit of music therapy may be limited due to younger age.

Conclusion and Recommendations: Non-pharmacological methods are as important as pharmacological methods in pain management, a common symptom in pediatric oncology patients, and the child's growth development, rhythm, dance, etc. Music therapy compatible with the patient's skills should also be considered in pain management. When the literature is examined, it is reported that music therapy can be performed with active, passive, and combined music therapy, and it is seen that studies on music therapy for pain management in pediatric oncology patients are limited. In addition, a few studies show that the benefit of music therapy may be limited due to the child's young age, so it is recommended that the survey of the place of music therapy in pain management in pediatric oncology patients be increased.

Key Words: music therapy, nursing, oncology, pain, pediatrics.

Özet

Giriş: Pediatri onkoloji hastasında sık görülen bir semptom olan ağrı yönetiminde farmakolojik yöntemler kadar non- farmakolojik yöntemlerde önemli olup çocuğun büyüme gelişmesi, ritim, dans vb. becerileriyle uyumlu müzik terapinin de ağrı yönetiminde ele alınması gerekmektedir.

Yöntem: Bu çalışma, son on beş yılda pediatrik onkoloji hastalarında ağrı yönetiminde müzik tedavi ile ilişkili çalışmaların literatür incelemesidir.

Bulgular: Yapılan çalışmalar incelendiğinde örneklem grubunda yer alan çocukların çoğunluğunun 3-12 yaş grubunda olduğu tespit edilmiştir. Çalışmalarda aktif, pasif ve kombine müzik tedavilerle belirlendi. Çalışmalar periferik kateter, port iğnesi yerleştirilmesi, lomber ponksiyon yapılması, kan alınması gibi prosedürel ağırlı işlemlerde müzik tedavinin semptom yönetiminde etkili olduğunu bildirdi. Ancak yaşın küçük olmasının müzik terapiden elde edilecek faydanın kısıtlı olabileceğini de gösteren az sayıda çalışma bulunmaktadır.

Sonuç ve Öneriler: Pediatri onkoloji hastasında sık görülen bir semptom olan ağrı yönetiminde farmakolojik yöntemler kadar non-farmakolojik yöntemlerde önemli olup çocuğun büyüme gelişmesi, ritim, dans vb. becerileriyle uyumlu müzik terapinin de ağrı yönetiminde ele alınması gerekmektedir. Literatür incelendiğinde müzik terapinin aktif, pasif ve kombine müzik terapiyle yapılabileceği bildirilmekte olup pediatrik onkoloji hastalarında ağrı yönetimine yönelik müzik terapisine ile ilgili çalışmaların sınırlı olduğu görülmektedir. Ayrıca çocuğun yaşın küçük olmasının müzik terapiden elde edilecek faydanın kısıtlı olabileceğini de gösteren az sayıda çalışma bulunmaktadır bu yüzden pediatrik onkoloji hastasında ağrı yönetiminde müzik terapinin yeri ilgili çalışmanın artırılması önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: müzik terapi, hemşirelik, onkoloji, ağrı, pediatri.

1. INTRODUCTION

Pain is one of the conditions that most often causes people to seek help for healthcare, and it has a broad impact on all aspects of life. According to the International Association for the Study of Pain (IASP), pain is an unpleasant, sensory, and emotional situation that occurs with actual or potential tissue damage and is affected by the individual's past experiences (Dikmen 2013). Pain is the fifth vital sign that should be monitored in medical care (Loeser and Treede 2008, Karl, Cathy et al. 2009, Purser, Warfield and Richardson 2014). Accurate assessment of pain in children with oncology is essential for diagnosis and treatment; however, it is difficult to distinguish pain from other causes of discomfort, especially in children under six years of age (Raja, Carr, Cohen, et al. 2020). In childhood cancers, an average of 62% of patients experienced pain before the start of oncological treatment. During treatment, 25-80% of pediatric patients complain of pain, depending on diagnosis, stage, and treatment methods (Sevinir 2004).

2. METHOD

This study aims to examine the place of music therapy in pain management in pediatric oncology patients in terms of literature. Studies were conducted using the words "pain", "nursing", "music therapy", "pediatrics" and "oncology" as keywords. Studies, reviews, theses, and congress articles that did not directly concern pediatric nursing were excluded from the study.

3. FINDINGS

According to the inclusion criteria determined in the study, the findings in the literature and the following analyzes were obtained::

Huang et al. (2021): In his study on children between the ages of three and seven, 126 children were included in the experimental research examining the effects of music therapy and music video therapy on pain in children after cardiothoracic surgery. Patients were divided into three groups: patients who received music video therapy, patients who received only music therapy, and patients who received neither. There was a statistical difference between the three groups

after the intervention ($p < 0.05$). It was statistically significant in the MVT and MT groups in the first two days after surgery ($p < 0.05$). It was also found that the MVT group was more effective than the MT group (Huang, Lei et al. 2021).

Kühlmann et al. (2020): In their study on babies between the ages of zero and three, the effects of musical interventions on distress, anxiety, and postoperative pain in babies who underwent surgery were examined. The randomized controlled experimental study ultimately found that musical interventions did not benefit all young infants undergoing surgery. (Kühlmann, van Rosmalen et al. 2020).

Gutgsell et al (2013): A study at the university hospital included 200 inpatients receiving treatment. The study investigated the impact of music therapy on pain in palliative care patients through a randomized controlled trial. Three pain assessment scales (FLACC, NRS, FPS) were used, and after the music therapy sessions, a significant decrease in pain was observed across all three scales (Gutgsell, Schluchter et al. 2013)

Facchini and Ruini (2021): In their systematic review of the treatment of music therapy in children with cancer; it was stated that in the studies where music therapy was used, receptive music therapy ($n=4$), active music therapy ($n=9$) and the combined method of receptive and active interventions ($n=6$) were used, respectively. It has been determined that music therapy positively reduces psychological distress, increases well-being, and affects pain and other biological parameters. In the same systematic review, it was stated that no explanation or detail was given in the articles about the pieces used in music therapy. Only one study reported that the child was allowed to choose the piece. When examined in terms of duration, it is seen that in receptive music therapy, the therapy duration is determined as 15-30 minutes depending on the interventional procedure applied, while combined music treatments last 45-60 minutes and sessions last up to 10 months. In the same study, it was stated that receptive music therapy was used in children aged 5-15, active music therapy was used in children aged 3-8, and combined interventions were used in children aged 3-17 years of age (Facchini and Ruini 2021). Shahain (2021):

Ngyuyen et al. (2010): In the study, the symptoms of musical diversity on pain and anxiety were recorded in the recordings of 40 leukemia patients between the ages of 7 and 12. In a randomized controlled trial where the results of music problems, pain, and anxiety were examined during the lumbar puncture (LP) procedure in children, it was determined that developmental pain was separated between and after the procedure, and anxiety was separated before and after the procedure ($p < 0.005$). (Ngyuyen, Nilsson et al. 2010).

4. DISCUSSION, CONCLUSIONS AND RECOMMENDATIONS

4.1. Discussion

Pharmacological and non-pharmacological methods can be used for effective pain management and reducing the severity of pain. While pharmacological methods generally support the physical aspect of the child, non-pharmacological methods help the child's psychosocial care, strengthen the child and the family, and increase the family's compliance with the treatment (Yıldız 2022). Non-pharmacological methods in pain management are frequently used in Asian countries such as Vietnam and China, and music therapy is among these methods (He, Vehviläinen-Julkunen et al. 2007).

According to the American Music Therapy Association, music therapy is “a reflexive process in which the therapist helps the client optimize his or her health by using aspects of the musical experience and the relationships formed through them as impetus for change.” Music therapy

is the professional practice component of the discipline informed by theory and research (Bruscia 2016). Music therapy comes in two forms: active and passive. In active music therapy, a music therapist is involved, and music is used to facilitate interactive communication. In passive music therapy, the child listens to music without the presence of a music therapist. Therapeutic use of music creates positive effects on the child's physical, psychological, perceptual and social functions (Hartling, Newton et al. 2013).

4.2. Conclusion and Recommendations

Non-pharmacological methods are as important as pharmacological methods in pain management, a common symptom in pediatric oncology patients, as well as the child's growth development, rhythm, dance, etc. When the literature is examined, it is reported that music therapy can be performed with active, passive and combined music therapy, and it is seen that studies on music therapy for pain management in pediatric oncology patients are limited. In addition, a few studies are showing that the benefit of music therapy may be limited due to the young age of the child, so it is recommended to increase the survey of the place of music therapy in pain management in pediatric oncology patients.

5. REFERENCE

Bruscia, K.E. Defining Music Therapy, 3rd ed.; Barcelona Publishers: Barcelona, Spain, 2016; ISBN 9781937440572.

Bunt, L., & Stige, B. (2014). Music Therapy: An art beyond words (2nd ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315817989>

Dikmen, Y. (2013). Ağrı ve Yönetimi. İçinde T. Atabek Aştı, A. Karadağ. (Edt). Hemşirelik Esasları Hemşirelik Bilim ve Sanatı. İstanbul: Akademi Basın ve Yayıncılık; 634-664

Jacob, E., Hesselgrave, J., Sambuco, G., & Hockenberry, M. (2007). Variations in pain, sleep, and activity during hospitalization in children with cancer. *Journal of Pediatric Oncology Nursing*, 24(4), 208-219.

Bissonnette, J., et al. (2022). "Development of a Mixed Hypnosis and Music Intervention Program for the Management of Pain, Anxiety, and Wellbeing in End-of-Life Palliative Care." *Frontiers in Pain Research* 3.

Caprilli, S., et al. (2007). "Interactive Music as a Treatment for Pain and Stress in Children During Venipuncture: A Randomized Prospective Study." *Journal of Developmental & Behavioral Pediatrics* 28(5).

Facchini, M. and C. Ruini (2021). "The role of music therapy in the treatment of children with cancer: A systematic review of literature." *Complementary therapies in clinical practice* 42: 101289.

Gutgsell, K. J., et al. (2013). "Music therapy reduces pain in palliative care patients: a randomized controlled trial." *J Pain Symptom Manage* 45(5): 822-831.

Hartling, L., et al. (2013). "Music to reduce pain and distress in the pediatric emergency department: a randomized clinical trial." *JAMA Pediatr* 167(9): 826-835.

He, H. G., et al. (2007). "Children's perceptions on the implementation of methods for their postoperative pain alleviation: an interview study." *Int J Nurs Pract* 13(2): 89-99.

Huang, Y. L., et al. (2021). "Comparison of the Effectiveness of Music Video Therapy and Music Therapy on Pain after Cardiothoracic Surgery in Preschool Children." *Heart Surg Forum* 24(2): E299-e304.

- Karl, A. L., et al. (2009). "How Reliable is Pain as the Fifth Vital Sign?" *The Journal of the American Board of Family Medicine* **22**(3): 291.
- Kim, J. and T. Stegemann (2016). "Music listening for children and adolescents in health care contexts: A systematic review." *The Arts in Psychotherapy* **51**: 72-85.
- Klassen, J. A., et al. (2008). "Music for Pain and Anxiety in Children Undergoing Medical Procedures: A Systematic Review of Randomized Controlled Trials." *Ambulatory Pediatrics* **8**(2): 117-128.
- Kostak, M. and M. Akan (2011). "Terminal dönemdeki çocuğun palyatif bakımı; 26: 182-92."
- Kudubeş Akdeniz, A., et al. (2021). "Çocuklarda Ağrı Yönetiminde Hemşirenin Rolü." *Journal of Education & Research in Nursing/Hemşirelikte Eğitim ve Araştırma Dergisi* **18**(1).
- Kühlmann, A. Y. R., et al. (2020). "Music Interventions in Pediatric Surgery (The Music Under Surgery In Children Study): A Randomized Clinical Trial." *Anesth Analg* **130**(4): 991-1001.
- Loeser, J. D. and R.-D. Treede (2008). "The Kyoto protocol of IASP Basic Pain Terminology." **137**(3).
- Nguyen, T. N., et al. (2010). "Music therapy to reduce pain and anxiety in children with cancer undergoing lumbar puncture: a randomized clinical trial." *J Pediatr Oncol Nurs* **27**(3): 146-155.
- Purser, L., et al. (2014). "Making Pain Visible: An Audit and Review of Documentation to Improve the Use of Pain Assessment by Implementing Pain as the Fifth Vital Sign." *Pain Management Nursing* **15**(1): 137-142.
- Robb, S. L., et al. (2008). "Randomized controlled trial of the active music engagement (AME) intervention on children with cancer." *Psycho-Oncology* **17**(7): 699-708.
- Sevinir, B. (2004). "Çocuklarda Kanser ve Ağrı." *Güncel Pediatri* **2**(2): 103-108.
- Shahin, M. (2021). "Evaluating the effectiveness of painting therapy and music therapy on sleep quality, pain severity and behavioral disorders of children with cancer." *International Journal of Medical Investigation* **10**(1): 43-55.

THE ROLE OF ANTHROPOMORPHISM IN BRAND COMMUNICATION
IN THE ACCOMMODATION INDUSTRY
KONAKLAMA SEKTÖRÜNDE ANTROPOMORFİZMİN MARKA
İLETİŞİMDEKİ ROLÜ

Şükran KARACA¹, Mehmet Halit AKIN²

¹Doç. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Turizm Fakültesi

0000-0002-0268-1810

²Dr. Öğr. Üyesi, Erciyes Üniversitesi, Turizm Fakültesi,

0000-0002-9455-0323

Özet

Son yıllarda antropomorfizm yoluyla markaların insanileştirilmesi tüketicilerin farkındalığını ve dikkatini çekmede yeni bir yaklaşım olarak görülmektedir. Antropomorfizm, insana özgü duygu ve davranışların nesne veya insan olmayan varlıklarla içselleştirilmesini kapsamaktadır. Uygulayıcılar, antropomorfizmi kullanarak markaları insana benzer özelliklerle kişileştirmektedirler ve bu durum müşteri-marka ilişkisini geliştirmektedir. Turizm ve konaklama sektöründe yoğun rekabet ortamında markalama için etkili pazarlama iletişimi stratejilerine ihtiyaç vardır. Bu kapsamda olumlu yorumlar, yeniden ziyaret etme niyeti ve daha fazla kazanç elde edilmesini sağlamak için etkili marka iletişimi stratejileri gerekli görülmektedir. Turizm sektöründe artan markalaşma rekabeti göz önüne alındığında, arzu edilen müşteri tepkilerinin oluşturulmasında pazarlama iletişiminin öneminin araştırılması gerekmektedir. İnsanbiçimli bir iletişimin bir markayla eşleştirilmesi, konaklama sektöründeki markaya ilişkin algıyı 'belirsizlikten' 'kesinliğe' kaydırarak daha yüksek antropomorfizm etkilerine yol açmaktadır. Dolayısıyla antropomorfizm tüketici davranışlarını etkileyerek tüketicilerin gerçekçi varlığa daha fazla dahil olmalarına ve ona bağlı olmalarına neden olmaktadır. Bu bağlamda çalışmanın amacı, konaklama sektöründe antropomorfizmin marka iletişimdeki rolünün kavramsal düzeyde ele alınmasıdır. Çalışma sonucunda, turizm ve konaklama sektöründe antropomorfizm stratejileri sayesinde elde edilebilecek faydalar konusunda paydaşlara çeşitli önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar kelimeler: Antropomorfizm, marka iletişimi, turizm, konaklama sektörü, otel

Abstract

In recent years, humanizing brands through anthropomorphism has been seen as a new approach to attracting consumers' awareness and attention. Anthropomorphism involves the internalization of human-specific emotions and behaviors with objects or non-human entities. Practitioners use anthropomorphism to personify brands with human-like characteristics, which improves the customer-brand relationship. Effective marketing communication strategies are needed for branding in the intensely competitive environment in the tourism and accommodation industry. In this context, effective brand communication strategies are deemed necessary to ensure positive comments, revisit intention and more earnings. Considering the increasing branding competition in the tourism sector, the importance of marketing

communications in creating desired customer reactions needs to be investigated. Pairing an anthropomorphic communication with a brand leads to higher anthropomorphism effects, shifting the perception of the brand in the hospitality industry from 'uncertainty' to 'certainty'. Therefore, anthropomorphism affects consumer behavior, causing consumers to become more involved in and attached to realistic existence. In this context, the aim of the study is to discuss the role of anthropomorphism in brand communication in the accommodation sector at a conceptual level. As a result of the study, various suggestions were made to stakeholders about the benefits that can be obtained through anthropomorphism strategies in the tourism and accommodation sector.

Keywords: Anthropomorphism, brand communication, tourism, accommodation industry, hotel

1. GİRİŞ

Antropomorfizm, cansız nesnelere insan benzeri varlıklar olarak algılamaya yönelik bireysel eğilimi ifade etmektedir (Guthrie, 1993). Epley vd. (2007) antropomorfizm kavramını, insanlara özgü dış özellikleri, motivasyonları, davranışları ve altta yatan durumları nesnelere ve insan olmayan varlıklara atfetmeye yönelik çıkarım süreci olarak tanımlamıştır. Son zamanlarda böyle bir eğilimin yaygınlaşması pazarlama uzmanlarının dikkatini çekmiştir. Tüketicilerin markalı ürünleri sanki bu nesnelere insanmış gibi algılama eğiliminde oldukları inancı, pazarlama akademisyenleri ve uygulayıcıları arasında popüler hale gelmiştir. Pazarlamacılar bu insanileştirme eğilimini ürün tasarımı, marka adlandırma ve animasyon gibi çeşitli yollarla giderek daha fazla kullanmaktadır (Windhager vd., 2010). Pazarlamacılar ayrıca antropomorfizmi desteklemek amacıyla açıkça insanlarla ilgili olan ürünlere Mr. Mrs. gibi takıların yer aldığı isimler vermektedirler (Guido ve Peluso, 2015). Belirli bir nesneye antropomorfik özelliklerin dahil edilmesi, antropomorfik düşünme ve zihinselleştirme gibi süreçler yoluyla tüketicilerin o nesneye ilişkin algılarının insani olarak algılanmasına yardımcı olabilir (Waytz vd., 2010). Bu nedenle, bir nesne üzerindeki antropomorfik özellikler, bu ürünlerin insani motivasyonları ve davranışları hakkında varsayımların yanı sıra dış özelliklerin yüzeysel yorumlanmasına da yol açabilir (Ahuvia, 2008; Waytz vd., 2010).

Yoğun rekabet ortamında turizm sektöründe etkili pazarlama iletişimi stratejileri önem kazanmaktadır. Olumlu değerlendirmeler, daha yüksek satın alma niyetleri ve iyileştirilmiş satış performansı geliştirirken reklam önemli bir iletişim stratejisidir (Assaf vd., 2015; Burman vd., 2017; Liu ve Mattila, 2017). Reklam verenlerin müşterinin dikkatini çekecek etkili reklamlar oluşturması gerekmektedir (Taylor ve Costello, 2017) ve dikkat çekmenin yenilikçi bir yolu, antropomorfizm olarak adlandırılan markayı insanileştirmektir (Aggarwal ve McGill, 2007). Akademik araştırmalarda tüketicilerin markalı ürünleri antropomorfize etme eğilimi son zamanlarda dikkat çekmiştir. Önceki çalışmalar, tüketicilerin insan benzeri görünüme sahip ürünlere maruz kaldıklarında etkinleştirilen psikolojik süreçleri ve bunların ürün değerlendirmesi ve satın alma davranışı üzerindeki sonuçlarını incelemiştir (Aggarwal ve McGill, 2007; Chandler ve Schwarz, 2010). Ancak antropomorfizmin araştırma ve uygulamadaki artan önemine rağmen kavramsal alanı ve ölçümü hakkında çok az şey bilinmektedir. Bu bağlamda çalışmada turizm sektöründe antropomorfizmin marka iletişimde rolü kavramsal olarak ele alınmıştır. Daha sonra da turizm sektörüne yönelik çıkarımlardan bahsedilmiştir.

2.KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Antropomorfizm, Yunanca antropos (insan) ve morph (biçim) kelimelerinden türemiştir (Husain vd., 2023). Antropomorfizm, insani olmayan şeylere insan formunu, özelliklerini veya

davranışını atfetmeyi ifade etmektedir (Puzakova vd., 2018; Seo, 2022). Antropomorfizm, bireylerin çevreleri hakkında verimli kararlar almak amacıyla insan dışı varlıkların niteliklerini çıkarsamak için diğer bireyler hakkındaki önyargılarını kullandıkları psikolojik bir eğilim ve bilişsel bir bileşendir (Cai vd., 2022). Antropomorfizm teorisine göre; reklamı yapılan varlık insan benzeri olarak tetiklendiğinde müşteriler, reklamı yapılan varlığı insan benzeri olarak algılamaktadır. Aynı zamanda insan bilgisinin erişilebilirliği, durumsal ipuçlarının varlığı ve bireylerin motivasyonu, insan olmayan nesnelere insana benzer özelliklerin algılanma olasılığını belirlemektedir (Epley vd., 2007). Cansız nesnelere antropomorfizmi, ürün satın alma davranışını etkileyebilir (Aggarwal ve McGill, 2012; Puzakova vd., 2018).

Pazarlama alanı antropomorfizmi manipüle edilebilecek ve ölçülebilecek bir yapı olarak kabul etmiş ve ürün kişileştirmenin tüketicilerin bilişi, tutumu ve davranışları üzerindeki olumlu veya olumsuz etkilerine odaklanmıştır (Agrawal vd., 2020; Trichina vd., 2021). Marka konumlandırma stratejilerinde ise, üç farklı antropomorfizm stratejisi uygulanmaktadır (MacInnis ve Folkes, 2017):

(1) insana benzeyen özellikler (insan yüzlü bir hizmet robotu vb.): Antropomorfizm yeteneği insana benzer özelliklerin derecesine bağlıdır (MacInnis ve Folkes, 2017). Örneğin otomotiv endüstrisinde ürün tasarımcıları genellikle arabalara dış görünüm vererek tüketicilerin bu nesnelere gerçek insanlar olarak algılamasına yol açmaktadır. Windhager vd. (2010) ile Landwehr vd. (2011) tarafından yapılan çalışmalar bu uygulamayı desteklemektedir ve tüketicilerin arabaların farlarını ve ızgarasını iki insan gözü ve bir ağızla ilişkilendirme eğiliminde olduklarını göstermektedir. Tussyadiaha ve Park (2018) tarafından otellerde yapılan bir çalışmaya göre ise; insanların doğal olarak ilk önce "yüzlere" ilgi duyduğunu vurgulanmıştır. Bu durumda robot tasarımında antropomorfizmin önemini göstermektedir.

(2) insan benzeri bir zihin (niyetleri ve güdüleri olan bir hizmet robotu vb.): Antropomorfizm, insana benzer niyetler ve zihinsel durumlar yoluyla sosyal inançları ve algıları etkilemektedir (Kim ve McGill, 2011). Waytz vd. (2010), insanlar insan olmayan bir varlığın bir zihne sahip olduğunu algıladıklarında, o varlığa empati sahibi ahlaki bir fail (yani niyet ve irade sahibi olmayan, sorumluluk yükleyemeyecek nesnelere faillik atfetmek. Dolayısıyla teknolojik ürünlerin yaptıkları değil; insanların edimleri "eylem" addedilir) olarak davrandıklarını ileri sürmektedirler. Chandler ve Schwarz (2010) çalışmalarında, insanların bir ürünü insan benzeri bir zihinle algıladıklarında, onu değiştirme eğilimlerinin azaldığını ifade etmiştir. Perez-Vega vd. (2018), marka antropomorfizminin "tüketicilerin markaları muhakeme ve niyet yeteneğine sahip olarak algıladıkları" bir süreç olduğunu öne sürmüştür. Christou vd. (2020) tarafından yapılan çalışmada ise, misafirlerin otellerde insansı robotları diğer robot türlerine tercih etmekte ve onları daha empatik bulduğunu ifade etmiştir.

(3) insana benzer bir kişilik (gülüm yüzlü bir hizmet robotu vb.): Müşteriler ayrıca ürünlere veya markalara kişilik atfetmektedirler. Bu taktiği kullanarak bir marka dost canlısı, güvenilir veya verimli olarak tanımlanabilir. Guido ve Peluso (2015), Puzakova ve Aggarwal (2018) ve Lee ve Oh (2021) tarafından yapılan çalışmalarda müşterilerin insanbiçimli olmayan otel reklamlarına göre insanbiçimli otel reklamlarına daha olumlu yanıt verdiğini ortaya çıkarmıştır.

Son yıllarda maneviyat, yemek, tıp, macera ve spor gibi farklı turizm türleri popülerlik kazanmıştır (Kim ve Kramer, 2015; Chen ve Lin, 2021). Turizm kişinin dünya görüşünü geliştirmekte ve yeni kültürleri, mutfağı, gelenekleri, görenekleri ve ritüelleri keşfetmeye katkıda bulunmaktadır (Cham vd., 2021; Kamassi vd., 2021). Çeşitli destinasyonların antropomorfik temsili, turistlerin ilgisinin artmasına ve onları bu yerlere çekmede çok önemli bir rol oynamaktadır (Murphy vd., 2019). Antropomorfizm özellikle sanal turizm için daha önemli bir hale gelmiş ve antropomorfik nesnelere kullanılması destinasyonların çevrimiçi

olarak daha iyi reklam ve pazarlamasına yol açmaktadır (Kwak vd., 2020; Puzakova ve Kwak, 2023).

Marka pazarlamacıları, COVID-19 sonrası dönemden bu yana, özellikle konaklama ve turizm sektöründe marka iletişim süreçlerini yenilemeye çalışmaktadırlar. Birçok otel, müşterilerin ihtiyaçlarına hizmet etmek için hizmet robotlarını veya tabletlerini insanmış gibi tanıtarak antropomorfizm stratejilerini kullanmaktadırlar. Örneğin Starwood Grubu Aloft Otel, ALO adında iki robotik uşak çalıştırmaya başlamıştır. 2016 yılında IBM ve Hilton Otel, Connie'yi yeni robot konsiyerji olarak geliştirmiştir (Özgül Katlav ve Çonaoğlu, 2021). Aynı zamanda, Yunanistan'daki Epirus Palace Hotel'in, misafirlere hizmet etme ve müşterilerle sosyal medyada başarılı bir şekilde etkileşime geçme marka imajını tanıtmak için marka maskotu olarak bir kapıcı ayı (Mr. Balloo) vardır (Skiadopoulos, 2020). Otel markalarının soyut özellikleri göz önüne alındığında, otel markalarında antropomorfizmin uygulanması etkili bir marka iletişim stratejisi olarak düşünülmektedir çünkü markaların müşterileriyle etkili ilişkiler kurabilmesi için hizmetlerini 'somutlaştırması' gerekmektedir (Lee ve Oh, 2021).

3. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Konaklama ve turizm endüstrisinde yoğunlaşan rekabet karşısında etkili pazarlama iletişimi stratejileri önem kazanmaktadır (Lee ve Oh, 2021). Artan markalaşma rekabeti göz önüne alındığında, arzu edilen müşteri tepkilerinin oluşturulmasında pazarlama iletişiminin öneminin araştırılması zorunlu hale gelmiştir. Piyasada artan sayıda karşılaştırılabilir teklife ayak uydurmak, kapsamlı marka iletişimlerini ve uygun iletişim kanallarına sahip pazarlama stratejilerini gerektirmektedir (Husain vd., 2023). Bu stratejilerden insanbiçimcilik bir marka konumlandırma stratejisi olarak önemlidir ve son yıllarda uygulamacıların ilgisini çekmektedir (MacInnis ve Folkes, 2017).

Otel markalaşmasında antropomorfizm etkili bir strateji olarak kullanılmaktadır. Antropomorfizm iletişiminin uygulamaları, marka açıklamaları, maskotlar, marka adları ve reklam kopyaları dahil olmak üzere çok sayıdadır. Bu marka antropomorfizmi iletişimlerinin, geleneksel reklam metinleri, web siteleri, sosyal medya ve mobil reklamcılık dahil olmak üzere çeşitli iletişim platformlarında etkili olması muhtemeldir. Antropomorfizmin tüketici davranışını etkilemektedir çünkü tüketicilerin gerçekçi varlığa daha fazla dahil ve bağlı olmalarına katkı sağlar (Aggarwal ve McGill, 2012; Puzakova vd., 2018). Aynı zamanda birinci şahıs zamirlerinin basit bir şekilde dahil edilmesi, müşterilerin samimiyetini ve ziyaret niyetini artırır, kişiselleştirilmiş iletişimin müşteri-marka ilişkisini güçlendirir (Lee ve Oh, 2021).

Yapılan incelemeler doğrultusunda konaklama sektöründe antropomorfizm stratejileri sayesinde elde edilebilecek faydalar doğrultusunda şu öneriler sunulmuştur:

- Antropomorfizm, sanal turizm alanında çekici bir strateji olarak hizmet edebilir ve insanların normalde erişemeyecekleri yerleri sanal olarak ziyaret etmek ve keşfetmek isteyen bireylere ek avantajlar sunabilir (Verma vd., 2021). Dolayısıyla gelecekte konaklama sektöründe sunulan hizmetlerin önceden deneyimlenmesi açısından bir pazarlama aracı olarak sunulması,
- Konaklama ve turizm sektörü bir ekonominin GSYİH'sını artırabilir. Dolayısıyla antropomorfizm, kapsamını genişletmek için konaklama ve turizm sektöründe en önemli maddi olmayan varlık olabilir (Husain vd., 2023). Küresel ve ulusal boyutta ekonomik kalkınmanın önemli araçlarından biri olarak işletme politikalarında antropomorfizme yer verilmesi,
- İşletmeler, teknoloji cihazlarına antropomorfik özellikler eklemeyi düşündüklerinde müşterilerin özelliklerini ve ihtiyaçlarını tasarımda dikkate almalı ve hizmet sunumu sırasında

antropomorfik teknoloji cihazlarının neden olduğu hata veya hataları azaltmalıdır (Ding vd., 2022). Bu doğrultuda, müşteri temelli oluşturulacak antropomorfizm uygulamalarının benimsenmesi önerilmektedir.

Bu çalışmada sadece konaklama sektöründe antropomorfizmin etkisi ele alınmış, turizm sektörünün diğer alanları incelenmemiştir. Sonraki araştırmalarda seyahat acentesi, yeme-içme işletmeleri veya ulaşım vb. gibi turizmin çeşitli alanları üzerine derleme ve ampirik çalışmalar yapılabilir.

4. KAYNAKLAR

Aggarwal, P. ve McGill, A. (2007). Is that car smiling at me? Schema congruity as a basis for evaluating anthropomorphized products. *Journal of Consumer Research*, 34 (4), 468-479.

Aggarwal, P. ve McGill, A. (2012). When brands seem human, do humans act like brands? Automatic behavioral priming effects of brand anthropomorphism. *Journal of Consumer Research*, 39, 307-323.

Agrawal, S., Bajpai, N. ve Khandelwal, U. (2020). Recapitulation of brand anthropomorphism: An innovating marketing strategy. *The Marketing Review*, 20 (1-2), 143-156.

Ahuvia, A. (2008). Commentary on exploring the dark side of pet ownership: Status-and control-based pet consumption: A reinterpretation of the data. *Journal of Business Research*, 61(5), 497-499.

Assaf, A., Josiassen, A., Mattila, A. ve Cvelbar, L. (2015). Does advertising spending improve sales performance?, *International Journal of Hospitality Management*, 48,161-166.

Burman, B., Albinsson, P., Hyatt, E. ve Robles, B. (2017). The impact of price level and appeal type in hotel advertising: A pilot study. *Services Marketing Quarterly*, 38(1), 46-56.

Cai, D., Li, H. ve Law, R. (2022). Anthropomorphism and OTA chatbot adoption: A mixed methods study. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 39(2), 228-255.

Cham, T.H., Lim, Y.M., Sia, B.C., Cheah, J.H. ve Ting, H. (2021). Medical tourism destination image and its relationship with the intention to revisit: A study of Chinese medical tourists in Malaysia. *Journal of China Tourism Research*, 17(2), 163-191.

Chandler, J. ve Schwarz, N. (2010). Use does not wear ragged the fabric of friendship: Thinking of objects as alive makes people less willing to replace them. *Journal of Consumer Psychology*, 20(2), 138-145.

Chen, K.J. ve Lin, J.S. (2021). Revisiting the effects of anthropomorphism on brand relationship outcomes: The moderating role of psychological disposition. *European Journal of Marketing*, 55(8), 2174-2200.

Christou, P. A., Simillidou, A. ve Stylianou, M. (2020). Robots in tourism: tourists' perceptions over the use of anthropomorphic and other types of robots in services. *Apac CHRIE*, Hong Kong.

Ding, A., Hyunkyung Lee, R., Legendre, T.S. ve Madera, J. (2022). Anthropomorphism in hospitality and tourism: A systematic review and agenda for future research. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 52, 404-415.

Epley, N., Waytz, A. ve Cacioppo, J.T. (2007). On seeing human: A three-factor theory of anthropomorphism. *Psychological Review* 114(4), 864-886.

- Guido, G. ve Peluso, A. (2015). Brand anthropomorphism: Conceptualization, measurement, and impact on brand personality and loyalty. *Journal of Brand Management*, 22(1), 1-19.
- Puzakova, M. ve Aggarwal, P. (2018). Brands as rivals: Consumer pursuit of distinctiveness and the role of brand anthropomorphism. *Journal of Consumer Research*, 45, 869-887.
- Guthrie, S.E. (1993). *Faces in the Clouds: A New Theory of Religion*. New York: Oxford University Press.
- Husain, R., Ratna, V.V. ve Saxena, A. (2023) Past, present, and future of anthropomorphism in hospitality & tourism: Conceptualization and systematic review. *Journal of Hospitality Marketing & Management*, 32(8), 1077-1125.
- Kamassi, A., Abdul Manaf, N. H. ve Omar, A. (2021). The need of international Islamic standards for medical tourism providers: A Malaysian experience. *Journal of Islamic Marketing*, 12(1), 113–123.
- Kim, H. C. ve Kramer, T. (2015). Do materialists prefer the “Brand-as-Servant”? The Interactive effect of anthropomorphized brand roles and materialism on consumer responses. *Journal of Consumer Research*, 42(2), 284–299.
- Kim, S. ve McGill, A.L. (2011). Gaming with Mr. Slot or gaming the slot machine? Power, anthropomorphism, and risk perception. *Journal of Consumer Research* 38(1), 94–107.
- Kwak, H., Puzakova, M., Rocereto, J. F. ve Moriguchi, T. (2020). When the unknown destination comes alive: The detrimental effects of destination anthropomorphism in tourism. *Journal of Advertising*, 49(5), 508–524.
- Landwehr, J., McGill, A. ve Herrmann, A. (2011). It's got the look: The effect of friendly and aggressive “facial” expressions on product liking and sales. *Journal of Marketing*, 75 (3), 132-146.
- Lee, S. ve Oh, H.(2021). Anthropomorphism and its implications for advertising hotel brands. *Journal of Business Research*, 129, 455-464.
- Liu, S. ve Mattila, A. (2017). Airbnb: Online targeted advertising, sense of power, and consumer decisions. *International Journal of Hospitality Management*, 60, 33-41.
- MacInnis, D.J. (2012). Brands as intentional agents: Questions and extensions. *Journal of Consumer Psychology* 22(2), 195–198.
- Murphy, J., Gretzel, U. ve Pesonen, J. (2019). Marketing robot services in hospitality and tourism: The role of anthropomorphism. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 36(7), 784-795.
- Özgül Katlav, E. ve Çobanoğlu, C. (2021). Turizm Endüstrisinde Robotlar, Müşteri Destek Canlı Sohbet Servisi, Otomasyon, Aydın, Ş. ve Boz, M. (Eds.)Turizmde Güncel Konu ve Eğilimler, Detay Yayıncılık, 1-19.
- Perez-Vega, R., Taheri, B., Farrington, T. ve O'Gorman, K. (2018). On being attractive, social and visually appealing in social media: The effects of anthropomorphic tourism brands on Facebook fan pages. *Tourism Management*, 66, 339-347.
- Puzakova, M., ve Kwak, H. (2023). Two's company, Three's a Crowd: The interplay between collective versus solo anthropomorphic brand appeals and gender. *Journal of Advertising*, 52(1), 94–114.

Seo, S. (2022). When female (Male) robot is talking to me: Effect of service robots' gender and anthropomorphism on customer satisfaction. *International Journal of Hospitality Management*, 102, 103166.

Skiadopoulos, G. (2020). Storytelling with a brand mascot. *Digital for hotels*, <https://www.digitalforhotels.com/post/storytelling-with-a-brand-mascot>

Taylor, C. ve Costello, J. (2017). What do we know about fashion advertising? A review of the literature and suggested research directions. *Journal of Global Fashion Marketing*, 8(1), 1-20.

Trichina, E., Vrontis, D. ve Christofi, M. (2021). Anthropomorphism in marketing during Covid-19 pandemic: A critical review of the literature. *Digital Technologies in Light of Covid-19*, 233.

Tussyadiah, I.P. ve Park, S. (2018). Consumer evaluation of hotel service robots. in Stangl, B. ve Pesonen, J. (Eds.), *Information and Communication Technologies in Tourism 2018* (pp. 308-320).

Waytz, A., Morewedge, C.K., Epley, N., Monteleone, G., Gao, J.H. ve Cacioppo, J.T. (2010). Making sense by making sentient: Effectance motivation increases anthropomorphism. *Journal of Personality and Social Psychology*, 99(3), 410–435.

Windhager, S., Slice, D.E., Schaefer, K., Oberzaucher, E., Thorstensen, T. Ve Grammer, K. (2010). Face to ace: The perception of automotive designs. *Human Nature*, 19(4), 331–346.

EVALUATION OF THE CHARACTERISTICS OF AN EFFECTIVE ENGLISH
TEACHER BY IN-SERVICE ENGLISH TEACHERS
ETKİLİ BİR İNGİLİZCE ÖĞRETMENİNİN ÖZELLİKLERİNİN ÇALIŞMAKTA
OLAN İNGİLİZCE ÖĞRETMENLERİ TARAFINCA DEĞERLENDİRİLMESİ

Tuğçe TUNCER

İstanbul Aydın Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Fakültesi

İngiliz Dili Eğitimi Anabilim Dalı

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0001-0921-9936>

ÖZET

Öğretmen spesifik alan yeterliliği, bir öğretmenin öğretmenlik mesleğinin gerektirdiği sorumlulukları etkili bir şekilde yerine getirebilmesi için sahip olması gereken bilgi, beceri, anlayış ve tutumlar olarak tanımlanabilir. Öğretmenlerin yeterliliklerini bilmek ve geliştirmek, eğitim kalitesini ve dolayısıyla öğrenci başarısını olumlu yönde etkileyecektir. Öğretmen yeterliklerinin geliştirilmesi ve artırılmasına yatırım yaparak, eğitim kurumları sundukları eğitimin kalitesini önemli ölçüde artırabilirler. Bu da doğrudan öğrenci başarısını etkiler, çünkü yetkin öğretmenler öğrencileri öğrenme yolculuklarında motive etme, ilham verme ve destekleme konusunda önemli bir rol oynarlar. Bu çalışmanın amacı, etkili bir İngilizce öğretmenin sahip olması gereken nitelikleri İngilizce öğretmenlerinin bakış açılarından değerlendirmek ve sonuçları analiz etmektir. Çalışma, yaşları 29-65 arasında olan İngilizce öğretmenleriyle gerçekleştirilmiştir. İngilizce öğretmenlerine üç demografik bilgi sorulmuştur. Çalışmada nicel ve nitel yöntemler birlikte kullanılmıştır. Etkili bir İngilizce öğretmenin niteliklerini değerlendirmek amacıyla bir anket yapılmış ve açık uçlu bir soru sorulmuştur. Araştırma soruları, çalışan İngilizce öğretmenlerinin, etkili bir İngilizce öğretmenin sahip olması gereken niteliklerin değerlendirilmesini içermektedir. Çalışan İngilizce öğretmenlerinin diğer İngilizce öğretmenlerini değerlendirdiği bu çalışmada, olumlu değerlendirmelerin yapıldığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: İngilizce öğretmeni, İDE, etkili öğretmen, değerlendirme

ABSTRACT

Teacher specific field competence can be defined as the knowledge, skills, understanding and attitudes that a teacher must have in order to effectively carry out the responsibilities required by the teaching profession. Knowing and improving the competencies of teachers will positively affect the quality of education and therefore student success. By investing in the development and enhancement of teacher competencies, educational institutions can significantly improve the quality of education they provide. This, in turn, has a direct impact on student success, as competent teachers play a vital role in motivating, inspiring, and supporting students on their learning journeys. The purpose of this study was to evaluate the qualifications that an effective English teacher should have from the perspectives of English teachers and to analyze the results. The study was conducted with English teachers aged between 29-65. English teachers were asked three demographic information. Quantitative and qualitative methods were used together in the study. In order to evaluate the qualifications of

an effective English teacher, a survey was conducted and an open-ended question was asked. The research questions include the evaluation of the qualifications that an effective English teacher should have by working English teachers. In this study, in which working English teachers evaluated other English teachers, it was seen that positive evaluations were made.

Keywords: English teacher, ELT, effective teacher, evaluation

USABILITY OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN GRAPHIC DESIGN GRAFİK TASARIMINDA YAPAY ZEKÂNIN KULLANILABİLİRLİĞİ

Enes KÖKSAL¹

¹Yüksek Lisans Öğrencisi, İstanbul Aydın Üniversitesi, Grafik Tasarım,
ORCID: 0009-0001-9779-2125

Özet

Grafik tasarımda yapay zekâ, tasarım sürecinin çeşitli yönlerini otomatikleştirmek ve geliştirmek için makine öğrenimi, bilgisayarlı görme ve doğal dil işlemeyi kullanan çok çeşitli teknoloji ve teknikleri kapsamaktadır. Yapay zekâ araçları, başlangıç konseptlerinin oluşturulmasından karmaşık ayrıntıların iyileştirilmesine kadar tasarımcılara yüksek seviyede verimlilik ve çok yönlülük sunmaktadır. Bu teknolojiler çok miktarda veriyi, trendleri ve kullanıcı tercihlerini analiz ederek oluşturulan tasarımların hedef kitlelerde yankı bulmasını sağlamaktadır. Ayrıca yapay zekânın tahmine dayalı analitiği, tasarım trendleri ve kullanıcı davranışı hakkında öngörüler sunması tasarımcıların veriye dayalı kararlar almasına olanak vermektedir. İster geniş ölçekte kişiselleştirilmiş içerik oluşturmak, ister karmaşık görsel efektler kullanmak, isterse de düzen kompozisyonuna katkı sağlamak olsun, yapay zekâ; grafik tasarım ortamında yeniliği teşvik ederek sanatsal ifadenin sınırlarını zorlamaktadır. Bu bağlamda çalışmanın amacı, grafik tasarımı konusunda yapay zekâ uygulamalarının kullanılabilirliğine ilişkin fikirlerin genişletilmesine yardımcı olmak ve yapay zekâ odaklı grafik tasarımının gelişimine katkı sağlamaktır. Grafik tasarımda yapay zekânın kullanılabilirliğine yönelik değerlendirmeler yapmak için nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi yapılmıştır. Grafik tasarımda yapay zekânın kullanılabilirliği, “Yapay Zekâ Teknolojisinin Grafik Tasarımı Üzerindeki Etkisi” ve “Grafik Tasarımda Yapay Zekâ Uygulamaları” olmak üzere iki ana başlık altında toplanmıştır. Grafik tasarımcılarının mesleki bilgilerini teknoloji odaklı olarak sürekli geliştirmesi gerektiği, yapay zekâ algoritmalarının tasarımcılara işlerinin daha stratejik ve yaratıcı yönlerine odaklanma fırsatı verdiği, yapay zekânın grafik tasarımına dahil edilmesi iş akışlarını yenilediği, grafik tasarımda yapay zekâ uygulamalarının iyi bir şekilde kullanılmasını için daha fazla yatırım yapılması gerektiği ve yapay zekânın farklı tasarım varyasyonları oluşturmak ve farklı stilleri denemek için yeni tasarım teknikleri geliştirebileceği gibi bulgular tespit edilmiştir. Çalışmanın, yapay zekânın grafik tasarımda kullanılabilirliği bakımından bu alandaki çağdaş gelişmelere teorik açıdan katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar kelimeler: Teknoloji, Yapay Zekâ, Grafik Tasarım

Abstract

Artificial intelligence in graphic design encompasses a wide range of technologies and techniques that use machine learning, computer vision, and natural language processing to automate and improve various aspects of the design process. From creating initial concepts to refining complex details, AI tools offer designers a high level of efficiency and versatility. These technologies analyze large amounts of data, trends and user preferences and ensure that the designs created resonate with target audiences. In addition, artificial intelligence's predictive analytics provide insights about design trends and user behavior, allowing designers to make

data-based decisions. Whether it's creating personalized content at scale, using complex visual effects, or contributing to layout composition, AI; pushes the boundaries of artistic expression by encouraging innovation in the graphic design environment. In this context, the aim of the study is to help expand the ideas regarding the usability of artificial intelligence applications in graphic design and to contribute to the development of artificial intelligence-oriented graphic design. Document analysis, one of the qualitative research methods, was conducted to evaluate the usability of artificial intelligence in graphic design. The usability of artificial intelligence in graphic design is grouped under two main headings: "The Effect of Artificial Intelligence Technology on Graphic Design" and "Artificial Intelligence Applications in Graphic Design". Graphic designers should constantly improve their professional knowledge with a focus on technology, artificial intelligence algorithms give designers the opportunity to focus on more strategic and creative aspects of their work, the inclusion of artificial intelligence in graphic design renews workflows, and more investments should be made to ensure the good use of artificial intelligence applications in graphic design. Findings have been identified that artificial intelligence can develop new design techniques to create different design variations and try different styles. It is thought that the study will contribute theoretically to contemporary developments in this field in terms of the usability of artificial intelligence in graphic design.

Keywords: Technology, Artificial Intelligence, Graphic Design

OKUL DIŞI ÖĞRENME ORTAMLARINDA GERÇEKLEŞTİRİLEN ÇEVRE
EĞİTİMİNİN ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNİN ÇEVRE BİLİNCİ VE ÇEVRESEL
TUTUMLARI ÜZERİNE ETKİSİ

Murat ÖZTÜRK¹, Prof. Dr. Demet YİĐİT²

¹MEB, Türkiye, ORCID ID: 0000-0001-7328-4532,

²Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Erzincan, Türkiye, ORCID
ID: 0009-0007-2248-3145,

ÖZET

İnsan aktiviteleri sonucunda “çevre” fonksiyonunu etkileyen parametrelerin değişmesi ile birlikte doğanın da dengesinin bozulduğu ve küresel çapta çeşitli çevresel sorunların ortaya çıktığı son yıllardaki bilimsel verilerle daha iyi anlaşılmaktadır. Çevrenin en etkili unsurlarından biri sayılan “insan” faktörü dikkate alındığında, toplum fertlerine doğru planlanmış uygulamalı çevre eğitimlerinin verilmesi ile doğa koruma ahlakının ve çevre bilincinin kazandırılması bu gibi pek çok soruna çözüm sunacaktır.

Çalışmada Fen Bilimleri öğretiminde okul dışı öğrenme ortamları olarak kullanılan hayvanat bahçeleri ve atık getirme/toplama merkezlerinde gerçekleştirilen uygulamalı çevre eğitimi etkinliklerinin, ortaokul öğrencilerinin çevre bilinci ve çevresel tutumları üzerindeki etkisi araştırılmıştır.

Çalışma grubunu, 2023-2024 eğitim-öğretim yılında Bursa ilinde bir devlet okulunda öğrenim gören ve basit amaçsal örnekleme yöntemi ile belirlenen 32 sekizinci sınıf öğrencisi oluşturmaktadır. Nicel araştırma yöntemlerinden, tek gruplu ön test–son test deneysel desen ile yürütölen araştırmada 8. sınıf Fen Bilimleri dersi “Enerji Dönüşümleri ve Çevre Bilimi” ünitesindeki çevre eğitimi kazanımları üzerinden belirlenen çevre eğitimi etkinlikleri 3 hafta boyunca belirtilen öğrenme ortamlarında öğrenciler ile birlikte uygulamaya koyulmuştur. Veri toplama aracı olarak ortaokul öğrencileri için geliştirilmiş çevre bilinci ve çevresel tutum ölçekleri kullanılmıştır. Verilerin SPSS 22.0 programı kullanılarak yapılan istatistiksel analizlerinde; her iki ölçek puanlarında son test lehine anlamlı farklılıklar tespit edilmiş ve ölçeklerin alt boyutları arasındaki korelasyon da incelenerek bulgular değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çevre Bilinci, Çevresel Tutum, Okul Dışı Öğrenme Ortamları

**OKUL DIŞI ÖĞRENME ORTAMLARINDA GERÇEKLEŞTİRİLEN FEN
BİLİMLERİ ÖĞRETİMİNİN ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNİN AKADEMİK
BAŞARILARI VE ÜSTBİLİŞSEL FARKINDALIKLARI ÜZERİNE ETKİSİ**

Pınar BULUT ÖZTÜRK¹, Doç. Dr. Faruk KARDAŐ²

¹MEB, Türkiye, ORCID ID: 0000-0002-6652-3993,

²Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Erzincan, Türkiye,

ORCID ID: 0000-0002-0900-7503

ÖZET

Sürekli değişen ve gelişen dünyayı anlamaya, açıklamaya ve tanımlamaya çalışan bireyler yetiőtirmeyi hedefleyen Fen Bilimleri öğretimi, genellikle üç farklı öğrenme ortamında gerçekleştirilir. Bu öğrenme ortamları; sınıf, laboratuvar ve okul dışı mekanlardır. Modern dünyanın ihtiyaç duyduğu bilgi, beceri ve donanıma sahip bireyler yetiőtirmek için, çocukların araştırma ruhunu canlı tutacak, doğal meraklarını koruyacak ve karşılaőtıkları sorunlara çözüm bulma yetilerini geliőtirecek uygun öğrenme ortamları oluşturulması gerekliliği özellikle son yıllarda literatüre kazandırılan çalışmalarda sıkça vurgulanmaktadır.

Bu çalışmada, okul dışı öğrenme ortamlarında Beyin Temelli Öğrenme yaklaşımı ile yapılandırılmış Fen Bilimleri öğretiminin, ortaokul öğrencilerinin akademik başarıları ve üstbilişsel farkındalıkları üzerindeki etkisi incelenmiştir. Araştırmanın örneklem grubunu, 2023-2024 eğitim-öğretim yılında Bursa ilindeki bir devlet okulunda öğrenim gören, basit amaçsal örnekleme yöntemiyle belirlenen ve 60 kişiden oluşan altıncı sınıf öğrencisi oluşturmaktadır. Çalışmada, nicel araştırma yöntemlerinden, kontrol gruplu ön test-son test eşleőtirilmiş yarı deneysel desen kullanılmıştır. 6. sınıf "Güneş Sistemi ve Tutulmalar" ünitesinin kazanımları, deney grubunda Gökmen Uzay Havacılık Eğitim Merkezi'nde Beyin Temelli Öğrenme yaklaşımı ilkelerine göre uygulanırken, kontrol grubunda sınıf içi etkinliklerle mevcut öğretim programı çerçevesinde yürütölmüőtür. Veriler, akademik başarı testi ile üstbiliş farkındalık ölçeği kullanılarak toplanmış ve SPSS 22.0 programı ile analiz edilmiştir. Sonuçlar, akademik başarı testi ve üstbiliş farkındalık ölçeği son-test puanlarında deney grubu lehine anlamlı farklılıklar olduğunu göstermiştir; cinsiyete göre ise deney ve kontrol grupları arasında anlamlı farklılık bulunmamıştır. Ayrıca, her iki grupta da ön-test ve son-test puanları arasında yüksek korelasyon tespit edilmiştir. Bu da öğrencilerin başlangıç ve son ölçümlerinin birbirine oldukça bağlı olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Eğitim, Beyin Temelli Öğrenme, Fen Bilimleri Öğretimi, Okul Dışı Öğrenme Ortamları, Üstbilişsel Farkındalık

**DETERMINING THE OPINIONS OF STUDENTS STUDYING IN REGIONAL
BOARDING SECONDARY SCHOOLS ON ENVIRONMENTAL LITERACY
YATILI BÖLGE ORTAOKULLARDA ÖĞRENİM GÖREN ÖĞRENCİLERİN
ÇEVRE OKURYAZARLIĞI KONUSUNDAKİ GÖRÜŞLERİNİN BELİRLENMESİ**

Emrullah BANAZ¹, Eyüphan BAHADIR²

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Bayburt Üniversitesi, Türkçe Eğitimi, ORCID: 0000-0002-5804-9339

² Doktora Öğrencisi, Erzurum Atatürk Üniversitesi, Eğitim Programları ve Öğretim
ORCID 0000-0002-2381-1012

Özet

Son yıllarda tüm dünyada bireylerin temel ihtiyaçlarının karşılanması noktasında doğal kaynakların tüketimi hızla artmaktadır. Doğal kaynakların hızla tüketilmesi ilerleyen yıllarda ciddi sorunları beraberinde getirecektir. Sıfır atık ve geri dönüşüm ile birlikte kullanılmış olan maddeler belli işlemlerden geçirilerek tekrar kullanılabilir düzeye getirilmesi doğal kaynak kullanımını azaltması açısından önemlidir. Yatılı bölge ortaokullarında öğrenim gören öğrenciler hayatlarının büyük çoğunluğunu okul ve yurt ortamında geçirmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde geri dönüşüm ve sıfır atık uygulamaları yatılı okullarda son derece önemlidir. Bu çalışmada yatılı bölge ortaokullarında öğrenim gören öğrencilerin geri dönüşüm, sıfır atık kavramları hakkındaki bilgi düzeyleri açığa çıkarılarak farkındalık düzeylerinin artırılması amaçlanmıştır. Bunun yanı sıra yemekhane hizmetleri esnasında kullanılan malzemelerden artta kalan atıklardan neler yapılabilir konusunda öğrencilerin görüşleri doğrultusunda somut adımlar atılarak üretime katkı sağlanması amaçlanmıştır. Araştırma deseni durum çalışmasıdır. Çalışma, Erzurum İli Narman İlçesinde Millî Eğitim Bakanlığına bağlı yatılı bölge ortaokulunda öğrenim gören toplam 92 öğrenci ile yürütülmüştür. Çalışmada veri toplama aracı olarak araştırmacı tarafından oluşturulmuş yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Verilerin analizinde içerik analiz yöntemi kullanılarak uygun tema kodlar belirlenmiştir. Tema ve kodlara yönelik frekanslar tablolar halinde verilmiştir. Çalışma sonucunda öğrencileri geri dönüşüm kavramı konusunda bilgi sahibi olmalarına rağmen uygulama konularında sıkıntı yaşadıkları belirlenmiştir. Sıfır atık kavramına yönelik öğrencilerin bilgi ve farkındalık düzeylerinin yetersiz olduğu görülmüştür. Bunun yanı sıra öğrencilerin atık maddeler nasıl değerlendirilebilir sorusuna verdikleri cevaplar doğrultusunda portakal ve elma kabuğundan oda parfümü üretilerek yurttaki odalarda kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Geri Dönüşüm, Sıfır Atık, Eğitim

Abstract

Summary In recent years, the consumption of natural resources has been increasing rapidly to meet the basic needs of individuals all over the world. Rapid consumption of natural resources will bring serious problems in the coming years. It is important to reduce the use of natural resources by going through certain processes and bringing the used materials to a level that can be reused, along with zero waste and recycling. Students studying in regional boarding secondary schools spend the majority of their lives in school and dormitory environments. Considered from this perspective, recycling and zero waste practices are extremely important in boarding schools. In this study, it was aimed to increase the awareness level of students

studying in regional boarding secondary schools by revealing their knowledge about the concepts of recycling and zero waste. In addition, it is aimed to contribute to production by taking concrete steps in line with the opinions of the students about what can be done from the waste left over from the materials used during cafeteria services. The research design is case study. The study was conducted with a total of 92 students studying at a regional boarding secondary school affiliated with the Ministry of National Education in Narman District of Erzurum Province. A semi-structured interview form created by the researcher was used as a data collection tool in the study. In the analysis of the data, appropriate theme codes were determined using the content analysis method. Frequencies for themes and codes are given in tables. As a result of the study, it was determined that although the students were knowledgeable about the concept of recycling, they had difficulties in its implementation. It was observed that students' knowledge and awareness levels regarding the concept of zero waste were insufficient. In addition, in line with the answers given by the students to the question of how waste materials can be used, air fresheners were produced from orange and apple peels and used in the rooms in the dormitory.

Key Words: Recycling, Zero Waste, Education

1. GİRİŞ

Türkiye’de kırsal bölgede yaşayan ve eğitim olanaklarından yararlanma imkânı kısıtlı olan öğrencilerin öğrenim gördüğü okullar yatılı bölge okullarıdır. Yatılı bölge okulları eğitime erişim sıkıntısı yaşayan bireylerin nitelikli ve donanımlı bir şekilde yetiştirilmelerine olanak sağlamaktadır (MEB, 2003). Zorunlu eğitimin sekiz yıla çıkarılması ile birlikte kırsal bölgelerde yaşayan öğrencilerin bu fırsatlardan yararlanabilmesi için okullar taşınmalı, yatılı ve normal olarak sınıflandırılmıştır (MEB, 2006).

Yatılı bölge okullarında öğrenim gören öğrencilere devlet tarafından barınma, sosyal, giyim, ekonomik ve yemek hizmetleri sunulmaktadır. Bu hizmetler sunulurken doğal kaynakların hızla tükendiği gerçeği göz önüne alınmalıdır. Doğal kaynakların tüketimi ve ülke ekonomisine katkı sağlaması açısından sıfır atık ve geri dönüşüm konuları son yıllarda dikkat çeken projeler haline gelmiştir.

Geri dönüşüm kullanılan malzeme ve araçların belli işlemlerden geçirilerek tekrar kullanılacak düzeye getirilmesi olarak tanımlanmaktadır. Geri dönüşümde temel işlev kullanılmış olan ürünün ana bileşenlerine ayrılarak ayrılmış parçalardan yeni ürünler üretmektir. Günümüz dünyasında artan nüfusun ihtiyaçlarını karşılama noktasında sıfırdan ürün üretmek yerine kullanılmış olan maddelerin geri dönüşüm ile birlikte tekrar kullanıma hazır hale getirilmesi maliyet açısından daha uygundur (Meriç & Kayranlı, 2003).

Geri dönüşüm ile birlikte doğal kaynakların kullanımını ve atık depolama birimlerinde biriken maddelerin azalması noktasında önemlidir. Özellikle son yıllarda Avrupa Birliği ülkeleri geri dönüşüm ve yeniden üretim konularına oldukça önem vermektedirler (Özerol, 2005). Geri dönüşüm ülkelere sosyal, ekonomik, çevre vb. alanlarda fayda sağlamaktadır. Geri dönüşüm sürdürülebilir kalkınmayı, temiz bir çevre oluşumunu ve gelişmiş ekonomik sistemlere katkı sağlaması açısından önemlidir (Taşer ve Erdoğan, 2009). Bireylerin çevrelerinde kullanmış oldukları ürünlerden sonra geri kalan malzeme atık olarak tanımlanmaktadır. Atıkların değerlendirilerek kullanılması son derece önemlidir (Gündüzalp & Güven, 2016).

Yapılan araştırmalar sonucunda atık konusu sadece insan ve çevreden kaynaklı olmadığı farklı faktörlerinde de etkili olabileceği görülmüştür. Bu açıdan düşünüldüğünde atık konusu her bireyin dikkat etmesi gereken bir durum haline gelmiştir (Nayak, 2016). Atıklar sınıflandırıldığında evsel, endüstriyel, tarımsal bahçe, özel, tıbbi, inşaat atıkları şeklinde

olabilir. Kullanılan malzeme açısından gruplandırıldığında kâğıt, plastik, cam, ahşap ve kompozit olarak ayrılmaktadır (Özbakır vd., 2015).

Atık konusunda sınıflandırılmaları bakıldığında farklı sınıflandırmaların olduğu her birinin özelliğinin farklı olduğu ve sosyal, ekonomik olarak yönetiminin ve sürdürülmesinin farklı olabileceği gerçeği unutulmamalıdır. Bu açıdan atık yönetiminin kolaylaştırılması açısından entegre atık yönetimi kavramı ortaya çıkmıştır. Entegre atık yönetimi ile birlikte bütüncül bir anlayış ve sistem yaklaşımı ile ele alınmıştır. Sistem yaklaşımı ile birlikte atık yönetimi toplama, işleme ve değerlendirme basamaklarından oluşmaktadır (Connent, 2007).

Entegre atık yönetimi ve kapsadığı konu başlıkları şunlardır (Connent, 2007);

- Entegre atık yönetimi tüm atıkları kapsayan bir anlayışa sahiptir.
- Kaynakların bilinçli ve tekin şekilde işlenmesi esasına dayanır.
- Atık maddelerin ayrı ayrı toplanarak işlenmesi ve değerlendirilerek tekrar kullanılmasını gerektirir.

Entegre atık yönetimi ile birlikte, atıkların toplanması, işlenmesi sonucunda çevre sağlığı korunur. Bireylerin yaşadığı çevrelerin yaşam kalitesi yükselir. Ülke ekonomisine katkı sağlar. Doğal kaynakların kullanımını azaltır. İstihdam ve bireylerin gelir elde etmesine olanak tanır (Connent, 2007).

Sıfır atık yaklaşımı çevre bilincinin oluşturulmasında önemlidir. Sıfır atık yaklaşımı “Reduction (azaltma), Reuse (yeniden kullanım) ve Recycle (geri dönüşüm)” olmak üzere 3R kuralını içerir (Song, Li & Zeng, 2015). 3R kuralı bireylerin bulunduğu çevreleri korumaları ve ekonomiyi güçlendirmesi adına son derece önemli bir konudur. 3R kuralı ile birlikte sürdürülebilir kalkınmaya yardımcı olur. Bu kural ile birlikte sorumluluk sahibi bireyler ile sürdürülebilir çevresel davranışları teşvik eder. İnsanların tüketim ve atık üretimi hakkında düşüncelerini, oluşturdukları atıkları ve çevre üzerindeki etkilerini azaltmak için yaşam tarzları ile ilgili kararlar almalarını sağlayabilir. Bu nedenle tüm toplum atık azaltma, yeniden kullanım ve geri dönüşümün yararları hakkında eğitilmelidir (Samiha, 2013). Öyle ki, sıfır atığın temel hedefi, atılan malzemeleri tekrar kullanmaları için insanlara yaşam tarzlarını ve uygulamalarını değiştirmeye yönelik nasıl bir rehberlik yapılacağına odaklanmaktır (Song, Li & Zeng, 2015).

Sıfır atık, atıkları önleme, doğal kaynakların daha verimli ve etkili kullanımını temel almaktadır. Sıfır atık ile birlikte üretilen atığın azaltılması, verimli toplama sistemlerin kurulması ve geri dönüşüm süreçlerini içine alan kapsamlı bir yaklaşımdır. Sıfır atık projelerinin amacı, hızlı nüfus artışı bilimsel teknolojik gelişmeler ışığında tüketim alışkanlıklarının değiştiği toplumlarda doğal kaynakların verimli bir şekilde kullanılmasıyla birlikte üretim esnasında atıkların en aza indirilerek geri dönüşüm ile birlikte kullanılan malzemelerden yeniden kullanılacak ürünlerin üretilmesidir. Sıfır atık konusuna ilgi neden arttı;

- Hızlı nüfus artışının yaşanması,
- Doğal kaynakların hızla tükenmesi,
- Yaşam standartlarının lüks hale gelmesi,
- Tüketim alışkanlıklarının değişmesi,
- Küresel ölçekte yaşanan iklim değişikliği,
- Çevresel kirliliğin artması vb. nedenlerden dolayı sıfır atık konusuna son yıllarda önem verilmiştir (Aslan, 2012).

1.1. Literatür Özeti

Çimen & Yılmaz (2012) yapmış olduğu çalışmada ilköğretim öğrencilerinin geri dönüşüm ve davranışları ile ilgili görüşlerini incelemiştir. Çalışma sonucunda öğrencilerin geri dönüşüm ile ilgili bilgi sahibi oldukları ancak bilgileri davranışlarına aktarmalarında sıkıntılar olduğunu belirlemiştir.

Katırcıoğlu (2019) okul dışı öğrenme ortamlarının 7. sınıf öğrencilerinin geri dönüşüm konusundaki doğa algısı ve bilinç düzeyine etkisini incelemiştir. Çalışma sonucunda okul dışı öğrenme ortamlarının dersi eğlenceli hale getirmenin yanı sıra gezi esnasında çevrelerinde görmüş oldukları olumsuz durumlara karşı geri dönüşüm konusunda farklılıkları artmıştır.

Harman & Çeliker (2016) Fen Bilgisi öğretmen adaylarının geri dönüşüm kavramı hakkındaki farkındalıklarını belirlemiştir. Çalışma sonucunda öğretmenlerin geri dönüşüm konusundaki bilgilerinin yetersiz olduğu, bu yetersizliğin nedeni ise bilgi eksikliği, ilgi eksikliği ve medyada geri dönüşüm konusundaki pratik bilgilere yeteri kadar yer verilmemesi olarak belirlenmiştir.

Kara & Yalçın (2017) çalışmasında ortaokul öğrencilerinin ambalaj atıklarının geri dönüşümüne yönelik görüşleri incelenmiştir. Çalışma sonucunda ambalaj atıkları ve geri dönüşüm konularında Türkçe ve Matematik dersinde başarılı olan ve çevre eğitimi dersi alan öğrencilerin farkındalık düzeylerinin daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

Artvinli & Bayar (2018) ilkokul ve ortaokul öğretim programlarında bir değer olarak geri dönüşüm konusu ele almıştır. Çalışma sonucunda ilkokul ve ortaokul programlarındaki kazanımların bir değer olarak yeterli olmadığı görülmüştür. Teorik bilgilerin yanı sıra uygulamalara yönelik kazanımlara da yer verilmelidir.

Erten & Köseoğlu (2022) çalışmasında ortaokul Fen Bilimleri kitaplarında “sıfır atık projesi” kavramını ele almışlardır. Çalışma sonucunda Fen Bilimleri kitapları incelendiğinde geri dönüşüm konusuna yönelik kazanımların yer aldığı ancak sıfır atık konusuna yönelik kazanımların kitaplarda yer almadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Harman & Yenikalaycı (2020) çalışmasında Fen Bilgisi öğretmen adaylarının sıfır atık yaklaşımına yönelik farkındalıklarını belirlemiştir. Çalışma sonucunda öğretmenlerin sıfır atık kavramına yönelik farkındalıklarının yeterli olmadığı görülmüştür. Öğretmenlerin sıfır atık kavramına yönelik görüşleri ekonomik, çevresel ve tasarruf anlamında ele aldığı görülmüştür.

Sönmez (2020) çalışmasında ilkokul birinci sınıf öğrencilerinin “sıfır atık” kavramı ile ilgili çizimlerinin incelenmesini ele almıştır. Çalışma sonucunda öğrencilerin sıfır atık kavramı ile ilgili çizimleri incelendiğinde en çok çöp kavramına yer verildiği görülmüştür.

Yalçın, (2022) çalışmasında sıfır atık kavramını öğrenci günlüklerine yansıtılmaları ele alınmıştır. Çalışma sonucunda öğrencilerin sıfır atık kavramını günlüklerinde yeterli düzeyde ele almadıkları görülmüştür.

Yüzüak vd., (2022) çalışmasında ortaokul öğrencilerinin sıfır atık projesine ilişkin görüşlerinin incelemiştir. Çalışma sonucunda öğrencilerin sıfır atık kavramına yönelik farkındalık düzeylerinin düşük olduğu ve yakın çevrelerinde sıfır atık kavramı ile ilgili yeterli sayıda projelerin uygulamaya geçirilmediğini dile getirmişlerdir.

1.2. Amaç

Yapılan çalışmanın amacı yatılı bölge ortaokullarında öğrenim gören ortaokul öğrencilerinin yemekhanede kullanılan yiyecek ve gıdalardan arta kalan atık maddelerden geri dönüşüm ve sıfır atık konusunda neler yapabilecekleri noktasında görüşlerinin belirlenmesidir. Çalışma sonucunda öğrencilerin geri dönüşüm ve sıfır atık konusunda farkındalıklarının artırılarak

bilinçli bireyler olma noktasında yararlı olması beklenmektedir. Öğrencilerin görüşleri doğrultusunda yemekhane hizmetleri sırasında atıklardan neler üretebilecekleri konusunda somut adımlar atılacaktır. Üretilen ürünler ile ülke ekonomisine katkı sağlanması ve doğal kaynakların tasarruflu kullanımı noktasında öğrenciler bilinçlendirilecektir. Sıfır atık ve geri dönüşüm konusunda çalışma yapacak araştırmacılara yol göstermesi ve ışık tutması bakımından önemlidir.

1.3. Literatür Analizi

Sıfır atık ve geri dönüşüm kavramı ile ilgili literatür incelendiğinde yapılan çalışmaların büyük bir çoğunluğu görüş belirleme işlemine dayalı olduğu görülmüştür. Yapılan çalışmalarda ise öğretmenler çoğunluktadır. Öğrenci düzeyinde yapılan çalışmaların sayılarının yetersiz olduğu görülmüştür. Literatüre bakıldığında kırsal bölgeden gelen ve devletin sağladığı eğitim imkânlarından yararlanan yatılı bölge ortaokulunda öğrenim gören öğrencilere yönelik bir somut çalışma yapılmadığı görülmüştür. Yapılan bu çalışma ile birlikte literatürdeki bu boşluk doldurularak, öğrencilerin sıfır atık konusundaki farkındalıkların artırılması ve somut olarak ürün üretimi yapılarak ülke ekonomisine katkı sağlanacaktır.

1.4. Araştırma Problemi

Yatılı bölge ortaokulunda öğrenim gören ortaokul öğrencilerinin geri dönüşüm ve sıfır atık konusundaki bilgi düzeyleri nelerdir?

1.4.1. Alt Problemler

- Geri dönüşüm kavramı size neler düşündürüyor?
- Atık kavramı size neler düşündürüyor?
- Sıfır atık kavramını daha önce duydunuz mu? Duydu iseniz sıfır atık kavramı nedir açıklamak ister misiniz?
- Yemekhane de yemekleri yapan aşçı siz olsaydınız atık maddeleri nasıl değerlendirirdiniz

1.4.2. Araştırmanın Hipotezleri

Ho Hipotezi: Yatılı bölge ortaokulunda öğrenim gören öğrencilerin sıfır atık ve geri dönüşüm kavramlarına yönelik bilgi ve farkındalık düzeyleri yoktur.

H1 Hipotezi: Yatılı bölge ortaokulunda öğrenim gören öğrencilerin sıfır atık ve geri dönüşüm kavramlarına yönelik bilgi ve farkındalık düzeyleri yüksektir.

Çalışmada elde edilen verilerin analiz edilmesi sonucunda yatılı bölge ortaokulunda öğrenim gören öğrencilerin sıfır atık ve geri dönüşüm konularında farkındalık düzeyleri yetersiz olduğu belirlenirse Ho hipotezi, konuya yönelik farkındalık düzeyleri yüksek çıkarsa H1 hipotezi kabul edilecektir.

2. YÖNTEM

Bu bölümde araştırmaya yönelik;

- Araştırma deseni/ metodu
- Çalışma grubu,
- Veri toplama aracı
- Verilerin nasıl toplanacağı,
- Verilerin nasıl analiz edileceğine yönelik bilgilere yer verilmiştir.

2.1. Araştırmanın Deseni

Durum çalışmaları bir ya da daha fazla olayın, olgunun, durumun ve sosyal grubun derinlemesine incelenerek betimlenmesi olarak tanımlanmaktadır. Durum çalışmasında ele alınan sistemle ilgili derinlemesine bilgi, toplanarak analiz edilir. Durum çalışmalarında çoklu veri toplama araçları kullanılarak sistemle ilgili derinlemesine bilgi toplanarak analiz edilir.

(Creswell, 2007). Durum çalışmaları sonucunda elde edilen veriler analiz edilerek okuyucunun anlayabileceği şekilde betimlenir.

2.2. Çalışma Grubu

Çalışma grubunu Erzurum ili Narman ilçesinde Millî Eğitim Bakanlığına bağlı faaliyet gösteren yatılı bölge ortaokulunda öğrenim gören ortaokul öğrencileri oluşturmaktadır. Çalışma grubunu oluşturan okulda 5, 6, 7 ve 8. sınıflarda öğrenim gören toplam 92 öğrenci yer almaktadır. Çalışmaya katılan öğrencilere ait bilgiler aşağıda tablo halinde verilmiştir.

Tablo 1.

Çalışma grubunda yer alan öğrencilerin demografik bilgileri

Sınıf düzeyi	Cinsiyet	Frekans (f)
5.sınıf	Kadın	8
	Erkek	17
6.sınıf	Kadın	13
	Erkek	12
7.sınıf	Kadın	12
	Erkek	7
8.sınıf	Kadın	18
	Erkek	7

Şekil 1. Çalışma grubunda yer alan öğrencilerin cinsiyet dağılımı pasta grafiği

2.3. Veri Toplama Aracı

Araştırmacı tarafından geri dönüşüm ve sıfır atık konusuna yönelik yarı yapılandırılmış görüşme formu oluşturulmuştur. Görüşme formunda toplam 7 açık uçlu soru yer almaktadır. Veri toplama aracı bir dil uzmanı ve öğretim üyesine gönderilerek uzman görüşü alınmıştır. Uzman görüşü alındıktan sonra veri toplama aracından üç soru yetersiz bulunduğu için çıkarılmıştır. Veri toplama aracının son halinde 4 açık uçlu soru yer almaktadır. Görüşme formunda yer alan sorular aşağıda verilmiştir.

- Geri dönüşüm kavramı size neler düşündürüyor?
- Atık kavramı size neler düşündürüyor?
- Sıfır atık kavramını daha önce duydunuz mu? Duydu iseniz sıfır atık kavramı nedir açıklamak ister misiniz?
- Yemekhane de yemekleri yapan aşçı siz olsaydınız atık maddeleri nasıl değerlendirirdiniz?

2.4. Verilerin Toplanması

Çalışmanın verileri veri toplama aracı kullanılarak yüz yüze toplanmıştır. Projede görevli yardımcı arkadaşlarla birlikte işbirliği içerisinde görüşmecilerin kendilerini rahat hissedecekleri ortamda yürütülmüştür. Her öğrenciye görüşme için ortalama 15 dakika ayrılmıştır.

2.5. Verilerin Analizi

Çalışma sonucunda toplanan veriler içerik analizi ile ele alınarak tema ve kodlar belirlenmiştir. Tema ve kodlara yönelik frekanslar tablolar halinde verilmiştir. İçerik analizi temelinde toplanan verileri açıklamak için kavramlara ulaşmaktır. Verilerden yola çıkarak uygun tema ve kodlar belirlenerek konunun okuyucu tarafından anlaşılması sağlanır. Birbirine benzeyen kavramlar uygun tema ve kodlar altında birleştirilir (Yıldırım & Şimşek, 2006).

Eylül ve ekim ayı yapılan çalışmalara bakıldığında ilk olarak danışman öğretmen rehberliğinde konuyu belirledik. Daha sonra konuya yönelik olarak yapılan çalışmalara ulaşılarak alanda ne tür çalışmalar yapılıp yapılmadığı incelenmiştir. Alandaki boşluk belirlenerek çalışma yapılacak konuya netlik kazandırılmıştır. Okul müdürlüğüne yazılı dilekçe yazılarak gerekli yasal izinler alınmıştır. Bu ay içerisinde en son olarak okulumuzda çalışmaya katılacak arkadaşları belirleyerek sonraki aşamalara geçilmiştir.

3. BULGULAR

Tablo 2.

Gerı dönüşüm kavramı size neler düşündürüyor?

Tema	Kod	Frekans (f)
Ekonomi	Kâğıt, cam, plastik	21
	Ağaçların kesilmesinin önlenmesi	19
	Yeniden kullanma	14
	Gübre üretimi	9
Çevre	Doğayı koruma	17
	Temiz çevre	12
	Küresel ısınma	11
	Orman yangınları	5

Gerı dönüşüm kavramı size neler düşündürüyor sorusuna öğrencilerin verdiği yanıtlar analiz edildiğinde ekonomi ve çevre olmak üzere iki tema alanı belirlenmiştir. Ekonomi teması altında oluşturulan kodlar ise kâğıt, cam ve plastiklerin geri dönüştürülmesi (f= 21), kullanılmış eşyaların tekrar kullanılabilir hale getirilmesi ağaç kesimini önlemesi (f= 19), yeniden eşyaların kullanılabilir hale getirilmesi (f= 14) ve gübre üretimi (f= 9) şeklinde belirtilmiştir. Çevre teması altında yer alan kodlar ise geri dönüşüm ile doğayı koruma (f= 17), yaşanılabilir temiz çevre (f= 12), küresel ısınmanın önlenmesi (f= 11) ve orman yangınlarının azalması (f= 5) şeklinde belirtilmiştir.

Tablo 3.

Atık kavramı size neler düşündürüyor?

Tema	Kod	Frekans (f)
Madde	Kâğıt	24
	Pil	18
	Evsel atıklar	14
	Poşet	11
	Kullanılmış giysiler	10
	Hayvan pislikleri	4
Fabrika	Bacalardan çıkan gazlar	17
	Kimyasal atıklar	9
	Koku	6

Çevre	Sağlıksız hava	7
	Kirlenmiş yeşil alanlar	5
	Toprak, hava, ses kirliliği	2

Atık kavramı size neler düşündürüyor sorusuna öğrencilerin verdiği yanıtlar analiz edildiğinde madde, fabrika ve çevre olmak üzere üç tema alanı oluşturulmuştur. Madde teması altında yer alan kodlara bakıldığında; kâğıt (f= 24), pil (f= 18), evsel atıklar (f= 14) ve poşet (f= 11) şeklindedir. Fabrika teması altında yer alan kodlar ise; bacalardan çıkan gazlar (f= 17), kimyasal atıklar (f= 9) ve çevreye yayılan pis kokular (f= 6) şeklindedir. Çevre teması altında yer alan kodlar ise; sağlıksız hava (f= 7), kirlenmiş yeşil alanlar (f= 5) ve kirlilik (f= 2) şeklindedir.

Tablo 4.

Sıfır atık kavramı size neler düşündürüyor?

Tema	Kod	Frekans (f)
Dönüşüm	Kağıt	27
	Pil	23
	Giysi/ kıyafet	19
	Hava	17
	Su	12
	Yağlar	8
Çevre	Tesis	11
	Atık kutuları	8
	Temizlik	6
	Projeler	5
	Paneller	2

Sıfır atık kavramını daha önce duydunuz mu sorusuna öğrencilerin evet (f= 27), hayır (f= 65) şeklinde cevap vermişlerdir. Sıfır atık kavramı size neler düşündürüyor sorusuna öğrencilerin verdikleri cevaplar analiz edildiğine iki tema oluşturulmuştur. Bunlar; dönüşüm ve çevre olarak belirlenmiştir. Dönüşüm teması altında yer alan kodlar şunlardır; kağıtların geri dönüştürülmesi (f= 27), kullanılmış pillerin tekrar kullanılacak hale getirilmesi (f= 23), kullanılmış giysi ve kıyafetlerin tekrar değerlendirilmesi (f= 19) ve havanın filtrelenerek temizlenmesi (f= 17) şeklindedir. Çevre teması altında yer alan kodlar ise; tesisler kurularak atıkların dönüşümü (f= 11), atık kutularının yaygınlaştırılması (f= 8) ve temiz çevre oluşturulması (f= 6) şeklinde belirtilmiştir.

Tablo 5. Yemekhane de yemekleri yapan aşçı siz olsaydınız atık maddeleri nasıl değerlendirirdiniz?

Tema	Kod	Frekans (f)
Beslenme	Komposto / meyve suyu	17
	Ekmek	16
	Kek	14
	Tatlı	13
	Patates kabuğundan cips	13
	Sebze kabuklarından çorba	10
	Domates kabuğundan menemen	8
	Meyve tohumlarından ilaç	5
	Meyve kabuklarından reçel	4
	Bayat ekmekleri kızartmak	2
Proje	Sokak hayvanlarını beslemek	14
	Kimsesizlere dağıtmak	12
	Diğer okulları davet etmek	9
	Oda parfümü	5

Yemekhane de yemekleri yapan aşçı siz olsaydınız atık maddeleri nasıl değerlendirirdiniz sorusuna öğrencilerin verdiği cevaplar analiz edildiğinde beslenme ve proje olmak üzere iki tema oluşturulmuştur. Beslenme teması altında yer alan kodlar şunlardır; kullanılmış meyve kabuklarından meyve suyu yapılması (f= 17), meyve kabukları ve bakliyatların değerlendirilerek ekmek yapılması (f= 16), kek yapımı (f= 14), bayatlamış ekmeklerden tatlı yapılması (f= 13), soyulan patateslerin kabuklarından doğal cips yapımı (f= 13), soyulmuş sebzelerin kabuklarından çorba yapımı (f= 10), domates kabuğundan menemen yapımı (f= 8) olarak belirlenmiştir. Proje teması altında yer alan kodlar ise; yemeklerden artta kalan kısımların sokak hayvanlarına verilmesi (f= 14), yine kalan taze yemeklerden kimsesiz yaşlılara dağıtılması (f= 12), diğer gündüzlü okullarda öğrenim gören öğrencileri okula yemeğe davet etmek (f= 9) ve meyve kabuğundan oda parfümü (f= 5) şeklinde olduğu belirlenmiştir.

Yemekhane hizmetlerinde en çok tercih edilen ürünlerden biri de patatestir. Soyulan patates kabukları biriktirilerek kurutulmuştur. Daha sonra kurumuş olan patates kabukları tuz, biber vb baharatlar ile tatlandırılarak fırına sürülmüştür.

4. SONUÇ VE TARTIŞMA

Geri dönüşüm kavramı size neler düşündürüyor sorusuna öğrencilerin büyük bir çoğunluğu kağıt, plastik, cam şişe ve pillerin geri dönüşümü cevaplarını vermişlerdir. Bu sonuçların Demircioğlu ve Yadigaroglu, (2015) yılında yapmış olduğu çalışmanın sonuçları ile paralellik gösterdiği görülmüştür. Harman & Yenikalaycı, (2020) yaptıkları Fen Bilgisi öğretmenlerinin

sıfır atık kavramı ile ilgili farkındalıklarının belirlenmesi çalışmasında farklı sonuçlara ulaşılmıştır. Bu çalışmada organik atık ve gıdaların da geri dönüşümünün mümkün olduğu sonuçlarına ulaşılması yapılmış olduğumuz çalışmanın sonuçlarından farklıdır.

Atık kavramı size neler düşündürüyor sorusuna öğrencilerin verdikleri cevaplara bakıldığında öğrencilerin kirlenmiş madde, fabrika atıkları ve çevreye verdiği zarar açısından değerlendirdikleri görülmüştür. Kartal ve Ada (2019) sürdürülebilir kalkınma ve çevre problemleri değerlendirmesi çalışmasının sonuçları ile benzerlik göstermektedir.

Sıfır atık kavramı size neler düşündürüyor sorusuna öğrencilerin vermiş oldukları cevaplar değerlendirildiğinde ekonomik ve çevre açısından ele aldıkları görülmüştür. Pil, kâğıt, plastik ve kullanılmış eşyaların geri dönüşümü ülke ekonomisine katkı sağladığı görülmüştür. Atıkların geri dönüşümü ile çevreye verilen zararın en aza indirilmesi ve kullanılmış malzemelerden yeni ürünlerin üretilmesi ve doğal kaynak tüketiminin azalması sonucuna ulaşılmıştır. Harman & Çelikler,(2016) yaptığı çalışmanın sonuçları ile paralellik göstermektedir.

Yemekhane de yemekleri yapan aşçı siz olsaydınız atık maddeleri nasıl değerlendirirdiniz sorusuna öğrencilerin verdiği cevaplar analiz edildiğinde ilk sırada meyve kabuklarından komposto veya meyve suyu yapılması yer almıştır. Bunun yanı sıra ekmek, tatlı ve kek yapılması da en çok tercih edilen cevaplar arasında yer almıştır. Koca, (2019) yılında sıfır atıkla yemek tarifleri, sağlıklı beslenme çalışmasının sonuçları ile benzer sonuçlara ulaşılmıştır.

4.1. Öneriler

- Geri dönüşüm ve sıfır atık konusunda yatılı bölge ortaokullarında öğrenim gören öğrencilere yönelik eğitici panel, sempozyumlar düzenlenebilir.
- Yatılı bölge ortaokullarında öğrenim gören öğrenciler geri dönüşüm ve sıfır atık konularında eğitilerek eğitim sonucunda yemekhane deki atıklardan üretilen ürünleri gerek yurtta kullanarak gerekse ekonomik destek sağlanabilir.
- Geri dönüşüm ve sıfır atık konusunda öğrenciler sosyal sorumluluk projeleri konularında cesaretlendirilerek motive edilmelidir.
- Bu çalışmada geri dönüşüm ve sıfır atık konusunda neler yapılabileceği konusunda öğrencilerin görüşleri alınmıştır. Bunun dışında çalışmaya yatılı bölge ortaokullarında görev yapan öğretmen, yönetici ve yemekhanede çalışan personeller dâhil edilerek yeni çalışmalar yapılabilir.
- Okullarda sıfır atık ve geri dönüşümünün yaygınlaştırılması adına 'sıfır atık öğrenci topluluğu' kurulmalıdır.

5. KAYNAKLAR

Aslan, M. (2012). Çevre ve atıklar ile katı atık tanımı ve türleri. <https://www.slideshare.net/measlan/>

Artvinli, E., & Bayar, V. (2018). İlkokul ve ortaokul öğretim programlarında bir değer olarak geri dönüşüm. *Osmangazi Journal of Educational Research*, 5(1), 18-33.

Connet, P. (2007). Zero waste: A key move towards a sustainable society. [Available online at: https://www.researchgate.net/publication/228871831_Zero_Waste_A_Key_Move_towards_a_Sustainable_Society], Retrieved on May 7, 2019.

Creswell, J. W. (2007). *Qualitative inquiry & research design: Choosing among five approaches* (2. Baskı). USA: SAGE Publications.

Çimen, O. & Yılmaz, M. (2012). İlköğretim öğrencilerinin geri dönüşümle ilgili bilgileri ve geri dönüşüm davranışları. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 25 (1), 63-74.

Demircioğlu, G., Demircioğlu, H. ve Yadigaroglu, M. (2015). Fizik, kimya ve biyoloji öğretmen adaylarının çevre bilinç düzeylerinin değerlendirilmesi. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(19), 167-193.

Gündüzalp, A. A. ve Güven S. (2016). Atık, atık çeşitleri, atık yönetimi, geri dönüşüm ve tüketici: Çankaya Belediyesi ve semt tüketicileri örneği, *Hacettepe Üniversitesi Sosyolojik Araştırmalar E-Dergisi*.

Harman, G., & Çelikler, D. (2016). Fen bilgisi öğretmen adaylarının geri dönüşüm kavramı hakkındaki farkındalıkları. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(1), 331-333.

Harman, G., & Yenikalaycı, N. (2020). Fen bilgisi öğretmen adaylarının sıfır atık yaklaşımına yönelik farkındalıkları. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (50), 138-161.

Erten, s., & Köseoğlu, P. (2022). Ortaokul fen bilimleri kitaplarında “sıfır atık projesi”. *Milli Eğitim Dergisi*, 51(234), 1085-1110.

Kara, e. E., & Yalçın, N. A. (2017). Ortaokul öğrencilerinin ambalaj atıklarının geri dönüşümüne yönelik görüşlerinin incelenmesi. *Uluslararası Türk Kültür Coğrafyasında Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), 86-100.

Kartal, E. E., & Ezgi, A. D. A. (2019). Okul öncesi öğretmen adaylarının çevre problemleri ve geri dönüşüm hakkındaki görüşleri. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16(1), 818-847.

Katircioğlu, G. (2019). *Okul dışı öğrenme ortamlarının 7. sınıf öğrencilerinin geri dönüşüm konusundaki doğa algısı ve bilinç düzeyine etkisi* (Tez No. 562071) [Yüksek lisans tezi, Pamukkale Üniversitesi, Denizli]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Koca, A. M. (2019). *Sıfır atıkla yemek tarifleri-sürdürülebilir, ekonomik ve sağlıklı beslenme* (Master's thesis, Sağlık Bilimleri Enstitüsü).

Meriç, G. & Kayranlı, B. 2003. Endüstriyel katı atık yönetimi. 5. Ulusal Çevre Mühendisliği Kongresi, Adana. Milli Eğitim Bakanlığı (2003). Milli Eğitim Bakanlığı, Bilgiye erişim merkezi: Tanıtım. [Çevrim-içi: <http://bem.meb.gov.tr/turkce/tanitim.html>], Erişim tarihi: Ocak 2003.

MEB (2005) “2004–2005 Yılı Sayısal Verileri”, Online: <http://apk.meb.gov.tr-> (15–08–2006).

Nayak, A. (2016). Trash free living-sustainable future. *International Journal of Current Research in Biosciences and Plant Biology*, 3(2), 69-76.

Özbakır-Umut, M., Topuz, Y. V. & Nurtanış-Velioğlu, M. (2015). Çöpten geri dönüşüme giden yolda sürdürülebilir tüketiciler. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(2), 263-288. DOI: 10.18026/cbusos.68623.

Özerol, İ. H. (2005). Tıbbi atık stratejileri nedir? EN/ISO normları nelerdir? Avrupa’da Birlik? ABD’nin Yaklaşımı? Ülkemizde Durum?. 4. Ulusal Sterilizasyon Dezenfeksiyon Kongresi Bildiri Kitapçığı.

Samih, B. (2013). The importance of the 3R principle of municipal solid waste management for achieving sustainable development. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 4(3), 129-135.

Song, Q., Li, J. & Zeng, X. (2015). Minimizing the increasing solid waste through zero waste strategy. *Journal of Cleaner Production*, 104, 199-210.

Sönmez, D. (2020). İlkokul birinci sınıf öğrencilerinin “sıfır atık” kavramı ile ilgili çizimlerinin incelenmesi. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2), 593-601.

Taşer, A. & Erdoğan, B. Z. (2009). Türkiye’de tehlikeli atıklara ilişkin mevcut durumun analizi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25. <http://sbe.dpu.edu.tr/index/sayfa/2687/25sayi> adresinden erişilmiştir.

Yalçın, Ş. (2022). Sıfır atık ile asamblaj yapımının öğrenci günlüklerine yansımaları.

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2006). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri (5. baskı.). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yüzüak, A. V., Şahin, N., & Alkan, R. (2022). Ortaokul Öğrencilerinin Sıfır Atık Projesine İlişkin Görüşlerinin İncelenmesi. *Van Yüzcüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19(Özel Sayı), 214-239.

**ADVANCING ATTENDANCE MANAGEMENT A SMART SYSTEM
INTEGRATING FACE RECOGNITION AND RFID TECHNOLOGY
IN ACADEMIC INSTITUTIONS**

MUHAMMAD FAISAL

Director (HRIMS), Ministry of Human Rights Commission, Pakistan.

ORCID ID: 0000-0002-5797-766X

ABSTRACT

The paper introduces an automated attendance system that integrates face recognition with Radio Frequency Identification (RFID) technology to streamline attendance management in academic institutions. By combining these technologies, the system aims to accurately identify authorized students as they enter and exit classrooms, thus reducing the manual effort required for attendance recording and minimizing the possibility of fraudulent attendance records. The use of face recognition and RFID ensures accurate identification of students, thereby reducing the chances of errors or fraudulent attendance records. This automation also saves time and effort for both students and faculty members. The system maintains authentic records of registered students for each course, creating an attendance log that can be accessed as needed. This comprehensive recordkeeping facilitates better monitoring of student attendance patterns and can aid in academic planning and decision-making. By employing biometric authentication through face recognition, the system enhances security by ensuring that only authorized individuals can access the classroom. This helps prevent unauthorized entry and enhances overall safety within the academic environment. The integration of Infrared (IR) modules enables energy-saving measures by activating room electronics only when there are occupants present. This not only contributes to environmental sustainability but also reduces energy costs for the institution. Overall, the proposed smart attendance system offers numerous benefits over traditional manual methods, including improved accuracy, efficiency, security, and energy conservation. By leveraging advanced technologies, academic institutions can enhance their attendance management processes and focus more effectively on delivering quality education to every student. Implementing the described smart attendance system in the Pakistani IT industry would involve several steps tailored to the local context. Conduct thorough market research to understand the specific needs and challenges faced by educational institutions in Pakistan regarding attendance management. Identify potential clients, such as schools, colleges, and universities, interested in adopting innovative technology solutions. Adapt the smart attendance system to meet the requirements and preferences of Pakistani educational institutions. This may include incorporating support for multiple languages, accommodating cultural norms, and ensuring compatibility with existing infrastructure and regulatory frameworks. Forge partnerships with local IT companies, educational institutions, and government agencies to facilitate the implementation and adoption of the smart attendance

system. Collaborate with stakeholders to gather feedback, address concerns, and fine-tune the solution according to local needs.

Keywords: Frequency, fraudulent, recordkeeping, leveraging, accommodating.

**TERTIARY BUTYL ALCOHOL-WATER MIXTURE AS AN EFFECTIVE
CATALYST FOR THE DYE-ELECTROLYTE REACTION IN A DYE-SENSITIZED
SOLAR CELL**

Associate Professor Dr. Rozina Khattak

**Department of Chemistry, Shaheed Benazir Bhutto Women University,
Peshawar 25000, Pakistan**

Abstract

Homogenous catalysis, which employs a small amount of a non-toxic, environmentally acceptable solvent with water, can develop the cost-cutting measure, efficiency, and environmental friendliness of dye-sensitized solar cells. The presence of water soluble organic solvent may accelerate the velocity of reaction while enhancing its stability and market value. The present work is based on the application of 5% v/v tertiary butyl alcohol as a homogenous catalyst to accelerate the reaction of dicyanobis(2,2'-dipyridyl)iron(III)-iodide in 95% (v/v) aqueous medium. A number of experimental parameters were evaluated and shown to alter the reaction's rate constant in order to propose an effective catalytic mechanism. These parameters included pH, ionic strength, temperature, and iodine concentration.

**CATALYTIC EFFECT OF DIMETHYL SULFOXIDE IN THE AQUEOUS
DYE-SENSITIZED SOLAR CELLS**

Associate Professor Dr. Rozina Khattak

**Department of Chemistry, Shaheed Benazir Bhutto Women University,
Peshawar 25000, Pakistan**

Abstract

Energy constraints have led to a rise in the popularity of dye-sensitized solar cells (DSSCs), which have the potential to cost-effectively and environmentally benignly replace conventional energy sources. This study highlights the acceleration of the rate of dye-electrolyte reaction between by water soluble polar aprotic dimethyl sulfoxide. Enhancing the sensitizer-mediator redox mechanism's longevity, efficacy, and design of DSSC components is the main goal of this research. This work used a co-solvent mixture of 10% dimethyl sulfoxide and 90% water to oxidize iodide, a widely used electrolyte, utilizing a Fe(III)-based oxidized dye, dicyanobis(2,2'-bipyridyl)iron(III). The kinetic analyses of the reaction in mixed solvent system highlighted parallel reactions based mechanism. The effect of several reaction parameters enabled to conclude a catalytic effect of dimethyl sulfoxide on the rate of reduction of dye by mediator that may certainly be helpful in enhancement of the efficiency of the dye-sensitized solar cell.

GENERATING ELECTRICITY THROUGH MAKESHIFT WIND TURBINE

Roy VIANNEY

**Keningau Vocational College, Construction Technology Department, Keningau,
Malaysia**

Abstract

The goal of this project is to design a makeshift wind turbine from e-waste and other used items and it can generate electricity that could be used to charge or power electrical appliances as well as mobile devices. This can be useful in remote areas and secluded places

Keywords: Wind turbine, electricity, e-waste

THE BENEFITS OF ESPORTS

ADIB IRSYAD BIN ALIUDIN

Keningau Vocational College, Construction Technology Department, Keningau, Sabah

Abstract

The purpose of this project was to showcase the benefits of esports for those who choose to take part in this type of sports. There is a lot of misconception on esports and this presentation will provide more insight and enlightenment on the positive effects of esports and it attempts to convince the public to show more support towards this new trend of sports that is gaining momentum worldwide.

Keywords: esports, players, misconception, positive support

THE RELATIONSHIP OF KNOWLEDGE OF PULMONARY TUBERCULOSIS PATIENTS WITH THE LEVEL OF TREATMENT ADHERENCE IN PRIMARY HEALTH CENTER IN MEDAN DENAI SUB-DISTRICT

BALQIS NURMAULI DAMANIK *

Public Health Program Study, Sekolah Tinggi Ilmu Kesehatan Columbia Asia, Medan

Abstract

Tuberculosis is a global health problem, especially in countries that are grouped in high-burden countries, including Indonesia. Indonesia was in second position with the highest number of TB patients in the world in 2024. Based on the annual report of Medan City Health Department in 2024, succeed rate in Medan City was 73.04%. This study was conducted to determine the relationship of knowledge of pulmonary TB patients with the level of treatment adherence. uses correlational analytic design with cross sectional approach obtained 80 TB patients who had treatment in community health centers of Medan Denai District. Data were collected through interview using questionnaire and analyzed by *chi-square* test with 95% confidence interval. The results showed an association between patients knowledge ($p=0.001$) with the level of treatment adherence in the primary health center of treatment adherence in the primary health center of Medan Denai.

Keywords: Pulmonary Tuberculosis, Adherence, Knowledge.

MIRZA ALAKBAR SABIR'S ARTISTIC RESPONSE TO THE FIRST CLASSICAL
POETRY OF THE 19TH CENTURY

MİRZƏ ƏLƏKBƏR SABİRİN XIX ƏSRİN İLK KLASSİK POEZİYASINA OLAN
BƏDİİ REAKSİYASI

ULDUZ FƏRHAD QIZI QƏHRƏMANOVA,

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, “Ədəbiyyat”
kafedrasında baş müəllim, Orcid ID: 0009-0003-4418-9319

Abstrakt

Mirzə Ələkbər Sabir özündən əvvəlki şairlərin təqlidçisi olmamış, öz yeni məqsədləri üçün onlardan müxtəlif yollarla istifadə etməklə bədii reaksiya verməyi bacarmışdır. Mirzə Ələkbər Sabir klassik şairlərin bəzi misralarını eynilə işlətməmiş, bəzilərinə nəzirə-parodiya yazmış, bir qismini tərcümə etmiş və əksəriyyətinin ayrı-ayrı fikirlərindən poetik üsul kimi istifadə edib, fikri tərs mənada işlədərək bədii reaksiya yaratmış və orijinal əsərlər yaratmışdır. Bədii ədəbiyyatda bu şəkildə bədii reaksiyadan istifadə yalnız Sabirə məxsus xüsusiyyətdir. Ümumiyyətlə, hər hansı bir şair başqa bir şairdən irəli gedə bilməz. Lakin Sabirin seçdiyi yol tamamilə fərqli olduğu üçün yeni məzmununda orijinal əsərlər yarada bildi. Bununla da, söz-sənət aləmində öz orijinal cığırını açdı.

Artıq Sabir dövründə klassik şeir forması öz gücünü itirmişdi, ya yeni forma yaranmalı, ya da hələ insanların təfəkküründə qorunub saxlanan klassik formada dəyişiklik edilməli idi. Sabir də köhnə şeirin standart hala düşmüş, çeynənmiş surət və ifadə xüsusiyyətlərinə məharətlə gülməklə dəyişdirdi. Azərbaycanda və Yaxın Şərqdə, eləcə də mütərəqqi dünyanın hər yerində mövcud rejimləri və ətəlatə dalmış beyinləri lərzəyə gətirən Sabir satirası beş il ərzində çağladı və sonrakı bəşər həyatı üçün həmişə öndə gedən, insan təfəkkürünü və inkişafı qabaqlayan poeziya kimi əbədi yaşarlıq qazandı.

Açar sözlər: Mirzə Ələkbər Sabir, bədii reaksiya, klassik şeir, nəzirə-parodiya, XIX əsrin ilk klassikləri

Abstract: Mirza Alakbar Sabir was not an imitator of the poets before him, but managed to react artistically by using them in different ways for his new purposes. Mirza Alakbar Sabir used some verses of classical poets in the same way, wrote a tribute-parody to some of them, translated some of them and used the individual ideas of most of them as a poetic method, created an artistic reaction and created original works by using the idea in the opposite sense. The use of artistic reaction in this way in fiction is unique to Sabir. In general, any poet cannot go ahead of another poet. But Sabir's chosen path was completely different, so he was able to create original works with a new content. With this, he opened his original path in the world of speech and art.

Already during Sabir's time, the classical form of poetry had lost its power, either a new form had to be created, or a change had to be made to the classical form that was still preserved in people's thinking. Sabir also changed the old poem by skilfully laughing at the standard, chewed-up form and expression. Sabir's satire, which shook the existing regimes and stagnant brains in Azerbaijan and the Middle East, as well as everywhere in the progressive world,

flourished for five years and gained eternal life as a poetry that is always at the forefront of human life, ahead of human thinking and development.

Keywords: Mirza Alakbar Sabir, artistic response, classical poetry, votive- parody, first classics of the 19th century

Giriş: Klassik Azərbaycan ədəbiyyatında Mirzə Ələkbər Sabirin xüsusi çəkisi vardır. O, yaradıcılığının parlaq xüsusiyyətləri ilə, heç kəsə oxşamayan, heç kəsi xatırlamayan tamamilə novator keyfiyyətləri ilə başqalarından seçilən söz sənətkardır. Sabir istedadının bədii reaksiyası onun nəzmə çəkdiyi satiralarında idi. Bu cəhətdən ədəbiyyatımızda Sabir tamamilə misilsiz bir şairdir. Məlumdur ki, Azərbaycan ədəbiyyatında Sabirə qədərki satirik ünsürlər əsasən Zakir və Seyid Əzim Şirvani yaradıcılığındadır. Mirzə Ələkbər Sabir klassik ədəbiyyatımızdakı nümunələri satira məktəbi yaradana kimi inkişaf etdirdi. Sabirin novatorluğu onun satirasındadır, satirasının xüsusiyyətlərindədir. O, ilk addım atanda Seyid Əzim Şirvaninin məktəbini görmüşdü. Onun bədii zövqü, sözü incə duymaq, fikri parlaq və aydın ifadə etmək qabiliyyəti hələ bu məktəbdə tərbiyə olunmaqla başlamışdı. Sonra da xalq həyatı Sabir üçün həqiqi bir məktəb oldu. A.Lukyanova, Ə.Cəfər, Ə.Mirəhmədov, A.Əli, C.Xəndan, N.Paşayeva, T.Novruzov və s. kimi tədqiqatçılarımız bu problem ilə elmi tədqiqat əsərlərində və məqalələrində də məşğul olmuşlar. Bu məqalədə də aşağıda adları çəkilən XIX əsrin ilk klassikləri ilə M.Ə.Sabirin qarşılıqlı yaradıcılıq əlaqələrindən söhbət açacağıq.

Əsas hissə:

I.Sabir və Seyid Əbülqasim Nəbati: M.Ə.Sabirin klassik irslə əlaqələrini nəzərdən keçirərkən, XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən olan Seyid Əbülqasim Nəbati yaradıcılığı xüsusi diqqəti cəlb edir. İki aparıcı qoldan-özündən əvvəlki klassik ədəbiyyatdan və şifahi xalq yaradıcılığından bəhrələnən Nəbatinin xalq şeiri ruhunda yazdığı əsərləri uzun müddət aşıqların dilinin əzbəri olmuşdur. Sabirşünaslıqda ilk dəfə bu iki sənətkar arasında paralellər aparın Akif Əli qeyd etmişdir ki, M.Ə.Sabirin bir sıra satirik şeirlərində Nəbatiyə birbaşa nəzirələrlə yanaşı, Nəbati motivlərindən bəhrələnən, onların “antipodunu”, yəni astar üzünü təşkil edən yazılara da rast gəlirik. Əgər Nəbatinin lirik qəhrəmanı yarı üçün göz yaşları tökür, nəhayətdə taqətdən düşür və bədbinləşsə, Sabirin qələmə aldığı tip, əksinə, lap ifrata varıb gülməyə hala düşənədək “yarın” arxasınca sürünməkdən usanmır.

Nəbati:

Gəlmə, gəlmə, get yaxşı-yaxşı sən,

Mən sən kimi yarı istəməm.

Öldü aşıqın, bircə gəlmədin,

İndi sən edən zarı istəməm

Sabir:

Getmə-getmə, ay dilbər!

Məni etmə mükəddər-

Özümü yüz cavana,

Eyləməyəm bərabər!

Akif Əliyə görə, Sabirin əsrlərlə qorunub saxlanan taftalogiyaya çevrilən stereotip ifadələrlə, köhnə poetik təşbihlərə lağ tərzində yazılmış məşhur şeirinin nəinki ruhunu, hətta leksik tərkibini, bir sıra ifadələrini, deyim tərzini də Nəbatinin əsərlərində tapmaq olur.

Nəbati:

Maşallah, qadir allah
Gör necə dilbər yaradıb!
Gül üzündə əfşan-əfşan
Zülfi-müənbər yaradıb.

Yaxud:

Ağzı qönçə, ləbi püstə,
Beli incə, boyu bəstə,
Tökülübdür dəstə-dəstə,
Nə gözəl tellər yaradıb!

Sabir:

Ey alnın ay, üzün günəş, ey qaşların kəman,
Ceyran gözün, qarışqa xətin, kakilin ilan,
Alma çənən, çənəndə zənəxdan dərin quyu,
Kipriklərin qamış, dodağın bal, tənin kətan,...

Yaxud:

Ey qaməti şümşad, boyu sərvi-sənuvər,
Ey şuxi-sitəmgər!
Aya görəsən var bu cahən içrə sərəsər,
Bir gül sənə bənzər?

Mirzə Ələkbər Sabir- “Sonya, ey dilbəri-pakizə-əda!” parodiyasını yazarkən, qeyd etdiyimiz kimi, S.Ə.Şirvani yaradıcılığından istifadə etməklə yanaşı, həm də Nəbatinin məsnəvisindən də bəhrələnmiş, ona satirik bənzətmə qoşmuşdur.

Nəbati:

“Ey dilbəri mahmənzəri-mən,
Ey eşqi to cövr dər səri-mən
Öldürmə məni, binəvayəm,
Bir aşıqi-zarı-mübtəlayəm.”

Sabir:

Sənənim, laləruhum, gülbədənəm,
Mələyim, sərvcədim, simtənim...
Söylədin hörmətini at, atdım,
Malımı, sərətini at, atdım,...

Nəbati:

Munca kim dedim: öldüm, öldüm ay!

Sən gavur qızı bir inanmadın.
İndi gəlmişəm nəşim üstünə,
Dur ki, sən edən zarı istəməm!...

Sabir:

Bundan yana dönübisə mır-mır mırıldayır,
Qoymur olam evimdə də rahat, gavur qızı!

Seyid Əbülqasim Nəbatinin yeganə bəhri-təvilini nəzərdən keçirərkən Sabirin məşhur bəhri-təvilləri xatırlanır, onların arasındakı qohumluq əlaqələri müşahidə edilir. Fərq birəcə burasındadır ki, dediyimiz kimi, onlardan biri “üzdür”, o biri “astar”, bir bütöv olanın iki əks (“mənfi və müsbət”) qütbləridir.

II. Mirzə Ələkbər Sabir və Hacı Əbülhəsən Raci: Əkrəm Cəfərə görə, Sabirin Əbülhəsən Racinin şeirinə də bir nəzirəsi vardır. Sabirin bu bənzətmə-satirası ilk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında 18 yanvar 1909, № 3-də “Duaguyimillət Əbunəsr Şeybani” imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrdə “Nə dərs olaydı...” adı ilə verilmişdir. (9, s..381) Sabirin bu bənzətmə-satirasının adı “Arzu” (“Nə dərs olaydı, nə məktəb, nə elmü sənət olaydı!”) şəklindədir. Racinin həmin lirik qəzəli Sabirdə satirik şeirin yaranmasına səbəb olmuşdur. Xalq şairi elmə, məktəbə nifrət edən bir xudpəsəndin obrazını yaratmışdır. Onun “Nə eşq olaydı, nə aşıq...” sözlərilə məşhur olan qəzəlinə parodiya yazan Sabir satirik qəhrəmanın dili ilə:

Hacı Əbülhəsən Raci:

Nə eşq olaydı, nə aşıq, nə hüsni-dilbər olaydı,
Nə ayinə, nə səfa, ey könül, nə cövhər olaydı.

M.Ə. Sabir:

Nə dərs olaydı, nə məktəb, nə elmü sənət olaydı!
Nə dərse, məktəbə, elmə, filanə hacət olaydı!

Yaxud:

Nə gündə, həftədə, ayda çıxan qazet və nə jurnal,
Nə mətbəə, nə mühərrir və nə təbaət olaydı!

Əbülhəsən Racinin bu şeirinə X.B.Natəvan, Seyid Əzim, Mirzə Rəhim Fəna, Həsən Qara Hadi, Mirhəsən Mir və s. şairlər nəzirələr yazmışlar: Sonralar Sabir də, Cavid də bu vəzn və rədifdə, məzmun, həm forma cəhətindən yüksək qiymətli şeir yazmışlar.

Xurşidbanu Natəvan:

Nə mən olaydım, ilahi, nə də bu aləm olaydı,
Nə də bu aləm ara dil müqəyyədi-qəm olaydı.

M.Ə. Sabir:

Nə dərs olaydı, nə məktəb, nə elmü sənət olaydı!
Nə dərse, elmə, filanə bu qədər hacət olaydı!

H.Cavid:

Nə eşq olaydı, nə aşiq, nə nazlı afət olaydı,

Nə xələq olaydı, nə xəliq, nə əşki-həsərət olaydı.

Nə dərd olaydı, nə dərman, nə sur olardı, nə matəm,

Nə aşiyaneyi-vüslət, nə bari-firqət olaydı.

Hüseyn Cavidin “Şeyx Sənan” dramından olan bu misralar geniş surətdə yayılmış və musiqiyə salınmış bu şeiri Sabirin şeiri ilə yalnız vəzn və rədif üzrə deyil, qafiyə üzrə də birləşir. Vəzn bütün bu şeirlərdə müctəc bəhrinin birinci növüdür (məf A`ilün fə`ilAtün məf A`ilün fə`ilAtün), rədif də hamısında: olaydı, qafiyə isə müxtəlifdir.

Sabirlə Cavidin şeirləri vəznin mükəmməlliyi ilə də qabaqkılardan seçilir. Bunlarda qafiyəsiz misralar da qafiyələlər kimi ardıcıl olaraq müctəsin birinci növündədir. Qabaqkılarda isə mətlələrdən başqa, beytlərin birinci yəni qafiyəsiz misraları çox vaxt müctəsin birinci növündə deyil, ikinci növündə: məf A`ilün fə`ilAtün məf A`ilün fə`ilün ölçüsündə yazılmışdır.

Sabirlə Cavidin bu şeirlərini sələflərinin şeirlərinə formal bənzətmə saymaq olar. Lakin bunların heç biri nə Racinin, nə sonrakıların şeirlərinə nəzirə deyildir. Bunlar başqa keyfiyyətli, başqa mündəricəli əsərlərdir. Racinin şeiri ilə Sabirin şeiri arasında müxtəsərcə bir müqayisə bu fikri təsdiq etməyə kafidir.

Racinin şeirində əsas məfhumlar: eşq, aşiq, hüsn, naz, gəmə, dideyi-tər, zülf, şənə, ariz, şəm, pərvanə, xal, əbru, çeşmə, müjdan, rəqs, mütrib, cəng, tar, bəzm, saqi, mey, sağər, eyşi-vəsl, rəqib, qəm, kiryə, bülbül, gül, xar, badi-bahar, qəlb, qamət, şimşad, ətr və s. Mirzə Ələkbər Sabirin şeirində isə əsas məfhumlar: dərs, məktəb, elm, sənət, dəftər, qələm, müəllim, üsuli-cədid, millət, qəzet, jurnal, mətbəə, mühərrir, Şərq, Yaponiya, İran, Türkiyə, Qanuni-əsasi, yeni türklər, “Molla Nəsrəddin”, qabiliyyət, ibrət, qeyrət və s.

Ə.Cəfərə görə, bi iki qrup söz açıq göstərir ki, bu iki şeir arasında birinin digərinə nəzirə olmasına əsas yoxdur. Racinin şeirində yeganə bir misra onu Sabirin şeiri ilə rəbitələndirir. Nə tifi olaydı, nə məktəb, nə dərs olaydı, nə elm (4, s..61)

Diqqətlə baxanda görünür ki, bu misra Racinin şeirində, demək olar ki, yamaq kimi durur. İyirmi beytdən ibarət olan Raci şeirində bu tək misranın on üç beytdən ibarət olan Sabir şeiri ilə səsleşməsi təsadüfi bir hadisəyə oxşayır. Bu misranın nəinki bütün şeirlə yaxud onun bir hissəsi ilə, hətta özünün üstündəki və altındakı misralarla belə nisbi də olsa, mənə bağlılığı yoxdur. Bunun üstündəki misra:

Nə abü atəşi xakü hava müxəmmər olaydı.

altındakı misra:

Rumizi-eşq nə dillərdə böylə əzbər olaydı.

Deməli, Sabiranə misranın Racinin şeiri ilə bütünlükdə heç sazişi yoxdur. Sabirin şeiri Racinin şeirinə heç vaxt nəzirə adlana bilməz. Sabirin şeiri ilə Racinin şeiri arasındakı formal bənzəyiş bilavasitə Raci-dən deyil, Raci-yə nəzirə yazanların şeirlərindən gəlmişdir. Bu cəhətdən Sabirin məzmunca tamam başqa səciyyədə, məhz Sabiranə satira səciyyəsində olan şeiri müəyyən bir şairə deyil, ümumən bu formada yazılmış şeirlərə şəkildə bir bənzətmə kimi qiymətləndirilir.

III. Sabir və Abbasqulu ağa Bakıxanov: Bakıxanovun “Nəsihətnamə” əsərində tərbiyə məsələlərindən bəhs edilir. Sabir isə “Təbriz əhlinə” şeirində nadanlığı, mədəniyyət

sahəsindəki geriliyi tənqid edirdi. “Əməlin cəzası”, “Ümidin boşa çıxması” yazılarında o, daim çəkişmələrdə olan saray əyanlarının riyakar, yaltaq, böhtançı sifətlərini açıb göstərirdi. Bu əsərlər ənənəvi didaktik tonda yazılsa da, A.Bakıxanov digər əsərləri ilə Azərbaycan ədəbiyyatına yeni təmsilçiliyin novator nümayəndəsi kimi daxil olmuşdur. Bu yeni təmsil forması hiyləgərliyi, tamahkarlığı tənqid atəşinə tutan, haqsızlığa, ədalətsizliyə qarşı birgə mübarizənin labüdlüyünü göstərən “Tülkü və qoyun” əsərindən başlayaraq, bu günə qədər qorunub saxlanmaqdadır.

Əziz Mirəhmədova görə, A.Bakıxanov Qüdsinin ruhən Sabirə yaxın olduğu mətbuatda çoxdan yazılmışdır. Sabir 1910-cu ildə “Həqiqət” qəzetinin açdığı ədəbi guşədə Qüdsinin şeirindən bir nümunə çap etdirməklə ona öz hörmətini aşkar bildirmişdir. Lakin bu iki böyük yazıçı bir-birinə bağlayan təkəcə bu kiçik fakt deyildir. Sabirin “Görmə!...” nidası ilə başlayan məşhur “Sual-cavab” şeiri ilə Qüdsinin eyni mövzuda yazdığı “Məşvərətin şərtləri” adlı mənzum hekayə arasındakı yaxınlıq bundan da əhəmiyyətlidir.

A.Bakıxanov:

O fazil əmirə cavab verərək-

Söylədi: hər şeydə bir düzlük gərək.

Danışma, eşitmə, görmə əmr etsən,

Bağlaram dil, qulaq, gözümlü həmə.

Əmr etsən anlama, əff et hökmdar,

Bu işdə əlimdə deyil ixtiyar.

M.Ə.Sabir:

-Görmə!-Baş üstə, yumaram gözlərim.

-Dinmə!-Mütiəm, kəsərəm sözlərim.

-Bir söz eşitmə!-Qulağım bağlaram.

-Gülmə!-Pəkey, şanü səhər ağlaram.

-Qanma!-Bacarmam! Məni məzur tut!

Böyləcə təklifi-məhalı unut!

A.Bakıxanov şeirində deyilir ki, Şirvanda bir əmir varmış, ümumiyyətlə, pis adam deyil, amma xüdpəsənd olmağı işi korlayırmış. Bir gün ağıllı, fazil bir şəxslə sözə gəlir. Əmir həmişəki kimi yenə inadkarlıq edib öz dediyini yeritməyə cəhd edir. Klassik Şərq və Qərb təmsilçiləri kimi, Bakıxanov da şeirinə altı misralıq nəsihətmiz bir sonluqla yekun vurur. Fars dilində yazılmış bu mənzum hekayənin tərcüməsi ilk dəfə 1964-cü ildə A.Bakıxanovun “Bədii əsərləri” adlı şeir kitabında çap olunmuşdur. Sabirin bu şeirinin Qüdsindən tərcümə olduğunu söyləmək üçün əldə əsas yoxdur. Lakin fikir və süjet yaxınlığını nəzərə alaraq güman etmək olar ki, Sabir ya Qüdsinin əsəri ilə tanış olmuş, ya da onlardan hər ikisi bu mövzunu orta əsrlər ədəbiyyatından götürmüşlər. Hər iki əsərin təhlili belə bir nəticə verir ki, Sabirin əsəri öz emosional qüvvəsi, üsyankar ruhu ilə “Məşvərətin şərtləri”ndən daha təsirlidir. Hər nə cür olursa olsun, Qüdsinin şeiri ilə Sabirin şeiri arasındakı getdikcə daha artıq bir şəkildə nəzərə çarpan varislik əlaqəsi mövcuddur.

Nəticə: Təhlillərdən də göründüyü kimi, Mirzə Ələkbər Sabir özündən əvvəlki şairlərin təqlidçisi olmamış, öz yeni məqsədləri üçün onlardan müxtəlif yollarla istifadə etməklə bədii

reaksiya verməyi bacarmışdır. Mirzə Ələkbər Sabir klassik şairlərin bəzi misralarını eynilə işlətməmiş, bəzilərinə nəzirə-parodiya yazmış, bir qismini tərcümə etmiş və əksəriyyətinin ayrı-ayrı fikirlərindən poetik üsul kimi istifadə edib, fikri tərs mənada işlədərək bədii reaksiya yaratmış və orijinal əsərlər yaratmışdır. Bədii ədəbiyyatda bu şəkildə bədii reaksiyadan istifadə yalnız Sabirə məxsus xüsusiyyətdir. Ümumiyyətlə, hər hansı bir şair başqa bir şairdən irəli gedə bilməz. Lakin Sabirin seçdiyi yol tamamilə fərqli olduğu üçün yeni məzmununda orijinal əsərlər yarada bildi. Bununla da, söz-sənət aləmində öz orijinal cığırını açdı.

Artıq Sabir dövründə klassik şeir forması öz gücünü itirmişdi, ya yeni forma yaranmalı, ya da hələ insanların təfəkküründə qorunub saxlanan klassik formada dəyişiklik edilməli idi. Sabir də köhnə şeirin standart hala düşmüş, çeynənmiş surət və ifadə xüsusiyyətlərinə məharətlə gülməklə dəyişirdi. Azərbaycanda və Yaxın Şərqdə, eləcə də mütərəqqi dünyanın hər yerində mövcud rejimləri və ətalətə dalmış beyinləri lərzəyə gətirən Sabir satirası beş il ərzində çağladı və sonrakı bəşər həyatı üçün həmişə öndə gedən, insan təfəkkürünü və inkişafı qabaqlayan poeziya kimi əbədi yaşarlıq qazandı.

Ədəbiyyat:

1. A.Əli, M.Ə.Sabirin satira sənətkarlığı, Bakı, 1999, 144 səh.
2. A.Lukyanova, Sabir yaradıcılığının əsas nöqtələri, Bakı, Nurlan, 2002, 31 səh.
3. C.Xəndan, Sabir yaradıcılığının sənətkarlıq xüsusiyyətləri, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı, 1962, 434 səh.
4. Ə. Cəfər, Sabirin yaradıcılığında təhzil, nəzirə və bənzətmələr, Azərb., SSR.EA-nın xəbərləri, ictimai elmlər seriyası, 1962, №5.
5. Ə.Mirəhmədov, Sabir, Bakı, 1958.
6. M. Cəlal, Klassiklər və müasirlər, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı, 1973, 294 səh.
7. M. Cəlal, Azərbaycanda ədəbi məktəblər, Bakı, Ziya-Nurlan, Mir Teymur, 2004, 390 səh.
8. N.Paşayeva, Sabir novatorluğu, Mütərcim, Bakı, 1997, 108 səh.
9. Sabir, Hophopnamə, Şərq-Qərb, Bakı, I, II cild, 2004, 478 səh, 383 səh.
10. T. Novruzov, Mirzə Ələkbər Sabir: axtarışlar, tapıntılar, Bakı, Elm, 2009, 411 səh.

GENRES BASED ON CRITICAL LAUGHTER
TƏNQİDİ GÜLÜŞƏ ƏSASLANAN JANRLAR

ULDUZ FƏRHAD QIZI QƏHRƏMANOVA,

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, “Ədəbiyyat”
kafedrasında baş müəllim, Orcid ID: 0009-0003-4418-9319

Xülasə

Tənqidi gülüş cəmiyyətlə fasiləsiz mübarizə aparan bədii gülüşdür. Tənqidi gülüş yazıçının qəzəb, nifrətlə dolu olan acı gülüşüdür. Cəmiyyətin müxtəlif dairələrinin sənətkar tərəfindən tənqidi ilə bağlı yaranan gülüş tənqidi gülüş, yəni satiradır. Tənqidi gülüş gerilik və nöqsanlar əleyhinə çevrilmiş silahdır, cəmiyyətin demokratikləşməsinə və tərəqqisinə kömək edən güclü vasitədir, həmçinin müəllifin dünyagörüşünün təzahür forması, həyatı dərk etmə üsul və vasitələrindən biridir. Tənqidi gülüş yazıçı tərəfindən əks etdirilən həyatdakı eybəcərliyin ifşasıdır. Tənqidi əsərlərdə həyat həqiqətləri tənqidi gülüş fonunda təqdim olunur. Tənqid satirik gülüşün nüvəsini təşkil edir.

Ədəbiyyatşünaslar tənqidi gülüşü janr etibarını ilə şərti olaraq aşağıdakı növlərə bölmüşdür: Həcv, epigram, parodiya, pamflet, nadirə Əslində satirani ədəbi növ hesab etmək düzgün deyil. Çünki satira müxtəlif janrlarda yazılan, ictimai həyatın mənfiliklərini qəzəblə ittiham edən, yaxud kəskin surətdə lağa, məsxərəyə qoyan priyomdur. Bu ədəbi janrlar da tənqidi gülüşün komponentlərindən biridir.

Açar sözlər: tənqidi gülüş, janr, satira, pamflet, parodiya, həcv, epigram, nadirə

Summary

Critical laughter is artistic laughter that constantly struggles with society. Critical laughter is the bitter laughter of the writer, full of anger and hatred. The laughter caused by the criticism of various circles of society by the artist is critical laughter, i.e. satire. Critical laughter is a weapon against backwardness and shortcomings, a powerful tool that contributes to the democratization and progress of society, as well as a form of manifestation of the author's worldview, one of the ways and means of understanding life. Critical laughter is an exposure of the ugliness in life reflected by the writer. In critical works, the truths of life are presented against the background of critical laughter. Criticism is the core of satirical laughter.

Literary critics have conventionally divided critical laughter into the following types based on genre: Satire, epigram, parody, pamphlet, rare. In fact, it is not correct to consider satire as a literary type. Because satire is written in various genres, which angrily accuses the negativity of social life, or sharply ridicules it. These literary genres are also one of the components of critical laughter.

Keywords: critical laughter, genre, satire, pamphlet, parody, satire, epigram, rare

Giriş: Tənqidi gülüş cəmiyyətlə fasiləsiz mübarizə aparan bədii gülüşdür. Tənqidi gülüş yazıçının qəzəb, nifrətlə dolu olan acı gülüşüdür. Cəmiyyətin müxtəlif dairələrinin sənətkar tərəfindən tənqidi ilə bağlı yaranan gülüş tənqidi gülüş, yəni satiradır. Tənqidi gülüş iylənmiş, çürümüş, müalicəsi mümkün olmayan sosial eyibləri baltalayıb atmaq yolunu seçməklə ictimai

qüsurlarla, mədəni geriliyin fəsadları ilə, mənəvi şikəstlik ilə mübarizə aparır. Satirik ədib insanın ictimai qüsurlarını, eybəcər tərəfini qabartmaqla cəmiyyətdəki ictimai problemə işıq salmış olur. Tənqidi gülüş cəmiyyəti mənəvi-əxlaqi kamilləşməyə aparan bir yoldur. Tənqidi gülüş cəmiyyəti təmizləməyə xidmət edir.

Tənqidi gülüş gerilik və nöqsanlar əleyhinə çevrilmiş silahdır, cəmiyyətin demokratikləşməsinə və tərəqqisinə kömək edən güclü vasitədir, həmçinin müəllifin dünyagörüşünün təzahür forması, həyatı dərk etmə üsul və vasitələrindən biridir. Tənqidi gülüş yazıçı tərəfindən əks etdirilən həyatdakı eybəcərliyin ifşasıdır. Tənqidi əsərlərdə həyat həqiqətləri tənqidi gülüş fonunda təqdim olunur. Tənqid satirik gülüşün nüvəsini təşkil edir. Ədəbiyyatşünaslıqda ifşaedici tənqidi gülüşə satira deyilir. Tənqidi gülüş sosial bəlalardan, hər cür mənəvi-əxlaqi naqislikdən yaxa qurtarmaq vasitəsi, qüdrətli mübarizə üsuludur.

Əsas hissə: Ədəbiyyatşünaslar tənqidi gülüşü janr etibarı ilə şərti olaraq aşağıdakı növlərə bölmüşdür: Həcv, epigram, parodiya, pamflet, nadirə

Tənqidi gülüşün qədim növü olub Azərbaycan ədəbiyyatında geniş yayılan satirik şeir növlərindən biri də həcvlərdir. Satira, adətən, obyektiv olsa da, bəzən subyektiv xarakterdə də olur. Tənqidi gülüşün subyektiv xarakter daşması həcvlə bağlıdır. Həcv divan ədəbiyyatında bir şəxsi hədəf götürmək, neqativ bir hadisəni izləmək məqsədi ilə yazılan əsərlərdir. Bu cür mətnlərdə gülünc söz və ifadələrdən istifadə olunur. Həcv edilən adamın mənfi cəhətləri, xarakteri açılırdı.

Həcvdə ayrı-ayrı şəxslər kəskin, ifşaedici tənqiddə məruz qalırlar. Həcv üçün forma yox, satirik məzmun daha xarakterikdir. Həcvdə həm şəxsi motivlər, həm də ictimai-siyasi məzmun üstünlük təşkil edir. Azərbaycan ədəbiyyatında həcv yazanlardan Qasım bəy Zakirin, Seyid Əzim Şirvaninin, Abdulla bəy Cənabın və b. adlarını çəkmək olar. Həcv yazanların içərisində xüsusi insanların tapşırığı ilə ayrı-ayrı şəxsləri həcv edən peşəkar həcv yazan şairlər də var idi.

XIX əsrdə Azərbaycan ədəbiyyatında yaşayıb-yaratmış satirik şairlərin əksəriyyəti həcvlərdən ictimai-satiraya keçmişlər. Həcv Azərbaycan ədəbiyyatında ictimai satiranın, tənqidi gülüşün ilk rüşeymidir. Çünki həcv yazanların əksəriyyəti XIX əsrdə ictimai satiraya keçdilər. Satirik poeziyanın kökündə bir sıra poetik şeir şəkilləri durur ki, bunlardan geniş işlənmiş forması təmsil və həcv yaradıcılığıdır.

Azərbaycan satirik poeziyasının təşəkkülündə təmsil yaradıcılığı həcvlə yanaşı inkişaf etmişdir. Sənətkarlar sanki təmsildə rəmzlərlə deyər bilmədiklərini daha kəskin şəkildə həcv janrında ifadə etmişlər. Şərq ədəbiyyatında, o cümlədən, Azərbaycan ədəbiyyatında satirik gülüşün tarixi həcv şəklində meydana çıxmışdır. Komik və satirik əsərlər orta əsrlərdən başlayaraq həcv formasında inkişaf etmişdir.

Həcvin subyektiv xarakter daşması həcv yazanların içərisindən bəzən xüsusi insanların tapşırığı ilə ayrı-ayrı şəxsləri həcv edən peşəkar həcv yazan şairlərin olmasından irəli gəlməsi ilə bağlıdır. Yəni bu zaman həcv sifariş xarakteri daşıyırdı. Həcv, ümumən, ayrı-ayrı şəxsləri kəskin, ifşaedici tənqiddə məruz qoyan satirik bir şeir növüdür. Həcv üçün forma yox, satirik məzmun daha xarakterikdir. Həcvdə həm şəxsi motivlər, həm də ictimai-siyasi məzmun üstünlük təşkil edirdi. Həcv ancaq bir adama qarşı şəxsi nifrət motivləri ilə izah etmək olmaz. Həcv, əsasən, bir adama qarşı şəxsi nifrət motivləri ilə izah edilir.

Həcvin tarixi qədimdir. Həcv yaradıcılığı şərin, nifrətin, yalanın varlığına, həm də kəskin inkarına xidmət edir. Qaba ifadələr, söyüş və təhqirlərlə dolu olan sırf şəxsi maraqları ifadə edən həcvləri satira ibtidai növüdür. Həcvdə paxıllıq, bədxahlıq, nadanlıq, cəhalət,

rüşvətخورluq, rəzalət, haramlıq, ədalətsizlik kimi naqis əməllər pislənilsə, bu ictimai nöqsanların işlənməsi deməkdir. “Həcvlikdən ictimai satiraya keçid dövrü türk satirasının ikinci mərhələsidir”. (2, 45”) Elə bu hökmü Azərbaycan ədəbiyyatına da aid etmək olar. Hətta XIX əsr məclislər dövründə də məclis şairləri arasında nəzirəçiliklə yanaşı, həcv də geniş yayılmışdır.

Azərbaycan ədəbiyyatında ilk satiranın təməli XIX əsrin I rübündə, yəni 1830-1840-cı illərdə Qasım bəy Zakir, Baba bəy Şakir, Mirzə Baxış Nadim, Məhəmmədcəfər Miskin tərəfindən qoyulmuşdur. XIX əsrin I yarısında (1830-1840) kəndlərdə yaşayan bəylərin zülmünü görənlər və şəxsən özləri bu zülmə məruz qalan el şair və aşıqları (Qasım bəy Zakir, Baba bəy Şakir və b.) öz satirik şeirlərində çar hakimləri və çarizmin qanun və qaydaları əleyhinə, kəndli hüququnu tapdalayan köhnəliyi mühafizə edən zülmkar bəylərə, hakimlərə (Xandəmirov, knyaz Konstantin Tarxan-Mauravov, Qarabağın Əmiraslan bəyi, Cəfərqulu xan, Hüseyn bəy, Mehdi bəy Kəbirli, Xasay xan və b.), ruhanilərə qarşı yazdıqları həcvlərlə mübarizə aparırdılar. Bu adlı-sanlı zadəganların yaramaz hərəkətləri mənzum məktublar və həcvlərlə ifşa edilirdi. Həmçinin çar hökumətinin komendantlıq dövrünün ictimai eyibləri, şəhər yoxsullarının feodalizm şəraitindəki acınacaqlı həyatı və mübarizəsi, əməkçi qüvvələrin istismarçı təbəqələrə qarşı qəzəbi, təhkimçi quruluşunun eyibləri bu həcvlərdə atəşinə tutulurdu. Əgər Q. Zakir satiralarında şəxsi inciklik, narazılıq həcvlərdə hiss edilirdisə, M.Ə.Sabir, S.Ə.Şirvani satiralarında milli ağı, vətəndaşlıq kədəri diqqəti-cəlb edirdi.

Göründüyü kimi, satirik poeziyanın kökündə bir sıra poetik şeir şəkilləri durur ki, bunlardan geniş işlənmiş forması təmsil və həcv yaradıcılığıdır. Azərbaycan satirik poeziyasının təşəkkülündə təmsil yaradıcılığı həcvlə yanaşı inkişaf etmişdir. Tənqidi gülüşü özündə əks etdirən şeirlərdə paxıllıq, bədxahlıq, nadanlıq, cəhalət, rüşvətخورluq, rəzalət, haramlıq, ədalətsizlik kimi naqis əməllər tək-tək şəxslərin timsalında pislənildisə, bu satirik şeirin obyektiv tərəfini əhatə edirdi. Bu zaman satirik şeir həcvlərdə özünü təqdim edirdi. Əgər satirik şeirlər ictimai nöqsanların təmizlənməsinə xidmət edirdisə, bu zaman satirik şeirin obyektiv tərəfi meydana çıxırdı.

Avropa ədəbiyyatında geniş yayılmış, məzmunca Şərq ədəbiyyatına məxsus həcvə yaxın, satirik ruhlu janrlardan biri də epiqram janrıdır. Azərbaycan ədəbiyyatında buna həcv yaxud taziyanə adı ilə təsadüf edilir. Lakin epiqramlar həcvə nisbətən həcmcə çox kiçik, yığcam, lakonik, əsasən 4 və ya 6 misradan ibarət olan şeir parçasıdır. Bəzən epiqram bir beytdən və ya bir bənddən də ibarət ola bilər. Epiqramın tarixi çox qədimdir. Bu janra indi də yunan ədəbiyyatında rast gəlirik. Fəqət qədim zamanlarda epiqrama bir abidənin, heykəlin, yaxud binanın üzərində yazılan qısa mənzum, ya mənsur yazıya deyilirdi. Epiqram həm yumorda, həm də satirada istifadə olunur. Epiqrama yunanca “yazı”, “qol çəkirm”, “imza edirəm” deməkdir.

Roma ədəbiyyatında həcv xarakteri daşıyan əsərlərə epiqrama deyirdilər. Roma şairi Katul öz epiqrammaları ilə məşhurdur. Bu gün epiqrama qısa şəkildə yazılmış müəyyən bir şəxsə, yaxud idarəyə qarşı çevrilmiş istehzal bir qısa mənzuməyə deyilir. Epiqrama həm müəyyən bir şəxsə, həm də cəmiyyətin müəyyən nöqsanlarının tənqidi üçün işlənilir. Epiqrama qısa həcmli, zarafat yaxud istehza xarakteri daşıyan kiçik bir mənzumdür.

Tənqidi gülüşü özündə əks etdirən ən populyar janrlardan biri də pamfletdir. Pamflet janrı həm nəsr, həm də nəzm formasında yazıla bilər. Əsasən, publisistik üslubda yazılan pamflet ictimai-siyasi quruluşun, eləcə də onu təmsil edən ayrı-ayrı şəxslərin əleyhinə yazılmış kəskin, istehza və kinayə ilə dolu satirik əsərdir. Sosial-siyasi məzmunlu, həcmcə o qədər də böyük olmayan pamflet bir janr kimi Renessans (İntibah) dövründə formalaşmışdır. Dünya

ədəbiyyatında Conatan Sviftin, Daniel Defonun, Radişşevin, Belinskinin, Gertsenin, Qorkinin və başqalarının pamfletləri ictimai məzmunu, satirik ruhu ilə seçilir.

Bu janr Azərbaycan ədəbiyyatı üçün o qədər də xarakterik janr deyildir. Satirik əsər olan pamflet insanların sosial davranışındakı hər hansı bir mənfi cəhəti, onların mənəvi qüsurlarını tənqid etməyə, həmin eybəcərliklərə gülməyə yönələn janrdır. Öz tarixi etibarını ilə felyetondan da daha qədimdir. Həcm etibarını ilə pamflet janrı nisbətən kiçikdir. Pamflet yunan dilindən tərcümədə “yandırırım, alovlandırırım” anlamında işlədilir. Pamflet gülüş, sarkazm, istehza əsasında yaranır. Pamflet həmçinin obrazın öz dili ilə özünü ifşa etməsinə, yandırmasına deyilir.

XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan satirik mətbuatında pamflet janrının nümunələrinə Cəlil Məmmədquluzadənin, Ömər Faiq Nemanzadənin, Üzeyir Hacıbəyovun və b. yaradıcılığında rast gəlirik. Əflatun Məmmədov “Azərbaycan bədii nəsrinə (XIX əsrin sonu-XX əsrin əvvəlləri)” adlı monoqrafiyasında pamfletin Azərbaycan bədii nəsrində məhz 1905-ci ildən formalaşdığını göstərir. Məsələn: Ü. Hacıbəyov “Stolipinin xəyalı” (1907, 3 may, “İrşad” qəzeti) əsərində müəllif yaratdığı obrazın öz dili ilə özünü tənqid edir. Üzeyir bəy Hacıbəyov kinayədən bəhrələnməklə Stolipinin iç üzünü açıb göstərir.

Azərbaycan poeziyasında bu janra müraciət edən sənətkarlardan biri də M.Ə.Sabirdir. Sabirin “Sonya, ey dilbəri-pakizə əda!” satirası pamflet janrına nümunədir. Bu satira S.Ə. Şirvaninin tərkibbəndlərinin birinə yazılan bənzətmədir.

Ədəbiyyatşünaslara görə, Seyid Əzimin “Ey qəmin bu dili-məhzuna fəda” misrası ilə başlayan şeirindən M.Ə.Sabir 10 bəndlik “Sonya, ey dilbəri-pakizə əda!” adlı satirasını təzmin etmişdir. Seyid Əzimin 7 bənddən ibarət olan həmin şeirinə Sabir 3 bənd də artırmışdır. Şairin özündə və A.Səhhatin nəşrində bu şeirin başlığı bənzətmədir. Buna baxmayaraq, Ə.İ.Cəfərzadə bu şeirin müəllifdəki adını ləğv edib, özündən “Gözəl” deyərək buna başlıq qoymuş və başlığın altında Seyid Əzimin bu əsərindən birinci bəndi gətirərək, “mətləli girizgahından təzmin” sözlərini əlavə etmişdir. “Hophopnamə”nin sonrakı tərtibçiləri isə Sabirin bu əsərini tamam başlıqsız vermişlər. Hər bəndin özü də 8 misradan ibarətdir. Sabir bu şeir formasının vəznini, qafiyə sistemini almış, ancaq satirik məzmununda bir əsər yaratmışdır.

Əgər Seyid Əzim aşiqin sevgilisinə xitablarını, hicran, fəraq həsrətlərini və ümumiyyətlə, lirik hisslərini ciddi bir planda təsvir edərsə, M.Ə.Sabir həmin şeirə uyğun bir ahənglə Naqdı bəy adlı əxlaqsız bir müsəlmanın öz aşnasına xitablarını tənqidi bir dildə ifadə etmişdir. Sabirin qüdrətli satirik qələmi o zaman müsəlman ruhani, tacir və yalançı ziyalılar arasındakı əxlaqsızlığın xarakterik bir mənzərəsini çəkmişdir.

Naqdı bəy yalnız bir fərd kimi yox, o zaman ticarət şəhərlərində özlərini “oxumuş” qələmə verən əxlaqsız kişilərin xarakterik nümayəndəsi kimi verilir. Bəs bənzətmə nədədir? Hər iki şairin qəhrəmanı aşiqdir, biri ürəkdən sevdiyi qızın məhəbbətilə yanır, digəri isə əxlaq və məişət pozğunluğuna tutulan şəhvət düşkünüdür. Biri müsbət, digəri mənfidir. “Gözəl, şimdiki nədir fərmanın?” sualı ikisinə də yaraşır, birinin ifadəsində kədər, digərində gülüş doğurur. Bundan başqa hər iki şeirin vəzn və formasında da bir bənzəyiş vardır.

S.Ə.Şirvaninin həmin tərkibbəndin aşağıdakı bəndini Sabir öz əsərinin əvvəlində sanki epigrafi kimi vermişdir:

Ey, qəmin bu dili-məhzunə səfa,

Kəbeyi-kuyinə eşq əhli fəda,

Hər qədər eyləyəsən cövrü-cəfa,

Mən sənə eyləməzəm qeyri-vəfa,

Hər nə hökm eylədin, ey mahliqa,

Cümləsi oldu muradınca rəva!

Gözəlim, şimdi nədir fərmanın?

Canı qurban sənə bu nalanın!... (13, 92).

Burada Seyid Əzim aşıqın saf və səmimi eşqindən doğan duyğularını lirik bir üslubda qələmə almışdır. Həmin lirik qəhrəmanın əsl aşıq obrazı şeir boyunca tamamlanır. M.Ə.Sabirin satirasında isə öz əhli-əyalını atıb başqa birisinin dalınca düşən şəhvət düşkünü, əxlaqsız bir müsəlman kişinin tənqidi obrazı yaradılmışdır.

M.Ə.Sabirin şeiri isə Seyid Əzim şeirinə nəzirə kimi göstərilə bilər. Lakin bütün bu müxtəlif tipli birlik və bənzəyişlərə baxmayaraq, Sabirin şeiri ideya istiqaməti ilə Seyid Əzimin şeirindən köklü surətdə fərqlənir. Seyidin bu başdan-ayağa lirik “Ey qəmin bu dili-məhzuna fəda” əsərinin əksinə olaraq “Hophopnamə” müəllifinin “Sonya, ey dilbəri-pakizə əda!” adlı satirası ilk beytindən öz Sabiranə satirik qamçısını qaldıraraq göstərməkdədir. Sabirin bu şeiri dövrünün Azərbaycan “ziyalı” larının müəyyən təbəqəsinə qarşı çevrilmiş bir dəhşətli pamfletdir. Öz doğma ailəsinə həqarətlə atmağa hazır olan bu tiplər özgə xalqdan olan qadının ayağına düşərək rəzalətlə yalvarır. Sabir bəzən Seyid Əzime məxsus ifadə və tərkiblərdən faydalanır, bəzən də formanı ondan alıb öz üslubuna salır, satiralaşdırır.

Əgər Seyid Əzimin əsərindəki aşıq sevgilisinə məhəbbətini, sədaqətini, onun vüsali ilə sədətə çatacağını çox səmimi bir şəkildə bildirirsə, Sabir satirasında tamamilə əksinədir. Belə ki, M.Ə.Sabirin təsvir etdiyi aşıq məhəbbətdə saxtakardır. Burada o, öz çirkin məqsədinə çatmaq üçün “hörmətini, sərvətini, əhlini, külfətini, qövmünü, millətini, cümlə heysiyyətini, müxtəsər qeyrətini atan” simasız bir şəxs kimi ifşa olunur. Sabirin satirasından fərqli olaraq, bir gözəl yolunda canını fəda etməyə hazır olan aşıqın faciəsi S.Ə.Şirvaninin “Ey qəmin bu dili-məhzuna fəda” şeirində kədərli motivlərlə təsvir olunmuşdur. Sabirin bu bənzətmə-satirasında isə əxlaq düşkünü olan mənfi tipin vəziyyəti bir o qədər komik və gülməlidir. Doğrudur, tip yalnız gülünc vəziyyətdə qalmır, xalqını, vətənini, ailəsinə, irzü-namusunu ötəri bir hissini söndürülməsi üçün satmağa hazırdır, eyni zamanda tragik vəziyyətdədir. Marahılı burasıdır ki, düşdüğü vəziyyətin tragik olduğunu satirik qəhrəmanın özü dərk etmir, məhz buna görə də o gülüncdür. Satirada bu haqda oxuyuruq:

Söylədin, hörmətini at, atdım,

Malım, sərvətini at, atdım,

Əhlini, külfətini, at, atdım,

Qövmünü, millətini at, atdım,

Cümlə heysiyyətini at, atdım,

Müxtəsər, qeyrətini at, atdım.

Gözəlim, şimdi nədir fərmanın?

Canı qurban sənə bu nalanın!... (13, 92).

Anyalara, Sonyalara vurulan, əslində, onların əlində oynucağa çevrilən bu şəhvət düşkünləri üçün millət də, heysiyyət də, qeyrət də, ailə də yoxdur. Ona görə başlarına açılan bütün bu alçaldıcı oyunlardan belə nəticə çıxarıb ayıla bilmirlər. Hələ bu keyfiyyətlərini böyük bir fədakarlıq hesab edirlər.

Prof. Mir Cəlal Paşayev həmin satirik tipin xarakteristikası haqqında yazmışdır: “Sabirin qüdrətli satirik qələmi o zaman müsəlman ruhani, tacir və yalançı ziyalıları arasındakı əxlaqsızlığın xarakter bir mənzərəsini çəkmişdir. Naqdı bəy yalnız bir fərd kimi yox, o zaman ticarət şəhərlərində həşərat kimi qaynaşan, özlərini “oxumuş” qələmə verən əxlaqsız kişilərin xarakter nümayəndəsi kimi verilir. Onun mühakimələri məhz belədir. Vəhşi şəhvət əsirinin bundan artıq etirafları ola bilməz” (13, 93).

Professor Ə.Cəfər isə Sabirin bu Naqdı bəyini XX əsrin əvvəllərində özlərinin meşşan əxlaqları ilə cəmiyyətin içində dəhşətli yaraya çevrilən şəhvət düşkünlərinin əxlaqsızlıqlarını, heysiyyətsizliklərini axıradək ifşa edən bir satira, bir pamflet hesab edərək yazmışdır: “Təfsilata varmadan, qısaca deməliyik ki, Sabirin bu şeiri dövrünün Azərbaycan “ziyalı” larının müəyyən təbəqəsinə qarşı çevrilmiş bir dəhşətli pamfletdir. Öz doğma ailəsini həqarətlə atmağa hazır olan bu tiplər özgə xalqdan olan qadının ayağına düşərək rəzalətlə yalvarır...Böyük Sabirin bu şeirinin bəzi bəndlərində o dövrün bir qisim Azərbaycan yuxarı sinif gənclərinin faciəsi oxunmaqdadır” (13, 93).

Hər hansı bir yazıçının zəif, məzmunuz, bədii dəyəri olmayan əsərini lağa, məsxərəyə qoymaq məqsədlə yazılmış satirik əsərlərdən biri də parodiyadır. Parodiyada tənqid hədəfi seçilən əsərin forması saxlanılır, məzmun isə onun əleyhinə yönəlir. Lakin parodiyada təhqirlərə yol vermək olmaz. Parodiya incə yumoru ilə seçilməlidir və təhzil kimi satira ədəbiyyatının növlərindən biridir. Təhzil və parodiya bir-birinə çox bənzəyir. Təhzil sözü lüğətdə zarafata salmaq deməkdir, şeirşünaslıqda isə təhzil ciddi bir əsəri, ən çox mənzum əsəri, satirik şəkllə salmaq, onu eyni poetik forma çərçivəsində ideya istiqamətini dəyişməkdir.

Parodiyanın təhzildən fərqi ondadır ki, təhzildə şair başqa bir şairin ciddi əsərinin formasından istifadə edərək mənfi hadisələri və yaramaz tipləri tənqid edirsə, parodiya isə başlıca olaraq digər ədəbi əsərlərin gülünc və eyibli cəhətlərini rişxənd ilə yamsılayan ədəbi əsərdir. Parodiya yunanca “tərsinə nəğmə” deməkdir. Parodiyada bəzən tanınmış bədii əsərlər də istifadə oluna bilər. Bu tipli parodiyalarda məqsəd hər hansı bir sənətkarın özünün yaxud yazdığı əsərlərin nüfuzuna xələl gətirmək yox, cəmiyyətin qüsurlarını açıb göstərməkdir.

Məlumdur ki, Azərbaycan ədəbiyyatında dahi Füzulinin təsiri ilə lirika inkişaf etdiyi kimi, epiqonçuluq da baş alıb gedirdi. Azərbaycan ədəbiyyatında həmin bu epiqon ədəbiyyatına qarşı mübarizə aparən M.Ə.Sabir məşhur parodiyasında o dövrə qədər köhnə şeir ənənələrinin əsiri olan müəlliflərin ancaq güldən, bülböldən, şərəbdən, gözəlin qaş-gözünün və s. vəsfindən kənara çıxma bilməyənləri tənqid atəşinə tutmuşdur. Belə ki bu mövzu kasadlığının ədəbiyyatın ictimai həyatdan ayrı düşməsinin, onu həm də təqlidçiliyə, söz oyununa yuvarladırılmasının şahidi olmuşdur.

Təsadüfi deyil ki, ədəbiyyatımızı hər cəhətdən sanki buxovlamış olan mövzu qıtlığına, ictimai cəhətdən məzmun kasadlığına, həm də poetik baxımından zəifliyinə görə hələ “Əkinçi” qəzetinin səhifələrində də epiqonçuluğa, həcvguluğa, söz oyununa və s. qarşı ciddi ardıcıl mübarizə aparılırdı. M.Ə.Sabir də o tipli şairlərin mövzu, ideya və bədii-estetik cəhətdən son dərəcə məhdud və kasıb yaradıcılıqlarının mənasız və əhəmiyyətsiz olduğunu lağa qoymuşdur. M.Ə.Sabir klassik poeziyadakı epitetlərin get-gedə gülünc şəkllə düşdüynü diqqətə çatdıraraq yazırdı:

Ey annın ay, üzün günəş, ey qaşların kəman!
Ceyran gözün, qarışqa xətin, kakilin ilan!
Alma çənən, çənəndə zənəxdən dərin quyu,
Kipriklərin qamış, dodağın bal, tənin kətan!
Boynun sürəhi, boy-buxunun bir uca çinar,

Əndamın ağ gümüş, yanağın qırmızı ənar!
Xalın üzündə buğda, başında saçın qürab,
Qah, qah!..Qəribə gülməlisən xaniman xərab!.. (13, 23).

Göründüyü kimi, Sabir klassik poeziyada mövzu qıtlığı üzündən söz oyununa fikir verilməsinin acı nəticələrini kəskin satira atəşinə tutmuşdur. O, əsrlərdən bəri gözəlin tərifinə həsr edilmiş şairlərdə əvvəllər xoş təsir buraxan epitetlərin getdikcə yersiz təriflərdən bayağılaşdığına qəhqəhə çəkmişdir. Bu qəhqəhələr epiqonçuluğa, poeziyada təqlidçiliyə və s. birdəfəlik və sarsıdıcı balta vurdu.

Satiranın olduqca az işlənən komponentlərindən biri də nadirə janrıdır. O kiçik həcmli yumoristik əsərdir, amma yumoristik novella da deyildir. Nadirə də nəsrə yazılır. Lətifələrin üslub və məzmun xüsusiyyətlərinə yaxın bir tərzdə qələmə alınır. Azərbaycan ədəbiyyatında S.Ə.Şirvani bu janrda bir neçə əsər yazmışdır. Nadirə ərəb folklorundan və Orta əsr Şərq ədəbi abidələrindən istifadə yolu ilə yaradılırdı. Bu nadirələrin bir qismi sonralar Molla Nəsrəddin lətifələri sırasına keçmişdir. Lakin ayrı-ayrı dövrlərdə “Molla Nəsrəddin” lətifələri toplanıb nəşr olunarkən unudulduğundan nadirələr lətifələrdən seçilib ayrılmamış nəşr olunmuşdur.

XIX əsr satirik yazıçıların əsərlərində nadirəyə rast gəlmək mümkündür, amma XX əsr satirik yazıçıların əsərlərində nadirəyə rast gəlinmir. Nadirələrdə əsas qəhrəman Cüha deyilən bir şəxsdir. Bu Cüha gah ağıllı, tədbirli, cəsarətli, igid bir adam, gah da divanə, sadələvh bir şəxsdir. Cühanın dili və üslubu xalq danışq tərzində, aydın, sadə, yumorlu və təbii olur. Nadirədə istək, arzu, yalvarışlar əksinə baş verir. Belə ki, Cüha çörək istəyirsə, Cühadan çörək istəyirlər, susuyub su istəyirsə, ondan su istəyirlər... və s. Nəticə etibarını ilə Cüha qeyzlənir, Allaha asi olur.

Nəticə: Satirada ifşa hədəflərinə qarşı tənqid atəşləri eyhamlı, üstüörtülü şəkildə olur və özünü ifşadan, istehza, kinayə, atmaca kimi vasitələrdən istifadə edilir. Cəmiyyət inkişaf etdikcə nəyin pis, nəyin yaxşı olduğu gündəmə gəldikcə cahilliyə, naqisliyə etiraz motivləri müxtəlif formalarda bədii əsərlərdə özünü göstərməyə başlamışdır.

Təmsil, parodiya, felyeton, pamflet, nadirələrin süjet xətinə tənqidi gülüşün olması əsas şərtidir. Buna görə də təmsillərə, parodiyalara, felyetonlara, pamflet, nadirələrə ancaq satirik janr demək mümkündür. Ancaq satira əslində bədii yaradıcılıq üsuludur. Satirik əsərlərdə ictimai mündəricə daha əsasdır. Əslində satirik məzmunu görə əsərləri satirik janrlar üzrə tam müəyyənləşdirmək mümkün deyil. Təbii ki, bu janr üzrə olan bölgü də şərti xarakter daşıyır. Elə ədəbi növlər vardır ki, bunlar satira və yumorsuz təsəvvürə gəlmir. Məsələn: komediya, həcv, epigram və s. satirasız, yumorsuz mövcud ola bilməz. Satira janr baxımından müxtəlifdir: hekayə, qoşma, gəraylı və s. formalarındadır. Satira ən çox düşmənlərə, köhnə cəmiyyət qalıqlarına qarşı işlədilən ən kəskin silahdır.

Satira ictimai-publisistik üslub daxilində özünü müxtəlif ədəbi növlərdə göstərə bilər. Müasir Azərbaycan ədəbi-nəzəri fikrinə satira və satirik poeziya məsələləri ilə ardıcıl şəkildə məşğul olan alim İsa Həbibbəyli “Satira ədəbi növü kimi” adlı məqaləsində satiranı ayrıca ədəbi növ kimi dəyərləndirməyə çalışmışdır. Fikirlərini əsaslandırmaqdan ötrü satirik mahiyyət daşıyan həcv, bəhri-təvil, felyeton, təmsil və s. lirik-epik janrları xüsusi bir növ-satira kimi səciyyələndirmişdir.

İ.Eventova əsaslanaraq tənqidi şeirləri janr rəngarəngliyi baxımdan aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

- Lirik növdə: həcv, lirik felyeton, ifşaedici şeir
- Epik növ: təmsil, pamflet, yumoristik hekayə, lətifə, satirik povest, satirik roman
- Dramatik növ: fars, vedovil, satirik komediya və s. (5, 17)

Əslində satiranı ədəbi növ hesab etmək düzgün deyil. Çünki satira müxtəlif janrlarda yazılan, ictimai həyatın mənfiliklərini qəzəblə ittiham edən, yaxud kəskin surətdə lağa, məsxərəyə qoyan priyomdur. Bu ədəbi janrlar da tənqidi gülüşün komponentlərindən biridir.

Ədəbiyyat:

1. Abi Aydın “Türkiyə ədəbiyyatı tarixi, Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2007
2. Abıyev A., “Türk ədəbiyyatında satira”, Bakı, Elm, 1991
3. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi, AMEA-nın Ədəbiyyat İnstitutu, 6 cildlik, IV cild, Bakı, 2011
4. Ağazadə Yədulla Bəbir oğlu, Azərbaycan ədəbiyyatında satirik poeziyanın təşəkkülü və inkişafı, f.ü.e.dok. dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiya, Bakı, 2013
5. Babayev Baba Maqşud oğlu, Azərbaycan realist nəsrində satiranın təşəkkülü, inkişaf mərhələləri və problemləri (1850-1920), filologiya elmləri doktoru alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiya, Bakı, 2012.
6. Cəlal Mir, Xəlilov Pənah, “Ədəbiyyatşünaslığın əsasları”, Bakı, Çarşıoğlu, 2005
7. Əlimirzəyev Xəlid, “Ədəbiyyatşünaslığın elmi-nəzəri əsasları”, Bakı, 2008
8. Əliyev Məmməd, “Ədəbiyyat nəzəriyyəsinin əsasları”, Bakı, 2000
9. Əliyev Rafiq, “Ədəbiyyatşünaslığın əsasları”, Bakı, 2001
10. Hacıyev Abbas, “Ədəbiyyat nəzəriyyəsi”, Bakı, 1999
11. Xəndan Cəfər, “Ədəbiyyat nəzəriyyəsi”, Bakı, 1958
12. Qasımzadə Feyzulla, XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi, Bakı, 2019
13. Qəhrəmanova Ulduz, M.Ə.Sabir və klassik irs, f.ü.f.d.dissertasiyası, Bakı, 2015
14. Qəzənfər Kazımov, Bədii ədəbiyyatda komizmun üsulları, Bakı, Maarif, 1987
15. Mirəhmədov Əziz, “Ədəbiyyatşünaslıq ensiklopedik lüğəti”, Bakı, Azərbaycan Elmlər Akademiyası, 1998
16. Rəfil Mikayıl, “Ədəbiyyat nəzəriyyəsi”, Bakı, 1958
17. Şəmsizadə Nizaməddin, “Ədəbiyyat nəzəriyyəsi”, Bakı, 2012
18. Hacıyev Tofiq, Satira dili, Bakı, ADU nəşri, 1975
19. Hüseynov F.E.Satirik gülüşün qüdrəti, Bakı, Yazıçı, 1982
20. Məmmədov K, XIX əsr Azərbaycan şeirində satira, Bakı, Elm, 1975
21. Məmmədov K. XX əsr Azərbaycan gülüşü, Bakı: Yazıçı, 1989

THE FOUNDER OF OUR NATIONAL INDEPENDENCE, MOHAMMED AMIN
RASULZADE
MİLLİ İSTİQLALIYYƏTİMİZİN BANİSİ MƏHƏMMƏD ƏMİN RƏSULZADƏ

AGABƏY GULSƏN SIXMURAD

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Quba filialı, Humanitar və sosial elmlər
fakültəsi, Ədəbiyyat və dillər kafedrası. Quba, Azərbaycan

ORCID NO: 0000-0003-1009-8913

XÜLASƏ

Məqalədə milli liderimiz M.Ə.Rəsulzadənin həyat fəaliyyəti, siyasi və bədii yaradıcılığından bəhs olunur. Güclü siyasi xadim, Cumhuriyyət lideri M.Ə.Rəsulzadə siyasi fəaliyyəti, publisistikası ilə yanaşı bədii yaradıcılıqla da məşğul olmuşdur. Şair, nasir, dramaturq kimi çıxış edən M.Ə.Rəsulzadə yaradıcılığı azadlıq, istiqlaliyyət uğrunda mücadiləsini əks etdirmişdir. "Mayis duyğuları" şeirində Azərbaycan istiqlaliyyətinin, bolşeviklər tərəfindən devrilsə də yenə bir gün azadlığına qovuşacağına böyük ümid bəsləyir. Həqiqətdə uzaqgörənliklə yazılmış bu şeirdə lirik məninin gələcək arzuları həyata keçir

Açar sözlər: Azərbaycan, istiqlaliyyət, M.Ə.Rəsulzadə, şair, nasir, publisist, siyasi xadim.

SUMMARY

National leader in the article M. A. Rasulzade life activity political and artistic from his creativity talk is being Strong political Khadim , Republic the leader M.A. Rasulzadeh political action journalism with along with artistic also engaged in creativity was . Poet , prose writer , playwright whom output who did M.A. Rasulzadeh creativity freedom , independence for the sake of struggle opposite has done . May emotions " in the poem Azerbaijan independence , Bolsheviks by if overthrown too again one day freedom will meet big hope feeds Indeed with foresight written this in the poem lyrical my will come dreams out passes

Key words : Azerbaijan , independence , M. A. Rasulzadeh , poet , prose writer , publicist, politician figure

Azərbaycan Cümhuriyyətinin ilk qurucusu, əzmlı, qüdrətli və milli vətənpəvər şəxsiyyət olan M.Ə.Rəsulzadə həyatını, ailəsini Azərbaycanın azadlığına həsr etmişdir. Ömrü mühacirətdə

keçən bu dahi insan keçirdiyi çətin, keşməkeşli və dözülməz həyat yolunda əqidəsindən dönmür.

Bolşevik hakimiyyətinin haqsızlığına məruz qalaraq ailəsi pərən-pərən düşmüş. 19 yaşlı oğlu Rəsul güllələnmiş, Qazaxıstanda acınacaqlı sürgün həyatı yaşayan digər ailə üzvlərinin acı taleyi

onu nə qədər narahat edir, eyni zamanda bolşevik çəngində çeynənən azad Azərbaycanın taleyi daha çox məyus edirdi. Ailəsinin xilasına heç cür əli çatmayan bu siyasi lider Ana vətəninin azadlığı üçün gecə-gündüz qürət ellərdə mücadilə edir. Mövqeyindən dönmür. Siyasi təqiblərə, mərhumiyyətlərə məruz qalsa da azadlıq idealı M.Ə.Rəsulzadəni heç vaxt tərk etmir.

Məqaləmizdə yer alan mövzu əsasən siyasi liderin bədii yaradıcılığıdır.

Yaradıcılığa klassik poeziya nümunəsi olan müxəmməslə başlayan Rəsulzadə elmi-ürfanın xalqın oyanışı üçün vacib olduğunu vurğulayır.

Aç qulağın bir eşit bu sözlərin ey bül füzul,

Elmə raib olgilən qafildilər küllən cühul.

Hər nə var dünyada bil ki, elmilən olmuş hüsul,

Fəslə elmi bilgilən şərilə olmuşdur qəbul,

Olmasın qafil xəlayiq eyləyib Quran nüzul. (1. səh,379)

M.Ə.Rəsulzadə digər bir şeirində -“Mayis duyğuları”nda başqa bir mövzuya toxunur.

“Mayis duyğuları” şeirinin formasına o qədərdə önəm verməyən müəllif əsas məzmunu diqqətə çəkir. Azərbaycan xalqının tarixində çox dəyərli bir tarix olan may ayının 28-ni vurğulayır.

Sevinclə Azərbaycanın istiqlaliyyətini və bolşeviklərin bu istiqlaliyyətə son qoymasını qələmə alır. Rəsulzadə bu şeirdə birdə onu bildirir ki, Azərbaycan yenidən öz azadlığına qovuşacaq. Bu

yeni günəşin doğacağına inanan müəllif oxucularını da buna inandırır.

Tarixin yeni bir gözəl çağında

Qaranlıq qış keçib bahar gələcək.

Hər hansı bir ilin aydın günündə

Azərbaycan istiqlala erəcək. (1.382 səh.)

Nasir kimi fəaliyyətində qələminin sınıyan M.Ə.Rəsulzadə “Bəbirxan” və “Qəzetçi Seyyid” hekayələrin də müxtəlif mövzulara toxunur. “Bəbirxan” hekayəsində şah rejimi, despotizm tənqid edilirsə, “Qəzərçi Seyyid” hekayəsində bir istiqlalçı şəxsin Azərbaycanın azadlığını cani-

dildən arzuladığına görə bolşeviklər tərəfindən öldürüldüyü qələmə alınır. “Qəzetçi Seyyid” hekayəsində vətənpərvər bir obrazın yaradılmasına nail olur.

“Əsrimizin Siyavuşu” əsəri həm məzmun, həm də yazılma tarixinə və yerinə görə

əsərdə Siyavuş ədalətli istiqlalçı bir obraz kimi maraqlı doğurur. Bolşeviklərdən qaçan

M.Ə.Rəsulzadə bir müddət lahıca qalmalı olur. Lahıca bir kəndlinin evində gizlənərkən onun kitabxanasında Ə.Firdovsinin “Şahnamə” əsərini görür və oxuyur. Firdovsinin “Şahnamə”dən-Siyavuşundan ruhlanaraq öz əsrinin Siyavuşunu yaradır. Siyavuşun siyasi hərəkətləri əsrimizin

siyasi ədalət tərzi ilə uyğun idi. Siyavuş öz idealına sadıq qalır, onun xatirinə yurdunu da atır, atasını da tərk edir. Siyavuşun ölümü ilə barışıq nöqtəsi yox olduğundan İran ilə Turan bir-birinə

qarışır.

M.Ə.Rəsulzadə əfsanədən həqiqətə, pəhləvanlıq dövründən xalq dövrünə gəlir; demokratik fikirlər dövrü olan XX əsrdə bəzən iranlıların, bəzən də turanlıların maddi və mənəvi nüfuzunda qalan Azərbaycanın yaradılışına, tarixi və bugününə diqqət çəkir: "Bir çox zaman azərbaycanlılar

öz türklüklərini və türk soyundan gəldiklərini bilməyərək xalis iranlı kimi özlərini hiss etdilər. İranlı kimi düşünüb iranlı kimi yaşadılar. Bu, o zaman idi ki, bütün Türk aləmi az-çox İran təsirində idi, o zaman idi ki, Sultan Səlim farsca şeirlər yazıb oxuyur, az qalırdı bunu rəsmi dil elan etsin".

Azərbaycanlıların özlərini tanımaları, rus istilasının faydalı tərəfləri, azərbaycanlıların Türkiyəyə müraciəti və Cümhuriyyətin qurulması məsələlərinə də yer verilir. Türkiyənin Azərbaycanı himayəsinə alaraq Bakını qatillərdən təmizləyərək özünə verməsini böyük hadisə hesab edir. Azərbaycan Cümhuriyyətindən danışarkən müəllif Əfrasiyabın Turanın gözəl bir parçasını verməsini mənalandıraraq həqiqətdən də Azərbaycanın Turanın gözəl bir parçası olduğunu bildirir və tarixlə bugünü bağlayır. Azərbaycan Cümhuriyyətinin mövcudluğunun ictimai-siyasi, iqtisadi, hərbi, təhsil, elm və texnika və s. problemlərinə toxunan M.Ə.Rəsulzadə Azərbaycanda Firdovsinin təsəvvür edə bilmədiyi bir gözəllik, qüvvət və qüdrət hasil olduğu qənaətinə gəlir. Onun fikrincə, Azərbaycan öz istiqlalını təsdiq etdiyi zaman İstanbul təntənəli mitinqlər keçirdi, Azərbaycan bayrağını Türk bayrağı ilə yanaşı qoyaraq onu qutladı və "Tanrı sənə qara gün göstərməsin" dedi.

Əsərin "Cümhuriyyətin bəxtsizliyi" başlığında müəllif əsrimizin Gərsivəzləri, Siyavuşun qabaqcadan duyumu və röyası, cümhuriyyətin qatili məsələləri üzərində dayanır. Firdovsinin Siyavuşun diliylə dediyi "Bir yer gözəl və yaşıllıq olsa, hər tərəfdən istək və arzular çoxalır" fikrini

Azərbaycanın bugününə şamil edir, onun sağından, solundan qara qüvvələrlə əhatə olunduğunu bildirir. Bu qüvvələr Azərbaycanda qarmaqarışıqlıq yaradır, onu rahat buraxmırdı. Birisi əlində Denikin siyah örtüsü, digəri isə Leninin qanlı pərdəsi ilə Azərbaycanın ağ günün qara etmək istəyirdi. Gərsəvizlər qrupu artıq Siyavuşu devirmək qərarına gəlir.

Və müəllif böyük ümid bəsləyirdiki, yenə bir gün gələcək Azərbaycan öz azadlığına qovuşacaq. "Əsrimizin Siyavuşu" əsərinin sonunda bu fikirləri müəllif ütiyyətlə söyləyir «Əvət, ey vətəndaşlar! Və dolayısıyla sizlər, ey gələcək nəsil, ey gənclik! Ey əsrimizin Siyavuşunun böyümüş oğlu! Sənin öhdəndə böyük bir vəzifə var. Səndən əvvəlki nəsil yoxdan bir bayraq,

müqəddəs bir ideal rəmzi yaratdı. Onu min müşkülətlə ucaldaraq dedi ki: – Bir kərə yüksələn bayraq bir daha enməz!» (4. 56 səh)

Atatürk M.Ə.Rəsulzadə haqqında demişdir: “Mən dünyaya səndən üç sənə ərəkən göz açmışam. Ancaq bütün Türk aləmində Türkün istiqlal bayrağını sən qaldırmısan və bayraq enməsin deyə, mən sənənin əlindən alıb Türkiyə üzərində dalğalandırmışam. Enməz demisən bu bayraq, enməyəcəkdir!” (3. səh 11)

Ədəbiyyat siyahısı

1. Əhmədov.B. XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. Bakı 2010. 436 səh
2. Əhməd.D. Mustafa ağa Vəkiloğlu Bakı 2023. 490 səh
3. Əhmədov.V. Sonnəfəsədək Azərbaycan. Bakı 2021 337 səh.
4. Rəsulzadə.M.Ə “Əsrimizin Siyavuşu”. Çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatı. Çağdaş Azərbaycan tarixi. Bakı 1991 111 səh
5. Rəsulzadə.M.Ə Stalinlə ixtilal xatirələri. Bakı 1991

INDEPENDENCE ROAD OF M.A. RASULZADE
M.Ə.RƏSULZADƏNİN İSTİQLALİYYƏT YOLU

DADASOVA AMALYA VALERİY

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Quba filialı, Humanitar və sosial elmlər fakültəsi, Ədəbiyyat və dillər kafedrası. Quba, Azərbaycan

XÜLASƏ

Bu cümlə artıq hər bir azərbaycanlıya tanışdır. Təqribən bir əsrə yaxın tarixi olan bu fikir istər xalqımız, istərsə

də milli dövlətçilik məfkurəmiz üçün bir mayak rolunu oynamaqdadır. Dünyanın bütün ölkələrinə səpələnmiş azərbaycanlılar “bir kərə yüksələn bayraq bir daha enməyəcək” kəlamını duyduqda şübhəsiz ki, ilk növbədə M.Ə. Rəsulzadəni və Azərbaycan milli bayrağını xatırlayırlar.

Təqribən 70 il müddətində bu bayraq endirildi. Lakin endirilmək hələ tamam məhv olmaq demək deyil. Bu gün işğal olunmuş rayonlarımızda da Azərbaycan bayraqları endirilmişdir. Lakin bu o demək deyil ki, o torpaqlar bizə qayıtmayacaq və orada bayrağımız yenə dikəlməyəcək. Əlbəttə ki, dünyanın super gücü sayılan sovet dövlətinin dağılması ilə M. Ə. Rəsulzadənin nə qədər uzaqgörən olduğu bir daha aydın oldu. Onun və mübariz silahdaşlarının yaratdığı milli üçrəngli bayrağımız yenidən dikəldərək müstəqilliyimizin simgəsinə çevrildi.

1920-ci ilin mənfur aprel işğalından sonra mühacirət edən M.Ə. Rəsulzadənin Varşavada Müsavat partiyasının qurultayında dediyi fikirlərə diqqət yetirərkən də onun nə qədər dönməz, istiqlal ideyalarına ürəkdən sarılan bir uzaqgörən siyasətçi olması gözümüzdə canlanır. O, “şəxslər müvəqqəti, ideologiya daimidir” tezisini əsas tutaraq, siyasi mühacirləri istiqlal ideologiyasına sadıq olmağa çağırır və sovetlərin bir gün mütləq çökəcəyini bildirirdi.

Görkəmli dövlət xadimi M. Ə. Rəsulzadənin həyatı və fəaliyyəti barədə xeyli araşdırmalar, məqalələr, kitablar vardır. Çünki onun çoxşaxəli ictimai və siyasi fəaliyyət dövrünü yetərincə araşdırmaq üçün bütöv bir elmi əsər ərsəyə gətirmək mümkündür. Onun elə təkə milli bayrağımızla bağlı çıxışları və yazılarında bildirdiyi fikirlər olduqca təsirli və ayrıca tədqiqat mövzudur. Elə bir vətənpərvər tapılmaz ki, Rəsulzadənin bayraq sevgisi, müstəqillik sevgisi ilə bağlı fikirləri ilə tanış olmasın. Bu fikirlər hər bir vətəndaşımızda, soydaşımızda qürur hissi yaradır və gənc nəslin tərbiyələndirilməsində müstəsna əhəmiyyət daşıyır.

Açar sözlər: M.Ə.Rəsulzadə, istiqlal, Azərbaycan, publisistika, qəzət, jurnal,

SUMMARY

This sentence is already familiar to every Azerbaijani. This idea, which has a history of almost a century, is either our people or not

also plays the role of a beacon for our ideology of national statehood. When Azerbaijanis scattered all over the world hear the saying "a flag raised once will not come down again", it is certain that M.A. They remember Rasulzadeh and the national flag of Azerbaijan.

This flag was lowered for about 70 years. But being brought down does not mean complete destruction. Today, Azerbaijani flags were lowered in our occupied regions. However, this does not mean that those lands will not return to us and our flag will not be raised there again. Of course, with the collapse of the Soviet state, which is considered the world's superpower, M. A. It became clear once again how far-sighted Rasalzade was. Our national tricolor flag created by him and his comrades-in-arms became a symbol of our independence.

M.A., who emigrated after the hateful April occupation of 1920. When we pay attention to Rasalzade's views at the congress of the Musavat party in Warsaw, we can see that he is a visionary politician who wholeheartedly embraces the ideas of independence. Based on the thesis that "persons are temporary, ideology is permanent", he called upon political emigrants to be loyal to the ideology of independence and stated that the Soviet Union would definitely collapse one day.

Prominent statesman M. A. There are many studies, articles, and books about Rasalzadeh's life and activities. Because it is possible to create a whole scientific work to adequately investigate his multifaceted period of social and political activity. His speeches and writings about our national flag are very effective and a separate research topic. There is no patriot who is not familiar with Rasalzadeh's views on love for the flag and love for independence. These ideas create a sense of pride in each of our citizens and compatriots and are extremely important in the education of the younger generation.

Key words: M.A. Rasalzadeh , independence, Azerbaijan, journalism, newspaper, magazine

Heç kəs üçün sirr deyil ki, Məhəmməd Əmin Rəsulzadə şəxsiyyəti Azərbaycan istiqlal tarixinin şanlı səhifələrində nə qədər parlaq görünürsə, bu böyük insanın milli-demokratik mətbuatımızın inkişafında göstərdiyi xidmətlər də o qədər önəmli yer tutur.

M.Ə. Rəsulzadə təkcə siyasi xadim, ölkəsinin, millətinin tərəqqi yolunu göstərən, bu yolda yorulmadan addımlayan mücahid deyildi. O həm də ictimai-siyasi məqalələri ilə Azərbaycan cəmiyyətini doğru istiqamətə yönəldən bir ziyalı, ədib, sözün ən yaxşı mənasında - jurnalist, redaktor olub.

O öz siyasi fəaliyyəti dövründə həm də söz və mətbuat azadlığı uğrunda mübarizə aparıb. Daim təqiblərə məruz qalan M.Ə. Rəsulzadə Çar Rusiyası dövründə mətbuat üzərində senzuraya qarşı da ciddi etirazını bildirib.

M.Ə. Rəsulzadə ilk məqaləsini 1903-cü ilin mayında "Şərqi-Rus" qəzetində nəşr etdirdikdən sonrakı dövrlərdə o, azad sözün, azad fikrin müdafiəçisi olaraq mücadilə aparıb.

Böyük demokratın 1905-08-ci illər arasında Bakıda çıxan qəzet və jurnallardan "Şərqi-Rus", "Hümmət", "Dəvəti-qoç", "İrşad", "Təkamül", "Yoldaş", "Tərəqqi", "Füyuzat" və b. mətbuat orqanlarında mövcud rejim əleyhinə onlarla yazısı çap olunub. Müəyyən müddət o, "İrşad" qəzetinin müvəqqəti redaktoru da olub. 1908-ci il dekabrın 5-də M.Ə. Rəsulzadənin "Qaranlıqda işıqlar" pyesi tamaşaya qoyulub.

1907-1908-ci illərdə Rusiyada başlanan Stolipin irticası Bakıya da öz təsirini göstərdi və tezliklə burada inqilabi fikirlə adamlara qarşı təqiblər başladı. Bununla əlaqədar olaraq M.Ə. Rəsulzadə İrana mühacirət etmək məcburiyyətində qalıb.

M.Ə. Rəsulzadə ilkin vaxtlar İranda "Tərəqqi" qəzetinin xüsusi müxbiri kimi fəaliyyətə başlayıb. Onun "Tərəqqi" qəzetində "İran məktubları" başlığı ilə çap edilən yazıları böyük diqqətə səbəb olub. Cəmi 43 publisistik məqalədən ibarət olan bu yazılar "İran məktubları" rubrikası ilə verilib. Bu məktublar əsrin əvvəllərindəki İran siyasi mühitini və M.Ə. Rəsulzadənin İrandakı fəaliyyətini öyrənmək üçün son dərəcə qiymətli mənbələrdir. Qeyd edək

ki, 1910-cu ildən Tehrandə M.Ə. Rəsulzadənin redaktorluğu ilə çıxan "İraninov" yəni "Yeni İran" qəzeti İranda müasir Avropa üsulu ilə çap edilən ilk mətbuat orqanı olub.

O, eyni zamanda yazılarında mətbuat azadlığını yüksək dəyərləndirib, mənalı fikirlər səsləndirib. O, bu dəyərli fikirlərini hələ 1910-cu il avqustun 23-dən Tehrandə nəşr etdiyi "İraninov" qəzetindəki "Mətbuat azadlığı" məqaləsində əks etdirib. Həmin məqalədəki fikirlər mətbuat və söz azadlığının mahiyyətinin öyrənilməsi baxımından bu gün də əhəmiyyətlidir.

Avropa tipli qəzetçilik sistemini İran mühitinə əslində o gətirib. Eyni zamanda İran Demokrat Partiyasının yaradılmasında böyük rolu olub. O, Güneyi də, Quzeyi də eyni dərəcədə məhəbbətlə sevirdi. Onun Bakıya, Gəncəyə, Naxçıvana, digər bölgələrimizə bağlılığı necədirsə, Təbrizə, Urmiyəyə sevgisi də elədir. Məhz elə buna görə də hər iki, amma əslində bir və bütöv olan Vətənin - Güneyli, Quzeyli Azərbaycanın tarixini, mədəniyyətini yaxşı bilir və təbliğ edib.

1912-ci ildə onun İstanbulda "Səbilür Rəşad" məcmuəsində "İran türkləri" əsəri nəşr edildi. Bu, çox ciddi bir hadisə idi. Bu ərəzilərdə yaşayan böyük bir toplumun türk qövminə mənsub olduğunu o, ilk dəfə olaraq elmi və tarixi əsaslarla sübut edirdi.

M.Ə. Rəsulzadə Tehrandə İran məşrutə hərəkatı xadimləri ilə görüşüb, Səttarxan və Bağırxanla təmasda olub, İranda ilk demokratik islahatların təbliğatçısı kimi fəaliyyət göstərmiş. Bundan qorxuya düşən çar Rusiyasının şahlıq üsul-idarəsindən tələbi nəticəsində İstanbula mühacirət edib.

1911-ci ilin yayında İstanbula gələn M.Ə. Rəsulzadə "Gənc türklər" təşkilatına rəğbət bəsləyən "Türk ocağı" cəmiyyətində fəaliyyət göstərmiş, cəmiyyətin "Türk yurdu" jurnalının aparıcı yazarlarından biri olub.

Türkçülüyn tarixi, elmi-nəzəri əsaslarını daha dərindən mənimsəyib, Türkiyə mühiti onun dünyagörüşünün formalaşmasında mühüm rol oynayıb.

1913-cü ildə Romanovlar sülaləsinin 300 illiyi ilə bağlı verilən əfvi-ümumidən (ümumi bağışlamadan) sonra M.Ə. Rəsulzadə Bakıya qayıdıb.

Bu dövrdə artıq Bakıda Müsavat Partiyası qurulmuşdu (1911-ci ilin oktyabrında) və çar hökuməti əleyhinə ciddi mübarizə aparılırdı. M.Ə. Rəsulzadə Bakıya qayıtdıqdan sonra partiyanın rəhbərliyinə keçərək, onun proqramını yeni siyasi şəraitə uyğun şəkildə işləyib hazırlayıb, partiyayı türk-islam sintezini əsas tutan türkçü bir quruluş halına gətirib.

Bu illərdə M.Ə. Rəsulzadənin "Dirilik" jurnalında çap edilmiş məqalələri də ictimai əhəmiyyəti baxımından diqqəti daha çox cəlb edirdi. Məqalələrdə milli dirçəlişin yolları ətraflı şəkildə araşdırılıb, mövcud siyasi quruluşun imkanları çərçivəsində izah edilib. "Dirilik nədir?" adlı baş məqalədə o vaxtlar "müsəlman türkü" və ya "tatar" kimi müxtəlif ifadələr altında tanınan xalqımızı "Azərbaycan türkü" kimi qeyd edib. (2. səh 504.)

M.Ə. Rəsulzadənin sonrakı ictimai-siyasi, publisistik fəaliyyətində "Açıq söz" qəzetinin böyük əhəmiyyəti olub.

"Açıq söz" qəzeti 1915-ci ilin oktyabr ayının 2-də Bakıda nəşrə başlayıb. Bu qəzet yalnız mətbuat tariximizdə deyil, eyni zamanda xalqımızın azadlıq mübarizəsi tarixində əhəmiyyətli rol oynayıb. M.Ə. Rəsulzadə bir lider olaraq xalqın düşdüyü ağır vəziyyətdən çıxmaq bacarığını məhz bu qəzetdə nəşr olunan yazılarında ortaya qoyub.

Qəzetin adının altında yazılıb: "Siyasi-ictimai və ədəbi Türk qəzetəsi".

Qəzetin ilk sayının baş məqaləsi "Tutacağımız yol" adlanırdı. Müəllifi M.Ə. Rəsulzadə olan bu yazıda mühüm bir problem açıqlanırdı: "Dəhşətlərinə şahid olduğumuz bu yol bir həqiqəti-

əsrimizin milliyyət əsri olduğunu isbat etdi. "Dünyanın xəritəsi hərbdə dəyişəcək" - deyə heyətlə qarışıq bir cümlə indi bir çox ağzılardan eşidilməkdədir". (1. səh 151)

M.Ə. Rəsulzadənin baş redaktor olduğu qəzetin ətrafına milli ruhlu ziyalı və gənclər toplaşmışdı. Mirzə Bala Məmmədzadə, Hüseyn Cavid, Əhməd Cavad, Cəfər Cabbarlı kimi ziyalılar bu qəzetin fəal əməkdaşları idi. Qəzet 1918-ci ilədək nəşr olundu. 1917-ci il Rusiyadakı fevral Burjua inqilabının baş verməsi ilə Azərbaycanda da milli dirçəliş hərəkatının yeni dalğası başladı. 1917-ci il aprelin 15-dən 20-dək Bakıda keçirilən Qafqaz Müsəlmanlarının Qurultayında

M.Ə. Rəsulzadə tərəfindən irəli sürülən ərazi muxtariyyəti və millətlərin istiqlalı ideyasının məntiqi sonluğu 1918-ci ilin mayın 27-də isə Azərbaycan Milli Şurasının yaradılması, mayın 28-də isə Azərbaycan istiqlalının bütün dünyaya elan edilməsi olur. M.Ə.Rəsulzadə 28 may istiqlalını mühüm hadisə adlandıraraq yazırdı: "O tarixdən əvvəl bir millət olaraq varlığını isbat edən Azərbaycan xalqı bu tarixdən etibarən milli olaraq dövlət qurmuş və bu dövlətin istiqlalı uğrunda bütün mövcudluğu ilə meydana atılıb".

1920-ci ildə milli hökumət süqutundan sonra M.Ə. Rəsulzadə yaxın əqidə dostları ilə gizli fəaliyyətə başlayıb.

1920-ci il avqustun 17-də onu Lahıc yaxınlığındakı Qaraməryəmdə həbs edib Bakıya gətiriblər. M.Ə. Rəsulzadə həbsxanada olarkən keçmiş mübarizə dostu Stalin Bakıda onunla görüşüb və həbsxanadan azad etdirib, özü ilə birgə Moskvaya aparıb. Moskvada o, bir müddət RSFSR Millətlər Komissarlığında çalışdı, sonra oradan Sankt-Peterburqa, Sankt-Peterburqdan Finlandiyaya, Finlandiyadan Türkiyəyə gedib.

1922-ci ildə İstanbulda Milli Mərkəz təşkil edib, bütün siyasətçiləri bir təşkilat halında birləşdirdi. Tezliklə bütün Sovetlər Birliyini həyəcana gətirən "Yeni Qafqaziya" jurnalını (1923-cü ildə) İstanbulda nəşr edib. 1928-ci ildə onun "Azərbaycan Cümhuriyyəti, keyfiyyət - təşəkkülü, şimdiki vəziyyəti", "Əsrimizin Səyavuşu", "İstiqlal məfkurəsi və gənclik", "İnqilabçı sosializmin iflası və demokratiyanın gələcəyi" və başqa əsərləri çap olunub. Onun redaktorluğu ilə "Azəri türk" (1928-1931), "Odlu yurd" (1929-1930) jurnalı və həftəlik "Bildiriş" (1929-1931) qəzeti də nəşr edilib.

1931-ci ildən Rəsulzadənin Avropa mühacir dövrü fəaliyyəti başlayır. 1930-cu ildə Parisdə fransız dilində "Azərbaycan və istiqlalıyyət", rus dilində isə "Qafqaz problemi ilə əlaqədar olaraq panturanizm" kitabları çap olunub. Redaktorluğu ilə Berlində alman dilində "Azərbaycan problemi", 1933-cü ildə Varşavada polyak dilində "Azərbaycanda milli hərəkat" və 1938-ci ildə "Azərbaycanın hürriyyət savaşı" adlı kitabları işıq üzə görüb.(3. səh 504)

1938-ci ildə Polşa hökumətində məsləhətçi işləyib, 1940-cı ildən Rumıniyada yaşayıb. 1947-ci ildən Ankaraya köçüb.

İkinci Dünya müharibəsinin sonlarına yaxın M.Ə. Rəsulzadənin başçılığı altında Münhendə "Azərbaycan Birliyi" adlı cəmiyyət qurulub. Cəmiyyət azərbaycanlı əsirlərin xilasında böyük rol oynayıb.

1949-cu ildə Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin Ankarada 1950-ci ildə "Çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatı", 1951-ci ildə "Çağdaş Azərbaycan tarixi" kitabları işıq üzə görüb. 1951-ci ildə "Azərbaycan şairi Nizami" adlı monoqrafiyası çap olunub.

Tarixi faktlar həqiqətən də, Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin Azərbaycan mətbuatının formalaşmasında əvəzsiz xidmətləri olduğunu sübut edir.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Aşırılı.A. Azərbaycan Mətbuatı Tarixi (1875–1920). Bakı: Elm və təhsil. 2009 səh 151
2. Yaqublu.N. Cümhuriyyət qurucuları. Bakı: “NURLAR” Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi. 2018. səh. 504.
3. Yaqublu.N. Məhəmməd Əmin Rəsulzadə Ensiklopediyası. Bakı. 2013. səh. 504.

**IDEAS OF HEROISM AND ENLIGHTENMENT IN THE NOVELS "ARSLAN QIZ"
AND "GUNDOĞDU" BY ISMAYIL GASPIRALI**
**İSMAYIL QASPIRALININ "ARSLAN QIZ" VƏ "GÜNDOĞDU" ROMANLARINDA
QƏHRƏMANLIQ VƏ MAARİFÇİLİK İDEYALARI**

Prof. Dr. ELMAN GULIYEV

**Azərbaycan, Bakü Azərbaycan Dövlət Pedagoji Universiteti Türköloji merkezin Türk
edebiyatı bölümünün başkanı Orcid: 0000-0001-5413-9479**

Özet

Avtobioqrafik səciyyə daşıyan "Gündoğdu" romanı İ.Qaspiralının həyat və fəaliyyətinin müəyyən cəhətlərini əks etdirmək baxımından xarakterikdir. Roman 1905-ci ildə "Tərcüman" qəzetinin 4, 1906-cı ildə isə 3 sayında dərc olunmuşdur. Lakin müəllif romanı tamamlaya bilməmiş, əsərdə təsvir olunan hadisələr yarımçıq qalmışdır. Əsərin baş qəhrəmanı kırımlı gənc Daniyal bəydir. İ.Qaspiralı əslində Daniyal bəyin prototipidir.

"Arslan qız" qəhrəmanlıq və vətənpərvərlik mövzusunda yazılmış əsərdir. Əsərin mövzusu tarixi hadisələri özündə əks etdirir. Şərqi Tür-kistan bölgəsinin Üçturfan şəhərini Çi Linq adında zalım sərkərdənin başçılığı altında 30 min çinli əsgərin və 10 min kalmık bütperəstinin mühasirəyə alması və onlara qarşı Gülcəmal adlı cəsur bir türk qızının başçılığı ilə xalq mübarizəsinin təsviri əsərin mövzusunun təşkil edir.

Anahtar kelimələr: İ.Qaspiralı, "Arslan qız", "Gündoğdu", roman, vətənpərvərlik

Summary

The autobiographical novel "Gundogdu" is characteristic in terms of reflecting certain aspects of I.Gaspirali's life and activities. The novel was published in 4th and 3rd issues of "Tarjuman" newspaper in 1905 and 1906, respectively. However, the author could not complete the novel, the events described in the work were left unfinished. The protagonist of the work is Daniyal Bey, a young man from Crimea. In fact, I. Gaspirali is the prototype of Mr. Daniyal.

"Arslan girl" is a work written on the theme of heroism and patriotism. The theme of the work reflects historical events. The subject of the work is the description of the siege of the city of Uchturfan in the East Turkestan region by 30 thousand Chinese soldiers and 10 thousand Kalmyk pagans under the leadership of a cruel general named Chi Ling, and the people's struggle against them led by a brave Turkish girl named Guljamal.

Key words: I. Gaspirali, "Arslan girl", "Gundogdu", novel, patriotism

GİRİŞ

İsmayıl Qaspiralının eyni qəhrəmanın iştirakı ilə hadisələrin müxtəlif ölkə, əyalət və şəhərlərdə cərəyan etdiyini təsvir edən 5 roman epopeya silsiləsi"- Firəngistan məktubları", "Darürrahat müsəlmanları", "Sudan məktubları", "Qadınlar ölkəsi" və "Molla Abbas Franseviyə təsadüf" ilə yanaşı, iri həcmli digər iki nəsr ("Arslan qız" və "Gündoğdu") əsəri də mövcuddur. "Arslan qız" qəhrəmanlıq və vətənpərvərlik mövzusunda yazılmış əsərdir. Əsərin mövzusu tarixi hadisələri özündə əks etdirir. Şərqi Tür-kistan bölgəsinin Üçturfan şəhərini Çi Linq adında zalım sərkərdənin başçılığı altında 30 min çinli əsgərin və 10 min kalmık bütperəstinin

mühasirəyə alması və onlara qarşı Gülcəmal adlı cəsur bir türk qızının başçılığı ilə xalq mübarizəsinin təsviri əsərin mövzusunun təşkilidir. Üçturfan şəhəri ilə Kaşqar arasında rəhbərlik kəşən Çi Linq şəhər əhali-sinə təslim olmaq üçün bir gün vaxt verir. Əks təqdirdə bütün insanları qılıncdan keçirəcəyi ilə hədələyir. Bölgə mühafizi Alaca bəylə Şeyx İzzət Ata çinlilərin məktubunu müzakirə edib təslim olmamağı qərarlaşdırırsalar da, əksər məmurlar təslim olmağa tərəfdar çıxırlar. Lakin pərdəarxasında məclisin qərarını dinləyən Şeyx İzzət qızı Gülcəmal məclisə gəlir və təslim qərarını verən məmurlara öz etirazını bildirir. O, hamının qarşısında bıçaqla saçlarını kəsib Kaşqara gedəcəyinə, onlarla əlaqə ya-radacağına söz verir. Lakin həm Üçturfan şəhərində, həm də Kaşqarda çinlilərin yerli əhalidən satın alınmış casusları olduğu üçün şəhərdən çıxmaq çətin idi. Gülcəmal onun gedişindən casuslar xəbər tutmasın deyərək atının ayaqlarına keçərək bağlayır ki, atın ayaq səsləri eşidilməsin. Gülcəmal Kaşqara gəlir, kaşqarlılara gəlişinin məqsədini açıqlayır və onlardan kömək istəyir. Lakin şəhərin hakimi ona kömək etməkdən imtina edirlər. Az vaxt keçəndən sonra onun qız olduğu bilinir. İgidliyinə görə hamı ona Arslan qız deyərək müraciət edir. Daşdəmir bəy Kaşqar hakimi olduğundan uzaqlaşdırıldıqdan sonra o, Süleyman bəy ilə birlikdə tədbir hazırlayıb yeni şəhəri çinlilərdən azad edir. Döyüş zamanı 1000 türk igidi şəhid olur. Bundan sonra Kaşqar əsgərlərinin Üçturfan şəhəri-ni müdafiə etmək üçün yola düşməsinə qərar verilir. Gülcəmal bir qədər tez gəlir. Onun qurduğu plan əsasında Çin sərdarı Çi Linq Üçturfan şəhərini mühasirə edən qoşunlarını geri çəkərək Çinə qayıdır. Arslan qız şərəfli adını daşıyan Gülcəmal düşməni şəhərdən belə qovur.

YÖNTEM

Bu əsərdə biz Gülcəmalın simasında əsl vətənpərvər bir qızın obrazını görürük. Müəllif onun simasında bir çox qəhrəmanlıq keyfiyyətlərini cəmləşdirərək bilməmişdir. O, ilk növbədə namuslu türk qızıdır. Başa düşür ki, düşmən şəhəri alarsa, ilk növbədə qadınlar cəmiyyətə çevriləcək, onların isməti tapdanacaqdır. Gülcəmal şərəfsiz, namusu tapdana-tapdana yaşamaqdansa, vətən uğrunda “fədayi-can” olmağı üstün tutur: “Əlimiz ilə əsarəti boynumuza salıb, vücudumuzu düşmən üçün hizmetməkdənsə, canımızı fəda edərək şöhrət və rahat kəsb etmək daha əf-səldir” fikirləri onun hansı əqidə sahibi olduğunu bir daha təsdiqləyir. Gülcəmal min illər boyu döyüşlərdə türk ərənləri ilə çiyin-çiyinə vuruşub ad qazanan, idarəçilikdə xidmət göstərən türk qadınlarının la-yiqli nümayəndəsi kimi təqdim olunur. Onun amalı vətənin istiqlalı və insanların xoşbəxtliyidir. O, vətəni canından, sevgisindən üstün tutur.

Buna görə də vətən darda olanda həyatı üçün ən təhlükəli məqamı belənəzərə almadan addım atmağı qərarlaşdırır.

Gülcəmal tədbirli sərkərdə rolunu oynayan obraz kimi də yadda qalır. Onun Kaşqarda, Yenişəhərdə, Üçturfanda ordu qüvvələri cəm etmək, döyüş taktikası həyata keçirmək tədbirləri fikrin təsdiqinə əsas verir. Müəllif bu əsərində vətən müqəddəsliyinin kimliyindən asılı olma-yaraq bütün vətəndaşların son damla qanına qədər vətən cəbhəsində müdafiəyə hazır olmalarının, qeyrət nümayiş etdirmələrinin və s. əhəmiyyət və vacibliyindən söz açır, yadelli ölkələrin müstəmləkə cəhdlərini tənqid edir.

BULGULAR

Avtobioqrafik səciyyə daşıyan “Gündoğdu” romanı İ. Qaspiralının həyat və fəaliyyətinin müəyyən cəhətlərini əks etdirmək baxımından xarakterikdir. Roman 1905-ci ildə “Tərcüman” qəzetinin 4, 1906-cı ildə isə 3 sayında dərc olunmuşdur. Lakin müəllif romanı tamamlaya bilməmiş, əsərdə təsvir olunan hadisələr yarımçıq qalmışdır. Əsərin baş qəhrəmanı kırımlı gənc Daniyal bəydir. İ. Qaspiralı əslində Daniyal bəyin prototipidir. Həyatından məlumdur ki, İ. Qaspiralı daim millətin tərəqqisini arzu etmiş, bütün varlığını şam kimi bu yolda əritmişdir. O, doğma Kırımı qarış-qarış gəzərək xalqın adət-ənənə, məişət və yaşayış tərzlərini öyrənmiş,

bu səyahətlərin nəticəsi kimi millətin cəhalət qarantılığında kor olduğunu görmüş, çarə yolları axtarmışdır. Daniyal obrazının simasında biz bu halın şahidi oluruq. Daniyal bəydə millət sevgisi yüksəkdir. Lakin o, “millətin halına aşına olmadıqca millətə xidmətin mümkün olmayacağını” başa düşür və buna görə millət haqqında “mə-lumatını artırmaq qərarı verib millət arasına atılır.” Bu zaman biz Daniyal bəyin toylarda, məclislərdə, ağalar ziyafətində, mədrəsə bölmələ-rində iştirak edərək “əməli dərslər” aldığıın şahidi oluruq. Bütün əsərboyu Daniyal millət fədaisi rolunda çıxış edir. O, millətə daha yaxından kömək olmaq üçün kənddən vilayət mərkəzinə köçüb advokatlıq etməyə başlayır. Daniyal millətin vəkili kimi az vaxt içində şöhrət tapır. Lakin bu şöhrət onu arxayın salmır. Millətin geriliyi onu ciddi narahat edir, daim düşündürür: “Nə etməli, millət uyumuş isə nə ilə oyandırma-lı, xəstə isə nə ilə sağaltmalı, yaralanmış isə yarasını nə ilə bağlamalı, sehirlənmişə sehri nə ilə pozmalı, canını və vücudunu nə ilə hərəkətə gətirməli?” Göründüyü kimi “nə etməli?” suallar narahatçılığı əhatəsin-də Daniyal əzilib-yorulsa da, çarənin müşkül olduğunu anlasa da millətsevgisi onun qüvvət və ümidlərinə güc verir. Eyni zamanda yazıçı əsər-də millət sevgisini Daniyalın ümid və qüvvətini artıran yeganə səbəb hesab etmir: “Daniyal bəyin ümidinə daha bir səbəb var idi. Hər nə qədər müsəlmanlara vaxtı keçmiş bir millət, hətta ölü bir millət deməkədat olmuş isə də, Daniyal bəy bu qənaətdə deyildi, .. millətin diri ol- duğuna, ancaq dərin yuxuda bulunduğuna inanmışdı.”

SONUÇ

Bu səbəbdən Daniyal millət yolunda çalışmaqdan çəkinmir. Başa düşür ki, millət ölü deyilsə, yatmışsa onun oyanması mümkündür. Əgəroyanarsa, ayağa qalxacaq, ayağa qalxacaqsa başqa millətlər kimi irə-li gedəcək. Bu cəhət əsərin ideyasını təşkil edir. Ümumiyyətlə, “Gün- doğdu” romanı maarifçilik ideyalarının təbliği və təntənəsi baxımından İ.Qaspiralı yaradıcılığında əhəmiyyətli yerlərdən birini tutur. Əlbəttə, bu səbəbsiz deyildir. Tanınmış ədəbiyyatşünas alim, İ.Qaspiralı yaradı- cılığının görkəmli tədqiqatçısı prof. Xeyrulla Məmmədov bu halı belə qiymətləndirir: “O (İsmayıl Qaspiralı-E.Q.) belə hesab edirdi ki, zə- manə dəyişmiş, orta əsrlərdə dəbdə olan istilalar və fəthlər dövrü artıq arxada qalmışdır. Müasir şəraitdə xalqın vaxtilə nail olduğu möhtəşəmşöhrəti indi maariflənmək yolu ilə geriye qaytarmaq olar.”

KAYNAKLAR

1. Qaspiralı İ. Dildə, fikirdə, işdə birlik. Bakı, 2002.
2. Qaspiralı İ. Seçilmiş əsərləri, I cild, İstanbul, 2003.
3. Qaspiralı İ. Seçilmiş əsərləri, II cild, İstanbul, 2003.
4. Quliyev E. Türk xalqları ədəbiyyatının yaradıcılıq problemləri. Bakı, ADPU, 2010 (həmmüəlliflərlə).
5. Quliyev E. Orta əsrlər türk xalqları ədəbiyyatı. Bakı, 2010.
6. Quliyev E. Şərq xalqları ədəbiyyatı (müntəxəbat). 2 cildə, Bakı, 2011.
7. Quliyev E. Türk xalqları ədəbiyyatı. Bakı, 2011

MIRZƏ İBRAHİMOVUN NƏZƏRİ-ESTETİK GÖRÜŞLƏRİNDƏ TƏRİQƏT
MƏSƏLƏLƏRİ SECT ISSUES IN THEORETICAL-AESTHETIC VIEWS
OF MIRZA İBRAHİMOV

Dr. ÜLKER BAŞIYEVA

ADPU-nun Filoloji fakültesinin Edebiyatın tədrisi texnologisi
bölümünün baş öyrətım üyesi ORCID İD 0000-0002-5994-2356

Özet

İbrahimovun M.Əvhədiyə həsr etdiyi "Niyəsiz, necəsiz bir yazısan sən" adlı məqaləsi 1975-ci ildə meydana gəlmişdi. M.İbrahimov burada M.Əvhədinin "Cami-Cəm" poeməsindəki təsəvvüf qatına daha çox diqqət yetirmiş, əsərdəki əxlaqi-didaktik baxışlarla yanaşı sufizm ideyalarını da xeyli təfəsilatı ilə analizdən keçirmişdir. Doğrudur, alimin bəzi fikir və mülahizələri subyektiv təsir bağışlayır. Bəzən o, islam dinini və sufizmi lazım olduğundan artıq dərəcədə fərqləndirir, bununla da sovet ideologiyasının təsiri hiss olunur. Lakin o, bir sıra obyektiv qənaətləri ilə gələcəkdə aparılacaq tədqiqatlar üçün zəmin hazırlaya bilmişdir.

Anahtar kelimələr: M.İbrahimov, təsəvvüf, sufi, əsər

Summary

M.Ibrahimov's article dedicated to M.Avhadı titled "Why and how are you a writer" appeared in 1975. Here, M.Ibrahimov paid more attention to the layer of Sufism in M.Avhadı's poem "Jami-Jam" and analyzed the ideas of Sufism in great detail along with the moral and didactic views in the work. It is true that some opinions and considerations of a scientist have a subjective effect. Sometimes he differentiates between Islam and Sufism more than necessary, thus the influence of Soviet ideology is felt. However, he was able to prepare the ground for future research with a number of objective conclusions.

Key words: M. Ibrahimov, sect, Sufi, work

GİRİŞ

Akademik Mirzə İbrahimovun elmi-nəzəri görüşlərində təriqət ədəbiyyatı ilə bağlı məsələlər mühüm yer tutur. Alim Marağalı Əvhədi (1274-1338), Nəsimi (1369-1417), Füzuli (1494-1556) kimi böyük sənətkarların yaradıcılıqlarını təhlil edərəkən hürufilik, sufizm və s. təriqət cərəyanları barədə mülahizələr irəli sürür. Bir cəhəti qeyd edək ki, tədqiqatçı adları çəkilən sənətkarların ümumi şəkildə həyat və yaradıcılıqlarını təhlil obyektinə çevirsə də, onların sənətini bədii-fəlsəfi mündəricəsinə görə daha çox dəyərləndirməyə çalışırdı. Çünki M.İbrahimov şərqşünaslıq problemlərinə yaxından bələd olduğu üçün yaxşı anlayırdı ki, dini-fəlsəfi və bədii-məfkurəvi təriqət təmayülü olan hürufilik və sufizm orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatının əsas xətlərindən birini təşkil edir. Lakin M.İbrahimovun yaşadığı və fəaliyyət göstərdiyi dövr siyasi-ideoloji baxımdan elə bir dövr idi ki, burada sufizm və hürufiliyin əsl mahiyyəti, məxsusi olaraq dini-fəlsəfi xüsusiyyətləri barədə obyektiv fikir söyləmək imkan xaricində idi. Ona görə də, M.İbrahimovun M.Əvhədi, İ.Nəsimi və M.Füzulinin təriqət görüşləri ilə bağlı təhlillərində rast gəldiyimiz sosioloji yanaşmalara müəyyən mənada haqq qazandırmaq olar. Amma M.İbrahimovun təriqət ədəbiyyatına baxışlarında bu cür yanaşmalar

nə qədər yer alsın da, ümumi anlamda sufizmin və hürufiliyin əsl mahiyyəti üzə çıxır, M.Əvhədiyə, İ.Nəsimiyə və M.Füzuliyə məxsus təsəvvüf görüşləri özünə yer tapır. Məsələn, o, Marağalı Əvhədinin “Cami-Cəm” əsərindən danışarkən bu əsərdə müəllifin həyat, insan, təbiət barədə müşahidə və görüşlərindəki ictimai-fəlsəfi, əxlaqi cəhətlərə üstünlük verir. Orta əsrlər ədəbiyyatımızda həm məzmun, həm də forma baxımından orijinal olan bu əsərdəki təsəvvüf dəyərlərinin tədqiqi əhəmiyyətli bir məqam kimi diqqəti cəlb edir.

YÖNTEM

M.İbrahimovun M.Əvhədinin “Cami-Cəm” əsərini forma, mövzu və ideya baxımından təhlil edərkən onun M.Əvhədinin sufi görüşlərinə münasibəti bir neçə baxımdan əhəmiyyət kəsb edir. Əvvəla, milli-mənəvi, dini-fəlsəfi dəyərlər üzərində sovet ideoloji qadağalarına baxmayaraq M.İbrahimovun “Cami-Cəm” əsərində mövcud təsəvvüf görüşlərini təhlilə cəlb etməsi həm əsərindəki bədii mahiyyətin düzgün izahını, həm də orta əsrlər bədii-fəlsəfi, dini-ədəbi düşüncəmizin nüvəsində oturan təriqət dəyərlərinin üzə çıxmasını təmin edir. Digər baxımdan isə bu yanaşması ilə M.İbrahimov orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatında təriqətsiz mərhələ təsəvvür olunmadığı qənaətini ortaya qoyurdu. M.İbrahimov yazırdı: “Qeyd etməliyəm ki, ifadələrin bir qismini Əvhədi bəzən bizim anladığımızdan başqa mənada işlədir, onlara məcazi, ruhani mənə verir. Məsələn, “əyri yoldan dönüb düz yol gedərsən” deyəndə bəzən dünyəvi hisslərdən və ehtiraslardan uzaqlaşib ibadətlə məşğul olmağı, “vücudi küllə”, “mütləq işığa”, “nuri vahidə”, yaxud Allaha yaxınlaşmağı nəzərdə tutur. Bu çox təbiidir, çünki Əvhədi sufi məsləkli təriqət şairlərindən olmuşdur. “Cami-Cəm”də sufi görüşlər dərin iz buraxdığından əsərin tədqiqinə sufizmin cəhətləri barədə mülahizələrlə başlamağı lazım bilirik”(11, 95).

M.İbrahimovun M.Əvhədiyə həsr etdiyi “Niyəsiz, necəsiz bir yazısan sən” adlı məqaləsi 1975-ci ildə meydana gəlmişdi. Bu vaxta qədər ədəbiyyatşünaslığımızda H.Araslı, Q.Beqdeli, M.Quluzadə, A.Rüstəmov və s. alimlərimiz sənətkarın həyat və yaradıcılığı, o cümlədən “Cami-cəm” poeması barədə müəyyən fikirlər söyləmişdilər. Q.Beqdeli şairə ayrıca monoqrafiya da həsr etmişdi. Bu tədqiqatların hamısında sovet ideologiyasının diktəsindən irəli gələn bir məhdudluq var idi. Belə ki, onlar “Cami-cəm”i təhlil edərkən daha çox sosioloji nöqteyi-nəzərdən çıxış etmiş, əsərdəki ürfani qatın üzərindən ya sükutla keçmiş, ya da bu mühüm məsələyə öləri toxunmuşlar. Məsələn, M.Quluzadə “Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi” kitabında sənətkara həsr olunmuş oçerkdə yazır: “Əvhədinin yalnız sufi şair kimi qələmə verməyə çalışan tədqiqatçılar ya şairin əsərlərini, xüsusilə lirik əsərlərini diqqətlə oxumamış, ya da onu doğru dərk etməmişlər. Dövrün ideoloji həyatının təsiri nəticəsində, əlbəttə, Əvhədinin ayrı-ayrı əsərlərində mistik meyllər, sufizm dünyagörüşü özünü göstərmişdir. Lakin bununla bərabər Əvhədi həyatı dərinədən sevən, öz əsərlərində dünya zövqünü təsdiq edən və təbii, insani məhəbbəti alovlu bir ürəklə tərənnüm edən sənətkardır”(8, 240). Burada şərhdəki subyektivlik və birtərəflilik göz qarşısındadır. Belə ki, əslində təsəvvüfdə Allahı və Allahın ən şəریفli məxluq kimi xəlf etdiyi insanı sevmək, onu hər şeydən uca tutmaq başlıca ideyadır. M.Quluzadənin şərhindən isə belə çıxır ki, “insani məhəbbəti alovlu bir ürəklə tərənnüm etmək” yalnız dünyəvi poeziyaya aid bir xüsusiyyətdir.

BULGULAR

Belə bir birtərəfliliyi biz Q.Beqdelinin “Əvhədinin həyat və yaradıcılığı” (14) monoqrafiyasında da görürük. Monoqrafiyada sənətkarı daha çox tanıdan “Cami-cəm” poemasının təhlilinə geniş yer verilsə də, burada şairin təsəvvüf görüşləri ilə bağlı mətləblərin üstündən sükutla keçilmişdir. Xüsusilə əsərin ikinci fəslinin ikinci hissəsi təhlilə cəlb edilməmişdir. Poemanın həcmə daha böyük qismini təşkil edən həmin hissə bütünlüklə ürfani ideyaların, insanın bir sufi, Allah yolçusu, bəndə kimi mənəvi yaşayış və axirətə hazırlıq məsələlərinə həsr edilmişdir.

Halbuki Q.Beqdeli “Cami-cəm”ə ürfani ideya və məzmununa malik bir abidə kimi yox, mənəvi-əxlaqi və didaktik qayə və siqlətə malik bir söz sənəti nümunəsi kimi yanaşmışdır.

İlk dəfə M.İbrahimov M.Əvhədinin poeməsindəki təsəvvüf qatına daha çox diqqət yetirmiş, əsərdəki əxlaqi-didaktik baxışlarla yanaşı sufizm ideyalarını da xeyli təfsilatı ilə analizdən keçirmişdir. Doğrudur, alimin bəzi fikir və mülahizələri subyektiv təsir bağışlayır. Məsələn, bəzən o, islam dinini və sufizmi lazım olduğundan artıq dərəcədə fərqləndirir, bununla da sovet ideologiyasının təsirindən tamamilə qurtara bilmir (bunun üçün alimi günahlandırmaq olmaz). Lakin o, bir sıra obyektiv qənaətləri ilə gələcəkdə aparılacaq tədqiqatlar üçün bir zəmin hazırlaya bilir.

SONUÇ

M.İbrahimovun Əvhədi yaradıcılığını təhlil edərkən bu sənətdəki sufi dəyərlərin açıqlanması üçün problemə rəmz və məcazlar sistemi daxilində yanaşması alimin düzgün istiqamət götürdüyünü bildirir. Diqqət etsək, görürük ki, “Cami-Cəm” əsərinin təhlilində Allah, ibadət, axirət və s. ilə bağlı dini görüşlərə xüsusi meyl vardır. Bildiyimiz kimi sufizmin qaynağı İslam və onun dini ideologiyasıdır. Sufizmin bir islam hadisəsi olduğunu desək, səhv etmərik. M.İbrahimovun da Əvhədi yaradıcılığında sufizmdən danışarkən məsələlərə islami müstəvidə aydınlıq gətirməsi əsərin ruhunun düzgün açılması ilə yanaşı, həm də ədəbi təhlil fonunda sovet dövründə islami dəyərləri dövrüyyəyə gətirməkdə müəllif üçün bir bəhanə rolunu oynayır. Onu da qeyd edək ki, M.İbrahimov Əvhədinin sufi görüşlərindən danışarkən bu şairdən xeyli əvvəl yaranmış sufizmin Sənayi, Fəridəddin Əttar, Cəlaləddin Rumi kimi nümayəndələrini də xatırlayır, onların təriqət görüşləri barədə təsəvvürləri genişləndirir.

KAYNAKLAR

1. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, I cild, Bakı: Yazıçı, 1978, 512 s.
2. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, II cild, Bakı: Yazıçı, 1978, 504 s.
3. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, III cild, Bakı: Yazıçı, 1979, 592 s.
4. İbrahimov M. Əsərləri , 10 cildə, IV cild, Bakı: Yazıçı, 1979, 596 s.
5. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, V cild, Bakı: Yazıçı, 1980, 339 s.
6. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, VI cild, Bakı: Yazıçı, 1981, 376 s.
7. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, VII cild, Bakı: Yazıçı, 1981, 332 s.
8. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, VIII cild, Bakı: Yazıçı, 1981, 303 s.
9. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, IX cild, Bakı: Yazıçı, 1982, 664 s.
10. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, X cild Bakı: Yazıçı, 1983, 507 s.
11. İbrahimov M. Niyəsiz, necəsiz bir yazısan sən. Bakı: Yazıçı, 1985, 552 s.
12. İbrahimov M. Xəlqilik və realizm cəbhəsindən. Bakı: Azərnəşr, 1961, 524 s.
13. İbrahimov M. Ana dili – hikmət xəzinəsi. Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1991, 136 s.

ANALYSIS OF MOLLA ABBAS SURAT IN THE NOVELS OF ISMAYIL
GASPIRALI
İSMAYIL QASPIRALININ ROMANLARINDA MOLLA ABBAS SURƏTİNİN
TƏHLİLİ

Prof. Dr. ELMAN GULIYEV

Azərbaycan, Bakü Azərbaycan Dövlət Pedagoji Universiteti

Türkoloji merkezin Türk edebiyatı bölümünün başkanı Orcid: 0000-0001-5413-9479

Özet

İsmayıl Qaspiralı Avropa və Afrika ölkələrini səyahət edən eyni bir qəhrəmanın macəraları əsasında silsilə romanlar yazmış, bunları “Tərcüman” qəzetində çap etdirmişdir. “Firəngistan məktubları”, “Darürra- hat müsəlmanları”, “Sudan məktubları”, “Qadınlar ölkəsi” və “Molla Abbas Franseviyə təsadüf: Gül Baba ziyarəti” əsərləri eyni qəhrəmanın Molla Abbasın iştirak etdiyi müxtəlif romanlar silsiləsidir. Silsiləyə daxil olan ilk əsər “Firəngistan məktubları”dır. Roman 1887-1889-cu illərdə “Tərcüman” qəzetində “Molla Abbas” imzasıyla dərc edilmiş, az vaxt keçmədən ayrıca kitab halında çap olunmuşdur.

Anahtar kelimələr: İ.Qaspiralı, Molla Abbas, roman, kitab, silsilə

Summary

Ismayil Gaspirali wrote a series of novels based on the adventures of the same hero who traveled through European and African countries, and published them in "Tarjuman" newspaper. "Letters of Farangistan", "Darurrahah Muslims", "Letters of Sudan", "Country of Women" and "Molla Abbas Franseviyya zasad: Gul Baba's visit" are different series of novels by the same hero, with the participation of Molla Abbas. The first work included in the series is "Letters of Farangistan". The novel was published in Tarjuman newspaper in 1887-1889 under the signature of "Molla Abbas", and soon after it was published as a separate book.

Key words: I. Gaspiralı, Molla Abbas, novel, book, series

GİRİŞ

İsmayıl Qaspiralının bütün ictimai-siyasi, ədəbi-bədii fəaliyyəti bir konsepsiya olaraq millətinin taleyi ilə bağlanmış, mənsub olduğu millətin gələcəyi ilə bağlı “nə etməli” sualına cavab tapmaqda əhəmiyyətli rol oynamışdır. 63 illik mənalı ömrünün 33 ilini türk-islam dünyasının vacib problemlərinin həllinə həsr edən, “dildə, fikirdə, işdə birlik” ideyasının reallaşmasına var gücü ilə çalışan İsmayıl Qaspiralının bədii-publisistik yaradıcılığının və ictimai fəaliyyətinin ana xəttində milli idealların təbliği və tətbiqi dayanır.

İsmayıl Qaspiralı yaradıcılığının şah əsəri olan “Tərcüman” mənsub olduğu türk xalqının ictimai-siyasi və mədəni həyatında dirçəliş rolunu oynamaqla yanaşı, görkəmli şəxsiyyətin irəli sürdüyü “dildə, fikirdə, işdə birlik” ideyalarının reallaşmasında güclü təsir vasitəsinə çevrilmişdir. Böyük ideyalar carçısı İ.Qaspiralı mütərəqqi fikirlərin həyata keçməsində, heç şübhəsiz, bədii ədəbiyyat və publisistikanı daha əhəmiyyətli hesab edirdi. İ.Qaspiralıya görə hər bir milləti millət kimi tanımaqda din və ədəbiyyatın rolu əvəz- olunmazdır. Bu mənada İ.Qaspiralının ədəbiyyatsız xalqları “vəhşi tayfa” adlandırması təsadüfi görünür. “O, belə

hesab edirdi ki, bədii əsər hər şeydən əvvəl geniş xalq kütləsinin arzu və istəklərinin ifadəçisi və düşüncələrinin tərcümə-ni olmalıdır” (Xeyrulla Məmmədov).

İsmayıl Qaspiralı türk dünyasının böyük şəxsiyyəti, ideoloqu olmaqla yanaşı, ilk növbədə nasir və publisist kimi məşhurdur. Onun yaradıcılığında roman və hekayələri mühüm yer tutur.

İsmayıl Qaspiralı Avropa və Afrika ölkələrini səyahət edən eyni bir qəhrəmanın macəraları əsasında silsilə romanlar yazmış, bunları “Tər- cüman” qəzetində çap etdirmişdir. “Firəngistan məktubları”, “Darürre- hat müsəlmanları”, “Sudan məktubları”, “Qadınlar ölkəsi” və “Molla Abbas Franseviyə təsadüf: Gül Baba ziyarəti” əsərləri eyni qəhrəma- nın Molla Abbasın iştirak etdiyi müxtəlif romanlar silsiləsidir. Silsiləyə daxil olan ilk əsər “Firəngistan məktubları”dır. Roman 1887-1889-cu illərdə “Tərcüman” qəzetində “Molla Abbas” imzasıyla dərc edilmiş, az vaxt keçmədən ayrıca kitab halında çap olunmuşdur. Qeyd etdiyimiz kimi “Firəngistan məktubları” əsərinin baş qəhrəmanı Daşkəndli Molla Abbasdır. Onun vətəmindən Fransaya gəlməsi, oradan İspaniyaya getməsi, başına gələn əhvalatları hekayə etməsi əsərin məzmununu təşkil edir. Əsərdəki hadisələr bilavasitə Molla Abbasın dili ilə nəql olunur. Əsərin əvvəlində Molla Abbas özü və səfərinin məqsədi haqqında belə məlumat verir: “Daşkənddən səfərə çıxanda iyirmi iki yaşında idim. Atamdan qalmış mal və sərvətlə nə qədər dolaşsam da yetərli idi. Özüm harda, vətən və yurd orda olacaq kimi tək başına bir gənc idim. Səyahət, elm və bilik üçün nə qədər uzaqlarda olsam da ardımca baxıb qalacaq yox idi. Orenburqdan keçib Moskvaya gəldim. Burada gördüklərim və Ka- zanlı tanışlarımdan anladığım məlumata görə Firəngistan qayət könlümə düşdü, bu ölkələri görməyə həvəs etdim. Bir də ki, əski kitabda Avropada zamani ərəb və türkdən qalmış əzizlər və ziyarətlər olduğunu bilib, bunları ziyarət etməyə murad etdim. Bu halda Ades (Odessa) şəhərinə gəldim”. Molla Abbasın səfər zamanı məqsədinə uyğun olaraq Macarıs- tında “Gül Baba” (Macarıstanda XVI əsrdə Osmanlı türklərindən qal- mış bir bəktəşi şeyxinin türbəsi), Fransada “Qırx əzizlər” adlı (732-ci ildə İslam ordusunun Fransadan geri çəkilərkən şəhid olmuş əsgərləri üçün tikilmiş məqbərə. Hazırda onun mövcud olub-olmaması məlum deyil.) müqəddəs ocaqları ziyarət etməsi barədə əsərdə məlumat verilir. Roman- da Molla Abbasın Odessada teatr tamaşasına baxarkən firəng qızı Jozefin ilə tanışlığı və ondan Fransa haqqında məlumatlar alması bilavasitə baş qəhrəmanda hələ Avropanı görmədən Avropa təəssüratlarının yaranmasına, onun Avropaya olan meylinin artmasına böyük təsir göstərir. Molla Abbasda şərq yox, Avropa marağının güclənmə səbəbi də əsərdə bu tanışlıqla əlaqələndirilir: “Bir həftə keçdi. Bu günləri həp firəng qızı ilə keçirdim. Firənglər və Firəngistan haqqında mənə məlum etdiyi əhvalatlara görə firəng qövminin diqqətəlayiq və təəccüblü olduğuna şübhəm qalmadı. Belə ki, Jozefinlə tanış-biliş olunca İslam ölkələrini ziyarət etməzdən əvvəl yabançı ölkələri gəzib, görüb, anlamağa qayət həvəsli oldum”. Göründüyü kimi, Molla Abbasın bir tərəfdən qazanlı tanışlarından, digər tərəfdən də firəng qızından Avropa haqqında eşitdikləri onun bu diyara getmək həvəsini nəinki artırmış, eyni zamanda “firəngin diqqətəlayiq və təəccüblü” cəhətlərinə meylini gücləndirmişdir.

Hadisələrin inkişafı zamanı biz Molla Abbasın Jozefinlə nigah

bağladığının şahidi oluruq. Molla Abbas dünyaya gələcək övladlarının müsəlman kimi tanınmasını vacib şərt hesab edir. Molla Abbasın bu fikrini müəllif əsərdə milli və islami məqsəd kimi dəyərləndirir. Lakin əsas məqsəd Molla Abbasın Avropaya doğru səyahəti zamanı keçdiyi ölkələrdə gördüyü hadisələr və onlara münasibətində açıqlanır.

YÖNTEM

Rusiya, Ukrayna, Polşa, Qalitsiya, Almaniya, Macarıstan torpaqların- dan keçərkən Molla Abbasın keçirdiyi hisslər, bu ölkələr haqqında onda yaranan təəssüratlar olduqca orijinal təsirə malikdir. Xüsusən alman və macar elm, təhsil, mədəniyyəti onda heyret doğurur. Zəngin

kitabxanalarının, modern təhsil sisteminin olmasını müəllif qəhrəmanının dili ilə cəmiyyətə yətin inkişaf təməli kimi səciyyələndirir. İ.Qaspiralıya görə “elm, mərifət günəş işığı kimidir. Cümlə aləmə aydınlıq və qüvvət verir.” Əslində bu fikirlərdə öz maarifçi görüşlərini əks etdirən İ.Qaspiralı xalqların tərəqqisi-ni elm və təhsildə görərək millətinin də bu yolu tutmasını arzulayır. Əsərdə Molla Abbasın Vyana şəhərində görkəmli türkoloq Vamberi ilə görüşü maraqlı tərzdə təqdim olunur. Müəllif Vamberinin Türkünstanda tarixi abidələri tədqiq etmək marağının və ora gəlişinin bir səbəbini də məhz onun özünün və mənsub olduğu macar xalqının türk əsilli olması ilə bağlayır. Düzdür, əsərdə Vamberinin Türkünstanda getməsinin başqa bir səbəbi də açıqlanır: “Rəvayətə görə Vamberi dərviş qiyafəsinə girib Türkünstanı dil kəşfi üçün dolaşmamış. Bu adamı bu tərəfə ingilis hökuməti yollamışdır. Bu səyahət zamanı ruslar Ağməscid və Evliyata qalalarını alıb Kokand və Daşkənd tərəfə gəlməkdə imişlər. İngilislər qısqançlıq və daha ziyadəsi Hindistanda malik olduqları ölkələrdən qorxub Rusiyanın Türkünstanda irəliləməsindən xoşlanmayıb Türkünstan durumunu anlamaq istəmişlər. Bir türlü şübhə olmamaq üçün ingilis casusu yollamayıb, venqriyalı Vamberini yollamışlar. Vamberi İrandan, Xivədən keçib Buxaraya yetmişdir.” Əsərdə səslənən bu fikirlərdə müəyyən tarixi faktların sadalanması ilə yanaşı, türk mənəvi-mədəni tarixinin qədimliyinin təsdiqi də dayanır. Bir qədər əvvəldə adlarını sadaladığımız Avropa ölkələrində Molla Abbasın türk tarixi abidələrini axtarması, həmsöhbət olduğu şəxslərdən bu günkü qərb mədəniyyətinin əsasında dayanan bir sıra İslam mənəvi dəyərlərinin mövcudluğu ilə əlaqədar məlumatlar eşitməsi türkmüsəlman təsirinin təkcə Şərqi yox, həm də Qərbə nüfuzundan xəbər verir. Əsərdə Molla Abbas çox hadisələrlə üzləşir. O, Parisə gəldikdən sonra Jozefini boşayır. Müsyö Şalon adlı tanınmış bir şəxsə tanış olur. Onun qızı Marqaritaya fars və türk dillərindən dərs keçir. Avropa mədəniyyəti, təhsil sistemi, əx-laq, ailə və məişət tərzini barədə bu şəxslərlə söhbətlərində Molla Abbas Şərqi nə qədər geri qaldığını açıq-aşkar duya bilir.

Molla Abbas Marqaritaya türk və fars dillərini öyrətdiyi kimi, özü də

fransız dilini öyrənmək üçün məktəbə gedir. O, Marqaritaya olan sevgi hissələrini cilovlaya bilmir. Əslində onların məhəbbəti qarşılıqlı məhəbbət əsasında qurulur. Parisdə demək olar ki, 8 ay problemsiz yaşayan Molla Abbas bir yaşlı qadının qətində günahlandırılıb həbs edilir. O, azadlıqda olarkən tez-tez elm, təhsil, mədəniyyət sahəsində Qərb ilə Türkünstanın fərqi müqayisə etdiyi kimi, həbsxanada da Avropa həbsxanalarının Şərqi həbsxanalarından fərqləndiyini görür və bunun timsalında Fransa məhəbbələrini cəza yeri yox, islah məktəbi kimi qiymətləndirir. Əslində, obrazın geniş müqayisələrində İ.Qaspiralı özünün islahatçılıq görüşlərini oxucuya təqdim edir. Molla Abbas 16 gün həbsxanada saxlanıldıqdan sonra məhkəməyə gətirilir. O, məhkəmədə qadının öldürülməsindən xəbərsiz olduğunu, nahaqdan tutulduğunu bildirsə də, heç bir fakt, dəlil gətirmədiyi üçün məhkəməni inandıra bilmir. Hətta onun vəkili də hüquqlarını qoruduğu insanı müdafiə etməkdə aciz qalır. Əsərlə tanışlıq zamanı görürük ki, qətl törənən zaman Molla Abbas şəhərdən uzaqda yerləşən bir məkanda Marqarita ilə gizli şəkildə görüşdə imiş. Molla Abbas bilirdi ki, əgər bu dəlili məhkəmənin nəzərinə çatdırsa, onu günahsız kimi buraxacaqlar. Lakin başa düşür ki, Marqarita ilə olan gizli görüşlərinin sirri açılsa təkcə bir qızın yox, həm də bir şərəfli ailənin namusuna ləkə yaxılacaqdır. Necə deyərlər, öz başını qurtarmaqla başqa bir başı bələyə salacaqdır. Məhkəmənin gedişi zamanı salona üzələri və başları tamamilə örtülmüş, sifətləri görünməz olan iki qadın daxil olur. Məlum olur ki, onların biri şahid qismindədir. Digəri isə şahid olacaq qadının halı pis olduğundan onu məhkəmə binasına gətirməyə yardımçı olmuşdur. Şahid qadın adını, kimliyini məhkəməyə bildirmədən ifadə vermək istəyir. Çünki qadın bilir ki, kimliyi aşkar olsa ailə namuslarına xələl gələcək, günah sahibi kimi qınaq obyektinə çevriləcəkdir. Lakin hakim ifadə verən şəxsin kimliyinin bilinməsinin vacibliyini tələb etdiyinə görə çarşablı qadın örtüyünü başından götürərək Marqarita olduğunu söyləyir.

Marqarita yaşlı qadının qətl olunduğunu gün Molla Abbasla şəhərdən 2-3 saatlıq kənardə olduğunu, ayrı-ayrı günlərdə isə hotellərdə öz adlarını gizlədərək, başqa ad altında gün keçirdiklərini bildirir. Marqa- ritanın atası Müsyo Şalon bu sözləri eşitdikdə halı pisləşir və bir qrup adam onu zaldan kənara çıxarır. Lakin Müsyo Şalon beyninə qan sız- masından vəfat edir. Marqaritanın çıxışı Molla Abbasın günahsız olduğunu sübuta yeti- rir. Onu azadlığa buraxırlar. Marqarita atasının ölümündən bir müddət xəbər tutmur. Müsyo Şalonun guya ticarət məqsədi ilə Moskvaya get- diyini Marqaritaya bildirib onu sakitləşdirənlər də, az vaxtdan sonra qız atasının ölümündən xəbər tutur. O, Molla Abbasa olan məhəbbətinin atasının ölümünə səbəb olduğundan günahını əfv etmək xatirinə dərvə- şanə ömür sürməyə qərar verir. Elə bu səbəbdən də Molla Abbasa olan məhəbbət və ünsiyyəti üzərindən xətt çəkir.

Molla Abbas Pale Royal bazarında fransız, ingilis, ispan dillərini öz ana dili kimi bilən Şeyx Cəlal adlı bir ərəbə rast gəlir. Şeyx Cəlal 15 il Avropa məmləkətlərində ticarətlə məşğul olduğundan bu yerləri yaxşı tanıyır. Onun Avropa bərəsindəki fikirləri Molla Abbasda müəyyən ma- raq doğurur. İ.Qaspiralı bir növ özünün ictimai-siyasi, elmi-mədəni, əx- laqi və s. görüşlərini bu yolla oxucusuna çatdırmağı daha məqsədəuy- ğun hesab edir. İ.Qaspiralı haqqın, ədalətin təntənəsində və bunların mövcudluğunda insan səadətini təmin olduğunu ifadə edirdi. Əks təqdirdə mərifətə, ağıla, tərbiyəyə qalib gələn eqoizmin, nəfsin cəmiy- yət üçün ziyanlarından bəhs açaraq əsl həqiqət yoluna çatmağa əngəl olacağını bildirirdi: “Malın çoxluğu, artıqlığı insanları səadətli etməz. İnsan səadətini çəşməsi birdir və bu da haqq və ədalətdir. Elm, təhsil və tərbiyə haqqın və ədalətin yayılmasına xizmət etmədikcə növi-bəşər səadətdən uzaq qalacaqdır”. Bu fikirlər İ.Qaspiralının ictimai-siyasi və maarifçi görüşlərinin əsasında dayanan fikirlərdən biridir. İ.Qaspiralı dünyanı gəzdikcə, millətlərin halı ilə tanış olduqca belə bir qəti fikrə gəlir ki, türk millətinin gələcək səadət yolu təhsil və elmdədir. O, mək- təblərin açılmasını bu yolda vacib addım hesab edir.

“Firəngistan məktubları” romanının baş qəhrəmanı Molla Abbasın

bir sıra Avropa ölkələrinə səyahəti fonunda müəllifin elm və maarifi təbliğ obyektini kimi ön planda saxlaması da bu zərurətdən irəli gəlmiş- dir. “Firəngistan məktubları” əsəri Şeyx Cəlalın məsləhəti ilə Molla Ab- basın “müsəlmanların əvvəlki zamanlarda qazandığı şərəf və mədəniy- yətini öyrənmək üçün Əndəlusə” * getməsi ilə başa çatır.

BULGULAR

Molla Abbasın İspaniyaya səyahəti və burada başına gələn əhvalatlar “Darürrahat müsəlmanları” əsərinin mövzusunı təşkil edir. Əsər “Tərcüman” qəzetindən əlavə, müəllifin sağlığında iki dəfə kitab şək- lində (1891, 1906) çap olunmuşdur.

Qeyd edək ki, “Darürrahat müsəlmanları” “Firəngistan məktubla- rı”nın davamıdır. “İdareyi- tərcüman” imzası ilə əsərə yazılmış ön söz- də bu fikir öz təsdiqini belə tapır: “Daşkəndli Molla Abbasın-Fransa- ya səyahətindən ötrü fransalı ad almış əfəndinin Fransada gördükləri “Firəngistan məktubları” başlığıyla “Tərcüman”da çap edilmişdir. Bu məktublara ikinci qismi Əndəlusə səyahəti və indiyə qədər naməlum bir cəmiyyəti İslamiyyənin hal və vücudundan xəbər verir. “Firəngistan məktubları”nın bu ikinci qismi ayrıca bir əhəmiyyətə layiq olub bəxti- yaranə bir surəti-məişətə yetişmiş cəmiyyəti-müslimindən bəhs etdiyinə görə. “Darürrahat müsəlmanları” başlığı ilə risalə (kitabça) şəklinə çap edildi və qəzetimizin cümlə müştərilərinə acizənə hədiyyə olaraq göndərildi.”

Əsərdə bəzi kənara çıxmaları nəzərə almasaq, hadisələr əsasən Da- rürrahatda xəyali İslam ölkəsində cərəyan edir. Molla Abbasın “gizli bir vadidə yaşayan müsəlmanlar” arasında görüş yasaqları “Darürrahat müsəlmanları” əsərinin mövzusunı təşkil edir.

Əsər maraqlı mövzü üzərində qurulmuşdur. Fransa ilə vidalaşan Molla Abbas 43 saatdan sonra İspaniya sərhəddinə çatır. İlk öncə bu ölkədə gömrük məmuru ilə rastlaşan Molla Abbas məmura İspaniyanı ziyarət etmək məqsədi ilə gəldiyini bəyan edir. Sonra İspaniyanın tarixi haqqında məlumatlar diqqəti cəlb edir. Məğrib valisi Musa ibn Nusayr və Tarik ibn Ziyad tərəfindən bir çox Qərb əyalətlərinin, o cümlədən İspaniyanın fəth olunması faktları əsərdə tarixi-xronoloji ardıcılıqda başqalarının vətəni hesab olunur. Ərəblərin hakimiyyəti dövründə Əndəlus elm və mədəniyyət mərkəzinə çevrilmişdir. Bu dövrdə Əndəlusda yüzə yaxın saray və kitabxana, on beşdən çox universitet, yüzlərlə məscid və hamam inşa edilmişdir. Əndəlusda yazıb-oxuyanların sayı Avropa ölkələrində yazıb-oxuyanların sayından çox olmuşdur. Əndəlus elmi-mədəni dirçəliş dövrünün tarixi Avropa renessansından dörd əsr əvvələ düşür. Nobel mükafatı laureatı, tanınmış fransız fiziki Pyer Kuri Əndəlus elmi haqqında danışarkən söyləmişdir ki, “Əndəlusdan bizə qalan otuz kitab hesabına atomu parçalara bölə bildik, əgər yandırılan bir milyon kitabın yarısı əlimizə keçsəydi, artıq bu gün kosmosda planetlər arasında gəzə bilərdik.” yer alır. “Darürrahat müsəlmanları” əsərində göstərilir ki, İspaniyaya İslamın gəlişi özü ilə mədəniyyət gətirdi. Şəhərlər, məktəblər, yollar tikildi, fabriklər işə düşdü, su boruları çəkildi və s.

Yazıçı İslamın Əndəlusda qurub-yaratdıqlarının saysız həddə ol- duğunu nəzərə çatdırır. Bu məqsədlə müəllif ərəb tarixlərindən götür- düyü faktlara istinad etməklə ispan müsəlmanlığı dövründə mövcud olan şəhər, cami, mədrəsə, xəstəxana, hamam və s. sayları haqqında məlumatı əsərə daxil edir. Ərazidə İslamın zəfər çalması, “əhli islamın” çoxalması inkişafın əsas səbəbi kimi təqdim edilir: “Əhaliyi-islamiy- yənin çoxalması və tərəqqisi, günbəgün məsud olması Əndəlus qitəsini cənnət misallı bir mahal etmişdir...”

Lakin 800 ildən sonra İspaniyadan İslam ordusu geri çəkilməyə məcbur olur, Ferdinandın rəhbərlik etdiyi ispan əsgəri qələbə çalır, İslamdan qalmış bütün abidələr dağıdılır və əhaliyə divan tutulur: “Dağ- lar arası Darürrahat namı verdiyimiz mahalın cəmiyyəti-islamiyyəsi baba Seyid Musanın əqraba və dostlarından hasil olan xalqdır. Əndə- lusu tamam istila edib, güc və qüvvət aldıqdan sonra ispanlar əhli-is- lama aman və mərhəmət etməyib,...camilərdə namaz və azan oxutma- yıb, məktəblərdə təhsil və tərbiyəni yasaqlayıb. İslamın əlini-qanadını kəsməyə başlamışlar”. Əsərdə Şeyx Cəlalla Molla Abbasın mükəliməsi fonunda istər Avropa, istərsə də Türkiyə tarixi, mədəniyyəti haqqın- da fikirlərə, millət və cəmiyyətin formalaşmasında elmin, təhsilin rolu məsələlərinə geniş yer verilir.

Əsərdə Əndəlusun məşhur sərdarı mərhum Seydi Musanın dost və əqrabalarına ünvanladığı, yazıldığından 700 il sonra (miladi 2076-cı ildə) açılması vəsiyyət olunan möhürlü məktub haqqında məlumatın verilməsi ilk baxışdan qəribə görünsə də, müəyyən mənada ölkə və millətin gələcəyi barədə oxucunu düşünməyə vadar edir. Amma Seydi Musanın vəsiyyətinin dəqiq mətninin nədən ibarət olması təbii olaraq əsərdə açıqlanmasa da, obrazların ehtimallarında burada xalq və mil- lət probleminə, digər millətlər ilə müsəlmanların münasibətlərindən bəhs edilməsi güman edilir.

Əsərin sonunda Molla Abbas Parisdən bir məktub alır. Məktubu Molla Abbasa Marqarita yazmışdır. Məktubdan məlum olur ki, Sudan- da Mehdi Məhəmməd Əhməd adlı bir vətənpərvər igid Misiri tutmuş ingilislərin əleyhinə müharibəyə hazırlaşır. Bəzi vətənpərvərlər Mehdi ordusuna kömək məqsədilə Sudana gedirlər. Marqaritanın yazdığına görə bu məqsədlə Avropada pul toplanır və şəxsən özü buna görə 25000 frank yardım etmişdir. Marqarita Molla Abbasın ərəb dilini bildiyi üçün Sudana gedən fransızlara qoşulacağına ümid etdiyini bildirir və bunu arzulayır. Molla Abbas Marqaritaya Parisə gəlib onunla görüşəcəyi və bundan sonra Sudana gedib-getməyəcəyi qərarını verəcəyi barədə mək- tub yazır.

Əsər bu sonluqla başa çatır. Əslində sonluğun bu cür verilməsi ilə müəllif yeni hadisələrə keçid alır. Daha doğrusu, oxucu qabaqcadan an- layır ki, sonrakı hadisələr Sudanda cərəyan edəcəkdir. Məhz bu ölkə ilə bağlı cərəyan edən hadisələr “Sudan məktubları” əsərinin mövzusu təşkil edir. “Sudan məktubları”nın ilk nəşri “Tərcüman” qəzetinin 1889-cu il tarixli 35–46-cı saylarında dərc olunmuşdur.

Əsərin məzmunu belədir: “Darürrahatdan Parisə gələn Molla Abbas Marqarita ilə görüşür. Marqarita ona atasının ölümündən sonra atasının ticarət işlərini davam etdirdiyi, Bombay, Bağdad, Təbriz və s. yerlərə məktub yazıb bu şəhərlərin tacirləri ilə ticarət əlaqələri qurmaq niyyəti barədə məlumat verir. Marqarita həmçinin İslam ölkələri ilə Fransa ticarət əlaqələrindən də söhbət açır. Lakin o, İngiltərənin Misirə gir- məsindən sonra fransız-Misir ticarəti arasında böyük əngəllərin yaran- masını narahatçılıqla qeyd edir. Marqarita bildirir ki, Sudan ölkəsində ingilislərə qarşı Şeyx Məhəmməd Əhməd * müharibəyə başlayıb. An- caq onların balta, ox, qılınc və s. ilə ingilis topunun qarşısında duruş gətirməsi müşküldür. Buna görə sudanlılara top atmağı öyrətmək, əs- gəri hərbi təlim keçmək üçün köməyə getmək lazımdır. Marqaritanın məsləhəti ilə Molla Abbas, Müsyo Marten, Müsyo Mark və Müsyo Jan özlərini Dağıstan çərkəzləri kimi qələmə verərək Sudana yola düşürlər. Şeyx Şamilin Şərqdəki nüfuzuna və Sudanda heç kimin çərkəz dilini bilməməsinə görə onlar özlərini çərkəz adlandırırlar. Əks təqdirdə ərəb məmləkətində onları avropalı bilib qətlə yetirə bilərdilər. Sudana gedən şəxslərin hərəsi bir sahənin mütəxəssisi — Müsyo Marten top məmuru, Müsyo Mark hərbi mühəndis, Müsyo Jan isə həkim idi. Molla Abbas özü kimi bu üç şəxsin də adını dəyişir. Müsyo Marten Əli Özden, Müs- yo Mark Noqay Timur, Müsyo Jan isə sənətinə uyğun olaraq Loğman adını qəbul edir.

Şeyx Abbas Dağıstani (Molla Abbas) — Cəzayir ərəblərinin yaşadığı yerə gəlir. Onlara Şeyx Şamilin ruslara qarşı mübarizəsindən danı- şır. Səhrayı-Kəbir (Böyük Səhra) və Sudan haqqında məlumatlar öyrə- nir, oraya getməyin yollarını arayır. Molla Abbasa anladılar ki, Sudana gedən ən rahat yol “Divanələr ölkəsi”ndən və “Qadınlar ölkəsi”ndən keçir. Abdulla Dari adlı bir şəxs onlara bələdçilik etmək arzusunda ol- duğunu bildirir: “Loğman dostlarına bildirir ki, qorxuram bu insan bizə xəyanət edər”. Molla Abbas və mühəndis isə Abdulla Daridən xəyanət gözləmədiklərini bildirirlər. Lakin əsərin sonunda hər kəs özlüyündə belə fikirləşir ki, əgər o, xəyanət edib bizi təslim edərsə, divanələrə yox, qadınlara əsir düşməyimiz daha yaxşı olar. Maraqlıdır ki, İ.Qaspi- ralı əsərin sonunda “davamı irəlidə” (yəni “ardı var”) yazsa da “Tərcüman”ın sonrakı saylarında bu əsərin çapına rast gəlinməmişdir. Lakin qəzetin növbəti saylarında “Qadınlar ölkəsi” əsəri dərc olunmuşdur.

Məzmunundan da görüldüyü kimi, “Sudan məktubları”nda hadi- sələr Avropadan Afrikaya köçülür. Qarşısına Daşkənddən İstanbula gəlib, oradan da Firəngistana yollanmaq məqsədi qoyan Molla Abbas taleyin qisməti ilə Avropaya, oradan da Afrikaya – Sudana gəlməli olur. Müəllif Molla Abbası az qala dünyanın böyük bir qisminə gəzdirmək- də məqsədi Avropa, Asiya və Afrika xalqlarının həyatı üzərində apardığı müşahidələri və bunlardan hasil olan nəticələri oxucu ilə bölüşməkdir. “Sudan məktubları”nda XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərində Avropa imperializminin Şərq istilası, Şərqdə milli-azadlıq hərəkatının güclən- məsi, xalqların öz müqəddəratlarını həll etmək uğrunda mübarizəsi və digər məsələlər əksini tapır. Lakin İ.Qaspiralı maarif və tərbiyəni bütün məsələlərin mərkəzində saxlayır. Ona görə də “Sudan məktubları”nda öz idealına uyğun olaraq yeri gəldikcə tərbiyə və mədəniyyət məsələ- sinə də toxunur və Molla Abbasın baxışları təmsalında fikirlərini orta- ya qoyur. Heç şübhəsiz, qadına münasibət və cəmiyyətdə qadının rolu İ.Qaspiralını daim düşündürmüşdür. Çünki yaşadığı müsəlman mühiti, üzvü olduğu cəmiyyət qadına İslam ehkamları münasibətləri daxilində baxmağı tələb edirdi. Ona görə də bu mühitdə qadının bütün fəaliyyət dairəsi təkcə yaşadığı mənzil divarları arasında məhdudlaşmır, həm də haqları tapdanır.

İ.Qaspiralı “Sudan məktubları” əsərində İslam ölkələrinin qadınları ilə Avropa qadınlarını müqayisə etməklə fərqləri sadalayır və qadını cəmiyyətin aparıcı insanı kimi görmək istəyir: “İslam və frenk qadınları arasında hal və tərbiyədə fərq çoxdur. Frenklərin haqqı inkar olunmaz: Çocuğa baxmaq, tərbiyə vermək, təbiblik etmək qadınlarının hünəridir. Bunlar ədəbli və pak olsalar dünyanın ən iyi qadınları olurlar. Frenk hünəri ilə İslam ədəbi bir yerə gəlsə daha gözəl olur”.

“Sudan məktubları” əsərində bəşəriyyətin bütün nizammı kitab, məktəb və tərbiyə ilə bağlayan müəllif bu sahədə avropalıları başqalarına nümunə göstərir, bütün bunları müsəlman həyatı üçün vacib hesab edir: “Firənglərin hər işi kitablara görədir. Hər işi məktəblərdə kitablardan öyrənirlər”.

“Sudan məktubları”nın bir növ davamı olan “Qadınlar ölkəsi” əsərində Molla Abbasın macərələri sona çatır. “Qadınlar ölkəsi” 10 avqust 1890-cı ildən 2 iyul 1891-ci ilədək “Tərcüman”ın müxtəlif saylarında dərc edilmişdir. Bu əsərdə Molla Abbasın və onunla bərabər üç fransız gəncin, Şeyx Məhəmməd Əhmədə kömək üçün getdiyi zaman Qadınlar ölkəsində əsir olmaları və çətinliklə də olsa əsirlikdən qurtulmaları və s. hadisələr öz əksini tapır. Molla Abbas Cəzayir şəhərindən ayrılıb 18 gün yol getdikdən sonra Səhrayı-Kəbirə çatır. Sudanlı zənci Abdulla Dari onlara bələdçilik edir. Abdulla Darinin xəyanəti nəticəsində yolda onları Qadınlar ölkəsinin əsgərləri əsir edirlər. Buna görə bu ölkənin Malikəsi (kraliçası) Abdulla Dariyə qızıl bağışlayır. Bu ölkə qəribəlikləri ilə diqqəti cəlb edir. Burada qadınlar ixtiyar sahibləridirlər. Ölkəni onlar idarə edir. Çöl işlərini onlar görür, müharibəyə gedir. Qadınlar üzləri açıq gəzir və s.

Əksinə kişilər ev işləri görür, uşaqları böyüdür, yemək bişirir, pal-tar yuyur, qadınlara qulluq edirlər. Digər bir fərqli cəhət də o idi ki, bu ölkədə qadınlar çox kişi alırdılar.

SONUÇ

Ölkənin kraliçası Molla Abbasdan Avropa və müsəlman ölkələrində qadınların vəziyyəti ilə əlaqədar məlumatlara qulaq asdıqca bu adətlərə nifrət və ikrah hissi ilə münasibət bildirir. Bütün bunlar real həyatı əks etdirmir. İ.Qaspiralı belə bir fantaziya ilə diqqəti fanatik İslam cəmiyyətinə yönəldir. Qadına münasibətin dözülməzliyinə etirazı başqa bir formada təqdim edir. O, Qadınlar ölkəsində kişilərin bu halının təsviri ilə insanları təəccübləndirir. Yazıçı bununla demək istəyir ki, müsəlman mühitində də qadınlara münasibət belədir. Bu təkcə təəccüblü yox, həm də dözülməzdir.

Üç fransız ilə Molla Abbas kraliçanın karvan qarətinə getdiyindən istifadə edib qaçırlar. Onlar qarət olunacaq karvana çatıb onları bu işdən xəbərdar edirlər və birlikdə Qadınlar ölkəsinin əsgərlərini məğlub edərək Tunisə yol alırlar. Otuz yeddi gündən sonra Tunisə yetişirlər. Molla Abbas Tunisdə Şeyx Məhəmməd Əhmədin vəfat etdiyi və Sudaqda qıtlıq düşdüyü xəbərini eşidir. Buna görə onlar Sudana getməkdən imtina edirlər. Üç fransız gənc Tunisdən Fransaya, Molla Abbas isə İstanbula yola düşür. Molla Abbas uzun illərin həsrətinə son qoymaq üçün tezliklə Daşkəndə qayıtmaq fikrini qətiləşdirir.

“Tərcüman” qəzetində oxuculara “Divanələr ölkəsi” və “İstanbul məktubları” adı ilə Molla Abbas “məktub”larının yayımlanması vəd olunsada, bu əsərlər haqqında indiyə qədər məlumat əldə edilməmişdir. Lakin İ.Qaspiralının Molla Abbasın şagirdinin Macarıstanda yerləşən Gül Baba pirini ziyarəti zamanı müəllimi ilə görüşməsinə və aralarında danışıqlarını əks etdirən “Molla Abbas Franseviyə təsadüf” adlı əsəri 1908-ci ildə “Tərcüman”ın ayrı-ayrı saylarında bütöv halda dərc olunmuşdur.

Əsərdən məlum olur ki, Molla Abbasın şagirdi öz müəllimi ilə 4-cü sinifdə oxuduğu zaman tanış olmuşdur. Lakin o, Molla Abbası məktəbdə ona müəllim kimi dərs dediyinə görə yox, onun “Firəngistan məktubları”nı oxuduğu üçün özünə müəllim hesab edir. Əsərdə əsas hadisələr Macarıstanda baş verir. Molla Abbas öz şagirdi ilə bu ölkədə görüşür. Gül Baba ziyarəti zamanı Molla Abbas bu ziyarətgahın tarixi haqqında şagirdinə belə məlumat verir: “Gül Baba iranlıdır. Türklərin Macarıstana gəlişindən əvvəl bu ölkəyə səyahət edib və burada vəfat etmişdir.” (Lakin bundan fərqli olaraq prof.Yavuz Akpınar “Firəngistan məktubları” əsərinə verdiyi izahatda Gül Babanı Bəktəşi şeyxi hesab edir, bu ziyarətgahı Macarıstanda Osmanlılardan qalmış XVI əsr dini abidəsi kimi göstərir). Macarların rəvayətinə görə Gül Baba Budin şəhərində xəstələnir. Şəhər əhli ona xidmət göstərir. Bu zaman bir gənc dərviş zühur edir. O, canını təslim edən Gül Babanı dəfn etdikdən sonra qeyb olur. Şəhər əhalisinin gözləri qarşısında baş vermiş bu hadisədən sonra insanlar onun məzarını ziyarətgaha çevirirlər. Türklərin Macarıstana gəlişi ilə bu məzarın üstündə sərdabə tikilir. Türklərin macar elindən gedişindən sonra da bura ziyarətgah olaraq qalmışdır. Əsərdə Rəşid əfəndi ilə tanışlıq və onun haqqında verilən məlumat hissələri də oxucu marağından kənarında dayanmır. Rəşid əfəndi Şərq siyasi durumunu, rus, ingilis, İslam və türk dünyası münasibətlərini yaxşı bilən türk mütəxəssisi kimi təqdim olunur. Onun 75 yaşı olsa da, 60 yaşlı insan kimi görünür. Şərq ictimai-siyasi, mədəni həyat tərzini ingiliscə yazaraq avropalılara çatdırır. Lakin onun bütün danışığı və müqayisələrində bir türk təəssübkeşliyi var. Əsərin sonunda özünün dediyi kimi: “Avropaya və ələlxüsus ingilislərə türkləri, aləmi-islami tanıtdırmaqda, sezdirməkdə xidmətlərimlə iftixar duyuram. Türklərin düşmənləri mənə sevməzlər, mən də onları sevməm.”

Bu sevgidəndir ki, o müsəlman dünyasını, onun aparıcı qüvvəsi

olan türk millətini daim dünya xalqları içərisində mədəni cəhətdən öndə görmək istəyir. Lakin hazırkı məqamda avropalılardan müsəlmanların geri qalması onu mütəəssir edir, bu geriliyin səbəbini o, ilk növbədə cəhalətdə görür:

“Müsəlmanlar harada bulunurlarsa bulunsunlar, nasıl yaşayırlarsa, yaşasınlar avropalılara nisbətən hər cəhətdən geridirlər. Əcabə bunun səbəbi nə?...

– Cəhalətdir, əfəndim, cəhalət.

Qaspiralının əsəri bu sonluqla bitirməsi təkcə onun millət sevgisini göstərmir. Eyni zamanda türk millətinin geriliyinin səbəbləri, tərəqqi, inkişaf xətti barədə oxucuda kompleks düşüncə yaradır.

KAYNAKLAR

1. Qaspiralı İ. Dildə, fikirdə, işdə birlik. Bakı, 2002.
2. Qaspiralı İ. Seçilmiş əsərləri, I cild, İstanbul, 2003.
3. Qaspiralı İ. Seçilmiş əsərləri, II cild, İstanbul, 2003.
4. Quliyev E. Türk xalqları ədəbiyyatının yaradıcılıq problemləri. Bakı, ADPU, 2010 (həmmüəlliflərlə).
5. Quliyev E. Orta əsrlər türk xalqları ədəbiyyatı. Bakı, 2010.
6. Quliyev E. Şərq xalqları ədəbiyyatı (müntəxəbat). 2 cildə, Bakı, 2011.
7. Quliyev E. Türk xalqları ədəbiyyatı. Bakı, 2011

MIRZA İBRAHİMOV AND CLASSICAL AZERBAIJAN LITERATURE
MİRZƏ İBRAHİMOV VƏ KLASSİK AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATI

Dr. ÜLKER BAŞIYEVA

ADPU-nun Filoloji fakültesinin Edebiyatın tdrisi teknolojisi
bölümünün baş öğretim üyesi ORCID İD 0000-0002-5994-2356

Özet

Mirzə İbrahimovun Nəsimi yaradıcılığı, eyni zamanda hürufiliklə bağlı görüşləri təriqət problemləri kontekstində son dövrün obyektiv təhlilləri ilə üst-üstə düşür. Digər baxımdan M.İbrahimov hürufizmdən danışarkən onu sırf dini cərəyan kimi təqdim etmir. O, hürufizmi dinamik, dialektik inkişafda göstərməklə hürufi şairlərin həyatdakı mütəmadi dəyişikliklərin mövcudluğu üzərində dayandığını xüsusi vurğulayır. Tədqiqatçı alim Nəsimi poeziyasındakı insan anlayışı ilə hürufilərin insana yanaşması arasındakı uyğunluğa xüsusi fikir verir.

Anahtar kelimələr: M.İbrahimov, Füzuli, Nəsimi, təriqət, şeir

GİRİŞ

Akademik Mirzə İbrahimovun Azərbaycan ədəbiyyatının XIV-XVI əsrlər mərhələsindəki təriqət meyllərinin xarakteristikası, onun nümayəndələri barədə elmi fikirləri ədəbiyyatşünaslığımızda böyük maraq doğurmuşdur. Bu sırada Nəsimi və Füzuli yaradıcılığının təhlili əsas yerlərdən birini tutur. M.İbrahimov 1973-cü ildə yazdığı “Odlar yurdunun Prometeyi” və “Söz mülkünün sultanı” adlı iki tədqiqat məqaləsində Nəsiminin həyatı, şəxsiyyəti, ictimai-fəlsəfi görüşləri, yaradıcılığı və s. barədə geniş təhlillər aparmışdır.

Bu məqalələr göstərir ki, görkəmli akademik Nəsimi yaradıcılığı ilə əlaqədar bir çox məqamlara aydınlıq gətirmək iqtidarındadır. Hər şeydən əvvəl, biz görürük ki, M.İbrahimovun Nəsimiyə münasibəti birtərəfli səciyyə daşımır. Nəsimi orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatının bütöv bir şəxsiyyəti kimi təqdim olunur və yeri gəldikcə onun yaradıcılığının xarakteristikası Şərq və Qərb ədəbi dəyərləri kontekstində açıqlanır. Çünki məqalə müəllifi Nəsimini bir ədəbiyyat çərçivəsinə sığmayan, düşüncələri bəşəri miqyasda yer alan sənətkarlar sırasında görür: “Nəsimidə Avropa intibah ədəbiyyatı ilə səsleşən ideya və motivlərin böyük yer tutduğuna şübhə yoxdur. Nəsimi Şərq intibah ədəbiyyatının ən böyük simalarından biridir. Həm də son dərəcə orijinal, hətta nadir dərəcədə orijinal simadır. O, Şərq və Avropa intibah ədəbiyyatının o cür şairlərindəndir ki, onların yaradıcılığında azadlıq ideali, qabaqcıl fəlsəfi-siyasi görüşlər bədii yaradıcılığının, poetik təfəkkürün mündəricəsini təşkil edir” (11, 133).

Məqalədə Nəsiminin formalaşdığı mühit, məkan, tarix və s. barədə yer alan fikirlərdə təkə Nəsiminin yaşadığı yer və dövr xarakterizə edilmir. Bu xarakteristikada X-XIV əsrlər Azərbaycan, Qafqaz və Yaxın Şərqlin ictimai-siyasi, ədəbi-mədəni mühiti özünə yer alır. Məsələyə geniş arenada münasibət Nəsimi poetik dünyasının bütün çalarları ilə təqdim etməyi müəllifə imkan verir. Bu mənada hər iki məqalədə Nəsimi irsi həm fərdi yaradıcılıq nümunəsi kimi, həm də Qərb və Şərq ədəbi dəyərləri ilə qarşılıqlı əlaqədə təhlil olunur. Araşdırmanın bu şəkildə aparılması Nəsimi yaradıcılığının forma, məzmun, ideya xüsusiyyətlərinin özünəməxsusluğunu üzə çıxarmaqda müəllifə kömək edir. Bu təhlillərdə Nəsimi ilə bağlı bir çox suallara cavab tapmaq mümkündür. Nəsiminin formalaşdığı tarixi şərait, ədəbi-bədii mühit,

Nəsimi poeziyasının mündəricəsi, dil, ifadə gözəllikləri, Nəsimi poeziyasında insan problemi, kamilləşmə məqamı, hürufilik, onun mahiyyəti və s. cəhətlər cavablananlar sırasındadır. Şübhəsiz, Nəsimi yaradıcılığını hürufilikdən kənarında düşünmək mümkün deyildir. M.İbrahimovun Nəsimi ilə bağlı elmi mülahizələrində onun hürufilik təlimində oynadığı rol, yaradıcılığında hürufizmin yeri və s. mərhələlər əsaslı yer tutur.

YÖNTEM

M.İbrahimov hürufizmi hərflərin ilahiləşdirilməsi və Allah, insan, maddi aləm məsələlərinə dini-fəlsəfi münasibət kontekstində izah edir. O, hürufizmə məxsus hərflər nəzəriyyəsiindən danışarkən Fəzlullah Nəimidən sitat gətirir, 28 və 32 hərfin müqəddəsliyini, bütün varlığın bu hərflərlə dərk olunması fikrinə münasibət bildirir: “Hürufizm hərflər sözündən yaranıb və zahirən ərəb əlifbasının 28, fars əlifbasının 32 hərfini müqəddəs elan edən, bütün varlığın, Allahın və insanın hərflərdəki sirlərin dərk olunması ilə dərk oluna biləcəyini söyləyən ictimai-dini cərəyandır. Əslində hürufizm insanı ilahiləşdirməyə inandırıcı dəlil axtarırdı. Bu məqsədlə o deyirdi ki, insanın üzü elə bir lövhədir ki, orada Quranın bütün ayələrini ifadə edən 28-32 hərflər həkk olunmuşdur. Bu, Allahın, dinin dediyi “lövh-i məhfuz”dur, yəni ilahi sirləri saxlayan lövhədir. Bu müddəanın məntiqi nəticəsi belədir ki, Allah insanı yaradanda özünü nəzərdə tutmuşdur”(11, 142). Bu fikirlər sovet dönməsində yazılsa da, M.İbrahimov elmi-tarixi həqiqəti saxlamaqla hürufizmə obyektiv yanaşmışdır. M.İbrahimovun bu fikri milli-mənəvi, elmi-fəlsəfi və dini dəyərlərimizin düzgün təhlilinin aparılmasına şəraitin yarandığı müstəqillik dövrü tədqiqatlarındakı hürufizmlə bağlı fikirlərlə üst-üstə düşür. Prof.Yaqub Babayev yazır: “Hürufilikdə Allah, hərflər (söz-kəlam), insan, maddi varlıq və 4 ünsür münasibətləri bir-biri ilə əlaqəli, tam və bütöv bir vəhdət halında götürülür: Hər şey Allahdır → hər şey 28 və 32 hərflərdir (yəni söz və kəlamdır) → hər şey həmin hərflərin sirlərinə vəqif olan insandır → hər şey maddi varlığın əsasını təşkil edən 4 ünsürdür. Hürufilər əzəli və əbədi olan zatın (xaliq) təcəllisindən zühur edən varlığın yaradılış nizamını bu sistemdə qəbul edirdilər: Allah → söz → kainat → insan”(12, 204).

Göründüyü kimi, M.İbrahimovun Nəsimi yaradıcılığı, eyni zamanda hürufiliklə bağlı görüşləri tərziqət problemləri kontekstində son dövrün obyektiv təhlilləri ilə üst-üstə düşür. Digər baxımdan M.İbrahimov hürufizmdən danışarkən onu sırf dini cərəyan kimi təqdim etmir. O, hürufizmi dinamik, dialektik inkişafda göstərməklə hürufi şairlərin həyatdakı mütəmadi dəyişikliklərin mövcudluğu üzərində dayandığını xüsusi vurğulayır.

Tədqiqatçı alim Nəsimi poeziyasındakı insan anlayışı ilə hürufilərin insana yanaşması arasındakı uyğunluğa xüsusi fikir verir. Nəsimi poeziyasında insan uca, bütün xalqlardan üstün tutulduğu kimi, hürufilikdə də insanın Allahın özünəbənzər yarandığı, varlığın insan üçün xəlq olunduğu və hər şeyin insanın xatiri üçün yaradıldığı ideya şəklində ortaya atılır. Ona görə də M.İbrahimov qeyd edir ki, Nəsimidə insan modeli hürufi təlimində yer alan insan modeli ilə tam eynidir. Alimin bu fikirləri istər Nəsimi yaradıcılığının, istərsə də hürufiliyin vacib xüsusiyyətlərindən birinin düzgün araşdırıldığını sübut edir.

Deyilənlərlə yanaşı alimin Nəsimi ilə bağlı qələmə aldığı geniş həcmli məqalələrində mübahisəli məqamlar da yox deyil. Həmin mübahisəli məqamların bəziləri o dövrdə nəsimişünaslığa baxışda sovet ideologiyasının xarakterindən, bəziləri isə müəllifin şəxsi qənaətlərindən irəli gəlirdi.

BULGULAR

Məlum olduğu kimi, sovet dönməsindəki araşdırmaların çoxunda Nəsimi panteist şair kimi qələmə verilir, onun yaradıcılığında daha çox dünyəvi məhəbbət axtarırdı. H.Araslı, M.Quluzadə, C.Qəhrəmanov, Ə.Səfərli, X.Yusifli və s. ədəbiyyat tarixçiləri sənətkarı panteist

şair kimi təqdim etmişlər. M.İbrahimov da həmin alimlərin cərgəsindədir. Əlbəttə, bu yanlışlıq sovet dönəmində elmdə mövcud olan Avropasentriзм nəzəriyyəsinin təsiri ilə baş verən bir hadisə idi. Avropada və ümumiyyətlə, Qərbdə həmin tendensiya hələ də qalmaqdadır. Avropanın bütün sahələrdə, o cümlədən elmdə və fəlsəfədə Şərqdən üstün olduğunu iddia edən Avropasentristlərə görə panteizm də qərb fəlsəfəsinin nailiyyətlərindən biridir. Şərqi Avropa ilə müqayisə edən Avropa və sovet alimləri bir sıra şərq şairlərində, mütəfəkkirlərində, xüsusilə də sufi və hürufi şairlərdə, filosoflarda panteizm elementləri tapırdılar. Həmin təsir Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında da özünü büruzə verirdi. Nəsimişünas alim M.Quluzadə yazırdı: “Panteist Nəsimidə məhəbbət məsələsində də ikilik – dünyəvi və ilahi məhəbbət yoxdur. Onun tərənnüm etdiyi eşq yalnız dünyəvi eşqdır”(12, 55).

Bu kiçik sitatda siyasi-ideoloji qəlibdən irəli gələn iki yanlışlıq özünü göstərir. 1. Nəsimini panteist şair hesab etmək; 2. Onu daha çox dünyəvi eşqin tərənnümçüsü adlandırmaq. Bu tendensiyanı biz M.İbrahimovun məqalələrində də görürük. Əslində isə İ.Nəsimi panteist şair yox, “vəhdəti-vücuda”dur. Onun yaradıcılığında dünyəvi eşqin tərənnümünə müəyyən dərəcədə yer verilsə də, o, daha çox ilahi eşqin təsvir və təbliğatçısıdır.

Onu da əlavə edək ki, həqiqətən də, panteizmlə “vəhdəti-vücuda” fəlsəfəsinin ortaq, bir-birinə oxşayan, üst-üstə düşən cəhətləri çoxdur. Elə bu səbəbə görə də Avropa və sovet alimləri “vəhdəti-vücuda” Nəsimini çox zaman panteist sənətkar kimi dəyərləndirmişlər. Halbuki bu iki dini-fəlsəfi baxışın əsaslı fərqləri də vardır.

M.İbrahimovun mülahizələrində mübahisə doğuran məsələlərdən biri də F.Nəiminin həbs olunduqdan sonra müridlərinə ünvanladığı “Vəsiyyətnamə” adlandırılan məktublarında adı çəkilən Seyid Əlinin kimliyi məsələsidir. XX əsrin 70-80-ci illərində aparılmış tədqiqatlarda bir qayda olaraq Seyid Əlinin İ.Nəsimi olduğu fikri qəbul edilir. M.İbrahimov da bu fikrə şərik çıxır və yazır: “Nəimi “Vəsiyyətnamə”də ən yaxşı müridləri sırasında əsil adı Seyid olan Nəsiminin adını çəkir, kiçik qızı İsmətə Gilana aparmağı məsləhət görür və ümid edir ki, “bəlkə, Seyid gəlib oraya çıxdı”. Başqa bir yerdə İsmətə və Ayişəyə salam göndərərək yazır: “Seyid Əli onlarla birgə olsun, uşaqlarımızın məhrəmidir, bacardığı qədər böyüyündən ayrılmasın”. Nəhayət, o, İsmətin Nəsimiyə getməsinə məsləhət görərək yazır: “Əgər razılıq versələr övladların kiçiyini (yəni İsmətə – M.İ.) Seyid Məhəmməd oğlu Seyidəliyə verin”(11, 131). Göründüyü kimi, alim Seyid Məhəmməd oğlu Seyidəlinin İ.Nəsimi olduğunu birmənalı şəkildə qəbul edir. Lakin son illərin araşdırmaları nəticəsində bəlli olmuşdur ki, “Vəsiyyətnamə”də adı çəkilən Seyid Əli İ.Nəsimi yox, Nəiminin xas müridlərindən və özünə canişin təyin etdiyi doqquz nəfərdən biri olan Əbülhəsən Əliyül Əladır.

SONUÇ

Haqqında söhbət açdığımız məqalələrdə etiraz doğuran fikirlərdən biri də tədqiqatçının hürufizmi “feodal hakimiyyətinə və Teymur işğallarına qarşı xalq etiraz və narazılığının, yəni ictimai oppozisiyanın ifadəsi” (11, 142) hesab etməsidir. Belə bir qənaət ifrat siyasi-sosioloji baxışın məhsulu kimi qəbul edilə bilər. Çünki hürufilik, ümumiyyətlə, cəmiyyətdəki bütün cəhətləri aradan qaldırmaq, daha doğrusu, cahil insanı kamil bəşər övladına çevirmək missiyasını izləyirdi. Həmin cahil insan istər ixtiyarlı, istər ixtiyarsız, istər varlı, istər kasıb, istər hakim, istər məhkum olsun, hamıya eyni dərəcədə şamil edilirdi. O ki qaldı Teymur hakimiyyətinə və feodal zülmünə etiraz məsələsi, hürufilər, doğrudan da, bunların hər ikisinə qarşı çıxış edirdilər. Çünki o zaman işğal və zülm bu iki ictimai qrupun timsalında hürufilərin etiqad və inanc qapısını döyür, ədaləti, bərabərliyi təmin etmək niyyətinin qarşısına çəpər çəkirdi.

M. İbrahimovun qənaətləri içərisində belə bir fikri də məqbul saymaq doğru görünür: “Bəzi məsələlərin şərhində Nəimi materializmə yaxınlaşır”(11, 145). Bu tezisə Marksist-Leninçi

ideoloji şüarın cizgisi aydın görünür. F.Nəimi və hürüfilər materializmdən çox-çox uzaq idilər. Onlar Quranı və onun aid olduğu islam dinini, hər şeyin yaradıcısı olan Xaliqu qəbul edir, hər şeyə onun səbəb olduğunu, bütün varlığın, o cümlədən şüurun, ağıl və kamalın Allah tərəfindən xəlq edildiyini qəbul edirdilər. Sadəcə olaraq onlar bu əqidədə idilər ki, Allah hər şeyi öz zatından yaratmışdır. İlahi xassəyə və ruha malik insan da Allahın özünəbənzər xəlq etdiyi şərəfli məxluqdur.

KAYNAKLAR

14. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cilddə, I cild, Bakı: Yazıçı, 1978, 512 s.
15. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cilddə, II cild, Bakı: Yazıçı, 1978, 504 s.
16. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cilddə, III cild, Bakı: Yazıçı, 1979, 592 s.
17. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cilddə, IV cild, Bakı: Yazıçı, 1979, 596 s.
18. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cilddə, V cild, Bakı: Yazıçı, 1980, 339 s.
19. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cilddə, VI cild, Bakı: Yazıçı, 1981, 376 s.
20. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cilddə, VII cild, Bakı: Yazıçı, 1981, 332 s.
21. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cilddə, VIII cild, Bakı: Yazıçı, 1981, 303 s.
22. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cilddə, IX cild, Bakı: Yazıçı, 1982, 664 s.
23. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cilddə, X cild Bakı: Yazıçı, 1983, 507 s.
24. İbrahimov M. Niyəsiz, necəsiz bir yazısan sən. Bakı: Yazıçı, 1985, 552 s.
25. İbrahimov M. Xəlqilik və realizm cəbhəsindən. Bakı: Azərnəşr, 1961, 524 s.
26. İbrahimov M. Ana dili – hikmət xəzinəsi. Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1991, 136 s.

RASULZADE, "THE SIYAVUSH OF OUR CENTURY" AND AZERBAIJAN
RƏSULZADƏ, “ƏSRİMİZİN SIYAVUŞU” VƏ AZƏRBAYCAN

ALLAHVERDIYEVA NURANƏ ELÇİN

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Quba filialı, Humanitar və sosial elmlər
fakültəsi, “Ədəbiyyat və dillər” kafedrası. Quba, Azərbaycan,

ORCID NO: 0009-0002-6763-991X

XÜLASƏ

Rəsulzadə irsi, həqiqətən, araşdırmaqla bitməyəcək qədər dərinidir. Ürəyi hər zaman Azərbaycanla döyünən bu böyük insanın siyasi fəaliyyəti qədər publisist və ədəbi tədqiqatçı kimi də yaradıcılığı yüksək keyfiyyət daşıyır. “Əsrimizin Siyavuşu” iki tariximizin yangılı bir ağsıdır. Belə ki, əsər yazılarkən bir çox misalları etibarilə Azərbaycan ədəbi mühitini nəzərə almışdır. XX əsrin əvvəlində Azərbaycanda milli hərəkatın tarixinə alleqoriyavari baxışı əks etdirən bu əsər məni illər uzunu həyəcanlandırır. Bu qədər macəraların sonunda özünü İstanbulda nəşr etmək qismət olan bu əsərdə dünənin və bu günün Azərbaycanı mükəmməl şəkildə təsvir edilib.

Açar sözlər: *Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti, M.Ə.Rəsulzadə, siyasət, Siyavuş, mübarizə*

SUMMARY

Rasulzadeh's legacy is indeed deep enough to be explored. The creativity of this great man, whose heart always beats with Azerbaijan, is as high as his political activity as a publicist and literary researcher. "Siyavush of our century" is a fiery lament of our two histories. Thus, when writing the work, he took into account the literary environment of Azerbaijan with many examples. This work, which reflects an allegorical view of the history of the national movement in Azerbaijan in the early twentieth century, has excited me for many years. Destined to publish in Istanbul at the end of so many adventures, this work perfectly depicts the past and present of Azerbaijan.

Keywords: *Azerbaijan Democratic Republic, M.A.Rasulzade, politics, Siyavush, struggle*

Azərbaycan Demokratik Respublikasının təməl daşını qoyan, ölümsüz lider Məhəmməd Əmin Rəsulzadə. Mən bu gün Rəsulzadənin tərcümeyi-halını danışmayacağam. Çünki onsuz da onun dastan həyatından bu gün və bu gündən sonrakı günlər çox danışılacaq. Mən Rəsulzadənin “Əsrimizin Siyavuşu” əsərindən və bu əsərdə Azərbaycan obrazından danışmaq istəyirəm.

Rəsulzadənin Azərbaycan adı və qayəsinin içində nələr vardı? Yazımı bu istiqamətdə davam etdirim. Çar Rusiyası tərkibində müsəlman, türk və tatar adlandırılan xalqı 1914-cü ildə məhz Məhəmməd Əmin Rəsulzadə ilk dəfə *azərbaycanlı* adlandırdı, baxmayaraq ki, bunu çox zaman Stalinin adı ilə bağlayırlar. Bununla da, Rəsulzadə Azərbaycan adını ilk dəfə olaraq masanın üzərinə sərtdi. Əgər bura qədər Azərbaycan torpaq anlayışı daşıyırdısa, əsasən də, İranın müəyyən ərazilərini əhatə edirdisə, Rəsulzadə “Azərbaycanın digər hissəsi Qafqazın tərkibindədir” dedi.

“Əsrimizin Siyavuşu” - Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin məşhur əsəri. 1920-ci ildə bolşevik istilasından qaçarkən iki nəfər Lahıçda gizlənmək məcburiyyətində qalmışdı. Qonaq olduqları

evin kiçik kitabxanasında bu iki şəxsdən birinin diqqətini Firdovsinin “Şahnamə”si çəkir və ev sahibindən icazə alıb bu əsəri oxumağa başlayır. Onun diqqətini çəkən isə “Siyavuş” dastanı olur. Əvvəldən də dastandan xəbəri olmasına baxmayaraq, bu dəfə əsəri başqa cür dərk edir və təkrar-təkrar oxuyur. Sonra isə dövrünün Siyavuşunu yazmaq qərarına gəlir. Bəs kim idi dövrünün Siyavuşundan danışmaq istəyən? “Şahnamə”də yer alan “Siyavuş” dastanı ilə öz dövrü arasındakı əlaqə nə idi?

Bəli, bu şəxs Məhəmməd Əmin Rəsulzadə idi. Dastanı əvvəldən də oxumasına baxmayaraq, “Siyavuş” dastanı ilə Azərbaycanın Cümhuriyyəti arasında olan uyğunluqları həmin anda anlamışdı Rəsulzadə. Bəlkə də, ona görə həmin zamanda qələmə almışdı “Əsrimizin Siyavuşu”nu. Özünün də qeyd etdiyi kimi 1920-ci ildə yazdığı “Əsrimizin Siyavuşu” ilə ayrı bir zamanda yazdığı arasında fərq olacaqdı.

Mən deyərdim ki, burada hər şey var, bura qədər danışdıqlarımızın nərdivan kimi bütün pillələri, Azərbaycan, Türkiyə, İran, Turan, Zərdüştlük, İslam, qisası, bu gün bizim varlığımızda daşdığımız hər şey var. Rəsulzadənin öz romanını min illik tarixi-mifik poemadan və gerçəklikdə Azərbaycanda baş verən tarixi hadisələrdən ilhamlanıb yazması, öncədən tədbirli davranıb əsərin bir nüsxəsini gizlətməsi, daha sonra müəllifin xəyanət səbəbindən həbsi, təsadüf nəticəsində möcüzəvari azad olması, sonda sovetləri tərkdən edib artıq İstanbulda olduğu zaman bu əsərin yeganə nüsxəsinin onun əlinə necə gəlib çatması və, nəhayət, dərci – həqiqətən, əsatiri xatırladır. Əsər 1923-cü ildə Türkiyədə nəşr olundu, amma onun Azərbaycandakı nəşri Sovetlərin süqutuna qədər təxirə düşdü. İlk dəfə 1990-cı ildə Bakıda Azərbaycan dilində çap edildi... *Təsirli tarixçədir, deyilmi?*

Belə bir əhvalat məsələ, bizdən bir addım qabaqda olan hansısa cəmiyyətdə baş versəydi, ən azı onlarla bədii film çəkilməmiş, xeyli roman, hekayələr yazılmışdı.

Kim idi Siyavuş? Rəsulzadə Siyavuş obrazını belə açır: “Siyavuş İranla Turan arasında ortaqlıq bir qəhrəmandır.” Çünki Siyavuşun atası iranlı, yəni fars, anası turanlı, yəni türk idi. Azad düşünən bir ideologiyanın səhər parıltısında Azərbaycan Cümhuriyyəti doğuldu. Bunu Rəsulzadənin Siyavuşları etdi. Azərbaycan Cümhuriyyətinin qurulması Azərbaycan məfkurəsilə Türk millətərvərliyinin izdivacı idi.

Əsərin “Cümhuriyyətin bəxtsizliyi” başlığında müəllif Siyavuşun qabaqcadan rəyası, cümhuriyyətin qatili məsələləri üzərində dayanır. Firdovsinin Siyavuşun diliylə dediyi “Bir yer gözəl və yaşıllıq olsa, hər tərəfdən istək və arzular çoxalır” fikrini Azərbaycanın dünəninə, bu gününə və sabahına şamil edir, onun sağdan, soldan qara qüvvələrlə əhatə olduğunu bildirir. Bu qüvvələr Azərbaycanda qarmaqarışıqlıq yaradır, onu rahat buraxmır, Azərbaycanın ağ günün qara etmək istəyirdi.

Müəllif Türkiyəni Azərbaycanın sığınacaq yeri adlandırır, lakin Türkiyəni qurtarmağa gedən bu qüvvənin səmimiyyətinə inanmadığını ifadə edir, “oradakılara “istiqlalımızı göz bəbəyi kimi saxlamağa, hürriyyətimiz yolunda canımızı sipər etməyə” içdikləri andı xatırladır [4].

Cümhuriyyətin demokratik ideallara bağlılığının səbəbini Rəsulzadənin bu əsərində də tapmaq mümkündür. Onun bu əsərini oxuyanda görürsən ki, o, demokratik, liberal dünyagörüşə prinsipial şəkildə inanıb. Axundova islahatçı bir mütəfəkkir, filosof kimi böyük rəğbət bəsləyib, eyni zamanda dinə və dindarlara anlayışla yanaşmış. İranın Azərbaycan üzərindəki mədəni ağırlığını, ortaqlıq keçmişini etiraf edib, amma müasir Azərbaycan kimliyini İrandan ayrı tutub. İfadə, mətbuat azadlığına, fərdi azadlığa, mülkiyyət azadlığına, qadın azadlığına, dövlətin cəmiyyətə hesabat verməsinə və sair çağdaş liberal ideyalara ürəkdən inanıb və bunun tətbiq olunmasına çalışmış. Onun siyasi fəlsəfəsini ortaya çıxaran, bir siyasətçi kimi yetişməsinə

imkan verən isə Bakının qaynar siyasi həyatı olub. Yəni mühit. “Şəxsiyyət ancaq münbit mühitdə yetişə bilər” fikrini Rəsulzadənin həyat və yaradıcılığı aydınca göstərir.

Cəmiyyətin və fərdlərin formalaşmasında həmin cəmiyyətə mənsub olan tarixi şəxsiyyətlərin rolu böyük olur, çünki onlar ənənə yaradıcısıdır. Əgər mən sənətlə məşğul oluramsa və yaratdığım əsər hansısa müsabiqədə, sərgidə yer qazanırsa, bu məndə uğur qazana biləcəyimə dair bir istinad rolunu oynamağa başlayır, məndə belə bir inam yaranır ki, əgər mən bir dəfə uğur qazanmışamsa, deməli, yenə qazana bilərəm. İkinci, üçüncü dəfə uğur qazanıramsa, məndə artıq belə bir inam və özünəəminlik yaranır ki, mən uğurlu sənətkaram və daim uğur qazana bilərəm. Tarixi şəxsiyyətlərin cəmiyyətdəki rolunu da buna bənzətmək olar. Əgər cəmiyyətdən yüksək idealları olan bir şəxsiyyət çıxırsa, cəmiyyətdə yenə belə şəxsiyyətləri ortaya çıxaracağına dair özünəəminlik və inam yaranır. Bir cəmiyyətdə özünəhörmət və özünəinam hissləri güclü olan fərdlərin çox olmasına səbəb həm də o cəmiyyətin güclü tarixi şəxsiyyətlərə malik olmasıdır. Eynən Rəsulzadə kimi...

Sonda müəllif Rusiyanın hiyləsi, millətçilərin təqibi və Cümhuriyyətin qatilləri üzərində dayanır və adı müstəqil, özü Rusiyanın federativ bir hissəsi olan Azərbaycanın durumunu anladır. “Bir kərə yüksələn bayraq bir daha enməz” konsepsiyası da “Əsrimizin Siyavuşu” əsərində açılır. Rəsulzadə bolşevizmi Firdovsinin “Şahnamə” poeməsindəki qəddar obraz ilə eyniləşdirir, yazır ki, bolşevizm müvəqqətidir, ona sadələvhlüklə inananlar belə gün gələcək onun mahiyyətini başa düşəcəklər. AXC-ni isə o, poemadakı Siyavuş obrazına bənzədir, əsərdə Siyavuş ölür, amma onun ideyası qalır, Rəsulzadə də AXC ideyasının yaşayacağını xəbər verir. Rəsulzadə xülasə olaraq deyir: “Öldürüldüyü zənn edilən millətlər belə bir-bir dirilə bilər. Ölmək istəməyən millətləri dir-dir gömmək qətiyyətlə mümkün deyil.” Əlbəttə ki, önəmli olan əzm və milli qeyrəti itirməməkdir [3, s. 32].

“Əsrimizin Siyavuşu ölmüşsə də, onun doğurduğu istiqlal fikri ölməmişdir. Müəllif bu işgalla barışmayaraq gələcək nəsle üz tutur: “...Əvət, ey vətəndaşlar! Və dolayısıyla sizlər, ey gələcək nəsil, ey gənclik! Ey əsrimizin Siyavuşunun böyümüş oğlu!

Sənin öhdəndə böyük bir vəzifə var!

Səndən əvvəlki nəsil yoxdan bir bayraq, müqəddəs bir ideal rəmzi yaratdı. Onu min müşkülətlə ucaldaraq dedi ki:

- Bir kərə yüksələn bayraq bir daha enməz!” [3, s. 35]

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. Balayev A. Məmməd Əmin Rəsulzadə. 2009, səh. 213.
2. Əliyev M. Məmməd Əmin Rəsulzadənin ömür yolu. Bakı, Gənclik. 1990.
3. Rəsulzadə M.Ə. Əsrimizin Siyavuşu. Çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatı. Çağdaş Azərbaycan tarixi. Bakı, Gənclik. 1990, səh. 112.
4. Əhmədli B. Ədəbiyyat qəzeti. 2019, 2 fevral, səh. 18-19.
5. Sebahattin Şimşir, "Mehmet Emin Resulzade", Orkun dergisi, 71. Sayı
6. azerbaijan.ihh.org.tr
7. kimkimdir.gen.tr

M.FÜZULİNİN BƏLAĞƏT VASİTƏLƏRİNDƏN İSTİFADƏ QÜDRƏTİ

BABAYEV YAQUB MƏHƏRRƏM OGLU

filologiya elmləri doktoru, professor, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, Azərbaycan

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4738-9426>

Xülasə

M.Füzuli dünya ədəbiyyatında sənətkarlıq qüdrəti etibarlı ilə ən müqəddir bədii təfəkkür sahiblərindən biridir. Əhatəli yaradıcılıq diapazonuna malik bu ensiklopedik şəxsiyyət bədii sözün sənətkarlıq sirlərinə, poetikasına dərin-dərinə bələd olan incə zövq əhlidir. Kəlməni, ifadəni yerində, məqamında işlətməkdə, obrazlı söz söyləməkdə, sözlə musiqinin harmoniyasını yaratmaqda, zərif, könüloxşayan məcazlar inşa etməkdə, adi dil materialından bədii möcüzə zühurə gətirməkdə, məzmunla formanın vəhdətini uzlaşdırmaqda Füzuli bənzərsizdir.

Yüksək sənətkarlıq məharəti onun istər epik, istərsə də lirik əsərlərində özünü parlaq surətdə təzahür etdirir. Epik əsərlərində müəllifin mövzu seçimindən, lazımi ideyanın ifadəsindən tutmuş, əsərin strukturuna, süjet və kompozisiya elementlərinə, obrazların xarakterinə, hadisə və epizodların vəhdətinə, vəzn, qafiyə, dil-üslub xüsusiyyətlərinə, estetik idealın biçiminə, bədii metodun ifadə üsuluna və s. qədər hər şey – bütün sənət komponentləri mükəmməldir.

Bizim məqalədə Füzulinin bəlağət vasitələrindən istifadə məharətindən danışılır. Göstərilir ki, Şərq ədəbiyyatında, xüsusilə poeziyada bədii məcazlardan bol-bol istifadə edilmişdir. Bunların sayı ümumilikdə əllidən çoxdur. Şərq termini (ərəb termini) ilə bunlara bəlağət vasitələri, müasir terminlə bədii təsvir və ifadə vasitələri deyilir. Bu vasitələrdən yerində, dolğun şəkildə, bacarıqla istifadə etmək Şərq ədəbiyyatında xüsusi məharət sayılmışdır. Bununla sənətkarlar obrazlı bədii söz demək bacarığını ortalığa qoymuşlar. M.Füzuli də şeirlərində bu cür məcaz növlərindən məharətlə, yerli-yerində istifadə etmişdir. Məqalədə şairin müxtəlif məcaz növlərindən necə məharətlə yararlandığı konkret misallar əsasında izah edilmiş, sənətkarın yaradıcılığından maraqlı nümunələr verilmişdir. Bununla Füzuli həm özünün sənətkarlıq qüdrətini, həm də Azərbaycan türkcəsinin zənginliyini, şeiriyyətini, gözəl bədii söz yaratmaq üçün əlverişli imkanlara malik olduğunu nümayiş etdirmişdir.

**TOPIC CHOICE OF ABBAS SAHHAT IN THE HISTORY OF AZERBAIJAN
CHILDREN'S LITERATURE (prose works and poems)**
**ABBAS SƏHHƏTİN AZƏRBAYCAN UŞAQ ƏDƏBİYYATI TARİXİNDƏ MÖVZU
SEÇİMİ (nəsr əsərləri və şeirləri)**

AYGUN AHMADOVA ,

Azərbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi (Ü. Hacıbəyov-68), 0000-0002-2464-2513

ÖZET

Abbas Sahhat, yarım asırlık edebi eserlerinde dövrünün eyib və kusurlarını bir ayna gibi yansıtan, çeşitli eserlerinde yavaş yavaş insanların sanatsal imgelerini yaratan bir şair ve düşündürdür. Azerbaycan çocuk edebiyatı tarihinde genç okuyuculara büyük bir miras bırakan Abbas Sahhat'ın eseri, 20. yüzyılın anıtsal eseri olarak değerlendiriliyor. Bu anıtın korunması gelecek nesillere düşüyor. Abbas Sahhat yaratıcılığı kapsamlı bir yaratıcılıktır. Bu yaratıcılık; bilgi, beceri, derin düşünmeyi, geleceği sanatsal boyalarla küçüklere anlatmayı içerir. Şair, on beş yıl boyunca sadece pedagojik çalışmalarıyla değil, aynı zamanda edebi yaratıcılığıyla da ders vermiştir. Eserlerinde eğitim konusuna titizlikle yaklaşan Abbas Sahhat, çocukların psikolojisini çok iyi bilmiş, lirik ve eğitici dramatik eserlerine bunları çok iyi yansıtmıştır. Abbas Sahhat'ın çocuklar için yazdığı eserler yaş özelliklerine göre iki kısma ayrılır: 1) Çocuklar için yazılan küçük şiirler; 2) okul çağındaki çocuklar ve gençler için didaktik çalışmalar (bu esas olarak peri masallarını, alegorik şiirleri içerir). (4, s. 177)

Abbas Sahhat eserlerinde düşünce açıklığını tercih etmiştir. Çocukların geleceğini düşünen Abbas Sahhat, çeşitli konularda birbiri ardına eserler yaratmaktan yorulmadı. Savaşın neden olduğu acılar sağlığın yaratıcılığını etkilemedi. Ahlaki acılara rağmen bu dönem, sağlıkta yaratıcılık açısından verimli bir dönem olarak işaretlenebilir. Adib eserlerinde savaşın dehşetini, çocukların çığlıklarını ve savaş nefretini anlatıyordu. "Mutsuz Aile" ve "Garagunlu Halime" öykülerinde küçük çocukların yaşadığı trajediyi canlı bir şekilde anlattı. Abbas Sahhat'ın yaratıcılığının önemli yönlerinden biri de yazarın çocukların hayatını daha iyi tanıması ve yarattığı çocuk karakterlerini büyük panolarda anlatmasıdır. Çocuk eserlerinde dikkat çeken konuların başında çocukların beğenisi konusu gelmektedir. Her zaman çocukların zevkini düşünen yazar hakkında ancak olumlu şeyler söylenebilir.

Abbas Sahhat her zaman çocukların özgürlüğünü ve birliğini düşünen bir yazardı. Yüreğindeki bu özgürlük ve birlik arzusunu gerçekleştirmek için her zaman yeni çocuk şiirleri yaratma sorumluluğunu üstlendi ve bunu da yaptı. Bu yetenek, büyük vatandaşlık fikirlerinin basın sayfalarında hayata geçirilmesinin yolunu açtı. Abbas Sahhat'ın eseri Azerbaycan edebiyat tarihinde benzersizdir. Kendine özgü üslubunu, düşüncesini, uyumunu, düşüncelerini ve dil güzelliğini uyguladığı eserlerinde biçim özelliklerine ve sonraki edebiyata olan etkilerine bilimsel açıdan önem vermiştir. Yaratıcılığında hem şiir alanına hem de nesir dünyasına geniş bir yer vermiştir. Unutulmaz yazar Abbas Sahhat (Mehdizade), 1874 yılında Şamahı'da manevi bir ailede doğdu. "Vatan ve vatanseverlik" teması şiirdeki çalışmalarının ideolojik yönüdür. Vatan ve vatan sevgisini anlatan şiirlerinde milletine olan sevgisini dile getirir ve okucularına bu uğurda ölmeye hazır olduğunu anlatır. Çocuklara yönelik şiirlerinde vatan sevgisi düşüncesi önemli bir yer tutar. Sevgili şairimiz Abbas Sahhat, ağır bir hastalıktan sonra 1918 yılında Gence'de vefat etti.

Anahtar kelimeler: *Vatan, diqqat, kultür, kahraman, nüfuz, deprem, heykel, özgür*

ABSTRACT

Abbas Sahhat is a poet and thinker who reflects the deeds and shortcomings of the age like a mirror in his half-century-old literary works and gradually creates artistic images of people in his various works. The work of Abbas Sahhat, who left a great legacy to young readers in the history of Azerbaijani children's literature, is considered as a monumental work of the 20th century. Preserving this monument falls to future generations. Abbas Sahhat creativity is comprehensive creativity. This creativity; It includes knowledge, skills, deep thinking, and explaining the future to the little ones with artistic paints. For fifteen years, the poet taught not only with his pedagogical work, but also with his literary creativity. Abbas Sahhat, who approached the subject of education meticulously in his works, knew the psychology of children very well and reflected these very well in his lyrical and educational dramatic works. The works written by Abbas Sahhat for children are divided into two parts according to their age: 1) Small poems written for children; 2) didactic works for children and teenagers of school age (this mainly includes fairy tales, allegorical poems). (4, p. 177)

Abbas Sahhat preferred clarity of thought in his works. Thinking about the future of children, Abbas Sahhat did not get tired of creating works one after another on various subjects. The suffering caused by the war did not affect the creativity of health. Despite the moral suffering, this period can be marked as a productive period for creativity in health. In his works, Adib described the horror of war, the screams of children and the hatred of war. He vividly described the tragedy experienced by young children in his stories "Unhappy Family" and "Garagunlu Halime". One of the important aspects of Abbas Sahhat's creativity is that the author knows the lives of children better and describes the children's characters he created on large panels. One of the most striking issues in children's works is the subject of children's taste. Only positive things can be said about the author, who always thinks about children's pleasure.

Abbas Sahhat was a writer who always thought about the freedom and unity of children. In order to realize this desire for freedom and unity in his heart, he always took the responsibility of creating new children's poems, and he did so. This ability paved the way for great civic ideas to be realized in the press pages. Abbas Sahhat's work is unique in the history of Azerbaijani literature. In his works, in which he applied his unique style, thought, harmony, ideas and beauty of language, he gave scientific importance to the formal features and their effects on subsequent literature. In his creativity, he gave a wide place to both the field of poetry and the world of prose. The unforgettable writer Abbas Sahhat (Mehdizade) was born into a spiritual family in Shamakhi in 1874. The theme "Homeland and patriotism" is the ideological direction of his work in poetry. In his poems about homeland and love for his country, he expresses his love for his nation and tells his readers that he is ready to die for this cause. The idea of patriotism has an important place in his poems for children. Our beloved poet Abbas Sahhat passed away in Ganja in 1918 after a serious illness.

Keywords: *Homeland, attention, culture, hero, influence, earthquake, statue, free*

Şairin lirik şeirləri uşaqların estetik zövqünü oxşayır, onlara elmi-kütləvi məlumatlar verir, söz ehtiyatlarını zənginləşdirir. A.Səhhətin ədəbi irsində vətən məhəbbətinin tərənnümünə həsr edilən əsərlər balacaların əxlaqında xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Uşaqları əməyə alışdırmaq, onları əməksevər ruhda tərbiyə etmək üçün A.Səhhətin əsərləri ən yaxşı materialdır.

Fərhad Fərhadov, ədəbiyyatşünas-alim

Abbas Səhhət yaradıcılığı Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində təkrar olunmaz yaradıcılıqdır. Özünəməxsus üslubu, mülahizələri, ahəngdarlığı, düşüncələri, dil gözəlliyini tətbiq etdiyi əsərlərində forma xüsusiyyətlərinə və sonrakı ədəbiyyata təsirinə elmi-nöqtəyi nəzərdən diqqət etmişdir. Yaradıcılığında həm poeziya sahəsinə, həm də, nəsr aləminə geniş yer vermişdir. Unudulmaz ədib Abbas Səhhət (Mehdizadə) 1874-cü ildə Şamaxıda ruhani ailəsində doğulmuşdur. Şeir fəaliyyətində “Vətən və vətənpərvərlik” mövzusu yaradıcılığının ideya istiqamətini təşkil edir. Vətəndən və vətən məhəbbətindən bəhs edilən şeirlərində, xalqına olan məhəbbətini qələmə alaraq, onun yolunda canından keçməyə hazır olduğunu oxucularına bildirir. və onun yaradıcılığında uşaqlar üçün yazdığı şeirlərdə vətənə məhəbbət ideyası mühüm yer tutur.

Şişə çəksəz də dirişkən ətimi,

Atmaram mən vətənü millətimi.

Ədib uşaqlarda vətənə sevgisi tərbiyə etməyə çalışır. “Vətən” şeirində o, vətənin müqəddəsliyindən bəhs edir. Lermantovun vaxtilə Dobrolyubovun tərəfindən yüksək qiymətləndirilmiş “Vətən” şeirinin ruhunda yazdığı “Vətən” adlı ikinci bir mənzuməsində şair uşaqları ana yurdun təbii zənginliklərilə tanış edir, vətənin “hər küncündə yatan min xəzinədən”, vətənin uca dağlarından, səfali havasından, meşələrindən, buz kimi bulaqlarından söhpət açaraq, bu gözəl diyarı sevməyə çağırır.

Gözəl torpaq, gözəl ölkə, gözəl yer!

Dünya üzrə bimislü bibədəl yer!

Bu cür gözəl məmləkəti kim sevməz?

Bunca firavan neməti kim sevməz?

Mən vətəni canım kimi sevərəm,

Ruhum, ətim, qanım kimi sevirəm.

Bu şeirdə uşaqlara vətən sevgisindən bəhs edərək, onların bu sevgiyə qoşulmasını arzu edir.

Abbas Səhhət yaradıcılığının diqqəti cəlb edən önəmli cəhətlərdən biri yazıçının uşaqların həyatını daha yaxşı bilməsindən, ərsəyə gətirdiyi uşaq obrazlarını geniş lövhələrdə təsvir etməsindən ibarətdir. Yazdığı uşaq əsərlərində diqqəti cəlb edən əsas məsələlərdən biri uşaqların zövqünün formalaşması məsələsidir. Uşaqların zövqünü hər zaman düşünən yazıçı haqqında yalnız müsbət fikirlər söyləmək olar.

Abbas Səhhət uşaqların azadlığı və birliyi barədə hər zaman düşünən yazıçı olmuşdur. Qəlbindən keçən bu azadlıq, birlik istəyini həyata keçirmək üçün yeni uşaq şeirlərinin yaranmasına hər zaman məsuliyyətlə yanaşmış və bunu özünə borc bilmişdir. Bu istedad böyük vətəndaşlıq ideyalarının mətbuat səhifələrində həyata keçirilməsinə yol açmışdır.

Uşaqların azad düşüncələri uğrunda sonsuza qədər mübarizə aparan yazıçı öz əsərlərində balaca oxucularını düşünür, ayrı-ayrı dövrlərdə yaratdığı balaca qəhrəman obrazlarını əsərlərində bir araya gətirirdi. Yaradıcılıq nümunələrində səmimi bir körpü yaranan ədib oxucularını ədəbiyyata həvəsləndirirdi. Bir sıra həyat hadisələrini əsərlərində canlandıran yazıçı, ədəbi yeniliklərə də çox diqqətlə yanaşmış, yaşadığı dövrün ədəbi həyat məktəbini yaratmışdır.

1901-ci ildə Şamaxıda baş verən zəlzələ şairin yaradıcılıq imkanlarını çox zəyiflətdi. Amma təbii fəlakətin yaradıcılığına təsir etməsinə baxmayaraq, yazıçı ədəbi yaradıcılığını davam etdirdi. Zəlzələnin Şamaxıdakı mənzərəsini Abbas Səhhət oxucularına belə təqdim etmişdir.

Kim baxarsa haçan bizim şəhərə,

Bir məzarlıq kimi gələr nəzərə.

Nə gurultu, nə küy, nə səs vardır,

Bir neçə ruhsuz qəfəs vardır. (4, s. 9)

İstər tam orta təhsil məktəblərində, istərsə də məktəbəqədər müəssisələrdə tədris edilən Səhhət yaradıcılığı danılmaz yaradıcılıqdır. Bu təhsil ocaqlarında Abbas Səhhət yaradıcılığına müraciət olunan zaman 1901-ci ildə Şamaxıda baş vermiş zəlzələnin mahiyyəti uşaqlara aydınlaşdırılmalı, eyni zamanda yuxarıdakı şeirin mənasına açıqlıq gətirilməlidir.

Ədibin məktəblər və məktəbəqədər müəssisələrdə tədris olunan əsərlərində balaca oxucuların və dinləyicilərin sevimli və yadda qalan mövzularına toxunulur. “Quşlar”, “Vətən”, “Cücələr” və s. kimi şeirlər indi də təhsil müəssisələrində tədris olunur. Təmsillərindən “Ayı və şir”, “Tülkü və qurd”, “Sərçə və qırğı”, “Ayı və arılar”, “Tülkü və meymun”, “Ulağ və aslan”, “İt və kölgəsi” kimi əsərlər tərbiyəvi əhəmiyyət daşıyan və yaddaqalan mövzularda qələmə alınmışdır.

Şamaxıda məktəbdə ana dilini tədris edən ədib dərs dediyi zaman uşaqların bilik qabiliyyətlərinə çox diqqətlə yanaşırdı. 1906-cı ildə pedaqoji fəaliyyətində irəliləyişlər tətbiq edən Səhhət uşaqların sevimli müəlliminə çevrilmişdi. Milli ideallara çox diqqət edən Abbas Səhhətə onun məktəblərdə “Ən çox sevdiyiniz bayram hansıdır?” sualına uşaqların “Novruz bayramı”dır demələri çox xoşuna gəlmişdi. Bu baxımdan ədib uşaqların mənəvi tərbiyəsi üçün əhəmiyyətli hesab etdiyi Novruz bayramının geniş şəkildə keçirilməsini çox faydalı olduğunu mətbuatda dönə-dönə əks etdirirdi.

Abbas Səhhət öz yaradıcılığında fikir aydınlığına çox üstünlük verirdi. Uşaqların gələcəyini düşünən Abbas Səhhət bir-birinin ardınca müxtəlif mövzularda əsərlər yaratmaqdan usanmırdı. Mühəribənin verdiyi əziyyətlər Səhhət yaradıcılığına təsir etmirdi. Mənəvi əziyyət çəksə də, bu dövrü Səhhət yaradıcılığının məhsuldar dövrü kimi qeyd etmək olar. Ədib mühəribənin gətirdiyi dəhşətləri qələmə alır, uşaqların fəryadlarını, mühəribəyə olan nifrətlərini qələmə aldığı əsərlərində göstərirdi. O, “Bədbəxt ailə”, “Qaragünlü Həlimə” hekayələrində az yaşlı uşaqların faciəsinin canlı təsvirini yaratmışdır.

“Qaragünlü Həlimə” hekayəsində iki balaca uşağın göz yaşardan hekayəsindən danışılır. Mühəribənin acınacaqlı hadisələri, Həlimənin ailəsini pərən-pərən edir. Həlimə həyat yoldaşı Hacı Nurunun can verən bədəni üstündə hönkür-hönkür ağlayaraq, uşaqlarını da düşünür, lakin ağlına bir çıxış yolu gəlir və tez ayağa qalxaraq, “Ana!” deyərək fəryad edən on yaşlı qızı Zeynəbi və altı yaşında olan oğlu Əhmədin əlindən tutaraq evə tərəf qaçır. Həlimə evə çatanda uşaqlarını zirzəmiyə doğru dartır. Zirzəminin döşəməsində olan taxta qapağı qaldıraraq həyəcanla söyləyir: “Burası pək əski lağımdır, mədxəli bura isə, məxrəci məmləkətimizin içərisindədir. Allaha əmanət olasınsız, balalarım, bu yol ilə gediniz, hər halda bir tərəfə salamat çıxarsınız ümid edirəm” - deyərək zavallı Həlimə geri dönür. Lakin yazıq qadın çox cəhd etsədə nə ərinə, nə də evini yangından xilas edə bilmir. Az sonra Həlimənin paltarları alışımağa başlayır, yazıq qadın atəş dalğalarının içində özünü ora-bura vurur. Zirzəmidə çıxış yolu tapa bilməyən məsum uşaqlar ağlaşırlar. Az sonra qaranlıqda heç bir şey görməyən Əhməd yıxılaraq, fəryad qopardır. Uşağın tük ürpədən iniltisi bir az sonra kəsilir. Əhmədin harada olduğunu tapa bilməyən Zeynəb, qaranlıqda ağlaya-ağlaya yoluna davam etdir. Yazıq qız o yana-bu yana gedərək yol axtarırdı. Birdən uzaqdan zəif bir işığın gəldiyini gördü. Çox əziyyətlə işıq gələn tərəfə süründü. Lağımdan kənara çıxan Zeynəb soyuq havanın təsirindən yavaş-yavaş özünə gəlir. Az sonra özünü beş əsgərin əhatəsində gördü, qaçmaq istədi, mümkün olmadı. Zeynəb Anadolu

xərəbələrində özü kimi uşaqlarla dolaşıb əsgərlərdən qalan tullantılarla qidalanırdı. Bir gün şiddətli soyuqdan canını qurtarmaq üçün bir evin daldasına sığınmağa məcbur oldu. İçəriyə qorxa-qorxa girdi. Acınacaqlı bir faciyyə ilə rastlaşdı. Buradakı insanların üzərində libasları belə yox idi. Lakin onların arasında quru torpağın üstündə düşüb qalmış bir insan heykəli var idi. Bu heykəl yanıb torpaq rəngi almış qadın idi. Qadında insanlıqdan belə əsər-ələmət yox idi. Bu qadın Zeynəbin anası yazıq Həlimə idi. “Su, su” deyə yalvarırdı. Balaca qız haradansa bir qırıq qab tapıb ona su verdi, qadının ağzından isə “Zeynəb, Əhməd” adları davamlı eşidilirdi. Adını eşidən Zeynəb bu heykəlin anası olduğunu anladı və “Ana, mən burdayam” deyib balaca qollarını anasının boynuna doladı, yazıq Həlimənin gözlərinə işıq gəldi.

Abbas Səhhətin “Qara günlü Həlimə” hekayəsi müharibənin törətdiyi faciənin sarsıdıcı portretidir. Şairin fikrincə, yaşadığı cəmiyyətdə uşaqların tərbiyəsi şəxsi iş deyil, bu tərbiyə uşaq ədəbiyyatında müsbət obrazların ərsəyə gəlməsi nəticəsində yaranan tərbiyədir. Abbas Səhhət yaradıcılığında hekayə janrının ictimai məzmunu çox qüvvətlidir. Dünya uşaqlarının mübarizəsi, ağır həyat şəraiti, istismar altında çəkdikləri mənəvi əziyyətlər Abbas Səhhət yaradıcılığına çox böyük təsir göstərmişdir. Müəllifin “Bədbəxt ailə” hekayəsi yuxarıda göstərilən fikirlərin mükəmməl təsdiqidir.

Hekayədə Kars və Ərdahanından qaçıb canını qurtarmış bir ailənin faciəsindən danışılır. Həmid kişinin arvadı və nəvəsi Tiflisdə müsəlmanlar məhəlləsində səfil kimi qalıblar, getməyə yerləri yoxdur. Həmid kişinin oğlanlarını öldürüb, qızlarını və gəlinlərini əsir alıblar. Lakin ən böyük faciə odur ki, yeganə yadigar qalan nəvəsi çox ağır xəstəliyə düşər olub, sağalması isə mümkün deyil. Dərdlərinə şərik çıxan Müslüm bəy adlı bir imkanlı şəxs onları evinə aparır, xəstə uşağa həkim gətizdirir. Bütün bu əziyyət və yaxşılıqlara baxmayaraq, sabaha yaxın uşaq dünyasını dəyişir. Bu faciəni Abbas Səhhət belə təsvir edir: “Baba, mən bilirəm, axır nəfəsimdir. Ancaq səndən təvəqqem odur ki, mənə özün qəbirə qoyarsan və əgər bu şəhərdə qalmalı olsanız, tez-tez mənim qəbrimin üstə gələrsən, mənə unutmayasın”- deyərək nəfəsi kəsildi. Bu vaxt o bədbəxt qocaların başına sanki qiyamət qopdu. Gecənin yarısı özgənənin evində, qərrib ölkədə ev sahibi narahat olmasın deyə ixtiyarsız ucalan fəryadlarını sinələrində boğarkən, o soyumuş bədəni qucaqlayıb sızıldadırdılar”.(2, s.223)

Abbas Səhhət yaşadığı dövrün əzab-əziyyət çəkən uşaq obrazlarını yaradarkən heç bir şeyə gücü və əli çatmayan böyüklərin fəryadını da çox ustalıqla oxucusuna çatdırmışdır. Müəllifin “Qaragünlü Həlimə”, “Bədbəxt ailə” kimi hekayələri Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı tarixində öz layiqli bədii ifadəsini tapmışdır.

Yazıcının pyeslərindən “Yoxsulluq eyib deyil”, “Cəhalət səmərəsi yaxud bir yetimin xəşbəxtliyi”, “Tağı və Nağı” kimi əsərləri bədii keyfiyyətləri və gerçək həyat hadisələri ilə ədəbiyyatımızın, eləcə də uşaq ədəbiyyatının ən dəyərli nümunələrindəndir.

Abbas Səhhətin tərcümə ədəbiyyatında rolu böyükdür. Onun İ.A.Krılovdan, M.Lermontovdan, V.Hüqodan, A.S.Puşkindən, S.Nikitindən, L.S.Medvedyevdən, Q.R.Derjavindən, İ.A.Kozlovdan etdiyi tərcümələr ədəbiyyat tariximizdə bizi maraqlı obraz və xarakterlərlə tanış edir. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində İ.A.Krılovdan ilk tərcüməni A.Bakıxanov etmişdir. Sərbəst şəkildə tərcümə olunmuş “Eşşək və bülbül” təmsili ilə A.Bakıxanov rus yazarlarının qələmə aldıkları əsərlərin tərcüməsinin əsasını qoymuşdur.

İvan Krilov çox çətin tərcümə olunan şairlərdəndir. Onun tərcümələri ilə məşqul olan yazarlardan biri yazırdı ki: “Krilov orjinal bir şair olduğu üçün o, rus şairlərinin hamısından daha çətin tərcümə edilir. Onun təzadlarında, kəskin və qısa satirasında, duzlu-məzəli sözlərində, şeiriyyətində elə gözəlliklər var ki, onları nəsilə belə eynən vermək mümkün

deyildir”. Bu çətinliyin əsil səbəbini Abbas Səhhət Kırılovun təmsillərinin milli koloritə malik olması ilə izah edirdi.

Abbas Səhhətin İvan Kırılovdan etdiyi tərcümələr hər zaman balaca oxucuların maraq dairəsində olmuşdur: “Zəhmətkeş ayı”, “Qazlar”, “Balıq, ördək və xərçəng”, “Cütçü və ilan”, “Fil və alabaş”, “Qurd və quzu”, “Sazandalar”, “Qaraquş və arı”, “Göl və çay”. Müəllifin İvan Kırılovdan etdiyi bu tərcümələrdə balaca oxucularda heyvanlar ailəmi ilə bağlı zəngin bir mənzərənin tablosu yaradılır. İstər Abbas Səhhətin əsərlərində, istərsə də tərcümə ədəbiyyatında əsasən bir məqsəd qarşıya qoyulur: “Düz olmaq, doğru olmaq, adam aldatmamaq, zülm etməmək, yoxsula əl tutmaq”.

Abbas Səhhətin Kırılovdan tərcümə etdiyi “Sazandalar” (“Kvartet”) təmsilinin ruhu uşaqlarımızın zövqünə uyğun olduğu üçün hələ də ədəbiyyatımızda öz əhəmiyyətli yerini qoruyub saxlamaqdadır.

Dəcəl meymun, çolaq ayı, çəp keçi,

Bir ulağa yoldaş oldu hər üçü.

Dörd səslicə bir musiqi nəğməsi

Çalmağa həmahəng oldu cümləsi.

İki kamança, iki tar tapdılar,

Bir çəmənin üstə məclis yapdılar.

Oturdular, tərəf bəzmi qurdular.

Abbas Səhhət yarım əsrlik ədəbi yaradıcılığında, dövrünün eyib və qüsurlarını güzgü kimi əks etdirən, müxtəlif əsərlərində mərhələlərlə insanların bədii surətlərini yaradan şair, mütəfəkkir olmuşdur. Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı tarixində balaca oxucuları üçün böyük bir irs qoymuş Abbas Səhhət yaradıcılığı XX əsrin abidəsi sayılır. Bu abidənin qorunub saxlanması gələcək nəsillərin öhdəsinə düşür. Abbas Səhhət yaradıcılığı hərtərəfli yaradıcılıqdır. Bu yaradıcılıqda bilik, bacarıq, dərin düşüncə, gələcəyin balacalara bədii boyalarla tərənnüm edilməsi var. On beş ilə qədərki müəllimlik fəaliyyətində şair tək cəpedaqoji işində deyil, eyni zamanda ədəbi yaradıcılığında da müəllim olmuşdur. Öz əsərlərində təlim-tərbiyə sahəsinə diqqətlə yanaşan Abbas Səhhət uşaq psixologiyasını gözəl bilmiş, yazdığı lirik və tərbiyəvi əhəmiyyət daşıyan dram əsərlərində bunları çox gözəl əks etdirmişdir. Abbas Səhhətin uşaqlar üçün yazdığı əsərlər yaş xüsusiyyətlərinə görə iki hissəyə ayrılır: 1) azyaşlılar üçün yazdığı kiçik həcmli şeirlər; 2) məktəb yaşlı uşaqlara və gənclərə məxsus didaktik əsərlər (buraya, əsasən təmsillər, alleqorik şeirlər daxildir). (4, s.177)

Abbas Səhhət yaradıcılığı elə bir zəngin yaradıcılıqdır ki, bu yaradıcılıqda müxtəlif səpgili mövzularla qarşılaşmaq mümkündür. Sevvə-sevvə yaratdığı təbiətin gözəl personajları, Səhhət yaradıcılığının maraqlı mövzularındandır.

“Yaz” seirini parlaq ifadələrlə təsvir edən ədib, qış fəslinin sonunu, yazın təbiətə verdiyi təmənnaşız gözəlliyi o qədər gözəl vəsf edirdi, hətta təbiətə heç bir marağı olmayan balaca oxucusunu qüvvətli bir şəkildə real təbiət hadisələri ilə qarşılaşdırır və onlarda güclü bir maraq oyadır.

O gün ki, fəsl-i-yaz olar,

Gecə, günü z taraz olar.

Havanın artar istisi,

*Daha soyuqluq az olar.
Ərir dağın, çölün qarı,
Axar dərələrə sarı.
Gurultu ilə sel gələr,
Salar sədaya çayları.
Qaranquş ol zaman gələr,
Yenə tikər yuvasını,
Qonar yaşıl ağaclara,
Oxur gözəl havasını. (2, s.184)*

Öz əsərlərində təbiətin gözəlliklərini romantik ifadələrlə hissi don geyindirən yazar, 1913-cü ildə tələbəsi İsmayıl Həqqi Veysəlovla görüşür. Kiyevdən məzuniyyətə gəlmiş Həqqinin məktəb yoldaşı Ələvsət Əfəndiyevlə birlikdə müalicə üçün Volqa boyundakı Stavropola getmək istədiklərini öyrəndikdə, Səhhət də Rusiyanı çoxdan görmək arzusunda olduğunu söyləyir. Şairin məqsədi rus şairlərinin ictimai-siyasi fəaliyyətləri ilə tanış olmaq, rusiyanın təbiətini qarış-qarış gəzib, gələcək yaradıcılıq fəaliyyətinə yeni mövzular qatmaq idi.

Beş həftəlik istirahətdən sonra ədib Şamaxıya dönür. Volqa boyunun füsunkar təbiəti şairə xoş təsir göstərir, gözəl duyğular bəxş edir. Bu gözəl təbiətə qarşı olan maraq ədibin “Volqa səyahəti” romanını ərsəyə gətirir. Lakin əsər əlyazmalarla olduğu üçün bizə gəlib çatmamışdır.

Yazıçı “Oğru və anası” şeirində oğurluğun acı nəticələrini, uşaqların tərbiyəsində ananın rolunu oxucularına nəsihət yolu ilə təqdim etmişdir. Şeirdə məktəbli oğlanın həmyaşının kitabını oğurlayıb evə gətirməsindən, anasının isə onu cəzalandırmadığından söhbət açılır. Əsərin sonunda peşəkar quldur olan gənc, məhkəmə zalında bəd əməlinin son nəticəsini görür. Məhkəmənin qərarında “Asılsın!” hökmünü eşidən gənc, son sözünü söyləmək üçün izin istəyir:

*Ay hakimlər, müqəssirəm, doğrudur,
Həqiqətdə mənim anam oğrudur.
Əvvəl dəfə oğurluğa uyarkən,
Yoldaşımdan kitab oğurlayarkən,
Etsə idi anam məni məzəmmət,
Olmaz idim indi bu növ bədbəxt.
Mənə anam olmuş müddəbir,
İnsaf ilə deyin, kimdir müqəssir? (2, s. 196)*

Təbiəti etibarilə mədəni və yaddaqalan tədbirlərdə iştirak etməyi sevən Abbas Səhhət uşaq ədəbiyyatına böyük ehtiramla yanaşır, bu tədbirlərdə yazdığı şeirlərin uşaqların həyatında şanlı bir gələcəyin qurulacağına əminliklə inanırdı.

Azərbaycan uşaq ədəbiyyatında xüsusi yeri olan M.Ə.Sabir yaradıcılığının Abbas Səhhətin bir ədib kimi formalaşmasında xüsusi rolu olmuşdur. Sabirin “Buz” şeiri və Səhhətin “Vətən” şeiri uşaq ədəbiyyatında sevilən və seçilən şeirlərdəndir. Sevimli şairimiz Abbas Səhhət 1918-ci ildə Gəncə şəhərində ağır xəstəlikdən sonra dünyasını dəyişmişdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Abbas Səhhət. Bakı, Azər nəşr, 1976, 313 s.
2. Abbas Səhhət. Bakı, Azər nəşr, 1975, 313 s.
3. Abbas Səhhət. Vətən. Bakı, Gənclik, 1988, 11 s.
4. Kamal Talıbzadə. Abbas Səhhət. Bakı, Gənclik, 1986, 271 s.

**HORSE THE SYMBOL OF FREEDOM AND NOBILITY IN NATIONAL CULTURE
MİLLİ KÜLTÜRDE ÖZGÜRLÜK VE ASİLLİĞİN SİMGESİ AT**

Gamze EVİRGEN ve Ali SELÇUK

**Yüksek Lisans Öğrencisi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Kültürel
Çalışmalar Anabilim Dalı, <https://orcid.org/0009-0008-8942-0031>**

**Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Kültürel Çalışmalar Anabilim
Dalı, <https://orcid.org/000000015326>**

Özet

Özgürlüğün ve asilliğin simgesi olan at, Türk kültür tarihinde çok değerli bir varlıktır. At yarendir, yoldaştır. Atına binerken özgürlüğü ödünç alan Türk, atını kimseye emanet edemez, onu gözü gibi korur, sakınır; "At, avrat, silah" deyiimiyle de atın Türkler için dokunulmaz unsurlardan biri olduğu anlaşılmıştır. Türk, atsız düşünülemez. Ata binmek tıpkı kanatlanmaya benzetilir, kuş için kanadı ne kadar değerliyse Türk için de atı o kadar değerlidir. At, Türk'ün kanadıdır. Türkler, varoluşundan bu yana atı ehliştirmiş, günlük yaşamın her alanında kullanmıştır. At üzerinde hayatını sürdüren Türkleri yeryüzüne bağlayan uzvu atı olmuştur. Binlerce yıllık insanlık tarihi atın sırtında taşınmıştır. Bu çalışmada atın, günlük yaşamdaki kullanım alanları ele alınmış, inanış ve uygulamalar üzerindeki etkisine vurgu yapılmıştır. Bu araştırma ile, atın milli kültür ve tarih içerisindeki yeri ve önemi üzerinde durulmuştur. At, tarih boyunca Türk kültür, sanat ve inanışlarında maddi ve manevi büyük bir taşıyıcılık rolü üstlenerek değerini hiçbir zaman kaybetmemiş ve tüm bu işlevleriyle önemini günümüze değin taşımıştır.

Anahtar Kelimeler: At, milli kültür, asillik, özgürlük

Abstract

The horse, the symbol of freedom and nobility, is a very valuable asset in Turkish cultural history. The horse is a friend, a companion. The Turk, who borrows freedom while riding his horse, cannot entrust his horse to anyone, he protects it like his eyes and avoids it; With the expression "horse, woman, weapon", it is understood that the horse is one of the untouchable elements for the Turks. A Turk is unthinkable without a horse. Riding a horse is like flying; the horse is as valuable to the Turk as its wings are to the bird. The horse is the wing of the Turk. Turks have domesticated the horse since its existence and used it in every aspect of daily life. The horse was the limb that connected the Turks, who lived their lives on horses, to the earth. Thousands of years of human history have been carried on the back of a horse. In this study, the usage areas of the horse in daily life are discussed and its effect on beliefs and practices is emphasized. This research focuses on the place and importance of the horse in national culture and history. Throughout history, the horse has never lost its value by playing a great material and spiritual carrier role in Turkish culture, art and beliefs, and has carried its importance with all these functions until today.

Keywords: Horse, national culture, nobility, freedom

GİRİŞ

Özgürlüğün ve asillığın simgesi olan at, Türk kültür tarihinde çok değerli bir varlıktır. At yarendir, yoldaştır. Atına binerken özgürlüğü ödünç alan Türk, atını kimseye emanet edemez, onu gözü gibi korur, sakınır; “At, avrat, silah” deyiimiyle de atın Türkler için dokunulmaz unsurlardan biri olduğu anlaşılır. Türk, atsız düşünülemez. “Er atın, kuş kanadın” söylemiyle ata binmek tıpkı kanatlanmaya benzetilir, kuş için kanadı ne kadar değerliyse Türk için de atı o kadar değerlidir. At, Türk’ün kanadıdır. Türk, atıyla uçar. (Kaşgarlı Mahmud, 1985, Cilt 1, s.48-49). Türkler, varoluşundan bu yana atı ehlileştirilmiş, günlük yaşamın her alanında kullanmıştır. At üzerinde hayatını sürdüren Türkleri yeryüzüne bağlayan uzvu atı olmuştur. Binlerce yıllık insanlık tarihi atın sırtında taşınmıştır (Ögel,1971, s.160). Türklerde çocuk yürümeye başladığı andan itibaren atla tanışır, at üzerinde vakit geçirir; yer, içer, eğlenir, uyur, atı yalnızca binek olarak kullanmaz adeta at üzerinde yaşar, onunla savaşır, onun yasını tutar, birlikte öldü (Vaczy, 1962, s.91). Atın aynı zamanda ulaşımı kolaylaştıran ve mesafeleri kısaltan bir binek haline gelmesi, Atlı Göçebe Bozkır Kültürünün doğmasına sebep olmuştur. At, sosyo-ekonomik hayat, savaşlar, dini ritüeller ve medeniyetlerin kültür alışverişinde önemli bir yer tutmuştur. At önceleri çok sayıdaki sürüyü koruyan bir araçken, sonraları ise devletlerin siyasi gücüydü. Devlet, at üzerinde kurulur, at üzerinde yönetilirdi (Bedirhan, 2019, s.22-23). Destanlarda at sürüleri cesaret ve gücün temsiliydi, zenginliğin ifadesiydi. Efsanelerde Türk, gökten yere atıyla inerdi. Ayrıca at, kağan ile tanrı arasında da bir ulaktı (Çınar, 1993, s.20-21). Şamanizm inancında ise at, şamanı göğe çıkaran adeta bir merdiven olmuş ve şamanın davulu olarak tanımlanmıştır. Göğe çıkarması sebebiyle de at kanatlı olarak tasvir edilmiştir. At, Türk’ün sadece bu dünyada değil, öteki dünyada da kendisine yarenlik edeceğine inandığı kutsal bir hayvandır. Türklerde kişi ölünce, atıyla beraber gömülür, atın öldükten sonra da sahibine hizmet etmesi gerektiğine inanılırdı. Kurgan adı verilen bu mezarlarda kuyruğu kesik veya düğümlenmiş atlara rastlanmıştır, bu durum yası ifade etmektedir (Çoruhlu, 2002, s.140-141). Ayrıca atın kurban edilmesi ve cenaze ritüellerinde gözlerine biber üflenip gözyaşı döktürülerek ters eyerlenen atlar ayrı bir yas ifadesi olarak karşımıza çıkan pratikler arasındadır. Bazı inanışlara göre ise, düşman atı kuyruğu savaş ganimeti diye alınırdı. Eski Türk metinlerinde savaş atından övgüyle bahsedilir, atın cesareti kutlanır ve kişi namını atından alırdı (Gürsoy-Naskali, 1995, s.56). Türkler yaşadığı coğrafyada bulunan canlı türlerinin izlerini günlük yaşamına yansıtmış, on iki hayvanlı Türk takviminin 7.yılını at yılı olarak isimlendirmiştir (Esin, 2004, s.457). Türkler atlarına kendi boylarını temsil eden damgalar vurmuştur. Bu işaretler, o boyu diğer boylardan ayıran mühür olmuştur. Damgası farklı olan atların ise genellikle başka boyların hediyeleri olduğu anlaşılmaktadır (Arık-Gadirzade, 2020, s.98). Ayrıca atların vücutları üzerinde çeşitli yerlerinde bulunan farklılıklar, uzuvlarındaki eksiklik ya da fazlalıklar atın nişanesi olarak isimlendirilmiştir. Bu nişaneler ile Türkler, ata çeşitli anlamlar yükleyip atın kutlu, güçlü, uğursuz vs. gibi oluşuyla ilgili tanımlamalar yapmıştır. At kültürünün bir başka önemli parçası olan ve adeta bir sanat eseri işçiliği ile üretilen at koşum takımları da yine Türk sanatı açısından önemli bir yer tutmaktadır. Tarihin her evresinde at, önemini korumuştur. At, tarih boyunca Türk kültür, sanat ve inanışlarında maddi ve manevi büyük bir taşıyıcılık rolü üstlenerek değerini hiçbir zaman kaybetmemiş ve tüm bu işlevleriyle önemini çağlar ötesine taşımıştır.

Türk At Kültürü

Türk kültürünün oluşması ve medeniyetlerin gelişmesinde atın ehlileştirilmesi önemli bir yer tutmuştur. Atın ehlileştirilmesi hususu, her şeyden önce at, insan ve ihtiyaç unsurları üzerinde düşünmemizi gerektirir. Bir insan olarak öğrenme güdümüz, çevremizi kendi ihtiyaçlarımıza göre şekillendirme imkânı tanımıştır. Bu durum bizi zamanla doğayı kendi istek ve ihtiyaçlarımıza göre yöneten bir varlık haline getirmiş ve hayvanları ehlileştirme sürecini

doğurmuştur. Çünkü göçebe yaşam, belli bir yerde hayatı kolaylaştırma gerekliliği ile atın ehlileştirilmesini zorunlu kılmıştır. Biyolojik bir ifade olan ehlileştirme üzerinde belirgin bir karasal iklim görülen Asya'nın iklim koşullarını da dikkate almak gerekir. İklim, toplumların yaşam şeklini etkileyen en önemli unsurlardan biridir. Atı ilk ehlileştirenlerin Asya'da bulunan topluluklardan biri olduğu, Orta Asya'da at yetiştiriciliği ve biniciliğinde akla gelen ilk milletin ise Türkler olduğu, günümüze kadar gelen kurganlarda elde edilen kalıntılardan Türklerin atlı bir kültür oluşturduğu bilinmektedir. Türkiye'deki araştırmacılara göre atı ehlileştiren ve ata ilk binen Türklerdir. Hatta çok sayıda akademisyen bu alanın Karadeniz bozkırlarının bulunduğu yer olduğu düşüncesindedir. Türkler günlük yaşamını kolaylaştırmak için demiri işlediği gibi atı da ehlileştirerek medeniyete büyük katkı sağlamıştır. (Kafesoğlu, 1998, s.219-220). Türklerin geniş topraklara yayılmasında en büyük katkıyı sağlayan şey, savaşçı ruhları ve atları olmuştur. Bu yüzden atlarına çok değer vermiş, onların yetiştiriciliği ve en iyi cinsleriyle yakından ilgilenmişlerdir. Türk, atını hayatının her alanına dahil etmiş ve atına birden fazla misyon yüklemiştir. Tüm zamanını at üzerinde geçiren Türkleri yeryüzüne bağlayan uzvu atı olmuştur. (Ögel,1971, s.160). Ehlileştirilen at sayesinde Türk kültüründe hayvancılık gelişmiş ve at, kültür tarihinin ana temalarından biri haline gelmiştir. Çevikliği sayesinde avcılıkta da büyük fayda sağlayan at, temel gıda ihtiyacının karşılanmasında yardımcı olmuştur. (Belek, 2015, s.114). Atlı göçebe kültürde asıl işlevi binek hayvanı olan at, aynı zamanda bu kültüre binicilik yetkinliğini de kazandırmıştır. At bozkır yaşamında binek olarak kullanılmasının dışında savaş aracı olarak kullanılmış, atın hızından faydalanılarak savaşlarda üstünlük sağlanmıştır. Bu süreç ile at, zamanla askeri nitelik kazanmış, savaş atı tiplemesinin gelişmesine de sebep olmuştur. At, tarım, ulaşım, iletişim ve askeri birçok alanda insanın en büyük yardımcısı olmuştur. Ayrıca atın ehlileştirilmesi ile insana hareket serbesti sağlanarak toplumlar arasında kültür alışverişi gelişmiştir. Türk'ün ehlileştirdiği atlar, tüm dünyanın her yanına yayılmış, at nesline uygulanan müdahaleler neticesinde çok farklı türlerde at ırkları ortaya çıkmış ve çağının teknolojik bir gelişmesi sayılabilecek at arabaları kullanılmaya başlanmıştır. At, ehlileştirilmesiyle beraber ilk önceleri binek ya da çok sayıdaki sürüyü koruyan bir araçken zamanla askeri, siyasi, iktisadi ve kültürel vb. alanlarda farklı işlevler üstlenmiştir. Tüm milletler gibi Türkler de kendi maddi imkân ve değerleri ile bir kültür bütünlüğü oluşturmuşlardır. Asırlarca bozkırda yaşamış Türkler, kendine has bir kültür ortaya koymuş, otlaklarında besiciliğin yapıldığı, temeli at ve demire dayanan bozkır kültürünü bir Türk kültürü olarak meydana getirmiştir (Kafesoğlu, 1998, s.212-215). Zengin kültür birikimine sahip Türkler, yüzyıllardır Asya bozkırlarında bozkır kültürünü benimsemiş, bu kültür gereği atına büyük önem vermiştir. Esasen zor bir coğrafya olan Orta Asya'da bozkırın hırçın, sert yapısı, Türk'e ve atına da sirayet etmiş olacak ki, bu alanda coğrafya ile uyumlu savaşçı ruha sahip atlar yetiştirilmiştir. Türk kültüründe hoşgörü ile bakılamayan, hassasiyet barındıran konulardan biri de namustur. Türk aile yapısında bu kavramın içini dolduran üç önemli unsur vardır; At, avrat, silah. Sanki aileden biriymişçesine Türk aile yapısı içerisine kadar giren at, insanlık tarihinde özel ve ayrıcalıklı bir statüye sahiptir. Uzakları yakın eden, toplumların mesafe algısını değiştiren at, medeniyet tarihinin en önemli kazanımlarından biridir. Binlerce yıllık bir milli kimliğe sahip at, insana yarenlik ile başlayan bu yolculukta birçok maddi imkân ve manevi değer taşıyıcı rolünü üstlenerek Türk kültürünün odak noktalarından biri olmuştur. Türk, kimselere emanet edemediği, üzerine binince özgürlüğü ödünç aldığı, onsuz uçamadığı atı ile çağlar ötesinde bir kültür bütünlüğü oluşturmuştur. Türk kültür tarihini anlayabilmek, her şeyden evvel atın bu kültür içindeki yeri, önemi ve kıymetini anlayabilmekten geçer. Bu yüzden at sadece bir binek hayvanı değil, Türk milleti için ayrıca bir kültürel güçtür. Türk'ün yeryüzünde ayrılmaz bir parçası olan at, eski Türklerden bu yana günlük yaşamın her alanında kullanılmıştır. Önceleri atın, etinden ve sütünden yararlandırdığı bilinmekte, atın bir binek ve savaş aracı olarak kullanıldığı dönemin daha sonraki dönemler olduğu söylenmektedir. Atın

önemi açısından bakıldığında diğer kavimlerle oldukça farklılıklar görülmektedir. Başka topluluklarda at sıradan bir hayvanken, Türkler için at hayatın en önemli unsurudur. Eski Türklerde çocuk, küçük yaşlarda atla tanışır, yürümeye başladığı andan itibaren at üzerinde vakit geçirir, at sevgisiyle büyür, onunla yer, içer, onunla uyurdu. Başkaları atı yalnızca binek olarak kullanırken Türk at üzerinde yaşar, onunla da ölürdü. Eski Hun Türklerinde ayakta durabilecek yaşa gelen her çocuğun eyerli bir atı vardı. Adeta at üzerinde doğmuşçasına atından ayrılamayan Türk, yerde yürümeyi bilmezdi (Vaczy, 1962, s.91.) At ve demirin hakimiyetinin var olduğu Türklerde, ritüellerde bayramın ruhuna uygun kıyafetler giyilir ve hayvanlar kurban edilirdi (Ögel, 1984, s.143). Ayrıca bu eski dönemlerde özellikle toy törenlerinde sıkça oynanan cirit oyunları da Türk folklorunu niteleyen önemli temsillerden biridir. (Doğan, 2006, s.37,120,121). Türk, dört nala giden atı ile savaşlarda düşmanın hareket kabiliyetini kısıtlanmış, uzaktan yapılması istenen savaşlarda, atın süratli manevra niteliği sayesinde üstünlükler sağlanmıştır. Savaşlara başlamadan önce, atın sürece odaklanması, denge kontrolünü daha iyi sağlaması için kuyruğu bağlanıyor, ipekle örülüyor ve bu durum yiğitlik ve kahramanlık alameti olarak değerlendiriliyordu. Bu işleme Türklerde, ‘at çermetmek, kuyruk tügmek’ deniliyordu (Koca, 2003, s.204). Eski Türklerde sahte geri çekilme taktiği olarak kullanılan savaş stratejisinin merkezinde at bulunmaktadır. Ayrıca düşman atı kuyruğunun ganimet olarak sayıldığı savaş meydanlarında Türk, namını atından almıştır. At, sahibinin er meydanlarında yenilgi, zafer, hüznün ve mutluluklarının en yakın, en canlı tanıklarındır. Eski Türk inanışlarında at, şamanı göğe ulaştıran bir vasıta görevi üstlenmiştir. Eski Türk mezarları olan kurganlardan çıkarılan sanat eserleri, Türkün atı ile ne kadar mülaki olduğunu ve atının onun için ne büyük anlamlar ifade ettiğinin ispatı sayılabilecek güçtedir. Türk kültür zenginliği, çağ ötesi bir vasıta olan at ile, büyük kültür çevrelerine taşınmıştır. Atın bu taşıyıcı rolü ve işlev çeşitliliği, Türk için atı başat bir hayvan yapmıştır. Çinlilerin dediği gibi, Türklerin hayatı atlarına bağlıydı (Gürsoy-Naskali, 1995). Eski Türkler, at sayesinde geniş coğrafyalara yayılmış başka topluluklarla kültür alışverişinde bulunmuş ve atıyla var olmuştur. Cesaret ve gücün teması olan at, devletlerin siyasi zenginliğinin en önemli göstergelerinden biri olmuştur. Bu anlamda çağının en ileri iletişim, ulaşım ve kültürel vasıtası olan atın, Türk kültürü için bir kült halini alması da kaçınılmaz olmuştur.

Türk Mitolojisinde ve Destanlarında At

Eski Türk inanışlarında atın, rüzgârdan yaratıldığı inancı hakimdir. Kimi mitolojik kaynaklara dayanılarak atın menşeinin üç kısma ayrıldığı düşünülmekte olup atın su, hava ve toprak ruhundan oluştuğundan bahsedilmektedir. Gök, yer ve su kökenli olarak değerlendirilen bu atlar, kanatlı şekilde-hava kökenli, ab-ı hayat suyu içmiş ölümsüz olarak-yer kökenli ve ‘unicornis’ adı verilen tek boynuzlu atlar olarak-su kökenli olarak sınıflandırılmışlardır (Çoruhlu, 1998, s.157). At, yaratılış itibarıyla farklı birçok sembolik anlamın tezahürü olmuştur. İnsanoğlunun düşlediği yetilerden biri de uçmaktır. Bundadır ki, Yunanlılarda Pegasus, Perslerde Valahaka, Çin mitolojisinde Qilin ve Türk mitolojisinde Tulpar ile karşılaşılır (Gürçay, 2019, s.41-47). Zamanla mitolojik karaktere dönüşen at, ilk topluluklardan beri sunak ve hediye olarak karşımıza çıkar. On iki hayvanlı Türk takviminin yedinci(at) ayının başında ve ortasında dünyaya gelen çocuğun bilge ve adil olma gibi karakter özellikleri gösterdiğine inanılır (Turan, 2004, s.203-205). Eski Türk inançlarından biri olan Şamanizm’de at sembolik bir anlam ifade etmektedir. Şamanın seyahatlerinde ona kır bir at yoldaşlık etmiş ve bu at, onu gökyüzüne çıkararak merdiven olmuştur. Seyahatlerinde şamanın kendisini koordine ederek transa geçiren davuluna ise ‘şamanın atı’ tabiri kullanılmıştır. Eski Türklerde “At atagan, at beredi/Ad koyan, at verir” atasözü ile yeni doğan çocuğa adını veren kişinin o çocuğa at verme koşulu olduğuna değinilmiştir. Kırkı dolan çocuğun ilk saçını kesen şahsın yine o çocuğa at hediye etmesi gerektiğinden bahsedilmiştir. Eski Türkler, bir yas alameti olarak

ölen kişinin atının kuyruğunu keserdi. Türklerin, savaşa gitmeden önce atının kuyruğunu kesmesi, bağlaması ya da örmesi yine bir yas geleneğiydi. At etinin yenmesinin kanseri, sütünün içilmesi ise verem vb. hastalıkları engellediğine inanılırdı. Eski Türk inanışlarında tahta çıkan hakan, adına düzenlenen tahta çıkma törenlerinde atı ile çadırının çevresinde dokuz tur atardı (Kalafat, 1998, s.24-31). At, evlilik çağındaki kızların kısmetlerinin açılması, gelinin korunması ve ailesine bağlı kalması gibi halk inanışlarında etkindir. Atın acı acı kişnemesi iyiye yorulmayıp o evden yakın zamanda ölü çıkacağına delaleti sayılmıştır. Eski Türklerde biri hayatını kaybedince yakın akrabaları at kurban ederlerdi. Türk yuğ törenlerinde de ölünün ruhu için kurban edilen atlar olduğu bilinmektedir. Yine ilkbahar ve sonbaharda ata ruhlarına sunulan at kurbanları bulunuyordu. Eski Türkler ölünce kurgan adı verilen mezarlarına diğer dünyada ona yoldaşlık edeceğine inandığı atıyla beraber gömülmeğe ydi ve gömü geleneklerindeki eşyalar arasında at koşum takımları yer almaktaydı. Bu durum ölümden sonra da yaşam olacağı inancının ispatı olmuştur. At koşum takımları, üzerlerinde önemli sanat eseri işçiliği taşımaktadır. Eski Türk inanışlarında, yeni inşa edilen ev için kesilen at başı çadırın tündük denilen kısmından dışarı atılır, bu pratik o ocağın sürekli tüteceği inancının göstergesiydi. Eski Türklerde savaş meydanlarında atların kuyruklarının bağlanması ya da örülmesi bir gelenektir. Alparslan'ın Malazgirt, Selahattin Eyyubi'nin ise Haçlı Ordusu ile yapılan savaşlarda atının kuyruğunu bağladığı bilinmektedir (Kalafat, 1996, s.189-214) Eski Türklerde at heykelli ve at eyeri şeklinde inşa edilmiş mezar taşlarına rastlanılmıştır. Karaçay Türklerinde süvari mezarları önünden geçerken attan inilmiş ve bu mezardakilere büyük saygı duyulmuştur. Böylece Türk kültüründe at etrafında birçok inanç gelişmiş ve şekillenmiştir. Atın eski Türklerden bu yana tüm inanç ve hikâyede bu derece başrolü üstlenmesi onun önemli bir unsur ve simge olmasını kaçınılmaz ve Türk kültürünü onsuz düşünülemez hale getirmiştir. Destanlar, Türk toplumunun o dönemdeki kültürel belleğini, milli kimlik ve tarihi birikimini gösteren en önemli manzum eserlerden biridir. Türk destanlarında at motifi önemli bir konuma sahip olmuştur. Destan içerisindeki kahraman her şeyi atıyla yapmış ve adeta onunla yaşamıştır. Destanlarda olağanüstü özelliklerle nitelenen atın, rüzgârdan türediği ve süratliliğini buradan aldığı söylenmektedir. Türkler ise, atlarını dağdan inen, sudan çıkan ve rüzgârın getirdiği 'aygırlardan gelen' olarak tanımlamaktadır (Elçin, 1993, s.162-164). At, destan kahramanının her alanda en büyük yardımcısı, onun alinyazısı olmuştur. Çevikliğin ve süratin temsili olan at, tehlikeyi önceden sezebilen, akıllı ve yetenekli bir hayvandır. Bu sayede kahramanını tehlikeden korumuş, ona yol göstermiş ve yoldaş olmuştur. Türk destanlarında temel motif olan at, kahramanının özelliklerini niteleyen sıfatlardan biridir. Bu yüzden destan kahramanı cesareti, kuvveti ve gücü atından alırdı. En canlı destan unsuru olan at, kahramanıyla adeta ayrılmaz bir bütün olmuştur. Kahramanını başarıya ulaştırma yolundaki en önemli savaş gücü attır. Atlar sahipleri ile, onların başarıları ile anılırlar ve aralarında sarsılmaz bir bağ bulunurdu. At, tanrı ile hakan arasında ulak görevi üstlenmiştir

Türklerde At Kuyruğu Bağlama ve Kesme Geleneği

Atın, günlük yaşamdaki birçok maddi işlevinin yanında, Türkün manevi hayatında da önemli bir yeri bulunmaktadır. Bu durum, eski Türklerle ait mezarlar olan kurganlardan çıkan buluntularda ve at ile ilgili uygulanan ritüellerde net görülmektedir. At, Türkün inanç sistemi içerisinde dahil ettiği ve manevi yaşamının bir parçası olarak gördüğü kutsal bir hayvandır. Bu şekilde at'a savaş, inanç ve ölümlle ilgili durumlarında birçok anlam yüklenmiş uygulamalar mevcuttur. Bu ritüellerden biri de atın kuyruğunun bağlanması ve kesilmesidir. . Eski Türklerde kurgan ismi verilen mezarlarda sahibi ile gömülü atlar bulunmuş, bulunan bu atların kuyrukları kesilmiş ve düğümlemişti. Bu eylem yas alametlerinden biri olarak değerlendirilmiştir. Savaş ve ölüm gibi durumlarda at kuyruğunun bağlanıp ve bağlanan yerden kesilmesi, Türklerde belirli dönemlerde görülen adetlerden biridir. Bu ritüeller kurganlardan çıkan atlar ve eşyalar

üzerinde yer alan figürlerden anlaşılmaktadır. Altay bölgesine ait MÖ V-VI yılları kazılarında elde edilen kuyruğu bağlanmış ve kesilmiş at buluntuları mevcuttur. Bu bahsi geçen kurganlardan birini de Pazırık kurgan grubu oluşturmuştur. İkinci Pazırık kurganına ait kafa kısmı doğu yönüne çevrili yedi at ele geçmiş, ikisi dışında diğer atların yeleleri kesik biçimde bulunmuş, altısının kuyruğu örülü olup, birinin kuyruğu toplanmış, kuyruk uç kısımları da toplanıp bağlanmış. Savaşa gidecek kahraman da atının kuyruğunu bağlamış veya kesmiştir, vatani ve milleti için kendini ölüme hazırlamıştır, bu yüzden bu işlem de tullama olarak nitelendirilmiştir. Atın er ölüncü dul kaldığı düşüncesi Kazaklarda da yaygın olup bu süreç ‘tuldav’ olarak isimlendirilmiş ve atın kuyruğunun nedensiz bir biçimde kesilmesi işlemi yasak hale getirilmiştir (Gömeç, 2016, s.830-831). Bu uygulamalar İslamiyet sonrası dönemde de devam etmiştir.

Türk Atlarının Damgalanması

Öncelikle ‘tamga/damga’ kelimesi, ‘bir şeyin üzerine bir nişan, im basma işlevi gören araç’ anlamına gelen en eski Türkçe kelimelerden biridir. Tamga adından tamgaçı/damga mühürdar ismi ve tamgalamak yani mühürlemek fiili türetilmiştir. Tamga kelimesi Kutadgu Bilig adlı eserde de mühür anlamında kullanılmıştır. Tamga sözcüğü, eski Türklerde tamka, Çağatayca eserler ve Kutadgu Bilig’te tamga, Kumuk ve Soyay Türkçelerinde tanma, Kazanlarda tamga ve Moğollarda tamaga olarak kullanılmıştır. Türkler, boy ve soylarını simgeleyen ‘damga’ adı verilen mühürleri, ehliştirdiği ve ihtiyaç için beslediği hayvanların belli bölgelerine vurmuşlardır. Her bir Türk boyunun bir ongunu bulunmaktadır. At, geyik, boğa, kurt gibi daha birçok hayvan ongun mahiyeti taşımıştır. Türk damgaları esasen Orhun-Yenisey harflerinden daha eski kökenlidir (Turgut, 1984, s.643-648). Damgalardaki önemli hususlardan biri de çok çeşitli şekillerin yer alıyor olmasıdır. Bu durumun nedeninin soy ya da boyun değişiklik göstermesinden kaynaklı olabileceği ihtimalleri akla gelmektedir. Türk damgaları Orhun’dan Anadolu’ya kadar uzanmaktadır. Çokça yer alan bu damgaların kiminin kahramanlık, güç, bolluk gibi birtakım anlamlara geldiği, kiminin ise ne anlama geldiği bilinmemektedir. Türk damgaları günlük yaşamın her alanında kullanılmaktadır. Damgalar mülkiyet alameti olmakla beraber ilk başlarda bozkır kültürü ile yaşayan Türklerin otlaklara giden hayvan sürülerinin karışmasını engellemek için yaptıkları bir işaretti. Bu dönemlerde demirden damga vurma aletleri yapılmış ve ateşte kızdırılan bu demirle çeşitli şekillerle damgalar vurulmuştur. Yapılan bu damgalama işlemine dağlama denmiştir. Damgaların at, sığır, koç, koyun, mezar taşları, halılar, at koşum takımları, keçeler, ziynet eşyalar, nazarlıklar ve daha birçok şey üzerine vurulduğu bilinmektedir. Türk damgaları üzerinde çeşitli hayvan motifleri kullanılmıştır. Kurganlardan, mezar taşları ve yazılı taşlardan edinilen bilgiler neticesinde Türklerin ongun olarak değerlendirdiği çok fazlaca hayvan olup bu hayvanlara bu şekilde kutsiyet kazandırılmıştır. Ayrıca maddi unsurların üzerinde yer alan çeşitli damgalar da olmuştur. At, boğa, dağ keçisi, kuş, koç vb. hayvanlar Türk damgaları üzerinde yer alan en sık kullanılan ongunlar arasındadır. Ayrıca kılıç, güneş, yıldız, ay ve hayat ağacı gibi motiflerde bu anlamda kullanılmış ongunlardandır (Gürsoy Naskali, 1995, s.96-99).

Türklerde At Kurbanı

‘Bir din buyruğu ya da adağı yerine getirmek niyetiyle kesilen hayvan’ anlamına gelen kurban kelimesi, Türklerde İslamiyet öncesi ve sonrasında yapılan bir uygulamadır (İnan, 200, s.97). Divan-ı Lügatü’t Türk adlı eserde ‘yağış’ sözcüğü, eski Türklerde kurban olarak tanımlanmıştır. Bu kelime Türklerin tanrıya yakınlık sağlamak ve şükran duygusunu belirtmek için kullanılmıştır (Kaşgarlı Mahmud, 2006, s.10). Kurban kelimesi eski Türklerde yalnızca kan akıtmak eylemi ile sınırlandırılmayıp belirli birtakım işlere yaramayan hayvanların doğaya salınması anlamını da karşılamıştır. Kanlı ve kansız olmak üzere kurbanlar sınıflandırılmıştır.

Tanrı'ya sunulan hediye, toy ile düğün ve birtakım tabiat olayları karşısında saçı yapma adeti kansız kurban sınıfına dahil kurbanlardır. Saçılan nesnelere, o dönemin önemli ürünleri olmuştur. Kanlı kurban olarak ise, küçükbaş ve büyükbaş hayvanlar tercih edilmiştir. Erken dönemlerde insanın da kurban olduğuna dair söylentiler bulunmaktadır. Eberhard ve Ögel, Türklerde böyle bir uygulamanın olmadığını belirtmişlerdir (Ligeti, 1998, s.72-73). At, eski Türklerde kurban kelimesini karşılayan ilk hayvan olmuştur. Türk, Tanrı'ya şükran duygusunu dile getirmek için en sevdiği hayvanı olan atı kurban olarak seçmiştir. Divan-ı Lügatü't Türk'te atın yeri ve önemine binaen vurgulamalar yapılmıştır. Attan sonra sığır, koç ve keçi de kurban olarak seçilen hayvanlardır. Ölen kişinin atıyla birlikte gömülmesi, atının ona bu yolculukta yoldaşlık ve öteki dünyada hizmet edeceği inancıyla alakalıdır. At kurbanının menşei çok erken dönemlere denk gelmektedir. İskitlerde de bu ritüellerin devam ettiği kralın ölümünden sonra kral atlarının kurban edilip mezara konulduğunu bilinmektedir. Ölen kişinin seneyi devriyesinde de aynı kurban işlemi yapılmıştır (Ökmen, 2006, s.323-324). Atın kafa kısmının sırığa takılıp bu sırığın mezara dikilmesi geleneği de dikkat çekmektedir. Hun ve Göktürklerde bu uygulamalar devam etmiştir. Bu gelenekler Altay ve Yakutlarda da mevcuttur (Eberhard, 1996, s.94-95). Atın kurban edilmesi İslamiyet'te uygun görülmemiştir. Dede Korkut'ta atın, yeri ve önemine vurgu yapılmıştır. Dede Korkut'ta ziyafet amacıyla atın kesildiği, Boğaç Han hikayesinde at kesiminin adak niyetiyle yapıldığı görülmektedir. Dede Korkut'ta kahramanların bazı kahramanların çocuk vermesi için Tanrı'ya attan aygır, 'sığırdan buğra' tabiri ile nitelendirilen iyi ve güzel adaklar kurban ettikleri bilinmektedir (İnan, 2000, s.101-103). Dikkat çeken başka bir unsur ise, kurban edilen atların rengi ile ilgilidir. Eski Türklerde kamlar Tanrı Ülgen'e boz atları kurban olarak seçmiştir. Radloff, en ulu Tanrı için boz atların, ikincil ruhlar için ise kızıl atların tercih edildiğini belirtmiştir. Manas Destanı'nda kahramanlar boz ak kısraklarını kurban olarak seçmişlerdir.

Deyimler ve Atasözlerinde At

Sözlü edebiyat, bir toplumun düşünce, duygu ile inanç ve kültür yapısını yansıtan en önemli ürünlerdir. Bu anlamda Türkler, hayatının neredeyse tamamında var olan ata, sözlü edebiyatın her alanında yer vermişlerdir. Yemini kesmek, kişiyi büyük oranda cezalandırma anlamında kullanılmıştır. Çünkü yemden kasıt, at için olmazsa olmaz arpasıdır. Dişini diş üzerinde bırakmak deyimini de yine aynı anlama hizmet etmiş ve aynı anlamda kullanılmış bir deyimdir. Yularsız at gibi dolaşmak deyimini, bir işleve haiz olmadan başıboş, sorumluluk bilinci olmadan boş dolaşan insanlar için kullanılmıştır. Gemli at gibi olmak deyimini, tertipli ve düzenli insanlar için ifade edilen bir deyim olmuştur. Çünkü gem, atın önemli bir parçasıdır ve ata nizam getiren bir düzenektir. Kulakları düşmek ve tüyü bozulmak deyimleri ise, benzi solmuş, hastalanmış veya elden ayaktan düşmüş insanları tabir eden bir deyim olmuştur. Dört nala koşmak deyimini ise, kişinin hızlı hareket ettiğini anlatan bir deyimdir. Geçitte at değiştirilmez sözü ile en olmadık noktada yapılmaması gereken değişiklik anlatılmak istenmiştir. Don adamı dokuz gösterirse, at adamı dokuz gösterir atasözü ile dış görünüşün kişi üzerindeki etkisine vurgu yapılarak donanımlı bir atın insanı itibarlı göstereceğinden söz edilmiştir. At ile avrat yiğidin ikbaline sözüyle iyi bir kadın ve atın denk gelmesinin yiğidin şansıya, bahtıyla ilgili bir durum olduğundan bahsedilmiştir. At, at olana kadar yiğidi mat olur atasözüyle, birini eğitip yetiştirmenin emek, zaman ve maddi bir külfeti olduğundan ve bu sürecin kişiyi yıpratmasına değinilmiştir. At kamçısız, sırt yamçısız olmaz sözü ise, tedarikli, hazırlıklı ve tedbirli olmak gerektiği anlamında kullanılmıştır. Bir mih bir nal için, bir nal bir at için sözü ile küçük bir ayrıntının hayati bir önem taşıyabileceğine vurgu yapılmıştır.

SONUÇ

At tarih boyunca Türklerin yanında olmuş, yaşamın her alanında kullanılmış, kullanım işlev ve alanları zamanla değişse de Türkler atlarıyla var olmaya devam etmiştir. Türk atı, savaşlarda, düğünlerde, eğlencelerde, spor faaliyetlerinde ön planda olduğu gibi halk dilinde, deyim ve atasözlerinde de kendine yer bulmuştur. Türk kültüründe at, kahramanlık ve cesaretin bir temsili niteliğindedir. At, Türkün bu geniş coğrafyada kendine bu derece yer edinmesini; bu alanda yayılışı ve bu coğrafyaya göçleri kolaylaştırmada önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. At, medeniyetlerin gelişimi ve uygarlığın önemli bir aşama kazanması yolunda güçlü bir araç olmuştur. At, savaşlardaki manevra kabiliyeti ve çevikliği sayesinde birçok savaşı zaferle sonuçlandırmıştır. Kişi namını atından almış ve kişi atı sayesinde onurlandırılmıştır. Bu anlamda at, Türk için vazgeçilmez olmuş ve Türk atsız düşünülmez hale gelmiştir. At, Türkün yaşamı içerisinde yer alan birçok inanış ve uygulamanın da ana temalarından biri olmuştur. Bu derece Türkün hayatının her alanında yer alan at, Türk milli kültüründe özgürlüğün ve asilliğin simgesi olmuştur. Milli kültür içerisinde at, kendine geniş bir yer bulmuş ve bu alanda önemini günümüze değin korumaya devam etmiştir. At, ayrıca Türk sanatı için de önemli bir başat figür olma özelliği ile bunu sanat eseri niteliği taşıyan birçok yapıtta göstermiştir. Türk kültür ve sanatı açısından büyük bir birikimi yıllar boyunca sırtında taşıyan at, taşıyıcılık misyonuyla bu kültürün önemli parçalarından biri olma özelliğini korumuştur. At, Eski Türklerden günümüz çağına bırakılmış en büyük miraslardan biridir. Milli değerlerimizin başında gelen unsurlardan biri olan at ve atçılık korunmalı, gereken hassasiyeti ve ilgiyi her daim görmelidir.

KAYNAKÇA

- Arık, T. G. (2020). Türk kültüründe atla ilgili inanışlar. *Hazar Üniversitesi Neşriyatı*, 23, 90-112.
- Bedirhan, Y. (2019). *İslam öncesi Türk tarihi ve kültürü*. Eğitim Yayınevi.
- Belek, K. (2015). Eski Türklerde at ve at kültürü (dünden bugüne Kırgız kültürel hayatı örneği. *Gazi Türkiyat Dergisi*, (16), 111-128.
- Çınar, A. A. (1993). *Türklerde at ve atçılık*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Çoruhlu, Y. (1998). *Türk mitolojisinin ana hatları*. Kabalıcı Yayınları
- Çoruhlu, Y. (2002). *Türk mitolojisinin ana hatları*. Ötüken Neşriyat.
- Çoruhlu, Y. (2020). *Erken devir Türk sanatı*. Ötüken Neşriyat.
- Eberhard, W. (1996). *Çin'in şimal komşuları*. (N.Uluğtuğ, Çev.). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Elçin, Ş. (1993). Atların doğuşları ile ilgili efsaneler. *Türk Folklor Araştırmaları Dergisi*, 162-164.
- Esin, E. (2004). *Orta Asya'dan Osmanlıya: Türk sanatında ikonografik motifler*. Kabalıcı Yayınevi.
- Gürçay, S. (2019). Mitolojilerde uçan at motifi üzerine karşılaştırmalı bir çalışma. *Aydın Türklük Bilgisi*, 5(1), 37-54.
- Gürsoy Naskali, E. (1995). *Türk kültüründe at ve çağdaş atçılık*, Türkiye Jokey Kulübü Yayınları.
- Herodotus (2006). *Tarih*. (M.Ökmen, Çev.). İş Bankası Yayınları.
- İnan, A. (2000). *Tarihte ve bugün şamanizm*, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- Kafesoğlu, İ. (1998). *Türk millî kültürü*. Ötüken Neşriyat.
- Kalafat, Y. (1996). *İslamiyet ve Türk halk inançları*. Kültür Bakanlığı
- Kalafat, Y. (1998). Orta toroslardaki halk inançlarında at. *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, (135), 24-31.
- Kaşgarî, M. (1985). *Divanu lügati't Türk*. Türk Dil Kurumu.
- Koca, S. (2003). *Türk Kültürünün Temelleri*. Kültür Yayınları.
- Ligeti, L. (1998). Bilinmeyen İç Asya, (çev. Sadrettin Karatay). *TDK Yayınları*.
- Mahmud, K. (2006). *Divanü Lûgat-it Türk* (Çev. Besim Atalay). *Cilt I-IV, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları*.
- Ögel, B. (1971). *Türk mitolojisi*, MEB.
- Ögel, B. (1984). *İslâmiyetten önce Türk kültür tarihi: Orta Asya kaynak ve buluntularına göre*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Turan, O. (2004). *On iki hayvanlı Türk takvimi*, Ötüken Yayıncılık.
- Váczy, P. (1962). Hunlar Avrupa'da. *bk. Attila ve Hunları, İstanbul*, (s 88), 218.

CHILDREN'S POEMS OF ZEYNAL JABBARZADE
ZEYNAL CEBBARZADE'NİN ÇOCUK ŞİİRLERİ
ZEYNAL CABBARZADƏNİN UŞAQ ŞEİRLƏRİ

AYGUN AHMADOVA

Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi (Ü. Hacıbəyov-68), 0000-0002-2464-2513

Özet

Çocuklar tarafından sevilen, okurların da heyecanla dinlediği güzel yazar Zeynal Jabbarzadeh, 31 Aralık 1920'de Bakü'nün Bilgah köyünde denizci bir ailede dünyaya geldi. Zeynal'ın ilk basılı şiiri "Puşkin" 1937'de yayımlandı. İkinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında güçlü yaratıcı faaliyetler gösteren Zeynal Cabbarzadeh, Nisan 1943'ten 1943'e kadar Azerbaycan Yazarlar Birliği'nde "Natevan" kulübünün başkanlığını yaptı. Ekim 1948'de "Edabiyat gazetesi"nde edebiyatçı ve "Pioner" dergisinin sorumlu sekreteri olarak. Daha sonra Kültür Bakanlığı, Sanat Üniversitesi ve çocuk medyasında çalıştı. Göyçay'da "Arvan" adında bir kütüphane-müze açtı ve yirmi binin üzerinde kitap, yüzlerce etnografik eser, uzun yıllar boyunca biriktirdiği birçok resim ve heykeli çocuklara bağışladı.

Zeynal Jabbarzade çocuk şiirinin ve çocuk şarkıları için yazdığı şiirlerin gerçek ustasıdır. Yazdığı her şey hızla hatırlandı ve ezberlendi. Şairin çocuklar için yazdığı şiirler, masallar ve bilmeceler çocuk edebiyatımızın güzel ve akılda kalıcı örnekleridir. Genç okuyucularına sunduğu şiirlerde bir ahenk vardır. "Tren geliyor", "Kuşlar", "Kuzum", "Yeni evin çocukları", "İlk dersin sabahı", "Çocuklar ah çocuklar" şiirleri unutulmaz ve anlamlıdır. Bilmecelerine de farklı bir şiir anlayışı yansır. Bu bulmacaların ayırt edici özelliği, burada çocukların birbirleriyle anlaşmazlıklarının olmamasıdır. "Karpuz", "Rüzgar", "Emek", "Tahıl tarlası", "Bilgi", "Zürafa" gibi bilmeceler çocukların dünyasına dair ilginç örneklerdir. Yazarın çocuk edebiyatına yönelik şiirleri kısalığıyla dikkat çekmektedir. Düşüncenin tamamını birkaç kelimeyle ifade etme becerisine sahip olan şair, bu yöntemi sıklıkla kullanmaya çalışır ve kısalık ilkesine sadık kalır. "Misafir", "Kervan Gidiyor", "Metromuz", "Lovga Mantarı", "Meşeda", "Ali ile Şah", "Ağaç Dik" ve "Beni Bağışla" şiirleri şairin şiir anlayışının gelişim aşamalarını oluşturmaktadır. yaratıcı düşünce. .

Azerbaycan çocuk edebiyatında özel bir yaratıcı yola sahip olan Zeynal Cabbarzade sadece şair değil aynı zamanda gazetecilik ile de uğraşmıştır. 2. Dünya Savaşı'nın ağır sonuçlarına katlanan şair fazla yaşayamadı. 56 yıl gibi kısa bir dönem yaşamasına rağmen çok iyi yazmış ve yaratmıştır. Çeşitli konularda yazdığı şiirler şairin ömrünü uzatmıştır. Popüler şarkıları bugün hala seviliyor. Onun şiirleri ve çocuklara yönelik şiirleri günümüz edebiyatımızda bahsedilen yaratıcılık örnekleridir. Değerli şairimiz Zeynal Jabbarzadeh 20 Ocak 1977 tarihinde Bakü'de vefat etmiştir.

Anahtar kelimeler: örnek, kahraman, samimi, akademik, imaj, ödül, kullanım, gelecek

ABSTRACT

Zeynal Jabbarzadeh, a beautiful writer loved by children and listened to with excitement by readers, was born on December 31, 1920, in the Bilgah village of Baku, in a sailor's family. Zeynal's first printed poem, "Pushkin", was published in 1937. Zeynal Cabbarzadeh, who

showed strong creative activities during and after the Second World War, worked as the president of the "Natevan" club in the Azerbaijan Writers' Union from April 1943 to October 1948, as a literary agent in the "Edabiyat newspaper" and the responsible secretary of the "Pioner" magazine. He later worked at the Ministry of Culture, the University of Arts and children's media. He opened a library-museum named "Arvan" in Göyçay and donated more than twenty thousand books, hundreds of ethnographic works, and many paintings and sculptures that he had accumulated over many years to children.

Zeynal Jabbarzade was the true master of children's poetry and the poems she wrote for children's songs. Whatever he wrote was quickly remembered and memorized. The poems, fairy tales and riddles that the poet wrote for children are beautiful and memorable examples of our children's literature. There is harmony in the poems he offers to his young readers. The poems "The train is coming", "Birds", "My lamb", "Children of the new house", "Morning of the first lesson", "Children, oh children" are unforgettable and meaningful. A different poetic understanding is also reflected in his riddles. A distinctive feature of these puzzles is that here children do not have disagreements with each other. Riddles such as "Watermelon", "Wind", "Labour", "Grain field", "Knowledge", "Giraffe" are interesting examples of the children's world. The author's poems for children's literature attract attention with their shortness. The poet, who has the ability to express the entire thought in few words, tries to use this method frequently and remains loyal to the principle of brevity. The poems "Guest", "The Caravan is Going", "Our Metro", "Lovga Mushroom", "Meşeda", "Ali and Shah", "Plant a Tree" and "Forgive Me" are the development stage of the poet's creative thought. .

Zeynal Cabbarzade, who has a special creative path in Azerbaijani children's literature, was not only a poet but also engaged in journalism. The poet, who bore the heavy consequences of World War II, could not live long. Although he lived a short 56-year period, he wrote and created brilliantly. The poems he wrote on various subjects extended the poet's life. His popular songs are still loved today. His poems and poems for children are examples of creativity mentioned in our today's literature. Our valuable poet Zeynal Jabbarzadeh passed away on January 20, 1977 in Baku.

Keywords: *example, hero, sincere, academic, image, reward, use, future*

Bu gün Zeynal Cabbarzadənin özü yoxsa da, şeirləri, poemaları, nağılları və mahnıları var. Onun mahnıları küçə-küçə, şəhər-şəhər dolanır, həmişə radiodan televiziyadan konsert salonlarından səslənir. Zeynal əsrdaşlarının könlünə verdiyi sevincdə, fərəhdə yaşayır. Zeynal bizim nəğmə yazan şairlər arasında birinci yer tutanlardandır. Zeynal Cabbarzadənin şeirləri ipi qırılmış köhnə muncuqlara bənzəyir, yumurlanaraq küncə-bucağa qısılib.

Rəsul Rza, Xalq şairi

Azərbaycan xalqının milli sərvəti, Azərbaycan ədəbiyyatıdır, mədəniyyətidir... Uşaq şeirinin ilk kamil nümunələrini M.Ə.Sabir, A.Səhhət, A.Şaiq kimi görkəmli nümayəndələr yaratsalar da, XX əsrin gənc şairləri onlardan bəhrələnib istifadə etmişlər. Buna görə XX əsr Azərbaycan uşaq şeiri daha professional və rəngarəng olmuşdur. Bunun bir səbəbi də mətbuatın inkişafı və kitabxanaların yaradılmasının bu illərə təsadüf etməsidir.

Abbas Səhhət, S.S.Axundov iri həcmli pyesləri ilə yanaşı, uşaqların həyatından bəhs edən yığcam hekayələr yazmışdır. Şair, nasir, dramaturq əsl xalq müəllimi, həm də pedaqoq və ictimai xadim olan A.Şaiqi ədəbiyyatımızda məşhur edən və böyük hörmət qazandıran onun uşaq ədəbiyyatı sahəsindəki xidməti olmuşdur. Əlbəttə, bugünkü uşaq ədəbiyyatının yaradıcıları adlarını saydığımız yazıçılarla məhdudlaşmır. Son illərdə uşaq ədəbiyyatına meyl göstərən yazıçılarımızın sayı keyli artmışdır. Onlar ədəbi ənənələrə sadıq qalmaqla, öz dəstxətti

ilə seçilməyə, yeni gözəl əsərlər yaratmağa çalışırlar. Müstəqil Azərbaycanın yetirməsi olan yeni ədəbi qəhrəman obrazı formalaşdırılmasının uşaq ədəbiyyatının borcu və vəzifəsi olduğunu diqqətə çatdıran akademik Z.Xəlil, Ə.Quluzadə, Qəşəm İsabəyli, Qəşəm Nəcəfzadə, Rafiq Yusifov, Reyhan Yusifqızı və başqaları kimi yeni nəsillə uşaq yazıçılarından ardıcıl olaraq əsərlərinin çap olunduğunu, hətta Qəşəm İsabəylinin “Beynəlxalq Andersen” mükafatına, Reyhan Yusifqızının “Türk dünyası üzrə uşaq ədəbiyyatı” mükafatına layiq görüldüklərini xüsusi vurğulamaq olar.

Uşaqların sevimlisi, oxucuların həvəslə dinlədikləri gözəl mahnıların mətn müəllifi, şair Zeynal Cabbarzadə 1920-ci il dekabrın 31-də Bakının Bilgəh kəndində dənizçi ailəsində anadan olmuşdur. Kiçik yaşlarından yaradıcılığa başlamış Zeynalın “Puşkin” adlı ilk mətbu şeiri 1937-ci ildə dərc edilmişdir. İkinci Dünya müharibəsi illərində və sonra coşqun yaradıcılıq fəaliyyəti göstərmiş Zeynal Cabbarzadə 1943-cü ilin aprelindən 1948-ci ilin oktyabr ayınadək Azərbaycan Yazıçılar İttifaqında “Natəvan” adına klubun müdiri, “Ədəbiyyat qəzeti”ndə ədəbi işçi, “Pioner” jurnalının məsul katibi vəzifələrində işləmişdir. Sonra Mədəniyyət Nazirliyində, İncəsənət Universitetində və uşaq mətbuatında çalışmışdır. Göyçayda “Arvan” adlı kitabxana-muzeyi açaraq iyirmi mindən artıq öz kitabını, yüzlərlə etnoqrafik əşyasını, uzun illər ərzində topladığı xeyli rəssamlıq və heykəltəraşlıq əsərlərini uşaqlara hədiyyə etmişdir.

İkinci dünya müharibəsində iştirak edən Zeynal Cabbarzadə, Hərbi əməliyyatların birində Naursk rayonunda ağır zədələndiyindən eşitmə və görmə qabiliyyətini itirir. 1943-cü ildə isə səhhəti ilə bağlı hərbi xəstəxanadan Baş leytenant rütbəsi ilə ordudan tərxis olunur. Bakıda Hərbi xəstəxanaların birində yatan Zeynal Cabbarzadə orada da, qələmini yerə qoymur, yazdığı şeirlərini Yazıçılar İttifaqına göndərir. Xalq şairi Səməd Vurğun onun səhhətindən xəbər tutub göndərdiyi şeirlərini “Ədəbiyyat” qəzetində çap etdirir. Özünü isə Yazıçılar İttifaqına üzv qəbul edir. Zeynal Cabbarzadə sağalıb xəstəxanadan çıxandan sonra “Ədəbiyyat” qəzetində məsul katib və redaktor vəzifəsində fəaliyyət göstərir. Respublikamızın adlı-sanlı şairlərindən olmuş Zeynal Cabbarzadə uzun illər keçmiş Sovetlər birliyində uşaqlar üçün nəşr olunan “Pioner” indiki “Günəş” jurnalının baş redaktoru olur. Nəğməkar şair kimi tanınan Zeynal Cabbarzadə 250-dən çox mahnı mətninin, 10-a yaxın poema, publisistik məqalələr müəllifidir. Bu yaradıcılıq, 56 illik bir insan ömrü üçün az deyil. 1950-ci ildə Zeynal Cabbarzadənin “Sülh” şeirinə ilk mahnını böyük bəstəkar Qara Qarayev bəstələmişdir. Onun yaradıcılıq yolunda müxtəlif istiqamətlər var. Bu maraqlı istiqamətlərdən bir hissəsi kino-filimlərlə bağlıdır. Müxtəlif mövzularda olan bu filimlərin musiqisinin sözləri Z.Cabbarzadəyə aiddir. Ulduz (1964), Bakıda küləklər əsir (1974), Görüş (1955), Bizim Cəbiş müəllim (1969), Telefonçu qız (1962), Ögey ana (1958), Koroğlu (1960) kimi filimlərin musiqisi şairin şeir mətnlərindən istifadə olunmuşdur.

Bəstəkarların marağına səbəb olan Zeynal Cabbarzadə yaradıcılığı, Fikrət Əmirovun nəzərindən qaçmamışdır. “Quşlar”, “Qatar”, “Bahar gəlir” uşaq mahnılarının sözləri Zeynal Cabbarzadəyə məxsusdur. Öz dövrünün məşhur şair və bəstəkarlarıyla yanaşı yazıb-yaradan Zeynal Cabbarzadənin əsərləri hələ sağlığında dillər əzbəri olmuş, hətta xalq mahnıları səviyyəsində belə tanınmışdı el içində. Onun imzası ilə olan “Alagöz” mahnısı, Ulu Öndərimizin Heydər Əliyevin məşhur zümzüməsində yaşayır tariximizdə. Bu mahnının mətni çox sadədir. Bəlkə elə bu sadəliyi ilə də dahi rəhbərimizin qəlbinə yaxın və əziz olub. Özü isə bir dəfə mahnının mətnini belə dəyərləndirmişdi: “Heç bir mahnının sözləri yadımda qalmır, bundan başqa”. Öz şeirləri və mahnıları ilə mədəniyyətimizə, musiqimizə xidmət edən Zeynal Cabbarzadə bir çox filmlərimizə bəstələnmiş mahnıların sözlərinin müəllifidir. “Ögey ana”, “Koroğlu”, “Magistral”, eləcə də “Səndən mənə yar olmaz” kino və operettalarının musiqilərinə yazdığı sözlərlə ölməzlik qazanmışdır. “Ögey ana” filmində “İsmayılın mahnısı” kimi

tanıdığımız nəğmənin xoş sədalarına qulaq asarkən gözlərimizin önündə təbiətin gözəl mənzərəsi canlanır.

Quşlar, quşlar nə gözəl oxuyur,

Bəh, bəh, bəh, bəh,

Nə gözəl qoxuyur,

Yaşıl əlvan, sarı gül-çiçəklər.

Dağların qarlıdır,

Bağların barlıdır,

Sevirəm mən səni

Gözəl kəndimiz.

Şairin yaradıcılığının əsas məqsədi uşaqların vətənə bağlılıq hissini inkişafına və onların milli ruhda böyümələrinə böyük müsbət təsirinin olması idi. Hələ sağlığında çox erkən qocalan, bununla ucalan Zeynal Cabbarzadə cəmi 56 il yaşayıb. Bu az ömründə elə əsərlərə imza atıb ki, onun yaradıcılığı həmişə müasirdir, gələcəyə isə inamla yol gedir. Xalq şairi Rəsul Rza hələ ötən əsrin 60-cı illərində Zeynal Cabbarzadə haqqında gözəl fikir söyləmişdir: "Zeynal bizim nəğmə yazan şairlər arasında birinci yer tutanlardandır". Rəsul Rza, Zeynal Cabbarzadənin yaradıcılığını həmişə təqdir edib, neçə kitabına ön söz yazıb. "Onun fikirlərində bir səmimiyyət olardı, Zeynalın elə şeirləri vardır ki, fikri, ifadə tərzini, obraz silsiləsi etibarilə təzə deyil, lakin olduqca sadə, səmimi, ürəyəyatandır... Bu şairin şeirlərində ifadə olunan hiss, fikir bizə tanışdır. Lakin Zeynal qələmi özünəməxsus elə bir intonasiya yaradır ki, onun şeirləri adilik və ümumilikdən çıxır". Onun bütün dünya uşaqlarına yazdığı "Yer üzündə uşaqlar var" şeirində

Uşaqlar var uzaqlarda

Dərdi, qəmi çox böyükdür.

Ac, yalavac, gülmür üzü,

Bir dəridir, bir sümükdür.

Gəlin dostlar, biz onları

Sevə-sevə salaq yada.

Qoy titrəsin səsimizdən

Yad ellərin cəlladları.

Qardaş olsun, sirdaş olsun,

Bu dünyanın övladları!

Zeynal Cabbarzadə şeirlərinin çox sadə dili var, burda fikir ifadə edən sözlər musiqidəki notlar kimi azdır, lakin onlar məhz notlar kimi bir-birinə bağlanıb musiqi ahəngi yarada bilir, ritmə düşür. Uşaqlar üçün yazdığı məşhur "Qatar" mahnısına diqqət etsək, bu ən sadə əyani misal ola bilər:

Qatar gəlir uzaqdan,

Tak, tak, tak, tak, tak, tak, tak.

Gözləyirəm bayaqdan,

Tak, tak, tak, tak, tak, tak, tak.

Ümumiyyətlə uşaq ədəbiyyatının başlıca məqsədi, uşaqların psixoloji tərbiyyəsinə, həmçinin uşaqlarda böyüklərə hörmət, kiçik yaşlarından övladlarımızda vətənə bağlılıq hissəsinin inkişafına, onların milli ruhda böyümələrinə müsbət təsirindən ibarətdir. Bə baxımdan şairin “Məni bağışlayın” poeması uşaq və gənclərin təlim-tərbiyyəsində və gələcək həyatlarının formalaşmasında çox böyük əhəmiyyət kəsb edir. Şair poemada uşaq illərini xatırlayaraq çəmənlərdə göy otları necə əzməsindən, gülləri budağından üzməsindən, kəpənəkləri qovub incitməsindən, onları tutub candan etməsindən danışır və təsüflənir.

Poemada ən təsirli hissəsi bir şagirdin öz müəllimini necə incitdiyinə peşman olmasıdır. Qarlı qış günü idi, sınıf uşaqları ilə yığılıb məktəbin həyatında qarın üstündə sürüşürdük. Uşaqlarla əyləncə olsun deyə biz buz bağlamış yolun bir hissəni yağın qar ilə örtürdük. Qarşımıza qoyduğumuz əsas məqsəd, əyləncə olsun deyə insanların sürüşüb yıxılması və onların bu vəziyyətə düşüb bizim isə çoxlu gülməyimiz idi. Qarın altı sürüşkən olduğundan yol ilə gəlib gedənlərin altı buz olan qarın üstündən sürüşüb yıxılması bizə ləzzət verirdi. Amma baş verən bir hadisə bizi çox peşman etdi. Qarın üstündə yıxılanlardan birinin öz müəlliminin olduğunu gördüyü zaman çox peşman olduq. Poemanın sonrakı bölümləri oxucuda heyranlıq doğurur. Öz müəllimini yadına salan qəhrəman ona qarşı etdiyi əməlinə lap utanır. Müəllimini ziyarətə getməyə belə xəcalət çəkir. Şair poemada əsərin qəhrəmanını öz səsi ilə bu şıltaqlıqların sonra necə insan üçün utanverici bir hal olduğunu göstərir. Şairin fikrincə uşaq illərini gözəl və qayğısız bir zamandır. Lakin şair bu zamanın tez gəlib keçəcəyini balaca oxucularına başa salır və demək istəyir ki, “Əvvəlcədən düşünməyən sonra peşiman olur” və ya “keçən gün quşa bənzər, uçdu, qayıtmaz”.

Qar altındaydı şəhər,

Xizəklər işə düşdü.

Uşaqlar işə düşdü!

Sürüşdükcə qar donub

Ayaq altda buz oldu

Məktəb yolu elə bil,

Şüşə kimi düz oldu

Belə görəndə buzu,

Yaman sevindik düzü.

Yoldan keçən bilməsin

– Deyə bu hiyləmizi,

Dedik qar səpək yola,

Qoy itsin buzun izi,

Buz üstə səpdik qarı

Tez çəkildik kənara,

Gizlənilib göz yetirdik

Yol keçən adamlara:

Biri sürüşdü keçdi,

*Biri mayallaq aşdı,
Biri yerə oturdu,
Ayaqları dolaşdı.
Sürüşdükcə adamlar,
Yıxıldıqca adamlar,
Biz gülürdük o ki var...
Sonra çox yaman oldu.
Elə bil ki, bir anda
Hərtərəf duman oldu.
Nə edəydim gecdi, gec?!
Qışqıra bilmədim heç.
Kilidləndi dodağım.
Tərpənmədi ayağım.
Gözümü açan zaman
Gördüm müəlliməmdir
Buz üstündə uzanan
Başında qan izi var.
Göz açıb baxa bilmir,
Yerindən qalxa bilmir
Tez başını sardılar
Qaldırıb apardılar.
Çox deyindi adamlar:
Heç belədə iş olar?
Bilmirik nə oyundur,
Bilmirik nə peşədir?
Buz elə bil şüşədir.
Kim eyləyib, bunu kim?
Üzümdə qəm,
Gözümdə nəm,
Dolanıram küçəni.
Gətirirəm xəyalıma
Bir-bir olub keçəni.
Niyə çıxdı əllərimdən.
Bu dəcəllik; Bu xəta?*

Görən həkim qaytararmı

Onu bir də həyata?..

Poemanın maraqlı bir hissəsində şair uzun illərdən sonra buzda yığılan müəlliminin qocalıq halı ilə rastlaşır. Müəlliməsinin titrək əlindən tutaraq yolu keçirməkdə ona kömək edir. Yolu keçməkdə müəlliminə kömək etdiyi üçün müəlliməsi ona “xöşbəxt olasan, Oğul, dünya durunca” xeyir-duasını ondan əsirgəmir. Lakin şair balaca oxucularına belə bir etiraf edir ki, mən varlığımı utanc hissi olaraq müəlliməmin qarşısında tanıtmada aciz qaldım.

Bu tarixi memuarda əlbətdə ki, şair öz uşaqlıq illərini qələmə alaraq maraqlı şıltaq uşaq obrazı yaratmışdır. Lakin bu poemanın məzmunu və poetik vəziyyəti olduqca mənalı və sadə bir dillə yazılışı kiçik oxucularını təmin edərək, mənəvi-əxlaqi dəyərlər səviyyəsinə qaldırılmışdır.

Zeynal Cabbarzadə uşaq şeirinin, uşaq nəğməsinin əsl ustası idi. Nə yazırdısa yadda qalır, tez əzbərlənirdi. Şairin uşaqlar üçün yazdığı poemaları, mənzum nağılları, şeirləri və tapmacaları uşaq ədəbiyyatımızın gözəl və yadda qalan nümunələridir. Balaca oxucularına təqdim etdiyi şeirlərində bir ahəngdarlıq var. “Qatar gəlir”, “Quşlar”, “Quzum”, “Təzə evin uşaqları”, “İlk dərs səhəri”, “Uşaqlar, ay uşaqlar” şeirləri yadda qalan və mənalıdır. Tapmacalarında da fərqli bir poetik duyum əks olunur. Bu tapmacaların fərqli cəhəti ondan ibarətdir ki, burada uşaqlar biri-birləri arasında fikir ayrılığı yaşamırlar. “Qarpız”, “Külək”, “Zəhmət”, “Taxıl zəmisini”, “Bilik”, “Zürafə” kimi tapmacalar uşaq dünyasının maraqlı nümunələridir. Müəllifin uşaq ədəbiyyatına bəxş etdiyi poemaları öz yığcamlığı ilə diqqəti cəlb edir. Az sözlə bütöv fikri ifadə etmək bacarığına malik olan şair bu üsuldən tez-tez istifadə etməyə çalışır, öz yığcamlıq prinsipinə sadıq qalır. “Qonaq”, “Karvan gedir”, “Bizim metro”, “Lovğa göbələk”, “Meşədə”, “Alı və şah”, “Çinar” və “Məni bağışlayın” poemaları şairin yaradıcılıq düşüncəsinin inkişaf mərhələsidir.

Zeynal Cabbarzadə adətən nəğməkar uşaq şair kimi tanınmışdır. Vətənpərvərlik hissinin formalaşması insanda hələ gənc yaşlarından püxtələşir. Oxucular arasında vətənpərvərliyin təbliği, vətənə məhəbbətin aşılmasında isə tarixi əsərlərin çox böyük rolu olduğunu yazıçılarımız tərəfindən hər zaman göstərilmişdir. Z. Cabbarzadə də belə yazıçılardan idi. Bir-birini tamamlayan “Vətən və vətənpərvərlik” mövzuları buna misal ola bilər. Şairin, “Mənə belə gəlir ki” şeirində, Vətən deyəndə göz önünə insanın doğulub boya başa çatdığı, suyundan içib, torpağından bəhrələndiyi yerlər gəlir. Vətən haqqında çoxlu şeirlər yazılıb. Zeynal Cabbarzadənin İçərişəhərdən bəhs edən “İçərişəhər” adlı şeiri təkcə onun yaşadığı “İçərişəhər” “in divarlarının, mənzərəsinin təsviri ilə bitmir. Burada Cənublu, Qərbli Azərbaycan torpağının mənzərəsi canlanır. Zeynal Cabbarzadə üçün Vətən bölünməzdir. O, daima Naxçıvanın, Savalanın qarlı dağlarının Xəzərin rahatsız sularının narahatçılığını çəkir. “Vətən” başlıqlı şeirlərində şairin Vətənə, Azərbaycan torpağının dağlarına, düzlərinə, çaylarına necə qırılmaz tellərlə bağlı olduğu əks olunur. Onun fikrincə Vətən bölünməzdir: Cənub qərbində Naxçıvan torpağı, Şərqdə Xəzərin suları, Şimalında qarlı Qafqaz dağları, Cənubunda Savalanın qarlı dağları–hamısı Azərbaycandır deyir şair. Onun fikrində Vətən məhəbbəti, xalq məhəbbəti müqəddəsdir. Şair hər an Azərbaycanın hansı yerində olursa olsun Qarabağın musiqi beşiyi sayılan Şuşanı xatırlayır.

Azərbaycan elimdir;

Bakı yuvam məskənim.

Gilavarı, xəzrisi

Nəğməm, səsimdir mənim...

Mənə vüqar gətirir

O başı qarlı dağlar

Ürəyimdə Şuşanın

Buz havası hər an var.

Azərbaycan uşaq ədəbiyyatında xüsusi yaradıcılıq yolu keçən Zeynal Cabbarzadə, Təkcə şairliklə deyil, publisistika ilə məşğul olmuşdur. İştirak etdiyi II Dünya müharibəsinin ağır nəticələrini vücudunda gəzdirən şair, uzun ömür sürə bilmədi. Az yaşasa da, mükəmməl yazıb-yaratdı. Müxtəlif mövzularda qələmə aldığı şeirlər şairin ömrünü uzatdı. Onun dillərə düşmüş nəğmələri bu gün də sevilə-sevilə oxunur. Uşaqlara ünvanlanmış şeirləri, poemaları bu gün ədəbiyyatımızın yadda qalan yaradıcılıq nümunələridir. Hörmətli şairimiz Zeynal Cabbarzadə 1977-ci il yanvarın 20-də Bakıda vəfat etmişdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Q.Namazov Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı. Bakı- 2007. səh.443
2. Z.Xəlil, F.Əsgərli. Uşaq ədəbiyyatı. Bakı-2007. səh.489
3. Z.Cabbarzadə. Uca dağlar başında. Bakı-Gənclik, 1980. səh.221
4. Z.Cabbarzadə. Seçilmiş əsərləri. Bakı- AVRASIYA PRESS, 2005. səh.222

WHY HARD WORK IS THE KEY TO SUCCESS

ASHRAF DANIEL ANUAR

Keningau Vocational College, Bakery & Pastry, Keningau, Malaysia

Abstract

This presentation summarizes the tenets of a successful life on the basis of hard work and it categorizes this attribute into several aspects of life. The goal of this project is to motivate youth to invest more effort in their personal and professional pursuits.

Keywords: youth, hard work, successful life

SUBSTANCE ABUSE IS A CHOICE

ALLEN IVANNEZZ, RAYSNER FRENO RAYCED, MOHD IDRIAN HARUN

**Keningau Vocational College, Construction Technology Department,
Keningau, Malaysia**

Abstract

There has been a drastic increase in substance abuse among teenagers. Hence, this project aims to inculcate discipline, self control and self-love among school teenagers to prevent them from partaking in any form of substance abuse that can lead to more harm on themselves and on those around them.

Keywords: substance abuse, self-love, teenagers

TEA PARTY: HELPING MENTAL HEALTH

Jumardi Jumin, Lawarniah Vijayan, Nurul Sarahissabellah

Keningau Vocational College, Psychology and Counselling Unit, Keningau, Malaysia

Abstract

As the younger generation is facing more concerning real-life problems stemming from various causes like climate change and economic crises, our youth is vulnerable to mental health problems. In fact, mental health has become a huge concern in many schools across the world which has resulted in initiatives taken by the education community to tackle this rising issue. A data collection related to mental health was conducted at Keningau Vocational College situated in Sabah, a Malaysian state, and the findings revealed that out of 831 students, 24% of them had thought about hurting themselves, 16% of them suffered severe anxiety and 12% felt very stressed. As a result of this, the school launched a mental health week as a way to assist students to cope with their personal issues. A part of this project was tea party where the participants had a tea party while having conversation about their wellbeing.

Keywords: tea party, mental health, conversation

NATURE WALK: TRANQUILITY AND PEACE OF MIND

Gynello Alexi, Khairuddin Irfan, Claijister Christian

Keningau Vocational College, Psychology and Counselling Unit, Keningau, Malaysia

Abstract

As the younger generation is facing more concerning real-life problems stemming from various causes like climate change and economic crises, our youth is vulnerable to mental health problems. In fact, mental health has become a huge concern in many schools across the world which has resulted in initiatives taken by the education community to tackle this rising issue. A data collection related to mental health was conducted at Keningau Vocational College situated in Sabah, a Malaysian state, and the findings revealed that out of 831 students, 24% of them had thought about hurting themselves, 16% of them suffered severe anxiety and 12% felt very stressed. As a result of this, the school launched a mental health week as a way to assist students to cope with their personal issues. A part of this project was nature walk where the students went on a trip to a nearby hill that was known as a local attraction for its beautiful surroundings and luscious greenness. The findings revealed that majority of the students felt calmer and more relief during the activity. They also felt like they could tune themselves to the peacefulness and quietness of the nature.

Keywords: socioemotional learning, mental health, nature walk

THE HEALTH BENEFITS OF ALOE VERA

CASTELINA DELLA JAIKU & ZENEVE ALISTA MICHAEL

Keningau Vocational College, Culinary Arts Department, Keningau, Malaysia

Abstract

This project is intended to raise public awareness on the health benefits of aloe vera as a food ingredient as well as a substance that can be used to enhance skin appearance and health. Hence, this project attempts to persuade the public to plant aloe veras at their home or to at least consume more of it to improve their overall health.

Keywords: aloe vera, health, food

SELF-DEFENSE THROUGH MARTIAL ARTS

Nurul Shahiraton Musilin

**Keningau Vocational College, Construction Technology Department,
Keningau, Malaysia**

Abstract

Martial arts are more than just a public performance or artistic mastery, it is rooted in the need to defend oneself from physical threats. This project intends to teach the public on the basics of self-defence that can be used to disarm a threat or to ward off pickpockets and petty thieves.

Keywords: self defense, martial arts, thieves

COPING MECHANISM IN EMOTIONAL ATTACHMENT AND DETACHMENT

Nor Shafika Japius

**Keningau Vocational College, Construction Technology Department,
Keningau, Malaysia**

Abstract

Relationship is a common concern among adolescents that it often has major impact on their life. This project intends to familiarize teenagers with several stages of relationship which may include separation and detachment and the coping mechanism needed to tackle the lingering effects of such emotional turmoil.

Keywords: Coping mechanism, relationship, emotional detachment

BURY THE HATCHET WITH CROCHET

ANGELA RUSLI

Keningau Vocational College, Early Childhood Education Department, Keningau, Malaysia

Abstract

The project intends to promote crochets as a form of craft that can be a pastime activity as well as a side hustle for many students. It introduces the public to the basics of crotchet and it gives a glimpse on the potential market for this craft.

Keywords: crochet, craft, side hustle

UNDERSTANDING CHINESE NEW YEAR CUSTOM

AVE VANESSA

**Keningau Vocational College, Early Childhood Education Department,
Keningau, Malaysia**

Abstract

The study was done to explore the rich and vibrant custom of Chinese New Year that is universally celebrated. Despite the rapid modernization, Chinese diaspora worldwide still observe the traditional customs and traditions of Chinese New Year. It is helpful to understand the lore behind every tradition in the observance of this holiday which could help to strengthen our drive to preserve our own living heritage.

Keywords: Chinese New Year, Chinese diaspora, living heritage

UPCYCLING WASTE & CULTIVATE RESPONSIBLE CONSUMPTION

Siti Nur Hanisah Omar Hashim

**Keningau Vocational College, Early Childhood Education Department,
Keningau, Malaysia**

Abstract

The goal of this project is to spur the public into action in order to reduce their consumption of single use plastics as well as other merchandise that will eventually end in landfills. Another alternative that the public can explore is to upcycle the plastic waste into products that last longer.

Keywords: upcycling, plastic waste, landfill

INTEGRATION OF ISLAMIC TEACHINGS IN EDUCATION CURRICULA FOR HUMANIZING SOCIETY

Naseem AKHTER

**Associate Professor, Department of Islamic Studies Shaheed Benazir Bhutto Women
University, Peshawar, Pakistan**

ABSTRACT

The introduction of Islamic principles into academic curricula is fundamental. It aims at developing a society with profound humanity. This research work is focused on advocating a society fortified with moral. Its goal is achieved through an examination of strategies applied. Further it ventures into probable effects resulting from incorporating Islamic teachings into educational frameworks.

The inclusion of Islamic teachings in curriculum is justifiable. These principles naturally have significant moral standing. They also have ethical heritage. This is an asset the world holds. Issues of the modern world can be addressed with it.

These teachings suffuse the educational content in Islam. They feed such traits as justice, humility and compassion. However, none of these can be attributed directly to the field of Islamic studies. It quite apparent that they leach into numerous other fields. The gradual osmosis of Islam suffuses develops an all-encompassing knowledge. They lay the foundation for Islamic ethics, philosophy and psychology. Multiple ways bear these teachings into subjects. They leach into multiple fields. Such seemingly value-neutral topics as science can also be heavily influenced. However, these teachings could also be a standalone subject. Dedicates courses to Islamic studies as possible. Indeed, this conclusion is not difficult to draw. Even science is influenced by these teachings. Moreover, Islamic doctrine can comfortably fit into literature and history. Moreover, educators should not act separately from each other. At the same time, academic leaders should assist them with their work. They should also suggest developing coherent inclusive curricula. It is because it may target all types of learners. As a result, they will become more informed. Retrieved spiritual leaders must also take part in this joint endeavor. The integration of Islamic principles in school curricula may yield unexpected implications. This instills an evolution in children. They grow into superior members of societies. A primary value is ethical awareness. Additionally practical societal responsibility is critical.

A potential consequence is promoting a debate. Additionally, there may be increased tolerance for a variety of religious beliefs. As a result interfaith communion is possible. This boosts self-assurance in individuals. Self-assurance is important to proactively confront current challenges. Confidence is what individuals gain. This confidence stems from moral rules, which are found in Islamic teachings.

Ultimately preserving morality and values intrinsic to societal development allows individuals to become more humane. This is due to the incorporation of Islamic teachings within educational curriculums. The need to embrace diversity cannot be overstated.

We must promote empathy. Fostering a culture of moral reflection is also essential. These actions are crucial for the realization of a vision of Islamic society. A society that is characterized by increased compassion and humanity.

Keywords: Education Curricula, Islamic teachings, Society

VƏTƏNPƏRVƏRLİK TƏRBIYƏSİ VƏ ONUN SƏCİYYƏVİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Zaur Yədulla oğlu Ağazadə

Lənkəran Dövlət Universiteti, doktorant, Lənkəran şəhər 1 No –li Tam orta məktəbin direktoru, 0009-0001-5539-9739

Məqalədə vətənpərvərlik tərbiyəsi anlayışı və onun maliyyəti izah edilmiş, elmi-pedaqoji fikirdə bu problemin izahına, təhlili məsələlərinə diqqət ayrılmışdır. Müəllif problemə aydınlıq gətirməkdən ötrü ölkə və dünya alimlərinin fikirlərinə istinad etmiş, onlara münasibət bildirmişdir. Qeyd olunmuşdur ki, vətənpərvərlik tərbiyəsi ailədən, bünövrədən başlanır, məktəbəqədər tərbiyəsi vətənə sevgi, vətən uğrunda, torpaq uğrunda mübarizələrdə bağlı olduğundan problem həm də hərbi-vətənpərvərlik tərbiyəsi ilə də əhatəli şəkildə araşdırılmalıdır. Məqalədə bu və digər məsələlər elmi nəzəri faktlar əsasında tədqiqatə cəlb olunmuşdur.

Açar sözlər: elmi-pedaqoji, əxlaq tərbiyəsi, vətənpərvərlik, vətənpərvərlik tərbiyəsi, milli-mənəvi dəyərlər.

Makalede vatanseverlik terbiyesi kavramı ve değeri açıklanmış, bu sorunun bilimsel-pedagojik açıdan açıklanmasına ve analizine dikkat edilmiştir. Yazar, meseleyi açıklığa kavuşturmak için ülke ve dünya bilim adamlarının görüşlerine başvurmuş ve bunlar hakkındaki görüşünü dile getirmiştir. Vatanseverlik eğitiminin aileden, temelden başladığı, okul öncesi eğitimin vatan sevgisi, vatan mücadelesi, toprak mücadelesi ile bağlantılı olması nedeniyle sorunun asker-yurtsever yetiştirmeye de kapsamlı bir şekilde araştırılması gerektiği kaydedildi. Makalede bu ve benzeri konular bilimsel ve teorik gerçeklere dayanarak araştırıldı.

Anahtar kelimeler: bilimsel ve pedagojik, ahlaki eğitim, vatanseverlik, vatanseverlik eğitimi, milli ve manevi değerler.

В статье раскрывается понятие воспитания патриотизма и его сущность, уделяется внимание объяснению и анализу данной проблемы с научно-педагогической точки зрения. Для внесения ясности в проблему автор обратился к мнениям отечественных и мировых ученых и высказал по ним свое мнение. Было отмечено, что воспитание патриотизма начинается с семьи, поскольку дошкольное воспитание связано с любовью к Родине, борьбой за Родину, за землю. С этой связи проблема должна быть всесторонне исследована и с точки зрения военно-патриотического воспитания. В статье эти и другие вопросы исследованы на основе научных и теоретических фактов.

Ключевые слова: научно-педагогический, нравственное воспитание, патриотизм, патриотическое воспитание, национально-нравственные ценности.

In the article, the concept of patriotism upbringing and its value are explained, attention is paid to the explanation and analysis of this problem from the scientific-pedagogical point of view. In order to clarify the problem, the author referred to the opinions of the scientists of the country and the world and expressed his opinion on them. It was noted that patriotism upbringing starts from the family, the foundation, since preschool upbringing is connected with love for the motherland, struggles for the homeland, for the land, the problem should also be comprehensively investigated with military-patriotic upbringing. In the article, these and other issues were investigated based on scientific and theoretical facts.

Key words: scientific-pedagogical, moral upbringing, patriotism, patriotic upbringing, national-moral values

Tərbiyə, əxlaq, mənəviyyat deyildikdə, heç şübhəsiz, söhbətin insandan getdiyini düşünürük. İnsan ona görə şərəfli xilqət, yer üzünün əsrəfi hesab olunur ki, mənəviyyatı var, düşüncəsi, sözü var. Amma bu da danılmaz həqiqətdir ki, insanın tərbiyə alması, kamil bir vətəndaş kimi yetişməsi, formalaşması birdən-birə baş vermir. Bu uzun və tədrici prosesin nəticəsidir. Bu prosesin bünövrəsi uşaq yaşlarından, körpəlikdən qoyulur. Bünövrəsiz ev, bina ola bilmədiyi kimi, ilk yaş dövrlərindən, əslində, ömrün bünövrəsindən əxlaq tərbiyəsinin əsası qoyulur. Azərbaycan xalqının görkəmli əxlaq bilicilərindən Nəsirəddin Tusi özünün “Əxlaqı-Nasiri” əsərində bu haqda əhatəli şəkildə danışaraq demişdir: “Uşaq süddən ayrıldıqdan sonra hələ əxlaq korlanmağa vaxt tapmamış onu tərbiyə etməyə başlamaq lazımdır. Uşaq, təbiətində olan fitri nöqsanlara görə, pis adətlərə meyl edə biləcəyindən vaxtından əvvəl onun qarşısını almaq, təbiətini nəzərdə tutmaqla əxlaqını saflaşdırmaq gərəkdir, yəni təmiz qüvvə uşaqda özünü əvvəl biruzə verirsə, onun da təkmilləşdirilməsi əvvələ salınmalıdır” (15,168)

Bu, əlbəttə, o demək deyildir ki, uşaqıq, körpəlik dövründən sonrakı mərhələlərdə tərbiyə prosesi dayanmalı, yaxud zəifləməlidir. Burada söhbət ilk bünövrə daşından gedir. Həm də uşaq və gəncliyin özünəməxsus xarakteri, psixoloji xüsusiyyətləri imkan verir ki, ilk başlancığ daha uğurlu nəticələr versin. Tusi məhz bunu nəzərə alaraq görkəmli yunan filosofu Sokratdan misal gətirərək fikirlərini belə əsaslandırır: Həkim Sokratdan soruşdular: “Sən nə üçün çox vaxt yeniyetmələrlə həmsöhbət olursan?” Dedi: “Ona görə ki, nazik və tər budaqları düzəltmək asandır, tərəvəti getmiş, qabığı qurumuş, üzü bərkimiş ağacı düzəltmək isə mümkün deyildir” (15, 173)

Tərbiyə etik-estetik, psixoloji, pedaqoji problem olmaqla çoxcəhətli, çoxşaxəlidir. Hesab edirik ki, əxlaq tərbiyəsinin ən mühüm, başlıca dəyərləri sırasında vətənpərvərlik tərbiyəsinin xüsusi yeri, çəkisi vardır. Çünki, prof. P.Əliyevin dediyi kimi: “Vətənpərvərlik, Vətənə məhəbbət, doğma torpağa sədaqət, onun müdafiəsi zamanı özünü qurban verməyə hazır olmaq, maraqlarına uyğun şəxsi, yüksək əxlaqi hisslərin aşkar olunmasıdır” (7,21)

Elə təsəvvür etmək düzgün olmazdı ki, vətənpərvərlik hissi son illərin, yaxud əsrlərin insani müsibətləri əsasında ortaya çıxmışdır. Belə bir fikir tamamilə doğrudur ki, “Vətənpərvərlik hissi qədim tarixə malikdir. Ən qədim dövrdə belə insanlar mağara mühitində yaşasa belə onlar öz mağarasının təəssübünü çəkmiş, onu yad təsirlərdən qorumuşlar. Məncə, vətənə məhəbbət bu dövrdən başlamışdır. Lakin dövlətin yaranması ilə bu hisslər möhkəmlənmiş və əqidəyə çevrilir” (9,264)

Vətənpərvərlik əslində tarixi anlayışdır. Bu hissin, vətənpərvərlik əxlaqi tərbiyəsi özü ilə digər əxlaqi keyfiyyətləri də formalaşdırır, fərdin xalq, cəmiyyət içində mövqeyi, yeri görünür.

Bütün bunlara görə ki, Təhsil haqqında Respublika Qanununda, eləcə də milli təhsilimizlə bağlı digər sənədlərdə vətənpərvərlik tərbiyəsi xüsusi olaraq önə çəkilir. Təhsil haqqında Qanunda vətənpərvərlik tərbiyəsinin azərbaycançılıq, vətəndaş və şəxsiyyət ideoloji sistemləri ilə vəhdətdə götürülməsi, təsbiti təsadüfi deyildir. Qanunun 11-ci səhifəsində təhsilin əsas məqsədindən söhbət gedərkən belə yazılmışdır: “Azərbaycan dövləti qarşısında öz məsuliyyətini dərk edən, xalqının milli ənənələrinə və demokratiya prinsiplərinə, insan hüquqları və azadlıqlarına hörmət edən, vətənpərvərlik və azərbaycançılıq ideyalarına sadıq olan, müstəqil və yaradıcı düşünən vətəndaş və şəxsiyyət yetişdirmək; (14,11)

Təhsil həm də vicdan məsələsidir. Ölkəmizdə uşaqdan böyüyə hamının əzbər bildiyi romantik şair A.Səhhətin “Vətən” şeirində aşağıdakı misralar da bu fikrin əyani təsdiqidir:

Könlümün sevgili məhbubu mənim,
Vətənimdir, vətənimdir, vətənim,
... Vətənin sevməyən insan olmaz,
Olsa, ol şəxsdə vicdan olmaz (4,110)

Göründüyü kimi vətənpərvərlik tərbiyəsini gənc nəslə aşılması, bu sahədə sistemli işin qurulması dövlətin tərbiyə sahəsində çalışan insanlar qarşısında qoyduğu əsas vəzifələrdən biridir. Vətənpərvərlik daxili gücdür, müqəddəs saydıqlarına sonsuz bağlılıqdır. Belə bir möhtəşəm sevgi ilə silahlanmadan vətən uğrunda, torpaq uğrunda fədakarlıq, şəhidlik zirvəsi hər bir insana nəsib olmur. Vətən sevgisi hər şeydən öndə gəlir, dilə, torpağa, milli dəyərlərə bağlılıq yaradır.

Məhz buna görədir ki, ümummilli lider H.Əliyev ölkənin gələcək taleyini, nicatını vətənpərvər gənclər yetişdirməkdə görərək demişdir: “Hər bir gənc müstəqil Azərbaycanın gələcəyini təmin etmək üçün vətəninə sevməli, xalqını sevməli, dilini və milli ənənələrini sevməlidir”. (6, 219)

Bu dahiyənə sözlərin həyati gücü olduqca böyükdür. Hər zaman tarixi təcrübə ibrət məktəbidir. Bir qarış vətən torpağını yağılara verməyən, düşmənin yağlı vədlərinə, alçaq təkliflərinə ləyaqətlə cavab verən “Dədə-Qorqud”dan yaxşı tanıdığımız Qaraca Çobanı məğlubedilməz edən, heç şübhəsiz, vətən məhəbbəti, yurd sevgisi və bundan doğan yağılara olan böyük nifrətidir (11)

Milli kimliyi, milli mənsubiyyəti ilə iftixar etməyən şəxs vətənpərvər ola bilməz. Vətən orada yaşayan insanların kimliyi, milli təyinatı ilə seçilir, fərqləndirilir. Odur ki, hər bir insan mənsub olduğu xalqın dünəni, tarixi keçmişi ilə tanış olmağa, hər yerdə, hər zaman öz xalqının mütərəqqi ənənələrini təbliğ etməyə borcludur.

2001-ci ilin noyabrında “Dünya Azərbaycanlılarının I qurultayında bu məsələ üzərində xüsusi dayanan Ulu Öndər Heydər Əliyev cənabları belə demişdir: “Öz ürəyimdən gələn fikirləri bir daha bildirmək istəyirəm ki, hər bir insan üçün milli mənsubiyyəti onun qürur mənbəyidir. Həmişə fəxr etmişəm, bu gün də fəxr edirəm ki, mən azərbaycanlıyam” (14, 217)

Bu müdrik fikirlərin işığında bir qədər də irəliləsək, doğma ana dilinin vətənpərvərlik tərbiyəsi ilə bağlı əsas qollardan biri olduğunu görürük. Dili yaşamayan millət də yaşamır, məhvə məhkumdur. Elə görkəmli fikir və söz adamı tapmaq çətindir ki, doğma ana dilinə laqeyd olsun, onun təəssübünü çəkməsin.

Birmənalı şəkildə demək mümkündür ki, vətənpərvərlik tərbiyəsi vətəndaş hazırlığına xidmət edir. Yalnız vətənpərvər olan, yüksək insani dəyərlərə sahib çıxan, sözlə əməl birliyindən çıxış edən hərtərəfli şəxs həqiqi vətəndaş kimi öz vəzifələrini öhdəsindən layiqincə gələ bilər. Əsl vətəndaş tərbiyə etmək məsələsi dövlətçiliyin təməl prinsiplərindən hesab olunur.

Məşhur rus pedaqoqu V.A.Suxomlinski “Vətəndaşın doğulması” əsərində bununla əlaqədar yazmışdır: “Çoxillik məktəb təcrübəsi belə bir inam yaradır ki, vətənpərvərlik tərbiyəsinin gücü və səmərəliliyi vətən ideyasının şəxsiyyət tərəfindən nə dərəcədə mənimsənilməsi ilə, insanın dünyanı və özünü vətənpərvər gözü ilə nə dərəcədə parlaq

görməsi ilə müəyyən olunur... Əzəmətli vətən ideyasını dərk edərkən və hiss edərkən titrək həyəcan keçirməyən adam doğma kəndini, doğma şəhərini öz vətəninin bir hissəsi kimi görə bilməz, o, vətəninə şöhrətləndirmək üçün nəyi isə etməyə qızgın ehtiyac hiss etməz” (13, 116)

Mövzunun istiqamətini müxtəlif səmtlərə, insan həyatının müxtəlif cəhətlərinə yönəltmək mümkündür. Odur ki, şagirdlərin şəxsiyyət kimi formalaşdırılması məqsədi ona insani şəxsiyyət kimi səciyyələndirən çoxlu sayda mənəvi-əxlaqi və iradi keyfiyyətlərin aşılmasını nəzərdə tutur ki, bunların da ən aparıcılarından biri vətənpərvərlikdir.

Vətən insanın doğulduğu yerdən, eşitdiyi şirin ana laylasından başlanır. Vətənə məhəbbət də doğulduğu elə, obaya, torpağa məhəbbətdən qidalanır. İnsan onu böyüdən, yedizdirən torpağa, başqa sözlə, vətənə qırılmaz tellərlə bağlıdır. Bu tellər vətənpərvərlik hissidir. İnsan bu hissənin təsiri ilə öz Vətəninə, ona doğma olan torpağı, daşı, meşəni, çayı sevir, onların varlığından qürur duyur.

Vətənpərvərlik Vətəni tamlığı ilə tanımaqla daha da möhkəmlənir. Buna görə də təkcə vətənin ərazisini, təbiətini, yürüstü və yeraltı sərvətlərini bilməklə, onlarla qürur hissi keçirməklə məsələ həll olunmur. Vətənpərvərlik həm də mənsub olduğun xalqa məxsus milli dəyərləri sevib qorumaqdır, xalqın içindən yetişən şəxsiyyətləri, dünya şöhrətli elm və mədəniyyət xadimlərini tanımaq və sevmək deməkdir. Sevmədən sevdirmək olmaz. Çünki onların hər birinin həyatı, yaradıcılığı vətənə təmənnəsiz xidmətin, həqiqi vətənpərvərliyin ifadəsidir. Belə vətənpərvər oğullardan biri, xalq şairi S.Vurğun hələ o zaman milli təəssüblə, vətən sevgisiylə yazırdı: “Azərbaycan torpağında dünyanın dahi şairi Nizami Gəncəvinin məzarı vardır. Azərbaycan torpağında insan gözəlliyini öz şeirlərində misilsiz tərənnüm etmiş Vaqifin məzarı vardır. Bu torpaqda böyük materialist filosof və dahi dramaturqdan Mirzə Fətəli Axundovun xatirəsi vardır. Bu torpaqda, Xəzər dənizi sahilində 800 ildən bəri “Qız qalası” adlanan böyük bir abidə var ki, bizim qocaman tariximizdən xəbər verir” (15,67)

Vətənpərvərlik tərbiyəsinin səviyyəsi həmişəkindən daha böyük vüsətlə, sistemli şəkildə aparılmalıdır. Bu gün Azərbaycan dərddə, yaralı bir Anaya bənzəyir. Bu ananın əziz övladları, müqəddəs vətən torpaqları uzun zaman erməni işğalçıların tapdığı altında olmuşdur. Vaqifin gözəlləmə dediyi, Natəvasının qəzəllər yazdığı, şairlər, sənətkarlar beşiyi Şuşa erməni əsarətində azadlığını gözləmişdir. Yalnız Azərbaycan oğullarının 44 günlük Vətən savaşında əzmi, iradəsi, vətənpərvərliyi buna son qoydu, igidlərimizin qanı bahasına torpaqlar düşməndən azad olundu. Vətənpərvərliyin yolu məhz bu fədakarlıqdan keçir. Bu barədə hələ təxminən iki əsr bundan əvvəl Azərbaycan xalqının görkəmli ziyalı M.F.Axundzadə belə demişdir: “Patriot ibarətdir o kimsənədən ki, vətən təəssübü üçün və millətinin məhəbbəti üçün can və malını müzayiqa etməyə və öz vətəninə və millətinin mənəfəti və azadlığı üçün səy edib cəfəqəş ola. Bu halət və xasiyyət həmişə qeyrətmənd şəxslərdə bürüz edər” (5, 208)

Vətənpərvərlik tərbiyəsinə möhtəşəm bir qalaya bənzətsək, bu qalanın təməl daşlarının ailədə, məktəbəqədər tərbiyə müəssisələrində qoyulduğu, məktəbdə bütövlükdə həyata keçirildiyini söyləmək mümkündür. Məktəb vətənçilik şüurunun, vətənpərvərlik tərbiyəsinin əsasında duran ən mühüm ideoloji mərkəzdir. Həmin mərkəzdə əsas, aparıcı sima isə, heç şübhəsiz, tərbiyəçidir, müəllimdir.

Vətənpərvərlik tərbiyəsi haqqında danışarkən bir məsələnin üzərində xüsusi olaraq dayanmaq vacibdir. Bu da respublikamızın indiki siyasi durumudur. Şagird kiçik

yaşlarından bunu bilməli, ürəyində vətən sevgisi ilə yanaşı, düşməyə nifrət hissini də yaşatmağı bacarmalıdır. Unutqanlıq ən böyük bələmizdir. Əgər belə olmasaydı, əsrlərlə öz düşmənçiliyindən qalmayan ermənilərə dost gözü ilə baxmaz, şəhidlərimizin uyuduğu, erməni gülləsi ilə ədəbiyyətə qovuşmuş say-seçmə igidlərimizin məzarlarını dağıdıb “dostluq” parklarına çevirməzdik. Odur ki, illərlə bir milyondan artıq qaçqın və köçkünlərimizin ağrı-acısı, 30 ildən artıq vətən torpaqlarının xeyli hissəsi erməni faşistlərinin tapdağı altında qalması bizi bu qədər incitməz, dostu düşməndən ayırmaqda səhvlərə yol verməzdik.

Yalançı “beynəlmiləlçilik”, proletar həmrəyliyi xeyirdən çox ziyan gətirmişdir. Tərbiyə işində milli kimliyini, milli mənlik şüurunu öyrətmədən uğur qazanmaq olmaz. Şagirdlər mənsub olduğu millətə və dövlətə aid əlamətlərə - bayrağa, gerbə, himnə, dilə, islami dəyərlərə, milli bayramlara, bir sözlə, milli mentalitetə və s. sahib çıxmaqqla, fəal münasibət bəsləməklə, müstəqil nəticələr çıxarmaqla həqiqi vətəndaş, əsl vətənpərvər kimi yetişə bilərlər.

Milli mənlik şüurunun formalaşması milli iftixar doğurur. Bu, heç şübhəsiz, şovinizm deyildir, yalnız milli özünütdəsidir. Mən varam, Vətənim var, dilim var! Məktəbəqədər tərbiyə müəssisələrində, eləcə də ümumtdəhsili məktəblərində aparılan sistemli işin əsasında duran da budur. Məktəbin, müxtəlif tədris fənlərinin tədrisi prosesində bu sahədə vəzifələr məqsədli şəkildə həyata keçirilir. Odur ki, belə demək olduqca düzgün olardı ki, hər bir dərşin, hər bir məşğələnin konkret məqsədindən yüksəkdə duran bir amal, bir istək vardır ki, bu da vətənpərvərlikdir.

İstifadə olunan ədəbiyyat

1. Abbasov A, Əlizadə A, “Pedaqogika”, Bakı, Mütərcim, 2010
2. Abbasov A, “Pedaqogika”, Bakı, Mütərcim, 2007
3. Abbasov M, “Təlim və tərbiyənin vəhdəti şəraitində kiçikyaşlı məktəbli şəxsiyyətinin formalaşdırılması problemi”
4. Abbas S, Seçilmiş əsərləri “Lider” Bakı, 2005
5. Axundzadə M.F, əsərləri, üç cildə, III cild, Bakı, Şərq-Qərb, 2005
6. Əliyev H, “Müstəqilliyimiz əbədidir”, 31-ci kitab, Bakı, Azərənşr, 2007
7. Əliyev P, “Tam orta təhsil səviyyəsində təhsiləlanların hərbi-vətənpərvərlik tərbiyəsi işinin sistemi”, Bakı, 2020
8. Əliyeva Z, Mollayeva A, “Pedaqogika”, Bakı, 2005
9. Hacıyeva Z, “İbtidai siniflərdə vətənpərvərlik tərbiyəsinin əsas xüsusiyyətləri, Bakı Qızlar Universiteti, Elmi rəhbər, №2 - 2019
10. Kərimova F, “İbtidai siniflərdə vətənpərvərlik hissi tərbiyəsi”, Filologiya məsələləri, 2010, №5
11. Kitabı –Dədə Qorqud - Bakı, Öndər, 2004
12. Qasımoğlu L, Mahmudova R, “Pedaqogik”, Bakı Universiteti Nəşriyyatı, 2003
13. Suxomlinski V.A, “Vətəndaşın doğulması”, Maarif, 1975
14. Təhsil haqqında Respublika Qanunu, Bakı, 2009
15. Tusi N, “Əxlaqi-Nasiri”, Bakı, 2004
16. Vurğun S, Seçilmiş əsərləri, Bakı, Beş cildə, V-cild, “Şərq-Qərb”, 2005

ABOUT THE RESEARCH OF TOPONYMS OF TURKISH ORIGIN
TÜRK MƏNŞƏLİ TOPONİMLƏRİN TƏDQIQINƏ DAİR

ARZU KARİMOVA SABİR KIZI

Azərbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi (Ü. Hacıbəyov-68), 0000-0002-2662-6015

Özet

Açıkça görüldüğü gibi, ortak kelimelerin ve söz varlığı birimlerinin onomastik birimlere geçişinde belirli düzenlilikler görülmektedir. Bu düzenliliklerin tespit edilebilmesi için öncelikle dilsel olarak akraba olan halkların toponimi sisteminin karşılaştırmalı olarak incelenmesi gerekmektedir. Bu açıdan bakıldığında Türk halklarının yaşadığı bölgedeki yer adları arasındaki benzerlik ve farklılıkların ortaya çıkarılması, yer adlarının tipolojik yönlerinin ortaya çıkarılmasına büyük ölçüde yardımcı olabilir.

Bu tür çalışmalar aynı zamanda belirli bir alandaki yer adlarının hangi dile dayandığını, hangi dilin söz varlığı birimlerine dayandığını, diğer bir deyişle hangi halklara ait olduklarının belirlenmesi açısından da önemlidir. Bu da o bölgedeki Türk kavim ve boylarının yerleşim tarihinin ve göç yönlerinin ortaya çıkarılmasında büyük fayda sağlayabilir.

Hiç şüphe yok ki, yer adlarının karşılaştırmalı olarak incelenmesi Azerbaycan Türkçesinin (ve genel olarak Türk dillerinin) tarihini ve Türk halklarının tarihini incelemek açısından faydalıdır. Kanaatimizce böyle bir karşılaştırmaların coğrafi bölge bakımından komşu olan veya aynı etnik gruplardan (kabile ve boylardan) oluşan Türk ve Azerbaycan Türklerinin oluşturduğu yer adları üzerinde yapılması daha gerekli bilimsel sonuçlara ulaşmamıza olanak sağlayabilir.

Anahtar kelimeler: yer adları, boy, kabile, Türk halkları, etnik gruplar

Abstract

As is clear, certain regularities are evident in the transition of common words and vocabulary units to onomastic units. In order to determine these regularities, first of all, the toponymy system of linguistically related peoples should be investigated in a comparative manner. From this point of view, the discovery of similarities and differences between toponyms in the area inhabited by Turkic peoples can greatly help to reveal the typological aspects of toponyms.

Such studies are also important in determining which language the toponyms in a certain area are based on, which language is based on vocabulary units, in other words, which peoples they belong to. This, in turn, can be of great help in revealing the history of settlement and migration direction of Turkish tribes and tribes in that area.

There is no doubt that comparative study of toponyms is beneficial in terms of studying the history of Azerbaijani Turkish (and Turkic languages in general), and the history of Turkic peoples. In our opinion, conducting such a comparison on toponyms created by Turkish and Azerbaijani Turks, who are neighbors in terms of geographical area, or formed from the same ethnic groups (tribes and tribes), may allow us to obtain more necessary scientific results.

Key words: toponyms, clan, tribe, Turkic peoples, ethnic groups.

Bəlli olduğu kimi, adi sözlərin, lüğət vahidlərinin onomastik vahidlərə keçməsinə müəyyən qanunauyğunluqlar özünü göstərir. Bu qanunauyğunluqları müəyyənləşdirmək üçün, hər şeydən əvvəl, dil etibarilə qohum olan xalqların toponim sisteminin müqayisəli şəkildə araşdırılması gərəkdir. Bu baxımdan türk xalqlarının yaşadığı ərazidəki toponimlər arasında oxşar və fərqli cəhətlərin aşkar edilməsi toponimlərin tipoloji cəhətlərinin açılmasına da xeyli yardım edə bilər.

Belə araşdırmalar müəyyən ərazidəki toponimlərin hansı dilin materialına dayandığını, hansı dilin lüğət vahidləri əsasında yarandığını, başqa sözlə, hansı xalqlara mənsub olduğunu müəyyənləşdirməkdə də mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu da öz növbəsində həmin ərazidə türk qəbilə və tayfalarının yerləşmə tarixini, miqrasiya istiqamətini açıqlamaqda ciddi yardım edə bilər.

Azərbaycan dilinin (və ümumən türk dillərinin), türk xalqlarının tarixini öyrənmək baxımından da toponimlərin müqayisəli araşdırılmasının xeyri şübhəsizdir. Bu cür müqayisənin istər coğrafi ərazi baxımından qonşu olan, istərsə də eyni etnik qruplardan (qəbilə və tayfalardan) təşəkkül tapan Türkiyə və Azərbaycan türklərinin yaratdığı toponimlər üzərində aparılması, bircə daha gərəkli elmi nəticələr əldə etməyə imkan verə bilər.

Biz bu məqələdə Azərbaycan və Türkiyə toponimlərini müqayisəli şəkildə nəzərdən keçirməyə çalışmışıq. Bu iki ölkənin toponimləri üzərində ilkin müşahidə aşağıdakı ilkin nəticələrə gəlməyə imkan verir:

Əksər xalqlara mənsub toponimlərin və onomastik vahidlərin yaranmasında özünü göstərən ümumi tipoloji xüsusiyyətlər Azərbaycan və Türkiyə toponimlərində də vardır və təbiidir ki, belə xüsusiyyətlər qeyri-türk toponimlərinə nisbətən türk mənşəli toponimlərdə qat-qat çoxdur.

Hər iki dövlətdəki toponimlərin böyük bir qismi ümumtürk səciyyəsi daşıyır. Onlara bu və ya digər dərəcədə başqa türk xalqlarının yaşadığı ərazidə də rast gəlinir. Məsələn: Saray, Kanqlı (Kanlı), Abdaloba, Abdallı Mədrəsə, Mədrasa, Qaradağ (Karadağ, Kanqır), Kəngərli, Ağdaş, Akdaş və s.

Göstərdiyimiz oxşar və eyni toponimlərin çox hissəsi isə, təbiidir ki, Azərbaycan və Türkiyə ərazisindədir. Bizim məqsədimiz bu qrupa daxil etdiyimiz toponimlər barədə ətraflı bəhs etməkdən ibarətdir. Öncə onu qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan və Türkiyə üçün ortaq olan toponimlərin xeyli hissəsi ya hər iki ölkədə, ya da bunlardan birində dəfələrlə təkrar olunur. Məsələn: Qaraman (Qaramanlı), Şamlı, Qaraqoyunlu, Ağdam, Saatlı, Keçili, Bayat, Yaycı, Başkənd//Başköy, Yenikənd//Təzəkənd//Yeniköy, Qaralar, Çamurlu, Qozlu, Hacılar, Xələc, Qamışlı, Qızılca, Kosalar, Qarabağ və s.

Üçüncü qrupa daxil etdiyimiz toponimlər oxşarlıq dərəcəsinə görə müxtəlifdir. Bu cəhətdən onları aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

1. Tam eyni olanlar. Türkiyədəki qarşılıqları ilə eyniyyət təşkil edən və ümumən oxşar olan Azərbaycan toponimləri, təbiidir ki, yalnız Azərbaycan Respublikası ərazisində deyil, Azərbaycan türklərinin yaşadığı əksər yerlərdə, xüsusilə Qərbi Azərbaycan, Gürcüstan, Cənubi Azərbaycan və Dağıstan ərazilərində də vardır.

Bunlar Türkiyə ilə həmsərhəd olan Cənubi Azərbaycan, Gürcüstan, Qərbi Azərbaycan və Naxçıvan ərazisində çoxluq təşkil edir. Məsələn: İncə, Bağlı, Gərkər, Hacılar, Sarvan, Göynük, Yengicə//Yenicə, Tatarlı, Çamlı, Göycəli, Afşar//Avşar, Ocaqlı, Dərbənd, Qarasu, Təzəkənd, Yenikənd, Sadaxlı, Qızıltəpə, Dədəli, Amasiya, İlisu, Qızılca//Kızılca, Eymur, Göylər, Kosalar, Qırıqlı, Qaralar, Əlibəyli, Qarahacılı, Alpout, Sarıqamış//Sarıkamış, Oxçuoğlu//Okçuoğlu,

Qızılvəng//Kızılvəng, Çolaxlı, Qarabağ//Karabağ, Çardaxlı, Atabəy, Qazançı//Kazançı, Ulaş, Sofular və s.

2. Hər iki dövlət üçün ortaq olan toponimlərin müəyyən hissəsi topoformantların və coğrafi terminlərin iştirakı baxımından bu və ya digər dərəcədə bir-birindən fərqlənir. Bunların da bir neçə növü vardır:

a) Azərbaycan və Türkiyədə coğrafi terminlərin çoxu eyni sözlərlə–dağ, çay, dərə, təpə və s. ifadə olunursa, onların digər qismi müxtəlif sözlərlə bildirilir: kənd//köy, bulaq//pınar//pəyə//, saray//yataq//yurd,çöl//yazı,düz və s.

b) Azərbaycan və Türkiyə toponimlərinin yaranmasında iştirak edən topoformantlar da eynilik təşkil edir. Lakin bu topoformantların işlənməsində də bəzi fərqli cəhətlər özünü göstərir. Məsələn: Ərəbkir//Arapgırlər, Cil//Cilli, Daşlı//Taşlı və s.

Türkiyə və Azərbaycan ərazisindəki toponimlərin bir yaxın cəhəti də həmin toponimlərin yaranmasında iştirak edən təyinedici sözlərin, coğrafi terminlərin, şəxs adlarının və onların işlənmə tezliyinin eyni və oxşar olmasıdır.

Ə.Başkan, Doğan, Aksan M.Doğru və başqa türk araşdırıcıları Türkiyə ərazisindəki toponimlərin yaranmasında iştirak edən coğrafi terminlərin, sifətlərin, sayların, əvəzliliklərin, zərflərin və şəxs adlarının (antroponimlərin) statistik təhlilini vermiş, onların ən çox işlək olanlarını müəyyənləşdirmişlər.

Azərbaycan toponimlərini həmin üsulla qruplaşdırıb Türkiyənin müvafiq toponimləri ilə müqayisə etdikdə onların işlənmə tezliyinin də bir-birinə çox yaxın və oxşar olduğu aydınlaşır.

Məlumdur ki, Azərbaycan toponimləri sistemində adlar dil mənsubiyyətinə, yayılma areallarına görə eyni olmadığı kimi, onların yaranma və törəməsində iştirak edən vahidlər də mənşəcə yekcins deyildir.

Bu prosesdə türk (Azərbaycan) mənşəli sözlər aparıcı və həlledici mövqeyə malik olub, əksəriyyəti təşkil etməsələr də, az da olsa, Azərbaycan dili ilə tarixən əlaqədə olmuş dillərin alınmalarından və bu ərazidə mövcud olan başqa dillərin leksik vahidlərindən düzələn toponimlərə də rast gəlinir. Bu baxımdan Azərbaycan toponimiyasında türk (Azərbaycan) mənşəli adlar onun əsas kütləsini, nüvəsini, özəyini, əsas fonunu və fondunu təşkil edir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Əhmədov T. “Azərbaycan toponimikasının əsasları”, BDU nəşriyyatı, 1991, 312 s.
2. Əhmədov T.M. El-obamızın adları. Bakı, "Gənclik", 1984, 128 s.
3. Filologiya məsələləri: nəzəriyyə və metodika, № 11, Bakı, 1992.
4. Qurbanov A. “Türkoloji dilçilik”, Bakı, AMEA-nın nəşri, 2019, 488 s.
5. Qurbanov A. “Azərbaycan dilinin onomologiyası”, AMEA-nın nəşri, I cild (2 cildə). Bakı, 2019, 280 səh.
6. Məşədiyev Q. “Zaqafqaziyanın Azərbaycan toponimləri”, Bakı, Elm nəşriyyatı, 1990.

**География мамандығында оқитын білім алушыларының геоэкологиялық
күзiреттiлiгiн қалыптастыру мәселелерi**

**Жорабай Салтанат Тәңiрбергенқызы¹, Мамирова Куляш Нурбергеневна²,
Садыкова Дамежан Адилхановна³**

*¹Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университет,
«8D01506-География» БББ докторанты*

²Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университетi, п.ғ.к., профессор м.а.

³Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университетi, PhD.

Аңдатпа. Адамның тұрақты дамуы мүддесіндегі экологиялық білім берудің қазіргі кезеңінің мақсаты жеке тұлғаның геоэкологиялық мәдениетін қалыптастыру. Осыған орай геоэкологиялық мәдениеттің негізінде оқып жатқан білім алушылар геоэкологиялық құзыреттілігін қалыптасу мәселесі өзекті деп саналады. Геоэкологиялық білім беру теориясы мен практикасындағы геоэкологиялық құзыреттілік қалыптастырудың әртүрлі тәсілдері негізделген. Бірақ бұл процесте экологиялық білім мазмұнына негізделеді. Әсіресе дағдылармен жұмыс жасау ерекше маңызды. Мақалада білім алушылардың геоэкологиялық құзыреттілігін қалыптастыруға мүмкіндік беретін теориялық тәсіл мен тұжырымдамалар, әдіс –тәсілдер мен оқу формалары қарастырылған.

Табиғи ресурстар мен геожүйені ұтымды пайдалану және қоршаған ортаны қорғау саласындағы болашақ мамандардың біліктілігін арттыру үшін табиғи кешендерді қорғау мәселелерін оңтайландыру. Жоғары оқу орындарындағы «География» білім беру бағдарламасының білім алушылардың геоэкологиялық құзыреттілігін қалыптастырудың қажеттілігі мен тиімділігі геоэкологиялық құзыреттілікті қалыптастыру ұсынылған. "География" мамандығының білім алушыларының кәсіби құзыреттілігі бірте-бірте қалыптасады. Геоэкологиялық құзыреттілік негізінен білім мен дағдыларды жетілдіреді, осылайша біліктілік деңгейін арттырады.

Бұл мақала географиялық білім беру арқылы геоэкологиялық мәдениеттің қалыптасу процесіне қатысты мәселелерді теориялық зерттеуге арналған. Авторлар жиналған ғылыми зерттеулерінің нәтижесінде талдау жасап, мәселенің перспективалық зерттеу векторын анықтауға тырысты.

Түйін сөз. География, географиялық білім, білім беру, геоэкология, геоэкологиялық құзыреттілік.

Аннотация. Целью современного этапа экологического образования в интересах устойчивого развития человека является формирование геоэкологической культуры личности. В этой связи актуальной считается проблема формирования геоэкологической компетентности обучающихся, обучающихся на основе геоэкологической культуры. Обоснованы различные подходы к формированию геоэкологической компетентности в теории и практике геоэкологического образования. Но в этом процессе экологическое образование основывается на содержании. Особенно важно работать над навыками. В

статье рассмотрены теоретический подход и концепции, методы и формы обучения, позволяющие сформировать геоэкологическую компетентность обучающихся.

Оптимизация вопросов охраны природных комплексов для рационального использования природных ресурсов и геосистем и повышения квалификации будущих специалистов в области охраны окружающей среды. Необходимость и эффективность формирования геоэкологической компетентности обучающихся образовательной программы «География» в высших учебных заведениях представлено формирование геоэкологической компетентности. Постепенно формируется профессиональная компетентность обучающихся специальности "География". Геоэкологическая компетентность в основном улучшает знания и навыки, тем самым повышая уровень квалификации.

Данная статья посвящена теоретическому изучению проблем, связанных с процессом формирования геоэкологической культуры посредством географического образования. Авторы провели анализ в результате научных исследований ЛПП и попытались определить перспективный вектор исследования проблемы.

Ключевое слово. География, географическое образование, образование, геоэкология, геоэкологическая компетентность.

Annotation. The goal of the modern stage of environmental education in the interests of sustainable human development is the formation of a geoeological culture of the individual. In this regard, the problem of the formation of geoeological competence of students studying on the basis of geoeological culture is considered relevant. Various approaches to the formation of geoeological competence in the theory and practice of geoeological education are substantiated. But in this process, environmental education is based on the content. It is especially important to work on skills. The article discusses theoretical approaches and concepts, methods and forms of training that allow the formation of geoeological competence of students.

Optimization of issues of protection of natural complexes for the rational use of Natural Resources and Geosystems and improving the skills of future specialists in the field of Environmental Protection. The need and effectiveness of the formation of geoeological competence of students of the educational program "geography" in higher educational institutions the formation of geoeological competence is proposed. The professional competence of students of the specialty " geography " is gradually formed. Geoeological competence mainly improves knowledge and skills, thereby increasing the level of competence.

This article is devoted to the theoretical study of issues related to the process of formation of geoeological culture through geographical education. The authors analyzed the results of their research and tried to determine the promising research vector of the problem.

Keyword. Geography, geographical education, education, geoeology, geoeological competence.

Қазіргі кезде білім беру жүйесіндегі білім алушының құзыреттілігі негізгі үш аспектімен сипатталады. 1) Мәндік аспект-ахуалды жете түсіну, оған деген қарым-қатынас, теориялық негізін, маңызды мәселелерді анықтау. 2) Проблемалық практикалық аспект білім алушының алдына мақсат, міндет нормаларын қойып, орындау жолдарын анықтау. 3) Коммуникативті аспект білім алушының осы үрдіске, ахуалға қатысын және өзара ықпалын жасауын қамтамасыз етеді. Осы аталған аспектілерді талдай келе білім беру жүйесіндегі оқытушы құзыреттілігі жансыз, жаттанжы білім ретінде емес, білім

алушының жеке тұлға ретінде танымға, ойлауға қатысын, әрекетке, белгілі бір мәселелерді ұсынып шешім шығаруға, оның жұмыс барысы мен нәтижесін талдау үшін ұтымды түрде ескертулер мен түзетулер енгізіп отыруға деген іскерлігінің белсенділігінен көрінеді.

Геоэкология - бұл адамның іс-әрекеті мен экологиялық мәдениетінен зардап шеккен экожүйелерді қалпына келтіру (1). Геоэкологиялық білім - географиялық және экологиялық білімнің синтезі, оның зерттеу объектісі болып табылады. Әлеуметтің өзара әрекеттесуі және қоршаған орта және табиғатпен қарым-қатынас (2). Сондай-ақ, Кокшарова экологиялық мәдениет пен сананың маңыздылығын, адам мен табиғат арасындағы байланысын атап өтті. Осылайша, мақсаттары және объективтер географиялық және қоршаған ортаны қорғау көп жағдайда байланысты сәйкес келеді.

Қазіргі заманғы геоэкологиялық зерттеулердің оқу бағыты ресурстарды қолдау және геожүйелер мен бағыттарды ұтымды пайдалану мәселелерін зерттеу болып табылады. Геоэкологиялық мәселелерді қарастыру білім беруді гуманизациялауды қарау нүктесінен туындайды. Дегенмен, геоэкологиялық зерттеулердің өршуін, геоэкологиялық құзыреттіліктің дамуын, географ мамандарын даярлауды, зерттеуді қажет етпейтінін атап өткен жөн. Бұл әрине география саласындағы білім алушылардың геоэкологиялық құзыреттілігін арттыру қажеттілігі туралы ақпарат. Сондай-ақ, халықаралық зерттеулерге қарамастан білім алушылар позитивті көзқарасын көрсету (5). Қазақстанның жоғары оқу орындарындағы білім беру бағдарламаларындағы Геоэкологияның мәртебесі өте төмен (6). Сондықтан География мамандығының білім алушылары геоэкологиялық құзыреттілігін қалыптастырудағы негізгі мәселелердің бірі білім беру бағдарламаларында мазмұнның болмауы болып табылады.

Осыған байланысты Қазақстанның жоғары оқу орындарында География мамандығының геоэкологиялық құзыреттілігін қалыптастыру маңызды. Бұл мәселе жоғары оқу орындарындағы "География" мамандығының білім алушыларына Геоэкология саласындағы жеткілікті пәндерді оқып, кәсіби құзыреттіліктерін жан-жақты дамыту қажеттілігін көрсетеді. Сондықтан білім беру бағдарламаларын қайта қарау, геоэкологияны енгізу және құзыреттілікті қалыптастыру жүйесін тиімді құру мәселелерін шешуді қарастыру қажет.

Географиялық ақпарат экологиялық білім берудің алдыңғы қатарында болуы керек. Өйткені географиялық тұрғыдан алғанда әртүрлі материалдарды өңдеуге және синтездеуге қатысты. Ол көп факторлы тұжырымдамаға және әртүрлі ақпарат түрлерін өңдеуге мүмкіндік береді (7). Географиялық және экологиялық білім берудің мақсаттары мен міндеттері бір-бірімен байланысты және көптеген жолдармен сәйкес келеді. Қазіргі геоэкологиядағы жетекші бағыттар ресурстармен қамтамасыз ету және геожүйені ұтымды пайдалану, өндірістік және табиғи кешендер арасындағы байланысты оңтайландыру, геоэкологиялық негіздерді зерттеу және табиғи-техникалық геожүйелерді құру мәселелері болып табылады. Геоэкологиялық мәселелерді адамгершілікке тәрбиелеу мәселелерін қарастыру қажет. Геоэкологиялық білім беру және геоэкологиялық құзыреттілікті қалыптастыру мәселелерінің арасында өмір сүру жағдайларын жақсарту және қолдау адамдардың экологиялық мәдениетін жақсарту, табиғатты қорғау және табиғи ресурстарды қалпына келтіру, сондай-ақ оларды ұтымды пайдалану, экологиялық мәселелерді шешуге және қоршаған ортаны қорғау саласындағы іс-шараларды ұйымдастыруға қол жетімділіктің болуы (8).

Қазіргі білім беру ұйымдары жеке әлеуметтенуді дамыту жолдарын іздеуі керек. Университет студенттерінің тәрбиелік міндетін шешу үшін маңызды: адамгершілік

қасиеттерді қалыптастыру, табиғатқа және олардың жеріне деген қамқорлықты, оқуға, шығармашылыққа және белсенді қоғамдық өмірге деген қажеттілікті қалыптастыру. Бұл міндеттер тек білім беру арқылы ғана шешілмейді. Сондықтан педагогикалық іс-әрекеттің мақсаты студенттерді білім жүйесімен жабдықтау ғана емес, сонымен қатар олардың танымдық және практикалық іс-әрекеттерін, оның ішінде танымдық қызығушылықтарын, оқуын, практикалық дағдыларын қалыптастыру болып табылады.

Осы бағытта жанқиярлықпен зерттеу жүргізген отандық ғалымдардың еңбектері өте құнды. Сайпов экологиялық сауаттылық және бағдарлау сияқты құзыреттерді қолдады.

Орыс ғалымы Ермаков (2009) экологиялық құзіреттіліктің әлеуетін қарастырды. Кокшарова (2009), керісінше, жаратылыстану ғылымдарын оқу процесінде жоғары оқу орнында болашақ туризм маманының негізгі құзыреттерін қалыптастыру моделін жасады. Модель ғылыми ұтқырлық, дискреттілік және тұтастық принциптерін ескере отырып, жүйелік, синергетикалық және тұлғалық-белсенділік тәсілдерінің идеяларына негізделген. Модельдің жетекші идеясы оқшауланған және мақсатты әсер ету (функционалдық, когнитивтік, тұлғалық және аксиологиялық) арқылы негізгі құзыреттерді басқару болды.

Геоэкологиялық құзыреттілік дүниетанымды қалыптастырудың ықпалды құралы ретінде білім алушылардың адамгершілік қасиеттерін, адамгершілік интеллектуалдық ортасын, жеке сезімдерін байытады деуге болады.

Осылайша, қазақстандық және ресейлік ғалымдардың еңбектерін талдай отырып, оның мазмұнына назар аударайық.

геоэкологиялық құзыреттілік мыналардан тұрады:

- табиғат пен қоғамның тұтастығын, геоэкологиялық құрылымын түсіну

табиғи, әлеуметтік-экономикалық және техногендік процестердің кеңістігі, бірлігі және өзара байланысы;

- негізгі географиялық заңдылықтарды білу, қоршаған объектілерді түсіну олардың жойылуының табиғаты мен экологиялық салдары;
- геоэкологиялық білімді, экологиялық мәдениетті жеке тұлғаның бір бөлігі ретінде пайдалану мүмкіндігі;
- суды, топырақты, тау жыныстарын және пайдалы қазбаларды туристік мақсатта пайдалану
- геоэкологиялық білімді кәсіби қызметте қолдана білу, қалыптастыру
- геоэкологиялық білімді қолдану аймақтық бәсекеге қабілеттілікке де ықпал етеді және мәдени мұраларды сақтау.

География мамандықтарының білім алушылары үшін Геоэкологиялық құзіреттілікті қалыптастырудың құрылымдық-функционалдық моделінің тиімділігі білім алушылардың танымдық мотивін (үйрену, ашу, үйрену) және нақты оқу мақсатын (нені білу керектігін түсіну, меңгеру) ескереді; білім алушылардың жетіспейтін білімді меңгеру үшін белгілі бір әрекеттерді орындау қабілеті; білім алушылардың білімді саналы түрде қолдануға мүмкіндік беретін іс-әрекет тәсілін анықтау және ассимиляциялау; білім алушылардың оқу процесі кезінде және одан кейінгі әрекеттерін бақылау қабілеті; оқу мазмұнын өмірлік маңызды мәселелерді шешу контекстіне енгізу.

Геоэкологиялық ойлаудың негізгі қасиеттері: диалектикалық сипат (зерттеу жағдайларын зерттеуге кешенді, көп қырлы көзқарас, талдау және субстанция тікелей және кері байланыстардың кванттық синтезі); рефлексивтілік (геоэкологиялық қызметті саналы түрде өзін-өзі бақылау-экологиялық проблемаларды анықтаудан бастап оларды практикалық шешуге дейін); шығармашылық сипат (оңтайлы тәуелсіз іздеу қарым-қатынас, Адам мен табиғаттың ынтымақтастығы); диалогтылық (коммуникативтілік, табиғат, қоғам және олардың арасындағы қатынастар).

Осылайша, білім алушыларың геоэкологиялық құзыреттілігін қалыптастырудың маңыздылығын ескере отырып, төмендегідей компоненттерге бөлуге болады:

- негізгі географиялық заңдылықтарды білу, табиғаттағы заттардың айналымын және олардың жойылуының экологиялық салдарын түсіну;
- табиғат пен қоғамның кеңістіктік тұтастығын, гео құрылымын түсіну, графикалық кеңістік, бірлік және табиғи, әлеуметтік-экономикалық және генетикалық процестер;
- экологиялық сана мен мінез-құлықтың, экологиялық сауаттылықтың, табиғаттағы мінез-құлық этикасының, адамның экологиялық мәдениетінің болуы;
- кәсіби қызметте және күнделікті өмірде жедел экологиялық шешімдер қабылдау мүмкіндігі;
- салауатты өмір салтын ұстануға дайын болу.

"Геоэкология" пәні білім алушыларға құзыреттілікті талдауға, бағалауға мүмкіндік береді. Геоэкологиялық ойлау және экологиялық шарттар, практикадағы мәселелерді анықтау және шешуді кезең-кезең ретінде де қарастыруға болады.

"Геоэкология" пәнін оқытудың маңызды тұлғаға бағытталған педагогикалық технологияның жалпы принциптері туралы:

- даму принципі (білім алушының жеке басының біртұтас дамуы және оның одан әрі кәсіби өсуге дайындығы; жағдай жасау, білім алушылар өзін, сонымен қатар ойларын, қабілеттерін және т.б. жүзеге асыра алады.);
- бейімделу принципі (яғни, жеке ерекшеліктерге педагогикалық және оқу-тәрбие жұмысының ерекшеліктеріне барынша бейімделу)
- психологиялық жайлылық принципі (шығармашылық орындау кезінде стресстен аулақ болу, оқу үрдісіндегі міндеттер; ашық және еркін орта құру, ол білім алушылардың шығармашылық белсенділігін, жайлы атмосфераны ынталандырады);
- білім беру мазмұнының тұтастығы принципі (мазмұн құрылымы пән ұғымы емес, бірыңғай білім беру платформасына негізделген);
- әлем бейнесінің принципі (тұтастық ұғымын қалыптастыру).
- әлемге семантикалық қатынас принципі (бейбітшілік бейнесін жасау оған деген көзқарас);
- мәдени ассимиляция принципі (мәдениетті қалыптастыру-негізгі принциптердің бірі тек экологиялық мәдениетке ғана емес, геоэкологиялық білімге де көңіл бөлінеді. Сонымен қатар, жалпы мәдени және адамның мінез-құлқына қатысты);
- белсенділікке баулу принципі (тек әрекет ету ғана емес, сонымен қатар мақсат қою қабілеті, өзіңіздің және басқа адамдардың әрекеттерін бақылау және бағалау; әдістерін

әзірлеу және оқу-танымдық іс-әрекеттің әдістері; өзін-өзі бақылауды дамыту; өзін-өзі бағалау дағдылары);

- шығармашылық принцип (шығармашылыққа баулу; өз бетінше ізденіс қажеттілігін қалыптастыру; бұрын кездеспеген шешім; типтік жиынтықтан шығу мүмкіндігі өз бетінше шешім қабылдауға деген ұмтылыс).

Осы педагогикалық технологияны қолдана отырып, "Геоэкология" пәнін оқу кезінде ол білім алушылардың алған білімдерін, дағдыларын пайдалануға деген ұмтылысын ынталандыру, практикалық міндеттерді шеше білу қажет.

Құзыретті маман даярлау мақсатында «Білім алушылардың білімдік белсенділігін арттыру технологиясы» бойынша білім беру мақсаты – білім алушылардың өндірістік жағдайлар жасау арқылы өз бетінше жұмыс жасау қабілетін, дұрыс шешім қабылдау мүмкіндігін қалыптастыру арқылы бәсекеге қабілетті маман ретінде дамуына көмектесу қажет.

Қорыта келгенде білім алушыларды "География" білім беру бағдарламалары бойынша оқытуға және сапалы мамандарды даярлауға бағытталған ауқымды зерттеулердің маңыздылығы өзекті болып отыр. Білім алушыларда геоэкологиялық құзыреттілікті қалыптастыру, ең алдымен, жеке тұлғаның өзін-өзі жетілдірудің жоғары деңгейіне және жеке іс-әрекет түріне тікелей байланысты іс-әрекет ретінде мектепте жүйелі түрде қалыптасуға тиісті. Себебі, қазіргі таңда, Қазақстан Республикасында геоэкологияны оқытуда білім алушылардың тақырыптар мен ақпараттарды жеткізу жеткіліксіз деңгейде. Сондай-ақ, педагогикалық кадрларды даярлау жүйесінде шешілмеген мәселелер өте көп екендігін айтуға болады. Оқу процесін қайта құруға бағытталған аспектілер болашақ маманның кәсіби дайындығына және құзыреттерді қалыптастыруға мүмкіндік. Сол себептен біз, оқу бағдарламаларын талдап, геоэкологиялық құзыреттілікті қалыптастыратын білім беру мазмұның енгізу және қалыптастырудың әдістемелік жүйесін тиімді құру мәселенің оң шешімін табу жолдарын зерттеп қарастырамыз.

Пайдаланылған әдебиеттер.

1. Komissarova, T. S., & Nechaeva, T. A. (2013). Concept about spatial and ecological competence in the process of training specialists in tourism in VSE institutions. *Materials of the II International research and practice conference "Science, Technology and Higher Education"*, Westwood, Canada, April 17, 528–534.
2. Komissarova, T. S., & Nechaeva, T. A. (2013). Concept about spatial and ecological competence in the process of training specialist in tourism in VSE institutions. *Materials of the II International research and practice conference "Science, Technology and Higher Education"*, Westwood, Canada, April 17, 528–534.
3. Lavrov, S. B. (1989). Geocology: Theory and some practical issues. *Soviet Geography*, 30(8), 670–679. <https://doi.org/10.1080/00385417.1989.10640798>
4. Bakirova, K. S., & Seilkhan, A. (2014). Methodological bases formation of ecological culture for students of pedagogical high school. *Procedia - Social & Behavioral Sciences*, 141, 543–545. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2014.05.094>
5. Galperin, M. V. (2003). *Экологические основы природопользования [Ecological foundations of nature management]*. Infra-M.
6. Petrov, K. M. (2004). Геоэкология [geocology]. *textbook for students studying in the specialty "geoecology"*. Saint Petersburg. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=19476289>

THE TECHNIQUE OF TEACHING KAZAKH PROSE DURING THE PERIOD OF
INDEPENDENCE

"ТӘУЕЛСІЗДІК КЕЗЕҢІНДЕГІ ҚАЗАҚ ПРОЗАСЫН ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІ"

Mubarak Nazerke¹

¹ Master of philological sciences., Kazakh National Women's Teacher Training
University, Almaty, Kazakhstan,

Abstract

The relevance of this article lies in the methodology of teaching Kazakh prose during the period of independence and its comprehensive consideration of the idea.

The article comprehensively analyzes the methodology of teaching Kazakh prose in the period of independence. It comprehensively explores and determines the importance of prose in the works of Rosa Mukanova, Lyra Cone to determine the activities and ways of teaching Kazakh prose in the period of independence on the basis of the works analyzes the appearance of man and natural phenomena in the prose of R. Mukanova and L. Konys and indicates effective methods of teaching for students. In modern Kazakh prose, the idea that it will be a person's activity in his work. It is important to discuss and analyze his work in order to understand the significance of Kazakh prose in the years of gaining independence. Get acquainted with the writer's work and realize the fundamental ideological essence of his poetic works.

Keywords: independence, prose, time, technique, consciousness, fate, training

Түйіндеме

Бұл мақала тақырыбының өзектілігі- тәуелсіздік кезеңіндегі қазақ прозасын оқыту әдістемесі, оның жан-жақты зерттелуі. Мақалада тәуелсіздік кезеңіндегі қазақ прозасын оқыту әдістемесі жан-жақты талданады. Тәуелсіздік кезеңіндегі қазақ прозасының оқытылу жолдары мен қызметін анықтау үшін Роза Мұқанова, Лира Қоныс шығармалары жан-жақты зерттеліп, прозадағы маңызын айқындай түседі. Қазіргі қазақ прозасында тәуелсіздік идеясы қандай қырымен көрінді, оның мән-маңызы, адам болмысын өз шығармасына арқау еткендегі қызметі қандай болды деген сауалдарға жауап беру үшін салыстыру негізінде ой қорыту болды. Роза Мұқанова, Лира Қоныс прозасындағы адам мен табиғат көріністері шығарма негізінде талданып, оны студенттерге қалай тиімді оқытудың жолдары көрсетіледі. Жазушы шығармашылығымен тереңінен танысып, оның парасат-пайымы мол шығармаларының түпкі идеялық мән-маңызын ұғындыруды көздейді.

Түйін сөздер: тәуелсіздік, проза, уақыт, әдіс, сана, тағдыр, оқыту.

Аннотация

Актуальность данной статьи заключается в методике преподавания казахской прозы в период независимости и ее комплексном рассмотрении идеи.

В статье всесторонне анализируется методика обучения казахской прозы в период независимости. Всесторонне исследуется и определяется важность прозы в произведениях Розы Мукановой, Леры Конис для определения деятельности и пути обучения казахской прозы в период независимости. В современной казахской прозе идея независимости нашла свое отражение в ее сущности, суть которой заключалась в том,

чтобы понять на основе сравнения, чтобы ответить на вопрос о том, какой будет деятельность человека в его творчестве. На основе произведений анализируется облик человека и явления природы в прозе Р.Муқановой и Л. Қоныс и указаны эффективные методы обучения для студентов. Познакомиться с творчеством писателя и осознать фундаментальную идеологическую сущность его поэтических произведений.

Ключевые слова: независимость, проза, время, методика, сознание, судьба, обучение

Introduction. Various changes and innovations taking place in our society have opened the way to a new era in our spiritual life. As a result, the manifestation of independence in prose of writers during the period of independence became more pronounced, and we examined the latest thematic searches and genre and poetic trends in Kazakh prose.

Methodology. Of the works of art written over the years of independence, we relied on theoretical conclusions based on the methods used in the work of researchers such as Nurdaulet Akish, Askar Altai and Rosa Mukanova. We reviewed and researched other Kazakh, Russian and world literary scholars and used them in our article. The article uses the methods of systemic, integrated, typological, historical and literary, objective analysis, comparison, research.

Results and Discussion. Results and discussion. We have considered the new nature of the prose genre over the years of independence, in conjunction with the historical development of prose.

Analyzing the relation and specificity of the new prose searches, which were formed during the independence period, with the artistic tradition,

We analyzed the formation of current trends in modern prose, and the continuity of innovative trends in prose with world artistic trends.

Тәуелсіздік кезеңіндегі қазақ прозасын оқыту әдістемесі (Роза Мұқанова, Лира Қоныс шығармашылығы негізінде)

Бүгінгі заманның көкейтесті проблемаларының көркемдік шешімі еліміз тәуелсіздік алған соңғы жиырма жыл ішінде шешімін тапты. Ұлтымыздың санғасырлық құндылықтарын батыстық сананың көлегейлей бастағаны да жасырын емес. Ұзақ уақыт бойы өзге идеяларды азық еткен қазақ оқырманына рухани жан азығын толтыратын, көкірек көзін ашатын қазақ прозасы ауадай қажет. Әрине, бұған дейін де тәуелсіздік тұсындағы әдеби процес әр түрлі қырынан қаралып зерттелді.

Тәуелсіздіктен кейінгі әдеби кезеңді қарастыратын болсақ, өзіндік идеялық-эстетикалық, жанрлық-поэтикалық ерекшелігімен дараланады. Мысалы, тәуелсіздіктің алғашқы он жылдығы (1991-2001 жж.) тұсында қазақ прозасы таптық тұрғыдан ажырап, соцреализм бұғауынан босанып, ұлттық әдебиеттің туын тік ұстауға ұмтылды. Яғни бұл кезең әдеби зерттеулерде ұлттық-демократияшыл әдебиеттің қалыптасу кезеңі болып саналады. Бұған Алаш арыстарының ақталуы айтарлықтай әсер етті.

«Мағжан поэзиясы, Ахмет Байтұрсынов ілімі, Міржақып Дулатовтың «Оян, қазақ!», өзге де аяулы қазынамыз әдебиетімізге жаңа рух, өзгеше шырай, тың тақырып ала келді. Әсіресе, бұрын көп ауызға алына бермейтін, алынса, «буржуазияшыл-ұлтшыл» болуынан сақтанып, «ұлттық гүлдену» мен интернационалдық «қоян-қолтық жақындасу» тақырыбы төңірегінен айналсоқтап шыға алмайтын құрсау атаулыдан арылып, еліміздің тағдырына тіке қатысты ұлттық тақырыпқа ден қойды. Ұлттық

тақырып таптық жіктеуден, бір халықтың бітіспес қантөгіс, таптық күреске қайрап үндеуден мүлде арылды десе де болады. Енді ұлттық идея, ұлт тағдыры, ел тәуелсіздігі, елдің елдігі – бүгінгі Қазақ Сөзі атаулының өзекті арнасына, алтын арқауына айналып отыр».[1. 12-б].

Тәуелсіздік кезеңінде қазақ прозасының жанры романмен қатар шағын көлемді повесть, әңгіме жанры биік көркемдік сапаға қол жеткізді. Атап айтқанда, Несіпбек Дәутайұлы, Нұрдәулет Ақыш, Рахымжан Отарбаев, Асқар Алтай, Талаптан Ахметжан, Роза Мұқанова, Айгүл Кемелбаева, Дидар Амантай, Думан Рамазан.

Тәуелсіздік жылдарында проза саласына сол сияқты Т.Әбдіковтің «Парасат майданы», Б.Мұқайдың «Өмірзая», С.Мұратбековтің «Ай туар алдында», Т.Шапайдың «Айна сарай», А.Кемелбайдың «Қоңыр қаз», Н.Ораздың «Биіктегі сұлулық», Н.Қамидың «Көк қақпа» Н. Ақыштың «Қыздар күні», «Тағдыр воровки», «Алтынбек», т.б шығармалар дүниеге келді. Соның ішінде біздің қарастыратын тақырыбымыз Роза Мұқанова, Лира Қоныс шығармашылығы.

Айталық, еліміздің тәуелсіздік алған жылдары қазақ прозасының тақырыптық деңгейі біршама кеңіп, кеңестік жүйе кезіндегі жазылмақ түгілі айтуға болмайтын «жабық» тақырыптарға қалам тербеу мүмкіндігі туды. Ұлтымыздың рухын көтеріп, салт-дістүрімізді жаңғыртатын, ата-бабамыздың тарихынан хабар беретін көптеген шығармалар дүниеге келді.

Өйткені, тәуелсіздік – ғасырлар бойы ата-бабаларымыздың аңсап келген мұң-шері болып қазақ әдебиетінде таңбаланса да, әлі күнге дейін өз деңгейінде ашылған жоқ. Арман болған тәуелсіздігімізді ақын-жазушыларымыз мақтанышпен жырлап жатса, ол мазмұн жас ұрпақтың рухани дүниесінде міндетті түрде орын алатыны анық.

Рухани кеңістігіміз құлашын кеңге жайған бүгінгі қазақ прозасындағы көркемдік ізденістер әлемдік әдеби ағым-бағыттардың көшіне ілесе отырып, ұлттық сипатта қалыптасуда. Қаламгерлеріміздің қабілет-қарымы мен талантын, жазушылық тәжірбиесін көрсететін шоқтықты шығармалары жаңа кезеңдегі жаһандық әдеби процестермен сабақтаса отырып, қазіргі қазақ прозасының тәуелсіздіктен кейінгі беталысын, өсу, өркендеу дәрежесін бағамдауға мол мүмкіндік тудыруда. Мұның айқын көрінісі қазақ әдебиетінде өзіндік орындарын иеленген, әр түрлі стилді болса да, авторлық ұстанымдары бір жерден тоғысатын көрнекті қаламгерлер Несіпбек Дәутайұлы, Рахымжан Отарбаев, Ермек Аманшаев, Дидар Амантай шығармашылығынан танылады.

«...әдебиет дамуының негізгі бір белгісі – проза ауқымының кеңеюі», [2.137-б] – дейді талантты сыншы, әдебиеттанушы-ғалым С.Әшімбаев. Олай болса қазақ прозасының қазіргідей кең өрістеуі – халқымыздың тәуелсіздік жолындағы ғасырлар бойы күресі, арман-мұраты мен азаттық рухының көрінісі.

Жалпы құлдық санадан ажыраған қазақ прозасы тәуелсіздік алғаннан кейін тақырыптық жағынан едәуір байыды.

«Тәуелсіздік кезеңіндегі қазақ прозасындағы үлкен бір жаңалық – дін тақырыбы. Бұл – туған әдебиетімізде үлкен шектеуге ұшырап, әдебиет ішінен өз орнын ала алмай жүрген тақырып. Міне, осындай рухани мешеулік жайлаған атмосферадан кейін С.Досанов, Т.Ахметжан, Д.Амантай, А.Кемелбаева, Д.Рамазан, Е.Әбікен, Р. Мұқанова

т.б. қазақ қаламгерлері өте жаңашыл, ірі қадам жасады» [3. 56-б]. Сонымен қатар ұлтымыздың қоғамдық-саяси өмірінде аса маңызды мәнге ие желтоқсан оқиғасы, полигон зардаптары сынды тарихи тақырыптар біршама қазақ қаламгерлерінің шығармашылығына арқау болды.

Тәуелсіздік жылдарындағы прозаны оқытуда студенттерімізге мына ұстанымдарды басшылыққа алсақ болады:

- Тәуелсіздік жылдарындағы қазақ прозасын оқытудың тәрбиелік ұстанымы.
- Тәуелсіздік жылдарындағы қазақ прозасын оқытудың ғылымилық ұстанымы;
- Тәуелсіздік жылдарындағы қазақ прозасын оқытуда студенттердің саналылығы мен белсенділігі ұстанымы;
- Тәуелсіздік жылдарындағы қазақ прозасын оқытудың қолжетімділік ұстанымы;
- Тәуелсіздік жылдарындағы қазақ прозасын оқытудың жүйелілігі және жоспарлылығы ұстанымы т.б.

Сабақ – әдебиетті оқытудың негізгі формасы болып табылады. Десек те, әдебиет сабағын қазақтілі немесе математика, сабақтарынан өзге етіп құру керек. Өйткені әдебиет сабағы – оқушының жан-дүниесін қазыналы ететін ерекше дидактикалық үдеріс. Енді сол тақырыптардың жазылу барысына жеке дара тоқталып өтсек.

Бұл ретте «Тәуелсіздік жылдарындағы қазақ прозасын оқыту әдістемесі» сабағында, Роза Мұқанованың «Мәңгілік бала бейне» шығармасын талдаймыз. Сабақты өту кезінде интербелсенді әдістерді қолдану арқылы диалог-сабақ формасы ретінде өтуді ұсынамыз. Сабақтың бұл формасында, студенттермен біріге отырып, сабақтың негізгі лейтмотиві болып алынған өзекті проблеманың шешімін көркем әдеби шығарманың өн бойынан іздеп табады. Сол үдеріс барысында түрлі іс-әрекеттер арқылы кейіпкердің бейнесі танылады. Сомдалып тұрған әдеби бейненің болмысындағы ерекшелікті суреттеу құралдары анықталып, тілтаным арқылы көркем-эстетикалық талғамы қалыптастырылады. Нәтижесінде студенттер «Мәңгілік бала бейне» шығармасындағы Ләйлінің ішкі монологын тауып, ондағы автордың қолданысындағы символдарды ашып көрсетеді. Мысалы,

«О, жарық Ай, мүсіркеме сен мені. Мен күнәсіз қыз боламын. Сезімім бүтін, ақылым дұрыс. Бірақ мынау тіршілік дүниесінен безінген жұдырықтай жүрегім кек пен қасіретке толы. Мен өзіме адам сияқтымын, басқаларға адам емес адам пейілін тәубаға түсіретін мүгедекпін. Қарауылдың адамдары мені көрген сайын: «Мұны Алла тағала адамдар тәубасына келсін, қол-аяғының саулығына, он екі мүшесінің дін амандығына шүкір етсін деп жаратқан» - дейді. Солай ма, жарық Ай. Мен саған ғана, сенің өзіңе ғана сенемін. Тым болмағанда үмітімді сен ақтарсың. Сонда, бұл жұрт нені айтады? Мен кіммін, осы? Мәңгілік пе? Шынымен-ақ мәңгілік өспей қалған бала кейіпте?». [4. 137-б]

Бұл жердегі негізгі мақсат автордың берген ойын студенттерге түсіндіру. Шығармада Ләйлә қыздың тағдыры айтылғанымен, сол кездегі Семей полигонынан зардап тартқан ауыл тұрғындарының өмірі баяндалады. Ләйлә қыздың жалғыздығы, оның жанына батқан ауыр мұңын осы диалогтағы аймен сырласуынан байқай аламыз.

Үй тапсырмасы ретінде студенттерге: «Мәңгілік бала бейне» шығармасын шетел әдебиеті шығармаларымен салыстырып келу тапсырылады. Нәтижесінде қазақ әдебиеті ғана оқылып қоймай шетел әдебиеті шығармаларымен танысып вен диаграммасы құрастырылады. Студенттер өз ойларын жеткізіп, арнайы сарапшылар қорытындылайды.

Қазақ прозасын оқытуда жиі қолданылатын әдістерді былайша жіктеуге болады:

- эвристикалық әдіс;

- ізденіс әдісі;
- репродуктивтік әдіс;
- продуктивтік әдіс;
- шығармашылық әдіс.

Бұл әдістер арқылы студенттердің шығармашылық ізденістерін арттырып, көркемдік санада терең қабылдауы, олардың интеллектуалдық дамуы қарқындай түседі.

Роза Мұқанованың «Мәңгілік бала бейне» шығармасында мүгедек қыздың ай мен сырласқан бейнесін беру арқылы қоғамдағы келеңсіздіктерді сипаттаса, Лира Қоныс шығармаларында әйел жанының психологиясын, сезімге толы сәттерін, ашылмай қалған образдарын баяндауға арналғандай. Әйел жанының табиғатын әйелден артық ешкім түсіне алмағандықтан, әйел жазушыларының шығармаларында әйелдің нәзіктігі мен бір сәтте қайсарлығы, балалығы бәрі де анық бейнеленген. Мысалы, Лира Қоныстың «Айгүл» әңгімесі арқылы қоғамда белең алып жатқан отбасы, тұрмыс құру, жалғыздық мәселелерін тілге тиек еткен. Расында да қазіргі қоғамда махаббатсыз бас қосу, есеппен үйлену, екі жас бірін-бірі сүйе тұрып үйленіп, кейіннен ажырасып жатқан сәттер аз емес. Бұның бәрі қазіргі қоғамның індеті десек те болады. Осыны жазушы өз әңгімесінде тамаша жеткізе білген. Мысалы,

Үстіндегі көйлегін жөндеп жатқан қалыңдықты аяп кеттім.

- Үйленгім келмейді, орныма сен тұрмысқа шыға салшы дегендей аянышты көз жанарымен қарап тұр.

Енжар, солғын үн. Басқа біреудің тойын таспадан тамашалап отырғандай күй кешесің. Досы басын салбыратып отыр. Неке сақиналары салынған қорапты ашып, баянсыз махаббаттың құрбанына айналғалы тұрған қос сақинаға аянышпен құарадым.

Осы жердегі ішкі монолог арқылы сезімін айта алмаған қалыңдық, жазықсыз қос сақина шығарманың не туралы екендігін ашып көрсетіп тұр.

Лира Қоныстың бұл шығармасы қазіргі таңда өзекті болғандықтан, студенттерді екі топқа бөліп пікірталас ұйымдастырсақ болады.

Бірінші топ- Лира Қоныстың «Айгүл» шығармасындағы кейіпкерді қолдап, өз тараптарынан дәлел келтірсе, екінші топ-оның дұрыс еместігін айтып, нақты мысалдар келтіреді. Екі топ өз пікірлерін қорғағаннан кейін «Айгүл» шығармасына байланысты кішігірім сюжет көреді. Студенттердің шығармашылық қабілетін арттыру мақсатында оқытушы үй тапсырмасы ретінде «Қоғамдық құндылықтар» тақырыбында шағын эссе жазу тапсырылады. Эссе жазу арқылы студенттер ізденіп, өз тұжырымымен бөліседі.

Қорыта айтқанда, әр қаламгер өмірлік фактілерді өзінше пайымдайды. Осылайша тарихи өмір шындығы мен көркем шындық арасында күрделі құбылу процесі жүзеге асқанда ғана шығарманың көркемдігі арта түседі. Ал шығарманың мазмұнының көркемдік қырының ашылуы жазушының жеңісі.

Ғалым, сыншы Р. Нұрғали: «Әдебиет – үлкен құбылыс, жанды дүние, күрделі процесс. Бір әдебиет – дария, бір әдебиет – бұлақ, бәрі де ағады, өседі, өрбиді. Халық бар жерде әдебиет бар» – деген екен. Өзіндік айтары бар қаламгер Роза Мұқанова да қазақтың ұлттық психологиясына сызат түсірген замана шындығын айна қатесіз суреттеп, қазақтың қалжыраған тарихының болмыс-бітімін жан-жақты бейнелейді. Жазушы өзі сомдаған кейіпкерлерінің әрқайсысынан қайталанбас дара характер туғызады. Бұл жазушының образ жасаудағы суреткерлік шеберлігін айғақтайды. Ұлтымыздың рухани байлығы мен көркемдік тағылымы мол туындыларын өлмес мұра екендігін ұмытпауымыз керек.

Қорытынды. Тәуелсіздік тұсындағы көркем проза жаңаша үрдістердің басымдық алуымен ерекшеленді. Қаламгерлердің орыс, еуропа әдебиетіндегі ерекшеліктерді ескере отырып, оны қазақ әдебиетіне, оның менталитетіне сай туындыға қосуы үлкен жаңалық болды. Қорыта келгенде, тәуелсіздік тұсындағы қазақ прозасы жаңа бір көркемдік белеске көтеріліп, өзгеше өзіндік орнын қалыптастырды. Айтылмаған сырлар мен ақиқаттар айтылды. Бұрын соңды көтерілмеген мәселелер көтеріліп, астарлап болсын халықтың жүрегіне жетті. Ең бастысы барлығы шынайы, оқырманға әсер қалдырып, жүректі тебіrentетіндей дәрежеде болды. Бұл шығармаларды оқыған оқырмандардың бей-жай қарамайтыны анық. Титтей болса да өзіне керегін алып, өз пайдасына асыра жатар. Тәуелсіздік кезең жазушыларының негізгі ерекшелігі де осында. Сезімге тиетін детальдар арқылы, қоғам арасында орын алған оқиғаларды халыққа қарапайым тілмен әсерлі етіп жеткізуінде.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Қазақ әдебиетінің тарихы. Он томдық. 10-том. Алматы. ҚАЗАқпарат, 2006. – 528 б. -[Кітап тараушасы](#)
2. Әшімбаев С. Сын сымбаты. Алматы: «Балауса», 2010. – 480 б. -[Кітап тараушасы](#)
3. Балтабаева Г. Тәуелсіздік кезеңіндегі қазақ прозасының көркемдік әлемі. Автореферат. Алматы, 2010. -56 б. -[Автореферат](#)
4. Р. Мұқанова. Мәңгілік бала бейне. Алматы: «Жалын», 1994. -156 б. -[Кітап тараушасы](#)

PROJECT-BASED HIGHER EDUCATION

Abitay Aliya¹, Imanova Elmira¹

*¹ Kazakh National Women's Teacher Training University
Almaty, Kazakhstan*

Abstract

The article presents the results of work on the organization of project-based learning technology in higher education. The principles of project-based learning, stages of work, and features of the activity of the teacher and students are highlighted. Modern higher education actively implements learning technologies that put the student at the center of the educational process, technologies that take into account the educational needs of students and create conditions for their development. Such technologies, the potential of which has not yet been fully disclosed by higher education, include problem-based and project - based learning.

Keywords: higher education, technology, project training, assessment criteria, problems, analysis

Discussion. The following two factors prevent the widespread introduction of problem-based learning into the practice of higher education:

- a high level of generality of didactic recommendations that require significant efforts on the part of teachers who do not have special training for their direct use in practice;
- the lack of awareness of their own difficulties by teachers who use this technology in their teaching practice, and accordingly often believe that they follow the "spirit" of problem-based learning, although at best they observe only the "form" of this modern pedagogical innovation. This article presents the results of the work of teachers who worked within the framework of an innovative educational project in the field of biology on the use of project-based learning in the educational process[1].

In the course of the work, recommendations on the organization of project training were highlighted. The peculiarity of the developed recommendations is their practical orientation, since they contain specific ways of organizing the educational process. Based on the analysis of numerous literary sources, the following principles of the organization of project training are formulated in the work:

- the purpose of project training is to develop the ability to work in a team and solve problems in conditions of uncertainty
- a student at the center of the educational process [2];
- the student has the opportunity to choose the topic of the project;
- Project-based training is mainly organized as a research activity ;
- the final product of the project is socially significant;
- the final product of the project has a value-semantic meaning

for the student;

– project-based learning is one of the forms of problem-based learning, the distinctive features of project-based learning are

effectiveness, "scale" and practical significance [3];

– mandatory description and analysis of intermediate and final results in the final project report [4];

Modern pedagogical technologies

– the presence of an analytical stage of research in the design process;

– joint activity of students with a teacher on a project (the teacher has a predominant consulting activity

at all stages of work);

– the student is responsible for the design decisions made [3];

– criteria for evaluating the quality of the final product according to the project are formulated, discussed and accepted jointly with students [5];

– self-assessment by students of their success in the course of research activities. Traditionally, higher education actively uses a communicating learning model that allows students to work at the reproductive level.

To compare the project and communication learning models, we will present the main stages of the organization of project learning. The features of each model are manifested, as already noted, through the activities of the teacher and students. The following main stages can be distinguished in the project-based learning technology [1, 2, 5]:

1. Trial design.

1.1. Studying the problem.

1.2. Formulation of the problem.

1.3. Defining the goals and objectives of the project.

1.4. The choice of solutions.

1.5. Drawing up a work plan.

1.6. Definition of responsibilities and their distribution among the members of the project team.

1.7. Development of criteria for evaluating the quality of the final product and the design process.

2. Design (project implementation).

2.1. Planning of work on the project.

2.2. Project implementation.

3. The results of the work on the project.

3.1. Analysis of the results of work on the project and preparation of an explanatory note.

3.2. Presentation of the project

A modern teacher in the organization of design performs a wide variety of functions [6]:

- a specialist with knowledge and skills in various subject areas;
- an enthusiast who inspires and motivates students to achieve their learning goals;
- a consultant who organizes access to information resources, including other specialists;
- the head (especially in matters of time planning);
- the organizer of the discussion of various ways to carry out project work and overcome emerging difficulties;
- coordinator of the group process;
- an expert evaluating the quality of the completed project.

The teacher performs these functions at all stages of the design, but their degree of severity depends on the nature of the students' activities.

The quality of the project work and the final product of the design depends largely on the level of motivation of the students, which can develop as their personal contribution to the development of the project grows [4]. The first stage of defining project objectives and planning work is mandatory. The effectiveness of project-based learning largely depends on the quality of implementation of this particular stage. Following the rules is an important condition for the successful organization of project work: active asking of questions, the right to make mistakes, the right to have one's own opinion on the issue [5, 6].

The main limitations in the use of project-based learning technology are [4, 5]:

- low motivation of students to participate in the project (therefore, motivation should be carried out throughout the project);
- insufficient level of development of students' design skills (this can be partially compensated by appropriate educational and methodological materials to support the student at various stages of design);
- the vagueness of the definition of criteria for evaluating the results of work on the project (their establishment during discussion with students, their clarity, achievability and compliance with the set goals removes this problem).

The teacher acts not only as a consultant, but also cooperates with students, reflects, doubts, and tries with them. The teacher in the design process gives the student the opportunity to express himself, rather than acting according to a template [6].

One of the most important tasks of using project-based learning is to create conditions in which the student learns specific methods, methods, algorithms of scientific research. In this case, students identify research problems, set goals and objectives, determine the object and subject of research, and choose research methods. The student has the right to choose the topic of the project work, which is determined during a joint discussion with the teacher. The forms of project presentation may vary depending on the goals and content: This can be the full text of an educational study, an article, abstracts, an oral presentation, a poster presentation (design of visual material, text and illustrations), an abstract of a problematic nature, a computer program, a device describing its action, video and audio materials. At the stage of choosing the form of presentation of the project, students discuss with the teacher the optimal form of presentation

of the design results.

When evaluating the results of project activities, collective discussion is valuable, complemented by self-analysis of project activities, which contributes to the development of a culture of project research activities [1, 2]. The third stage, "Organization of the use of design results", is absent in most cases, which reduces the social value of the work done. At the same time, the possibility of practical use of design results is an important source of motivation

for students to work [5]. Teachers often underestimate the possibility of students getting practically significant results. In addition, if a bank of student papers is formed based on the results of the design, then they can be used by the teacher as samples (more or less successful), or they can be useful to students when studying certain sections of the discipline.

Introspection at all stages of design becomes mandatory for students, which gives them the opportunity to comprehend and master productive ways of designing activities. The main problems of design at its various stages are:

- the organization of project work by a teacher based on the formulated principles requires additional time and effort;
- the implementation of the project outside the educational institution is preferable, but it becomes more complicated organizationally;
- the teacher is not always ready to help students when if they have difficulties as an equal participant in the project;
- often the teacher believes that the criteria for evaluating the project should be determined by him, so the evaluation criteria are not discussed with students;
- teachers do not find an opportunity to evaluate the quality of the design process, focusing on the quality of the final result.

The implementation of project-based learning by a teacher presupposes the presence of developed design skills. To improve the design skills of teachers, a special training technology is needed, within which this process can be organized and directed.

Reference

1. Fischer J. et al. The Simulated Classroom Biology—A simulated classroom environment for capturing the action-oriented professional knowledge of pre-service teachers about evolution //Journal of Computer Assisted Learning. – 2022. – T. 38. – №. 6. – C. 1765-1778.
2. Wegner C., Schmiedebach M., Brune A. " Imagine, you can design biology classes according to your wishes."-Good biology lessons from the perspective of scientifically gifted students //Bildungsforschung. – 2020. – №. 2.
3. Stanja J. et al. Formative assessment strategies for students' conceptions—The potential of learning analytics //British Journal of Educational Technology. – 2023. – T. 54. – №. 1. – C. 58-75.
4. Kramer M. et al. Measuring biology teachers' professional vision: Development and validation of a video-based assessment tool //Cogent Education. – 2020. – T. 7. – №. 1. – C. 1823155.
5. Vogt F., Schmiemann P. Assessing biology pre-service teachers' professional vision of teaching scientific inquiry //Education Sciences. – 2020. – T. 10. – №. 11. – C. 332.

6. Burger A. L., Hartig J., Dierkes P. W. Biological and environmental factors as sources of variation in nocturnal behavior of giraffe //Zoo biology. – 2021. – T. 40. – №. 3. – C. 171-181.

LIFE AND JOURNALISTIC ACTIVITY OF ISMAYIL GASPIRALI
İSMAYIL QASPIRALININ HƏYATI VƏ QƏZETÇİLİK FƏALİYYƏTİ

Prof. Dr. ELMAN GULIYEV

Azərbaycan, Bakü Azərbaycan Dövlət Pedagoji Universiteti, Türkoloji merkezin
Türk edebiyatı bölümünün başkanı Orcid: 0000-0001-5413-9479

Özet

Böyük ideyalar carçısı İ.Qaspiralı mütərəqqi fikirlərin həyata keçməsində, heç şübhəsiz, bədii ədəbiyyat və publisistikanı daha əhəmiyyətli hesab edirdi. İ.Qaspiralıya görə hər bir millət millət kimi tanıtmaqda din və ədəbiyyatın rolu əvəzolunmazdır. Bu mənada İ.Qaspiralının ədəbiyyatsız xalqları “vəhşi tayfa” adlandırması təsadüfi görünür. İsmayıl Qaspiralı türk dünyasının böyük şəxsiyyəti, ideoloqu ol- maqla yanaşı, ilk növbədə nasir və publisist kimi məşhurdur. Onun ya- radıcılığında roman və hekayələri mühüm yer tutur.

Anahtar kelimələr: İ.Qaspiralı, qəzet, milli ,ədəbiyyat

Summary

The herald of great ideas, I. Gaspirali, undoubtedly considered fiction and journalism more important in the realization of progressive ideas. According to I. Gaspirali, the role of religion and literature is indispensable in promoting each nation as a nation. In this sense, it is no coincidence that I. Gaspirali called the people without literature "wild tribe". In addition to being a great personality and ideologist of the Turkic world, Ismayil Gaspirali is primarily famous as a writer and publicist. His novels and stories play an important role in his creativity.

Key words: I. Gaspirali, newspaper, national, literature

GİRİŞ

XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərində kırım-tatar ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi, Rusiya müsəlmanlarının lideri, türk millətinin atası və müəllimi, xalq ma- arifi islahatçısı, “üsuli-cədid” hərəkatının və tatar mətbuatının banisi kimi şöhrət tapmış, “bütün türkçülük hərəkatının mərkəzi siması” (Yusif Ak-çura) hesab edilən İsmayıl Qaspiralı 1851-ci ildə Baxçasaray yaxınlığında yerləşən Ovçu kəndində (Ovçuköydə) anadan olmuşdur. O, Qafqazın baş valisi knyaz Vorontsovun tərcüməçisi olan atası Mustafa ağanın doğulduğu Qaspiralı kəndinin adını özünə ləqəb götürmüşdür. Sevastopol müharibəsi ilə əlaqədar Mustafa ağanın ailəsi 1854-cü ildə Baxçasaraya köçür və İsmayıl Qaspiralı 7 il burada yaşayır. O, ilk tərbiyəni düşüncəsi xalq ruhunda köklənmiş Həbibə adlı sadə bir xanımdan almışdır. Hacı İsmayıl əfəndi isə onun ilk ibtidai təhsil müəllimi olmuş, gənc İsmayıl əlifba və oxumağı bu şəxsin sayəsində öyrənmişdir. İsmayıl Qaspiralı 1861-ci ildə Ağməscid gimnaziyasına daxil olur və orada 2 il təhsil alır. Daha sonra o, rus ordusunda zabit olmaq arzusu ilə təhsilini Voronej və Moskva hərbi məktəblərində davam etdirir. Moskva mühiti onun milli türk düşüncəsinin formalaşmasında mühüm rol oynamışdır. Bu dövrdə “slavyançılığın və rusçuluğun mərkəzi olan” Moskvada, xüsusilə yaxından əlaqədə olduğu “Moskovski vedemosti” qəzetinin redaktoru İvan Katkovun ailəsində, o cümlədən təhsil aldığı hərbi məktəbdə türklərə olan düşmənçilik təbliğatının şahidi olur, bütün bunlar onda təəssübkeşliyi artırır, ruhunda türkçülük ideyalarının oyanmasına təkan verir. Moskva hərbi məktəbin-də oxuyarkən əslən kırımlı olan, lakin Litvada yaşayan Mustafa Mirzə ilə birlikdə Kritdə türklərə qarşı qiyama qalxmış qüvvələrlə mübarizə

aparmaq məqsədi ilə gizli olaraq İstanbulla keçmək arzusu pasportunun olmaması səbəbindən baş tutmur.

YÖNTEM

İsmayıl bəy Qaspiralı Türkiyəyə gedə bilməsə də bir daha Moskvaya qayıtmır, 1868-ci ildən başlayaraq Baxçasarayın “Zəncirli” mədrəsəsində rus dili müəllimi işləyir. O, 1869-cü ildə daha yüksək maaşla Yaltanın Dərəkənd məktəbinə müəllim təyin edilsə də, burada iki il işlədikdən sonra, 1871-ci ildə yenidən Baxçasa- raya qayıdaraq “Zəncirli” məktəbində rus dili müəllimi kimi fəaliyyəti- ni davam etdirir. Lakin İ.Qaspiralının məktəbdə tələbələri türk dilində danışmağa həvəsləndirməsi, yeni üsullu tədrisi tətbiq etməsi birmənalı qarşılanmır, müəyyən tənqid və hədəzlərlə üzləşir. Buna görə də İ.Qas- piralı Türkiyəyə gedərək orada zabit olmaq qərarına gəlir. Lakin onun hərbi məktəbi tamamlamaması bu istəyi reallaşdırmağa imkan vermir. O, hərbi təhsilini tamamlamaq məqsədilə 1872-ci ildə Parisə gedir. Parisdə fransız dilini mükəmməl öyrənən İ.Qaspiralı qərb mədəniyyəti ilə yaxından tanış olmaq imkanı qazanır. O, Parisdə əslən tatar olan görkəmli rus ədibi Turgenevlə tanış olur. Bu tanışlıq dostluğa çevrilir, Turgenevin şəxsi mirzəsi kimi əsərlərinin üzünü köçürür və çapa təqdim edir. 1874-cü ildə türk zabiti olmaq arzusu ilə Parisdən İstanbulla gələn İ.Qaspiralının ümidləri boşa çıxır. Türk ordusunda zabit olmaq məqsədilə təxminən bir il müddətində ayrı-ayrı şəxs və təşkilatlara müraciətinə əhəmiyyət verilmədiyini gördükdən sonra o, 1875-ci ildə doğma vətəni Krıma qayıdır. 1875-78-ci illər arasında heç bir rəsmi təş- kilatda işləmir. O, 1878-ci ildə Baxçasaray şəhər bələdiyyəsinin sədri seçilir və 1882-ci ilə qədər bu vəzifədə çalışır. Bu müddətdə bələdiyyə sədri kimi onun məktəb və xəstəxanalar açmaq, küçələri təmir etmək, mədəni sosial layihələr həyata keçirmək təklifləri çox böyük maneələr-lə üzləşir. O, eyni zamanda 1879-cu ildə qəzet çıxarmaq məqsədilə hö- kumətə ərizə ilə müraciət edir. Lakin çar hökuməti bu müraciəti rədd edir. İ.Qaspiralı 1882-ci ildə Kazanın məşhur Akçuralar nəslindən olan İsfəndiyar bəyin qızı Zöhrə xanım ilə Baxçasarayda tanış olur. Onu da qeyd edək ki, Yusif Akçura Zöhrə xanımın qardaşı Həsən bəyin oğlu idi. Zöhrə xanım əmisi İbrahim bəylə Krıma müalicəyə gəlsə də, İ.Qaspiralının onunla evlənmək təklifini qəbul edir. İ.Qaspiralı 1882-ci ilin sonlarında Zöhrə xanım ilə evlənmək niyyəti ilə Simbirski vilayətinə gedir. Zöhrə xanımın atası İsfəndiyar bəy varlı zavod sahibi, zəngin əsil- zadə olduğu üçün qızını şəhər bələdiyyə sədrinə verməyi özünə əksiklikbilir və İ.Qaspiralını evdən qovur. Lakin İ.Qaspiralı Zöhrə xanımı qaçı- raraq onunla kəbin kəsdirir. Bundan sonra Zöhrə xanımın atası çarəsiz qalır Simbirskidə onlara toy edir və Baxçasaraya yola salır. Rusiyada Krımın II Yekaterina tərəfindən işğal edilməsinin (1783) 100 illik bay-ram tədbirlərinin keçirildiyi 1883-cü ildə İ.Qaspiralıya “Tərcüman” qə- zetini nəşr etməyə icazə verilir. Lakin qəzeti çap etmək üçün maliyyə vəsaiti olmadığından İ.Qaspiralı bu mətbu orqanının ilk nömrəsini çoxəziyyətlə çap etməyə müvəffəq oldu. Krım əsilzadələrindən birinin qızı olan anası Fatimə xanımın, həyat yoldaşı Zöhrə xanımın qiymətli əşyalarını satmaqla əldə etdiyi vəsaitin, Kazan və Nijni-Novqoroda gedərək şəxsən özünün topladığı pulların hesabına 10 aprel 1883-cü il tarixində “Tərcüman” qəzetinin ilk sayı işıq üzü görür. Beləliklə, XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərində Rusiyada yaşayan 14 milyonluq türk- müsəlman xalqlarına, geniş mənada türk-islam dünyasına 35 il müddətində xidmət göstərən “Tərcüman” qəzetinin əsası qoyulur. Qəzet 1883-1903-cü illərdə həftədə bir dəfə, 1903—1912- ci illərdə həftədə 2 və ya 3 dəfə, 1912-1918-ci illər arasında isə gündəlik nəşr olunur. “Tərcüman” qəzeti 32 il İsmayıl Qaspiralının baş redaktorluğu ilə çap olunmuşdur. İsmayıl Qaspiralının ölümündən sonra (1914) “Tərcüman”ın sonrakı 4 illik fəaliyyəti dövründə qəzetə Həsən Səbri bəy Ayvazov redaktorluq etmişdir. “Tərcüman” təkcə Rusiyada yaşayan türklər arasında deyil, İran, Tür- kiyə, Türkiстан, Çin, Misir və s. Şərq ölkələrində geniş şəkildə yayılır- dı. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, qəzetdə türk-islam dünyası ilə bağlı yazılar əsas yer tuturdu, “dildə, fikirdə, işdə birlik” ideyası əsas xətt kimi qorunurdu. Qəzetin bilavasitə irəli sürdüyü

ideyaya uyğun olaraq 1884-cü ildə Baxçasarayın Qayıtmazağa məhəlləsində “üsuli-cədid” məktəbi açılır. İsmayıl Qaspiralının yazdığı “Xocayisübyan” dərsliyi yeni üsullu məktəbdə əlifba kimi istifadə edilirdi. 1890-cı ildə Firudin bəy Köçərli və Səfərəli bəy Vəlibəyov İ.Qaspiralı ilə görüşmək üçün Baxçasaraya gedir, 10 gün onun qonağı olurlar. 1901-ci ildə İ.Qaspiralı Qafqaz səyahəti zamanı Şəkiddə olur.

BULGULAR

1903-cü ildə İ.Qaspiralı Bakıya gəlir. 1903-cü ildə İ.Qaspiralı ilə “Şərqi-rus” qəzetinin redaktoru M.Şahtaxtılı arasında (əlifba ilə bağlı) ixtilaf baş verir. İş o yerə çatır ki, İ.Qaspiralı M.Şahtaxtılı məhkəməyə verir. M.Şahtaxtılı İ.Qaspiralıya yazdığı məktubdan sonra məhkəməmənaqişəsi başa çatır. 1903-cü ildə Zöhrə xanım vəfat edir. Zöhrə xanım (Rifat, Şəfiqə, Behiyə, Leyla, Daniyal, Nigar, Mənsur, Heydər) 8 övlad dünyaya gətirmiş, qızı Şəfiqə xanım Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyətinin tanınmış nümayəndəsi Nəsim bəy Yusifbəyovun həyat yoldaşı olmuşdur. Zöhrə xanımın ölümündən sonra İ.Qaspiralı onun bacısı Xurşid xanımla evlənilir. İ.Qaspiralının bilavasitə təşəbbüsü ilə başlanan və qısa zaman fasiləsində Rusiyanın əksər türk bölgələrində geniş yayılan “üsuli-cədid” hərəkatı bu bölgələrdə yeni tipli məktəblərin açılmasında və qərb mədəniyyətinin formalaşmasında əhəmiyyətli dərəcədə rol oynamışdır. “Üsuli-cədid” hərəkatının miqyasını genişləndirmək məqsədi ilə İ.Qaspiralı 1912-ci ildə Hindistana səfər edir. Təxminən iki ay ərzində Bombay şəhərində yeni tipli “Üsuli-səvtiyyə” müsəlman məktəbinin açılmasına nail olur və məktəbin 2 aylıq xərcini “Tərcüman” qəzetinin vəsaiti hesabına ödəyir.

İ.Qaspiralı 1907-ci ilin sentyabr ayında Qahirə toplantısında müsəlmanlar konqresinin keçirilməsi təşəbbüsü ilə çıxış etmişdir. 1906-cı ildə İ.Qaspiralı “dil, fikir, iş birliyinə xidmət naminə” “Millət” qəzetini çap etdirir. Və bu qəzetin fəaliyyəti barədə 27 sentyabr 1906-cı ildə “Tərcüman”da məlumat dərc edilir. Maraqlıdır ki, İ.Qaspiralı bu illərdə digər məcmuələrin də nəşrinə nail olur. Belə ki, 1906-cı ilin mart ayında “Alə-mi-nisvan” (“Xanımlar dünyası”) məcmuəsinin, elə həmin ilin aprel ayında isə “Xa-xa-xa” qəzetinin nəşri Qaspiralının mətbuat sahəsində uğurlu fəaliyyətini təsdiqləyirdi. İ.Qaspiralı 1906-cı ildə vahid ədəbi dil yaratmaq məqsədi ilə Ə.Hüseynzadəyə müraciət edir. O, 1908-ci ildə Türkiyəyə səfəri zamanı Bakıda olur, Xəzər dənizi vasitəsilə Türkiyəyə keçir. İ.Qaspiralı 1911-ci ildə Ə.Hüseynzadə ilə birlikdə İttihad və Tərəqqi Partiyası Baş məclisinə üzv seçilir. 1911-ci ildə bronxit xəstəliyindən əziyyət çəkən İ.Qaspiralı həkimlərin məsləhəti ilə qəzetçilik fəaliyyətini dayandıraraq oğlu Rifat bəyin nəşriyyəti ilə “Zaman” qəzetinin nəşrini planlaşdırır. Lakin “Zaman” qəzetinin nəşri mümkün olmadığına görə o, “Tərcüman” qəzetinin fəaliyyətini bərpa edir. İ.Qaspiralı 1913-cü ildə Moskvaya gedir. 1914-cü ildə İ.Qaspiralı Rusiyada müsəlman fraksiyasını dirçəltmək məqsədi ilə Peterburq səfərinə çıxır. Səfər zamanı onun bərk soyuqlaması xəstəliyinin şiddətlənməsinə səbəb olur. Ölümündən düz iki ay əvvəl oğlanları Rifat və Heydər, qızları Şəfiqə və Nigara, kürəkəni Nəsimə və Cəfər Seyidəhməd Kırımlıya öləcəyi təqdirdə “Tərcüman” qəzetinin nəşri, özünün harada dəfn olunması, yas mərasiminin hansı şəkildə keçiriləcəyi barədə vəsiyyət edir. Bütün fəaliyyətini türk millətinin, o cümlədən müsəlman dünyasının taleyüklü problemlərinin həllinə həsr etmiş İsmayıl bəy Qaspiralı 1914-cü il sentyabrın 11-də saat 8:30 dəqiqədə 63 yaşında dünyasını dəyişmişdir. Onun cənəzəsi sentyabrın 12-də Baxçasaraydakı “Zincirli” mədrəsəsinin həyətidə yerləşən Mənlü Gərəyxan həzrətləri türbəsinin yanında dəfn edilmişdir. İsmayıl Qaspiralının ölümündən 14 gün sonra “Tərcüman”ın 1914-cü il 25 sentyabr tarixli 195-ci sayında bu barədə belə bir xəbər dərc olunur: “Tərcüman”ın təsisçisi böyük İsmayıl bəy Qaspirinski həzrətləri düşər olduqları xəstəlikdən sentyabrın 11-də saat 8:30-da ruhunu təslim etmişdir. Sentyabrın 12-də cümə günü saat 2-də cənazə namazı qılınıb dəfn edilmişdir.

SONUÇ

32 yaşından sonra babasını itirmiş “Tərcüman” bütün sevgili oxucu-larına bəyani təziyə ilə yas və ələmdə iştiraklarından dolayı ərzi-təşək-kür eylər”.

İsmayıl Qaspiralının ölüm xəbəri təkcə Kırmda deyil, bütün türk dünyasında, o cümlədən Azərbaycanda da kədər hissi ilə qarşılanmış, ölü-mündən iki gün sonra xatirəsinə həsr olunmuş şeirlər müxtəlif qəzet vəjurnallarda davamlı olaraq dərc olunmağa başlamışdır. Əlabbas Müznibin “Qiymətli atamız İsmayıl bəy Qasprinskinin vəfatı münasibətilə” (“Bə-sirət” qəzeti, 13 sentyabr, 1914), “Sevgili atamız İsmayıl bəy” (“Dirilik”jurnalı, 16 sentyabr, 1914), Məhəmməd Hadinin “Kəbəyi-müəllayi-ür-fanın qurbanı böyük İsmayıl bəy” (“İqbal” qəzeti, 14 sentyabr, 1914), Əmin Abidin “Dühayi-əzimiz İsmayıl bəy Qasprinskinin vəfatı münasibətilə” (“İqbal” qəzeti, 17 sentyabr, 1914), Əli Səttarın “Ustadı-əzimi İsmayıl bəy Qasprinskinin ruhu əğdəsinə ithaf” (“İqbal” qəzeti, 17 sent-yabr, 1914), Əlipaşa Səbur Hüseynzadənin “Ustadı-əzəm İsmayıl bəy Qasprinskinin ruhuna ithaf” (“İqbal” qəzeti, 18 sentyabr, 1914), Əhməd Cavadın “Qasprinski üçün” (Gəncə, 22 sentyabr, 1914), Ziya Axundza-də Lənkəraninin “İsmayıl bəyin ruhuna” (“İqbal” qəzeti, 26 sentyabr, 1914), Molla Mahmud Çakər Naxçıvaninin “Ustadı-erşadımız böyük İsmayıl bəy” (“İqbal” qəzeti, 30 sentyabr, 1914), Hüseyn Cavidin “İs- mayıl bəy” (“Məktəb” jurnalı, 21 oktyabr, 1914) şeirlərində İsmayıl bəy Qaspiralının ölümünə təəssüf edilməklə yanaşı, bir millət fədaisi kimi xatırlanır, əməlləri yüksək qiymətləndirilir, adının əbədiyaşar olacağına ümidlər bəslənilir. Məsələn, Məhəmməd Hadi onun ölümündən üç gün sonra “İqbal” qəzetinin 14 sentyabr 1914-cü il tarixli sayında dərc etdir-diyi “Kəbəyi-müəllayi-ür-fanın qurbanı böyük İsmayıl bəy” adlı şeirində İ. Qaspiralının millət yolunda xidmətlərinə yüksək dəyər verir, fikirlərinin milləti parlaq gələcəyə aparacağına inam nümayiş etdirir:

Verdin həyat bizlərə, öldün özün sənin,

Millət göz açdı, gərçi yumuldu gözün sənin.

Hər ruhdur ki, şəkli-soxənində sözün sənin, Topraqlara bürünsə də parlar yüzün sənin.

Sən söndün isə jikirlərin bərqərarıdır,

Tabəndə qəlblər sanaparlaq məzardır...

Xəlv anlasın deyə o tənin bəyanını,

Çox zəhmət ilə xəlv edərək “Tərcüman”ını,

Vəkf eylədin bu qövmə cavanlıq zamanını,

Göstərdin iştə fikri həqiqət fəşanını!

Sən söndün isə jikirlərin bərqərarıdır,

Tabəndə qəlblər sanaparlaq məzardır...

...Hüseyn Cavid “İsmayıl bəy” şeirində (“Məktəb” jurnalı, 21 oktyabr, 1914-cü il) İ. Qaspiralının xidmət və ideyalarının türk millətinin həyatında oynadığı rolu poetik şəkildə belə mənalandırmışdır.

İsmayıl bəy, o bir böyük türk idi,

Bir günəşdi Kırım üfüqlərindən,

Parlayıb ətrafı nura qərş etdi.

Yıldızlar yaratdı şəfəqlərindən.

İsmayıl bəy türkyurduna şan verdi,

Öksüz-ölgün millətinə can verdi...

...İsmayıl bəy ölməz, yaşar, həpyaşar, Tarixlərdə, könüllərdə dillərdə.

Böyük ruhu yüksək göylərdən aşar

Böyük adı yad olunur hər yerdə!

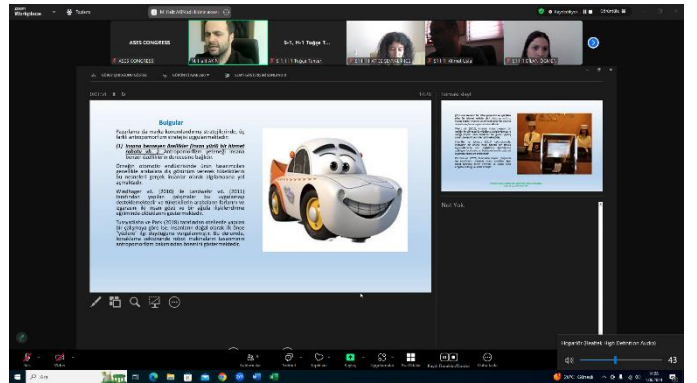
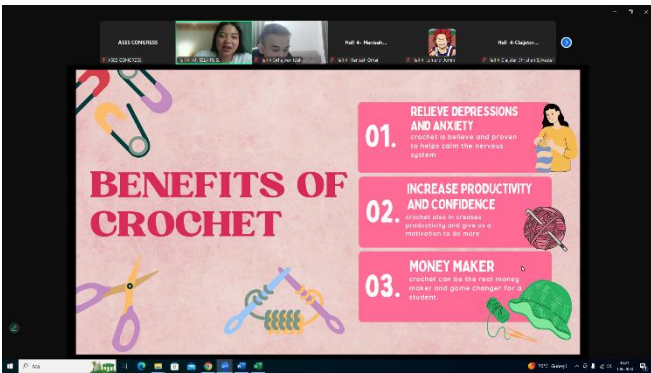
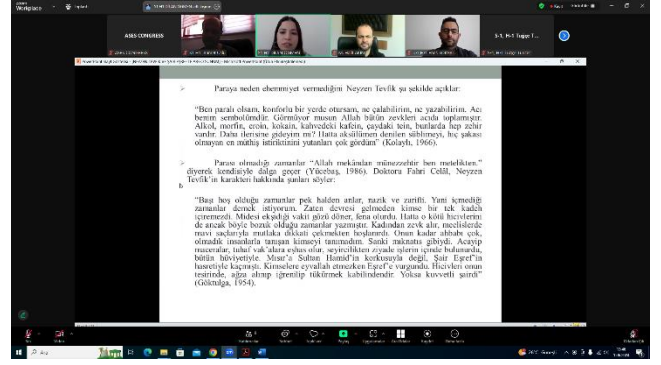
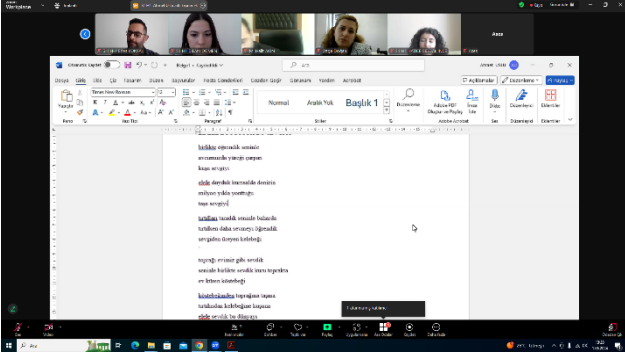
İsmayıl bəy türkyurduna şan verdi,

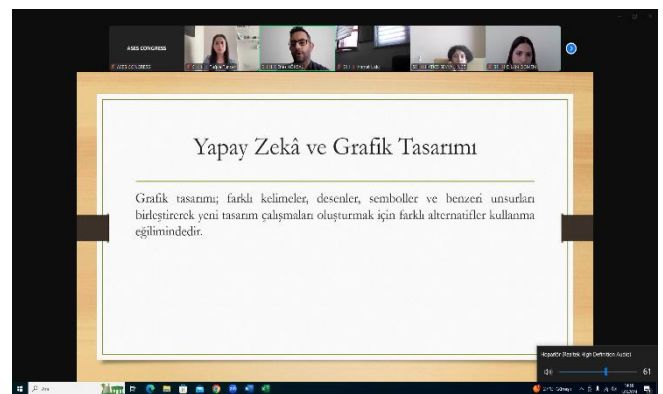
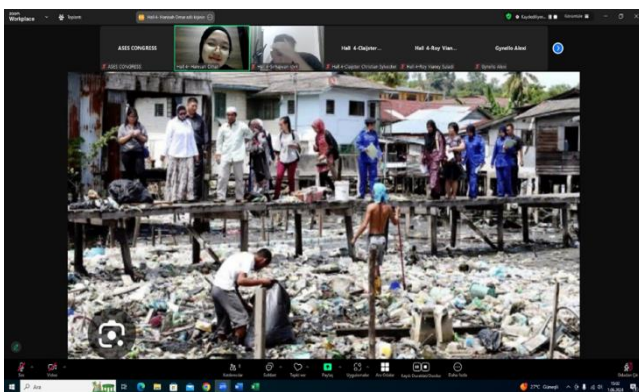
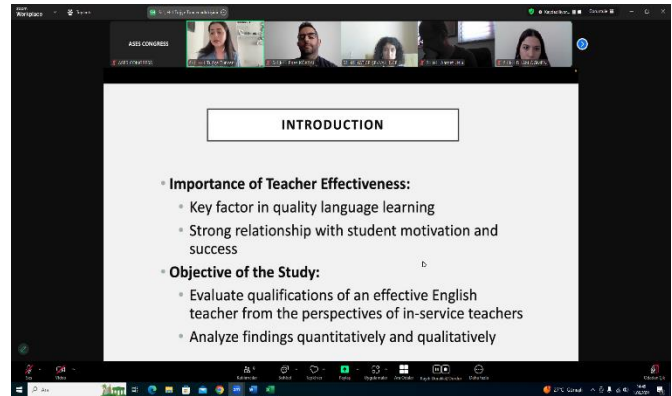
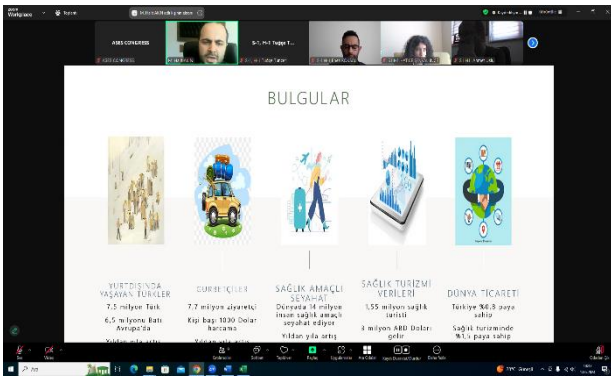
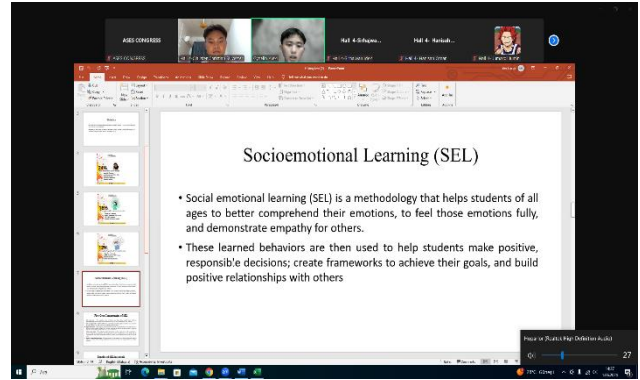
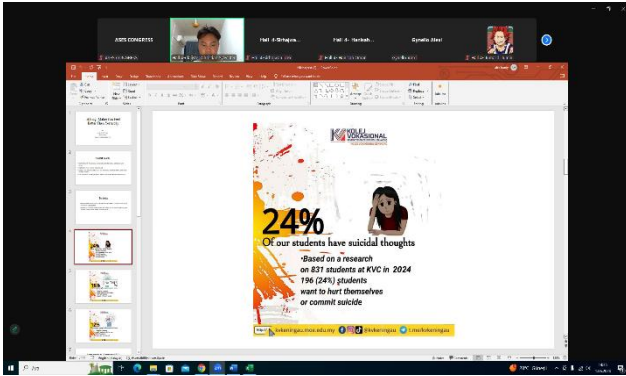
Öksüz-ölgün millətinə can verdi...

KAYNAKLAR

8. Qaspiralı İ. Dildə, fikirdə, işdə birlik. Bakı, 2002.
9. Qaspiralı İ. Seçilmiş əsərləri, I cild, İstanbul, 2003.
10. Qaspiralı İ. Seçilmiş əsərləri, II cild, İstanbul, 2003.
11. Quliyev E. Türk xalqları ədəbiyyatının yaradıcılıq problemləri. Bakı, ADPU, 2010 (həmmüəlliflərlə).
12. Quliyev E. Orta əsrlər türk xalqları ədəbiyyatı. Bakı, 2010.
13. Quliyev E. Şərq xalqları ədəbiyyatı (müntəxəbat). 2 cildə, Bakı, 2011.
14. Quliyev E. Türk xalqları ədəbiyyatı. Bakı, 2011

CONGRESS PHOTOS

CONGRESS POSTER

The poster features a blue and white color scheme. At the top left, there are two logos: ASES (Academy of Scientific and Educational Studies) and Sibling Academy. The background of the top half shows a complex molecular structure with blue spheres and white lines. The main title is centered in a dark blue banner. Below the title, the text 'ONLINE AND FACE-TO-FACE PARTICIPATION ALTERNATIVE' is displayed. At the bottom, three icons (calendar, calendar, and location pin) are used to present key information.

International Middle East Scientific Studies Congress

ONLINE AND FACE-TO-FACE PARTICIPATION ALTERNATIVE

Final Summary
Sending date
26 May 2024

Congress Dates
01-02 June 2024

Congress Venue
Sibling Academy,
Pakistan

www.aseseng.com asesortadogu@gmail.com
0507 945 44 06 - 0506 588 56 06 - 0850 474 30 06

T.C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
Mühendislik Fakültesi Dekanlığı

Sayı : E-62438271-903.07-335693
Konu : Yolluksuz -Yevmiyesiz Görevlendirme
Oluru (Dr.Öğr.Üyesi Mehmet MİMAN)

20.05.2024

DAĞITIM YERLERİNE

İlgi : 20.05.2024 tarihli ve 335581 sayılı yazı,

Bölümünüz öğretim üyesi Dr.Öğr.Üyesi Menmet MİMAN'ın Ases Kongre Organizasyon Yayıncılık LTD. ŞTİ. tarafından 01-02 Haziran 2024 tarihleri arasında, Uluslararası Ortadoğu Bilimsel Çalışmalar Kongresinin Düzenleme Kuruluna akademisyen temsilcisi olarak görevlendirilme talebinin 2547 sayılı kanununun 39. maddesi uyarınca dekanlığımızca uygun görülmüştür.
Bilgilerinizi ve gereğini rica ederim

Prof. Dr. Kasım MERMERDAŞ
Dekan

Dağıtım:
Endüstri Mühendisliği Bölüm Başkanlığına
Tahakkuka
Sayın Dr. Öğr. Üyesi Mehmet MİMAN

Bu belge, güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

Belge Doğrulama Kodu : *BSN65D9YFK* Pin Kodu : 68772

Belge Takip Adresi :
https://ebys.harran.edu.tr/envision/Validate_Doc.aspx?eD=BSN65D9YFK&eS=33569

Adres:Mühendislik Fakültesi Mardin Yolu 22 Km Osmanbey Kampüsü Şanlıurfa
Telefon:0414 318 3476 Faks:0414 318 3799
e-Posta:muhendislik@harran.edu.tr Web:http://web.harran.edu.tr/muhendis/
Kep Adresi:harranuniversitesi@hs01.kep.tr

Bilgi için: Anzılha GÜN
Unvanı: Bilgisayar İşletmeni
Tel No: 2904

20.06.2024

ISBN: 978-625-94809-1-6

ASES PUBLICATIONS – 2024©